

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ АПК

Збірник наукових праць

Виходить 2 рази на рік
Заснований 03.2009 року

№ 2 (137) 2017

Біла Церква
2017

УДК 338.43.01/02

Засновник, редакція, видавець і виготовлювач:
Білоцерківський національний аграрний університет (БНАУ)

Збірник розглянуто і затверджено до друку рішенням вченої ради БНАУ
(Протокол № 14 від 28.11.2017 р.)

Збірник наукових праць «Економіка та управління АПК» є фаховим виданням з економічних наук і є продовженням «Вісника Білоцерківського державного аграрного університету», започаткованого 1992 року. Статті внесено до інформаційно-аналітичної бази РІНЦ.

Редакційна колегія:

Головний редактор – **Даниленко А.С.**, д-р екон. наук, професор, академік НААН,
Білоцерківський НАУ.

Заступник головного редактора – **Варченко О.М.**, д-р вет. наук, професор, Білоцерківський НАУ.

Відповідальний за випуск – **Сатир Л.М.**, д-р екон. наук, Білоцерківський НАУ;

Відповідальний секретар – **Судика Н.В.**, завідувач РВідділу, Білоцерківський НАУ.

Члени редколегії:

Паска І.М., д-р екон. наук, Білоцерківський НАУ;

Непочатенко В.А., д-р фіз.-мат. наук, Білоцерківський НАУ;

Свиноус І.В., д-р екон. наук, професор, Білоцерківський НАУ;

Шубравська О.В., д-р екон. наук, ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України";

Шуст О.А., д-р екон. наук, Білоцерківський НАУ;

Шевченко А.О., канд. екон. наук, Білоцерківський НАУ;

Борщовецька В.Д., канд. пед. наук, Білоцерківський НАУ;

Котікова О.І., д-р екон. наук, Миколаївський НАУ;

Štefan Wojnec, Prof. Dr., Full Professor of Economics, Faculty of Management, University of Primorska;

Eteri Kharai Svili, PhD, Professor, Faculty of Economics and Business, Department of Microeconomics, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University;

Jan Paradysz, Director of the Regional Statistics Center of Poznan University of Economics and Business, Professor emeritus at Poznan University of Economics and Business;

Janusz Klisiński, prof. nadz., Kierownik Zakładu Zarządzania Międzynarodowego Katedra Zarządzania Wydział Zarządzania i Transportu Akademia Techniczno-Humanistyczna

У цьому випуску збірника висвітлені результати наукових досліджень, проведених ученими навчальних закладів та наукових установ, провідними економістами, фахівцями агробізнесу з актуальних економічних питань розвитку агропромислового виробництва.

Адреса редакції: Білоцерківський національний аграрний університет, Соборна площа, 8/1, м. Біла Церква, 09117, Україна, тел. +38(0456)33-11-01, e-mail: redakciaviddil@ukr.net.

ПОЛОЖЕННЯ

ПРО ПОРЯДОК ФОРМУВАННЯ ЗБІРНИКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ «ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ АПК»

Збірник наукових праць є періодичним виданням обсягом 10–12 умовно-друкованих аркушів, форматом А4 і видається двічі на рік тиражем 300 примірників.

До публікації у збірнику відповідно до встановлених вимог приймаються статті, в яких висвітлюються результати наукових досліджень, що мають наукове і практичне значення та новизну. Стаття має бути написана українською, російською, англійською, німецькою чи французькою мовами.

У кожному номері публікуються 2–3 оглядові статті провідних фахівців у своїй галузі з актуальних питань.

Статті до збірника подаються до 1 березня та 1 жовтня. Випуск збірників передбачається до 1 липня та 1 січня. Додаткові випуски за матеріалами державних і міжнародних наукових конференцій, які проводяться у Білоцерківському національному аграрному університеті, видаються протягом трьох місяців з дня подачі матеріалів у редакційно-видавничий відділ.

Порядок подання рукописів

Рукописи статей за підписом авторів, на паперовому та електронному носіях, з рецензіями – внутрішньою і зовнішньою, подаються відповідальному за випуск члену редколегії (призначається за рішенням редколегії), який визначає рецензента або особисто рецензує статтю. Статті співробітників БНАУ візують завідувачі кафедр; статті іногородніх авторів супроводжуються листом від організації за підписом керівника.

Рецензент оцінює статтю на відповідність вимогам ВАК і визначає доцільність її опублікування, за необхідності робить конкретні зауваження щодо покращення роботи (допускається рукописна рецензія). Термін рецензування – не більше 7 днів.

Після врахування зауважень рецензента та отримання позитивної рецензії автор подає статтю відповідальному за випуск, який передає всі статті завідувачу редакційно-видавничого відділу.

У разі отримання негативної рецензії (без права доопрацювання) стаття знімається з друку. Після наукового редагування для виправлення технічних помилок стаття направляється автору, після чого виправлений електронний та паперовий (з правками редактора) варіанти статті повертаються відповідальному за випуск на повторне редагування, і лише після цього редактор видає статтю на верстку до друкарні. Статті іногородніх авторів технічно опрацьовуються технічним редактором.

Оригінал-макет збірника в обов'язковому порядку підписується автором, а статті іногородніх авторів – відповідальним за випуск.

Дозвіл до друку надає вчена рада університету.

Вимоги до оформлення статей

За вимогами до фахових видань статті, що подаються, повинні мати наступні елементи в такій послідовності:

1. УДК.
2. Прізвище автора, ініціали, науковий ступінь, місце роботи, e-mail.
3. Назва статті.
4. Анотація українською мовою (до 600 знаків).
5. Ключові слова українською мовою.
6. Постановка проблеми.
7. Аналіз останніх досліджень і публікацій.
8. Мета дослідження.
9. Матеріал і методика дослідження.
10. Основні результати дослідження.
11. Висновки.
12. Список літератури (не старіше 10 років та не менше 3 джерел авторів далекого зарубіжжя).
13. Список літератури латиницею **references**.

Для цього необхідно зайти на сайт транслітерації www.translit.ru і автоматично перекласти список літератури, наведений у пункті 12.

Зразок:

Гармашов В.В. До питання органічного сільськогосподарського виробництва в Україні / В.В. Гармашов, О.В. Фомічова // Вісник аграрної науки. – 2010. – №7. – С. 11-16.

Garmashov, V.V., Fomichova, O.V. Do pytannya organichnogo sil's'kogospodars'kogo vyrobnyctva v Ukraini [On the issue of organic agricultural production in Ukraine]. Visnyk agrarnoi' nauky [Bulletin of Agrarian Science], 2010, no. 7, pp. 11-16.

14. Анотація російською мовою (до 600 знаків) має включати назву статті, прізвище, ініціали автора, ключові слова.

15. Анотація англійською мовою – 2 сторінки (5000 знаків), назва статті, прізвище, ініціали автора, ключові слова – з обов'язковим представленням її мовою оригіналу та зазначенням прізвища, посади та підпису фахівця, який відповідає за якість перекладу. Анотація у вартість публікації статті не входить.

16. Наявність рецензії доктора наук обов'язкова.

Обсяг статті становить 6–8 сторінок. Текст статті набирається в редакторі Microsoft Word, шрифт – Times New Roman Cyr, 14 pt, через 1,5 інтервали комп'ютерного набору. Кожна сторінка друкується на одному боці стандартного аркуша (210x297 мм, формат А4); при цьому ліве поле – 30 мм, праве – 10 мм, верхнє і нижнє – 20 мм.

ПРИЗВИЩЕ АВТОРА ТА ІНІЦІАЛИ, ЗАГОЛОВОК СТАТТІ, СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ – з великої літери. Прізвище автора, ініціали, його науковий ступінь та e-mail зазначаються перед заголовком статті. Автори вказують повну назву навчального закладу чи установи, де вони працюють (див. зразок).

Зразок:

УДК 338.439.5:637.1(477.41)

КОВАЛЬ Н.В., канд. екон. наук

Білоцерківський національний аграрний університет

NadiaKoval@gmail.com

**РИНОК МОЛОКА КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ:
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

Використана література подається в кінці статті у порядку згадування джерел у тексті за їх наскрізною нумерацією і зазначенням у тексті посилань у квадратних дужках. Бібліографічний список оформляється за ДСТУ ГОСТ 7.1:2006; шрифт 12 pt.

Іноземні прізвища в тексті подаються мовою оригіналу.

Таблиці мають бути набрані у програмі Microsoft Word або MS Excel; шрифт – Times New Roman Cyr, 12 pt; ширина – не більше 14 см; повне обрамлення; виключка по центру; маленькими літерами. *Зразок оформлення таблиці:*

Таблиця 1 – Супутня варіація між періодом існування малих переробних підприємств сфери АПК Житомирської області та наявністю стратегічного планування

Період існування	Застосування стратегічного планування (У)			
	так		ні	
	кількість підприємств (шт.)	у %	кількість підприємств	у %
Всього, одиниць	55	78,6	15	21,4

Формули мають бути написані у програмі Equation Editor 3.0 (цей редактор є внутрішнім редактором формул у Microsoft Word); змінні математичні величини в тексті відповідно до формул набираються курсивом.

Рисунки (діаграми, фото, малюнки) виконують у редакторі Microsoft Word за допомогою функції «Створити рисунок» в чорно-білому варіанті. Він має бути розташований по центру, ширина – не більше 14 см, без обтікання текстом. У випадку складних креслень їх слід виконувати у редакторі Corel Draw версії не нижче 5.0, за умови, що текстові вкраплення виконані гарнітурою Times New Roman Cyr і розміром 14 пунктів. Фотографії мають бути чорно-білими в окремому файлі «Фото». У самому ж тексті вказується місце для фотографій. Назва рисунка чи фотографії розміщується під ними і набирається шрифтом 12, жирними маленькими літерами, усі підрисункові пояснення – світлим шрифтом.

Графіки виконуються у програмі MS Excel, як і рисунки.

Таблиці, рисунки, графіки, формули поміщаються після посилання на них у тексті.

Статті, що не відповідають наведеним вимогам, будуть відхилені без повернення автору.

АГРАРНА ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА ТА СІЛЬСЬКИЙ РОЗВИТОК

УДК 352:332.1

ДАНИЛЕНКО А.С., акад. НААН

СОКОЛЬСЬКА Т.В., д-р екон. наук

ПОЛІЩУК С.П., канд. екон. наук

Білоцерківський національний аграрний університет

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СЕЛА

Досліджено сутність публічного управління та адміністрування, їх роль у соціально-економічному розвитку села, доведена необхідність докорінних інституційних змін у цьому процесі та застосування сучасних підходів і дієвих інструментів у державній політиці управління.

Обґрунтовано основоположний принцип організації та здійснення публічної влади, на основі якого розширюються можливості взаємодії органів державного управління і місцевого самоврядування з громадою через відкритість прийняття та реалізацію політичних і економічних рішень, а також активізацію громадського контролю над їх діяльністю.

Доведена необхідність фахової підготовки управлінського персоналу, який розуміючи специфіку українського агробізнесу міг би реалізувати потенціал громади, вивести його на новий якісний рівень.

Ключові слова: публічне управління та адміністрування, транспарентність, місцеве самоврядування, публічна влада, громади.

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що навіть в умовах нинішньої глибокої кризи сільське господарство, вийшовши на якісно новий рівень, є одним з основних бюджетоутворювальних секторів вітчизняної економіки і, починаючи з 2000 р. демонструє зростання, галузь значно відстає від провідних країн світу за продуктивністю праці, урожайністю сільськогосподарських культур, продуктивністю тварин та іншими показниками. І це означає, що галузь, окрім модернізації та диверсифікації виробництва, переходу від експортно-сировинної до інноваційної моделі економічного зростання, потребує докорінних інституційних змін у публічному управлінні та адмініструванні, змін управлінських парадигм та застосування сучасних підходів і дієвих інструментів у державній політиці управління.

Зазначимо, що перехід від бюрократичного адміністративного управління до публічного широко підтримується західною демократією, де відбуваються жваві дискусії, а в нових країнах-членах Європейського Союзу це питання набуває особливої актуальності. Нове публічне управління (NPM) сьогодні є універсальним явищем, яке домінує у реформуванні всіх країн [1].

В Україні, на тлі вражаючих диспропорцій у перерозподілі матеріальних благ, монополізації політико-економічного життя вузькими групами беззмінних еліт з повним злиттям політики та економіки в єдине ціле, виникає гостра потреба у розробці науково обґрунтованих підходів до управління та адміністрування соціально-економічним розвитком аграрної сфери, в основі якого лежить задоволення життєвих потреб населення шляхом підвищення економічних можливостей сільської громади.

На сьогодні в постіндустріальному суспільстві сформувалися такі теоретичні напрями як новий державний менеджмент, неоінституціоналізм, теорія суспільного вибору. Однак, на тлі затяжної кризи зазначені управлінські парадигми виявились обмеженими, що змушує удосконалювати механізми публічного управління та адміністрування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив, що вагомий внесок у наукове обґрунтування економічних механізмів розвитку сільських територій зробили провідні вітчизняні вчені: О.М. Бородіна, І.В. Прокопа, А.І. Павлов, О.В. Шубравська та ін., а теоретичну сутність категорії “публічне управління” досліджували Д. Кілінг, В. Бакуменко, Н. Гавкалова, І. Бородін,

О. Оболенський, Ю. Сурмін та ін. Проте, незважаючи на цінність проведених досліджень, потребують поглибленого аналізу питання удосконалення публічної політики розвитку села та формування солідарності між суспільством та державою як системи відносин, спрямованих на реалізацію цінностей громадянського суспільства в умовах становлення української моделі місцевого самоврядування.

Метою дослідження було вивчення форм і методів реформування практики публічного управління та адміністрування, спрямованих на забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій.

Матеріал і методи дослідження. Для досягнення мети та вирішення поставлених завдань використано наступні методи наукового дослідження: діалектичний метод пізнання – при уточненні поняття публічне управління; аналітико-монографічний – при вивченні літературних джерел; системно-аналітичний метод – при дослідженні нормативно-правового забезпечення публічного управління сільськими територіями; абстрактно-логічний метод – при узагальненні теоретичних положень, формуванні висновків та пропозицій.

Основні результати дослідження. Появу нового публічного управління пов'язують зі складними політичними змінами у глобальному середовищі, які в свою чергу потребували узгоджених дій від урядів у напрямі солідарності між суспільством та державою, оптимізації внутрішньої структури системи управління та виконання адміністративних функцій на основі законності, гласності, прозорості та публічності.

За таких умов державне управління набуває ознак публічного управління як певного соціального феномену взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій та бізнес-структур, в якій враховуються інтереси держави, територіальних громад, громадянського суспільства і приватного сектору [2].

Термін «публічний» походить від латинського «publicus», тобто суспільний, народний, що означає здійснення управлінського впливу публічно, відкрито, гласно [3].

Вперше термін публічне управління застосував Д. Кілінг, розуміючи під ним пошук в найкращий спосіб використання ресурсів для досягнення пріоритетних цілей державної політики [4].

У глосарії Програми розвитку ООН термін публічне управління трактується як галузь практики та теорії, яка є ключовою для публічного адміністрування та зосереджена на внутрішній діяльності державних установ, зокрема на вирішенні таких управлінських питань як контроль, керівництво, планування, організаційне забезпечення, забезпечення інформаційними технологіями, управління персоналом, та оцінка ефективності [5].

У дослідженнях Ю.П. Сурміна публічне управління розглядається як певна теорія і практика, яка характеризується реалізацією адміністративних процедур шляхом публічної діяльності, задоволення інтересів демократичного врядування, впорядкування послуг як засобу реалізації прав та свобод громадян [6].

Незважаючи на існування низки підходів до тлумачення поняття публічного управління – від нормотворчої діяльності до формування громадських соціально-економічних відносин, на наш погляд, найбільш вдало розкриває його сутність О.Ю. Оболенський. Автор інтерпретує його як урегульовану нормами, правилами і процедурами систему взаємодії органів державної влади і місцевого самоврядування з суб'єктами громадянського суспільства з метою реалізації суспільних потреб та інтересів на основі поєднання методів публічного впливу на керований об'єкт і публічно-приватного партнерства управління, що здійснюється на основі волевиявлення громади (колективу людей) та реалізується суб'єктами, визначеними громадою, для задоволення потреб і досягнення цілей громади як об'єкта управління [7]. За тлумаченням В.А. Гошовської, феномен публічності пояснюється залежністю держави від суспільства (публіки), а управління, засноване на такій залежності, пов'язується не тільки з інтересами держави, а й із задоволенням потреб суспільства, його соціальних груп, окремих індивідів [8]. Тому таке управління спільно з органами державної влади здійснюють недержавні та громадські організації, приватні структури й агентства, тобто, воно ґрунтується не на вертикальних, а на горизонтальних зв'язках між державними інститутами, бізнесом і громадянським суспільством. При цьому основоположним принципом організації та здійснення публічної влади виступає транспарентність.

Побудова та функціонування державної влади і місцевого самоврядування на основі цього принципу розширює можливості їх взаємодії з громадянською спільнотою через відкритість

прийняття та реалізацію політичних і економічних рішень, а також активізацію суспільного контролю над діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування.

В рамках зміни управлінських парадигм, відкритість влади є актуальним трендом інституційних перетворень. Органи публічного управління в процесі реалізації своїх повноважень створюють і акумулюють величезні масиви інформації, які можуть бути використані для аналізу, планування, прогнозування, соціально-економічного розвитку країни. Тому особливий інтерес викликає впровадження концепції «відкритих даних», яка вимагає від органів державної влади та органів місцевого самоврядування розкриття своїх інформаційних ресурсів в такому форматі, щоб будь-яка зацікавлена особа на рівних умовах могла використовувати їх без спеціального запиту до державного органу. Це можуть бути дані, починаючи від інформації про підприємства, про інвестиційний клімат території, про приватизацію майна, про державні доходи і витрати; закінчуючи інформацією про розташування дитячих садків, шкіл, лікарень, про забруднення навколишнього середовища, рівень злочинності тощо.

Така інформаційна відкритість органів влади є однією з основних умов побудови цивілізованих відносин між громадянським суспільством та владою, що, на нашу думку, має сприяти соціально-економічному розвитку окремих територій. Органи влади та управління мають бути підпорядковані і підконтрольні громаді та діяти виключно в її інтересах, а результати їхньої діяльності мають бути абсолютно прозорі для всіх зацікавлених сторін.

Ми цілком погоджуємось із Н.Л. Гавкаловою, яка вважає, що відмінність концепту публічного управління від інших управлінських концептів полягає в тому, що воно базується на "само": самодіагностиці проблеми, самовизначенні проблеми, самоформулюванні, самопропозиції вирішення проблеми, самовизначенні кращого варіанта політики, самовизначенні кошторису, самоприйнятті плану дій, самоконтролі. Базове "само" передбачає демократизацію управління на рівні регіону та місцевого самоврядування [9].

Що стосується публічного управління розвитком сільських територій, то на думку авторів [3] – воно є формою діяльності органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, що проявляється в прийнятті відповідних нормативно-правових актів, концепцій, стратегій і програм, спрямованих на розв'язання соціально-економічних проблем сільської місцевості та покращання умов проживання сільських мешканців.

Дослідженнями встановлено, що останнім часом в Україні влада намагається впровадити в практику, перевірену досвідом провідних країн світу, ефективну концепцію публічного адміністрування як цілеспрямовану взаємодію публічних адміністрацій з юридичними і фізичними особами з приводу забезпечення реалізації законів та виконання основних функцій: орієнтуючого планування, яке визначає бажані напрями розвитку; учасників взаємодії, розподілу праці, кооперування та координування діяльності, а також моніторинг результатів. Однак, до сьогодні, публічне адміністрування в районних та сільських радах є закритим від суспільства та віддаленим від потреб громадянина, гостро відчувається суспільне невдоволення через низький рівень життя, особливо сільського населення. Сільські жителі позбавлені можливості отримувати належні медичні, освітні послуги, зруйнована сільська інфраструктура, низький рівень заробітної плати. Висока диференціація доходів між міським та сільським населенням посилює відчуття зневіри в майбутнє, демографічну кризу та знелюднення сільських територій.

Проте, оскільки публічне управління – це управління, що здійснюється на основі волевиявлення громади (колективу людей) та реалізується суб'єктами, визначеними громадою, для задоволення потреб і досягнення цілей громади як об'єкта управління, то очевидно, що без високої зацікавленості та активної участі селян у позитивних змінах в економіці села соціально-економічна модернізація сільських територій неможлива. Справжньою громадою люди стають тоді, коли усвідомлюють необхідність вирішити своїми силами якусь спільну для них проблему, переймаються прагненням її розв'язати. Вони визначають, що саме кожен може для цього зробити і починають діяти у визначеному напрямі – на економічний розвиток сільських громад (підтримка особистих селянських і сімейних фермерських господарств, малих і середніх підприємств; створення організаціями сільських громад нових виробництв, які б забезпечили нові робочі місця тощо) [10]. Тобто, оживити публічне управління та адміністрування на селі можна колективним виконанням того, що не може бути добре виконане індивідуально, а місцеві орга-

ни влади робитимуть для людей те, в чому вони мають потребу, але не можуть зробити через брак їх окремої та індивідуальної компетенції.

Варто зазначити, що значним поштовхом у вирішенні цього питання стало ухвалення урядом «Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади» та прийняття Законів України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», «Про співробітництво територіальних громад» [11-13]. За цими документами відбувається не просто передача повноважень та ресурсів органам місцевого самоврядування, а й створення спроможних територіальних громад, у власність яких переходить уся інфраструктура і земля, що входять у громаду. Також такі громади вступають у прямі міжбюджетні відносини з Державним бюджетом, уникаючи потреби просити кошти в якихось чиновників. За період з 2014 -2017 рр. доходи місцевих бюджетів зросли майже в 2,5 раза (рис. 1).

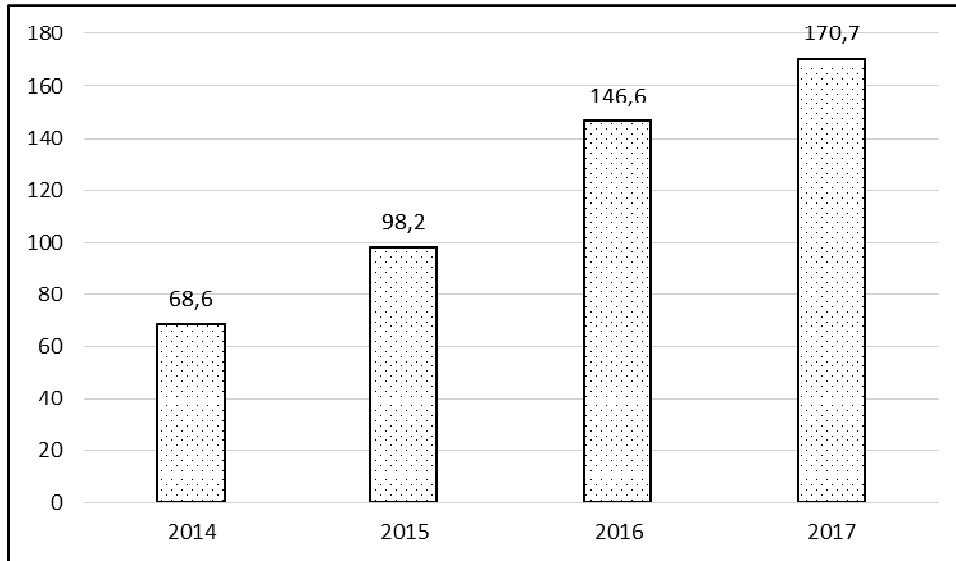

Рис. 1. Динаміка доходів місцевих бюджетів за 2014-2017 рр., млрд грн
*Складено за даними U-LEAD.

Причому сьогодні урядом віднайдено механізм, який в межах чинного законодавства дозволяє передати землі сільськогосподарського призначення у власність об'єднаних територіальних громад (ОТГ).

Незважаючи на те, що не всі населені пункти мають вигідне географічне розташування, утворення громади дозволить поширити фінанси, які генеруються в адміністративному центрі, на всю територію ОТГ у разі її створення за Перспективним планом, що дасть змогу рівномірно розвивати територію. Маючи можливість розпоряджатися коштами, які генеруються на її території, громада буде зацікавлена у визначенні векторів власного розвитку, виходячи з географічних і багатьох інших особливостей. Завдяки таким рішучим діям влади, за даними Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства, на початок 2018 р. в Україні уже нараховувалось 704 громади. За кількістю створених ОТГ лідирують Дніпропетровська, Житомирська, Волинська, Тернопільська, Полтавська та Хмельницька області.

Водночас варто зазначити, що існує низка проблем з громадами, які за своїм потенціалом (ресурсами, інфраструктурою) не зможуть забезпечити сталий розвиток своїх територій. З іншого боку досить часто громади, зі зручним географічним розташуванням, розвиненою інфраструктурою стикаються з опором з боку районних адміністрацій, районних рад та місцевих еліт, які протидіють цим процесам через побоювання втратити робочі місця або повноваження, оскільки створення ОТГ супроводжується переформатуванням органів влади та зміною акцентів в управлінні на користь громад.

Таким чином, питання оптимального розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади загалом та, зокрема, розподілу функцій та повноважень між місцевими радами, ОТГ та районними адміністраціями й районними радами потребує негайного законодавчого врегулювання. Наприклад, поряд з досить спроможною Летичівською

ОТГ (Хмельницька область) продовжує функціонувати і утримувати свій апарат районна рада і районна державна адміністрація, хоча більша частина повноважень від них, відповідно до законодавства, має перейти до ОТГ.

Надзвичайно актуальною проблемою в публічному управлінні сільським розвитком є відсутність належного кадрового забезпечення органів місцевого самоврядування та недостатність кваліфікації працівників для виконання нових функцій [14]. Зокрема, це призводить до неефективного використання коштів. На сьогодні низка міжнародних фондів оголошують безліч інвестиційних проектів за зразком САП, що фінансується Європейським Союзом, проте, органи місцевого самоврядування сільських ОТГ часто неспроможні підготувати якісні проекти для отримання міжнародної допомоги, оскільки не готові до запровадження стратегічного планування та програмування розвитку громад. Вирішення цього питання, на нашу думку, лежить у площині професіоналізації служби в органах місцевого самоврядування, запровадження дієвих програм підвищення кваліфікації їхніх службовців та надання їм необхідної консультативної і методичної допомоги з боку вищих навчальних закладів, що мають ліцензію на підготовку фахівців галузі знань «Публічне управління та адміністрування». Сьогодні, саме освіта виступає суспільною цінністю, яка розглядається як стратегія самого публічного управління (так звана *strategic public management*).

Врахоуючи зазначені вище проблеми, Білоцерківський національний аграрний університет сьогодні працює над розширенням сфери надання послуг ОТГ в частині розробки та розвитку державно-приватного партнерства. Розробляючи відповідну стратегію, місцева влада має подбати про забезпечення комплексного, багатофункціонального розвитку території громади, за якого зростає її роль як просторової бази не лише сільськогосподарського виробництва, а й несільськогосподарських видів діяльності.

Висновки. Трансформаційні процеси, що відбуваються сьогодні в країні, потребують докорінних інституційних змін у публічному управлінні та адмініструванні, змін управлінських парадигм та застосування сучасних підходів та дієвих інструментів у державній політиці управління. При цьому основоположним принципом організації та здійснення публічної влади виступає транспарентність. Органи влади та управління мають бути підпорядковані і підконтрольні громаді та діяти виключно в її інтересах, а результати їх діяльності повинні бути абсолютною прозорою для всіх зацікавлених сторін.

Система публічного управління та адміністрування сільським розвитком має бути заснована на демосоціальной демократії, яка забезпечує соціальні права населення (на працю, освіту, лікування, житло, відпочинок, пенсії), а також умови для вільної самореалізації індивіда.

Заслуговує на увагу створення регіональних центрів сприяння розвитку територіальних громад при вищих навчальних закладах в організаційній та консультативній підтримці процесу їх добровільного об'єднання та соціально-економічного розвитку.

Актуальною для сільських територій є підготовка управлінського персоналу, який добре розуміючи специфіку українського агробізнесу міг би реалізувати потенціал громади, вивести його на новий якісний рівень. Лише високопрофесійні фахівці можуть сформулювати стратегію розвитку території громади, окреслити конкретні задачі та забезпечити необхідні умови для їх виконання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Kozuch B. Zarzadzanie publiczne w teorii i praktyce polskich organizacji. Wydawnictwo PLACET. Warszawa, 2004. 255 p.
2. Павлов, А.И. Публичное управление сельскими территориями Украины. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal)*. 2016. № 9. С. 66–69.
3. Публічне управління сільськими територіями України / А. П. Савков та ін.; за ред. А.П. Савкова, М.К. Орлатого, М.І. Кучера. Київ: Фенікс, 2016. 336 с.
4. Keeling D. *Management in Government*. London: Allen & Unwin, 1972. P. 15.
5. Глосарій Програми розвитку ООН. URL: <http://www.unpan.org/Directories/UNPAGlossary/tabid/928/Default.asp> x.
6. Сурмін Ю.П. Проблеми та напрями змін державного управління в Україні в сучасних умовах: матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю [Публічне управління: шляхи розвитку], (Київ, 26 листоп. 2014 р.). К. : НАДУ, 2014. Т. 1. С.10-13.
7. Оболенський О. Ю. Публічне управління: цивілізаційний тренд, наукова теорія і напрям освіти: матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю [Публічне управління: шляхи розвитку], (Київ, 26 листоп. 2014 р.). К. : НАДУ, 2014. Т. 1. С.4-10.

8. Гошовська В. А. Публічна політика: енциклопедичний словник з державного управління / за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. К. : НАДУ, 2010. С. 604–605.
9. Гавкалова Н. Л. Публічне управління: методологічний аспект: матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю [Публічне управління: шляхи розвитку], (Київ, 26 листоп. 2014 р.). К. : НАДУ, 2014. Т. 1. С. 16–18.
10. Соціоекономічний розвиток сільського господарства і села: сучасний вимір / О.М. Бородіна та ін.; за ред. О.М.Бородіної. К., 2012. 320 с.
11. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-p>.
12. Про добровільне об'єднання територіальних громад. Закон України від 18.12.2017 № 3038-17. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3038-17>.
13. Про співробітництво територіальних громад. Закон України від 17.06.2014 № 1508-18. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1508-18>.
14. Золотарьов В.Ф. Сутність кадрового забезпечення органів місцевого самоврядування. Державне будівництво-2014. № 2. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2014-1/doc/3/03.pdf>.

REFERENCES

1. Kozuch, B. (2004). Zarzadzanie publiczne w teorii i praktyce polskich organizacji. Placet, Warszawa [in Polish].
2. Pavlov, A.Y. (2016). Publy'chnoe upravleniye sel'sky'my' terry'tori'yamy' Ukrayiny [Public management of rural areas of Ukraine]. *Wschodnioeuropskie Czasopismo Naukowe* (East European Scientific Journal), no 9, pp. 66–69. [in Russian].
3. Savkov, A. P., Orlaty`j, M. K., Kucher, M. I. et al. (2016). Publichne upravlinnya sil's'ky'my' tery'toriyamy' Ukrayiny [Public management of rural areas of Ukraine]. A. P. Savkova, M. K. Orlatogo, M. I. Kuchera (Ed). Kieve: Feniks, 336 p. [in Ukrainian].
4. Keeling, D. (1972). *Management in Government*, London: Allen & Unwin, 15 p.
5. Glosarij Programy` rozvy'tku OON [Glossary of the United Nations Development Program] Retrieved from: <http://www.unpan.org/Directories/UNPAGlossary/tabid/928/Default.asp> x.
6. Surmin, Yu. P. (2014). Problemy` ta napryamy` zmin derzhavnogo upravlinnya v Ukrayini v suchasny`x umovax [Problems and directions of changes of state administration in Ukraine in modern conditions]. *Proceedings from Public administration: ways of development: Materialy` nauk.-prakt. konf. za mizhnar. uchastyu* [Publichne upravlinnya: shlyaxy` rozvy'tku], (Ky`yiv, 26 ly`stop. 2014 r.). Vol. 1. pp.10-13. [in Ukrainian].
7. Obolens`ky`j, O. Yu. (2014). Publichne upravlinnya: cy`vilizacijny`j trend, naukova teoriya i napryam osvity` [Public management: civilization trend, scientific theory and the direction of education], *Proceedings from Public administration: ways of development: Materialy` nauk.-prakt. konf. za mizhnar. uchastyu* [Publichne upravlinnya: shlyaxy` rozvy'tku], (Ky`yiv, 26 ly`stop. 2014 r.). (S.4-10). K. : NADU [in Ukrainian].
8. Goshovs`ka, V. A. (2010). Publichna polity`ka [Public policy]. *Ency`klopedy`chny`j slovny`k z derzhavnogo upravlinnya*. Yu. V. Kovbasyuka, V. P. Troshhy`ns`kogo, Yu. P. Surmina (Ed.), K., NASM, pp. 604–605. [in Ukrainian].
9. Gavkalova, N. L. (2014). Publichne upravlinnya: metodologichny`j aspekt [Public management: methodological aspect]. *Proceedings from Public administration: ways of development: Materialy` nauk.-prakt. konf. za mizhnar. uchastyu* [Publichne upravlinnya: shlyaxy` rozvy'tku], (Ky`yiv, 26 ly`stop. 2014 r.), K., NADU, pp.10-16. [in Ukrainian].
10. Borodina, O.M., Prokopa, I.V., Yurchy`shy`n V.V. (2012). *Socioekonomichny`j rozvy`tok sil's`kogo gospodarstva i sela: suchasny`j vy`mi* [Socioeconomic development of agriculture and rural areas: modern dimension]. O.M. Borodina (Ed.) Kieve, 320 p. [in Ukrainian].
11. Pro sxvalennya Konceptiyi reformuvannya misceвого samovryaduvannya ta tery`torial`noyi organizaciyi vlady` v Ukrayini: Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny` № 333 [On Approving the Concept of Reforming Local Self-Government and Territorial Organization of Power in Ukraine: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine], (2014). Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-p>. [in Ukrainian].
12. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), *The Law of Ukraine On voluntary association of territorial communities*. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3038-17>. [in Ukrainian].
13. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), *The Law of Ukraine " On Cooperation of Territorial Communities"*. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1508-18>. [in Ukrainian].
14. Zolotar`ov, V. F. (2014). *Sutnist` kadrovogo zabezpechennya organiv misceвого samovryaduvannya* [The essence of staffing of local government]. *Derzhavne budivny`ctvo – State building*, 2. Retrieved from: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2014-1/doc/3/03.pdf>. [in Ukrainian].

**Публічне управління і адміністрування в контексті соціально-економічного розвитку села
Даниленко А.С., Сокольська Т.В., Полищук С.П.**

Исследована сутність публічного управління і адміністрування і їх роль в соціально-економічному розвитку села, доказана необхідність коренних інституціональних змін в цьому процесі і застосування сучасних підходів і дійсних інструментів в державній політиці управління.

Обоснованно основопологающий принцип организации и осуществления публичной власти, на основе которого расширяются возможности взаимодействия органов государственного управления и местного самоуправления с ответственностью через открытость принятия и реализации политических и экономических решений, а также активизацию общественного контроля за их деятельностью.

Доказана необхідність професійної підготовки управлінського персоналу, розуміючого специфіку українського агробізнесу, здатний реалізувати потенціал території, вивести її на новий якісний рівень економічного розвитку.

Ключевые слова: публічне управління і адміністрування, прозорість, місцеве самоуправління, публічна влада, ОТГ.

Public management and administration in the context of rural social and economic development

Danylenko A., Sokolska T., Polishchuk S.

The interpretation and evolution of the concept of "public management and administration" and their role in socio-economic development of the village are studied. The preconditions for reformation of public administration system and the emergence of a "new public administration" are established.

The generalization of various approaches to the definition of the concept of "public administration" provides grounds for establishing the phenomenon of publicity, which is explained through a state dependence on its society (the public). The management, based on such dependence, is associated not only with the interests of the state, but also with satisfaction of the needs of society, its social groups, and individuals; it is based on a horizontal rather than vertical links between state institutions, business and civil society. At the same time, transparency is the fundamental principle of the organization and implementation of public authority.

The organization and functioning of state power and local self-government on the basis of this principle expands the possibilities of their interaction with the civil society through the transparency of the adoption and implementation of political and economic decisions, as well as the activation of public control over the activities of state authorities and local self-government.

As far as public management of rural development is concerned, it is a form of executive authorities and local self-government bodies activity, which is manifested in the adoption of relevant legislation, concepts, strategies and programs aimed at solving socio-economic problems in rural areas and improving the living conditions of rural residents.

It is established that the system of public management and administration of rural development should be based on demoesocial democracy, which ensures social rights of the population (to work, education, treatment, housing, recreation, pensions), provides conditions for the free self-realization of an individual.

The necessity of establishing regional centers for the development of territorial communities at higher educational establishments in the organizational and consulting support of the process of their voluntary association and socio-economic development is proved.

Training management staff able to realize the community potential and bring it to a new quality level due to having a good understanding of the specifics of Ukrainian agribusiness is rather pertinent for rural areas. Only high-level specialists can develop a strategy for community development, outline specific tasks and provide the necessary conditions for their implementation.

Key words: public management and administration, transparency, local government, public authorities, communities.

Надійшла 21.09.2017 р.

UDC 332.142.6

HRYNCHUK Y., Doctor of Economic Sciences

KOVAL N., Candidate of Economic Sciences

Bila Tserkva National Agrarian University

e-mail: nadiakoval@gmail.com

STRUCTURAL MONITORING OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE REGION

Доведена необхідність здійснення систематичного аналізу соціально-економічного розвитку регіону як складової моніторингу сталого розвитку. Обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення процесу моніторингу шляхом формування оптимального набору показників, аналіз динаміки яких сприятиме ранньому виявленню відхилень від збалансованого розвитку та швидкій реалізації комплексу заходів щодо запобігання розвитку негативних процесів. Показники, дослідження яких дає можливість досить швидко та без зайвих трудових витрат визначати відхилення від збалансованого розвитку регіону, запропоновано згрупувати наступним чином: показники економічного розвитку регіону; показники, що характеризують демографічну ситуацію в регіоні; показники матеріальної забезпеченості населення; показники соціальної напруженості; показники тиску на навколишнє природне середовище.

Ключові слова: сталий регіональний розвиток, моніторинг, індикатор сталого розвитку, відхилення від збалансованого розвитку.

Problem statement. Analysis of the fundamentals of the "Strategy for Sustainable Development "Ukraine – 2020" [1] points to the fact that almost all 62 reforms and state development programs, implementation of which is suggested within four movement vectors (of "Development", "Safety", "Responsibility" and "Pride"), are directed at overcoming the compound crisis phenomena in the state's development process. Therefore, the search for efficient methods of overcoming the crisis and eliminating its consequences, as well as anticipating and preventing internal and external threats, are topical issues of economic science.

The emphasis on the need for applying mechanisms that will facilitate the sustainable development of the regions is made in the "State Strategy of the Regional Development up to 2020" where, specifically, it is noted that formation and realization of the state policy of the regional development should be based on the principles of the system implementation of steady monitoring, analysis and rating of exogenous (external) and endogenous (internal) factors of influence on the regional development [2].

All the above considered, it is reasonable to suppose that the state anti-crisis management concept which should be based on the monitoring results of the socioeconomic development of the state and its regions is set to become the methodological grounds for effective implementation of the reforms' primary objective – implementation of European living standards in Ukraine and taking by Ukraine the dominant positions in the world.

All the above considered, it is reasonable to suppose that the concept of sustainable development, which should be based on the results of monitoring of sustainable development at the state and regional levels, should be the basis for the effective implementation of the main goal of reforms – the introduction of European standards of life in Ukraine and Ukraine's emergence of leading positions in the world. Regional levels, the main task of which is the collection, analysis and synthesis of information on indicators of sustainable development.

Actual scientific researches and issues analysis. To the development of a system for sustainable development monitoring are devoted the researches of N.V. Karaeva, L.O. Levchenko and Ya.M. Trokhimenko [3]. The current state of monitoring of the crisis phenomena of the socioeconomic character in the Ukrainian society has been researched by S. V. Bielai [4].

The analysis of scientific works on the subject has shown that there are currently two approaches to the formation of sustainable development indicators: the development of a single integral indicator and the construction of a individual indicators system.

To calculate the integral indicators of sustainable development, scientists use different methods. Thus, M. Z. Zgurovsky calculates the index of sustainable development as the sum of indices for three dimensions: economic, ecological and social with the corresponding weight coefficients [5]. S.A. Nesterenko defines the index of sustainable development as a geometric mean of the indices of economic, ecological and social development [6], and I.V. Goryana addsto the already mentioned indicators generalized infrastructure and innovation indicators [7]. Sh. A. Omarov estimates the sustainable development of the regions in Ukraine with the help of an integral indicator constructed based on the rank method (additive convolution of the social, economic and ecological components of the regions' development) [8]. U. S. Savkiv calculates the integral indicator of sustainable development based on the taxonomy method [9]. Kathy Winter, Mullie, defines indicators of sustainable development in the regions of Slovenia as an arithmetic average of three dimensions: economic, social and environmental [10]. It should be noted that the use of integral indicators is convenient when comparing the level of sustainable development of individual regions, but not sufficiently effective in determining the problems of sustainable development of a particular region. To this end, it is more appropriate to compare individual indicators.

Regarding the construction of the system of individual indicators, O. Yu. Churikanova and K.A. Zagorulko analyzed the system of indicators used for modeling and assessing the sustainable development of Kyiv, Kharkiv, Nikolaev, Donetsk, as well as Donetsk, Kharkiv, Rivne and Ivano-Frankivsk regions [11]. The most developed system of sustainable development indicators developed in accordance with the Sustainable Development Goals (CSRs), which were approved at the United Nations Summit on Sustainable Development in 2015, is presented in the National Report "The Objectives of Sustainable Development: Ukraine". This report highlights the national system of the CSR (86 national development goals and 172 indicators for their monitoring) [12]. It should be emphasized that there is currently no methodology and methodology for calculating a number of proposed indicators at the national level; there is no normative act that determines which central executive body is responsible for developing a monitoring procedure for the achievement of the goals of sustainable development that the executive authorities are responsible for providing the necessary information. Domestic information base is insufficient for the calculation of such number of indicators, which requires the organization and implementation of new special surveys [12, p. 173-174]. A large number of indicators also complicates the assessment of the sustainable development of the country and its regions in the dynamics, requiring significant human and material resources.

Consequently, there is an objective need for further research into the peculiarities of monitoring the sustainable development of regions in order to create an optimal system of indicators, which, on the basis of available statistical information, can determine the problems of sustainable development of a specific region of the country and make appropriate management decisions in a timely manner without unnecessary time and money costs.

Research objective – analysis of the socioeconomic activity of Kyiv region and development of scientifically based proposals for the improvement of the monitoring process of balanced development by formation of the optimum set of indicators, dynamical analysis of which will promote the early detection of deviations from balanced development and substantiation of managerial decisions on improving the quality of life of the population of the region.

Research findings and discussion. The Article 1 of the Law of Ukraine “About Fundamentals of the State Regional Policy” dated February 05, 2015 No. 156-VIII defines the term “region” as “a territory of the Autonomous Republic of Crimea, a region, cities of Kyiv and Sevastopol” [13].

Sustainable (balanced) development, as defined by C. Winter Mellie, requires finding opportunities for socio-economic progress within the existing environmental constraints or taking into account the environmental potential [10].

Sustainable Development Monitoring is a system for monitoring, analyzing and forecasting changes in the indicators of sustainable development in order to prevent the occurrence of negative consequences for the life of the population [12, p. 15-16]. The monitoring is carried out in order to investigate the real changes in the socio-economic sphere and the state of the environment in order to correct management decisions to ensure the transition of the country and its regions to sustainable development [12, p. 39].

One of the most important tasks in the process of organizing monitoring of the sustainable development of the region is the formation of an optimal set of indicator indicators, the deviation of which indicates a violation of sustainable development, which, in turn, makes it possible to quickly implement a complex of corrective measures.

Analyzing the current state of monitoring of the crisis phenomena of the socioeconomic character in the Ukrainian society, S. V. Bielai researches the indicators being used for that purpose by the State Statistics Service and the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine and notes that “the question related to the list of indicators defining the crisis phenomena of the socioeconomic character and to the selection of mathematical tools of forecasting deserves to be asked” [4, p.139].

It should be noted that according to the Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 21, 2015 No.856, monitoring of the socioeconomic development of regions provide evaluation of efficiency of the state regional policy realization is carried out by calculation of the general rating score (ranking) of regions on the ground of a complex of indicators [14]. However, it is our opinion that for the purpose of the early detection of divergences from balanced development will suffice to explore a much narrower range of indicators.

The generalizing indicator characterizing the development level of the region’s economy is the Gross Regional Product (GRP). The Gross Regional Product’s dynamics of Kyiv region is contained in Fig. 1.

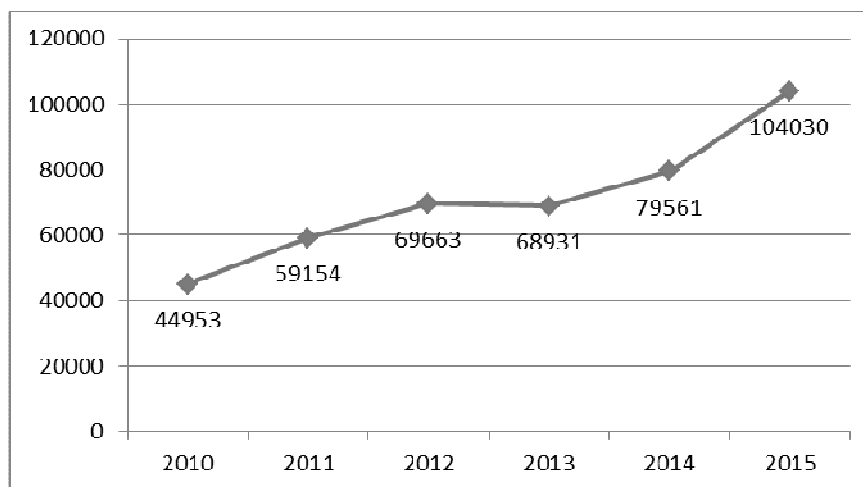

Fig. 1. Gross Regional Product’s dynamics of Kyiv region, million UAH.

As Fig. 1 shows, the Gross Regional Product of Kyiv region (valuated in actual prices) increased in 2015 in comparison with 2013 by 50.92% from 68931 million UAH to 104030 million UAH. The GRP (valuated in actual prices) per capita also increased by 2021 UAH or by 50.32% from 39988 UAH in 2013 to 60109 UAH in 2015. However, that growth of the GRP is explained by a notable inflation.

As opposed to the GRP positive dynamics valuated in actual prices, change in the index of the GRP physical volume (in prices of the previous year) suggests a substantial loss of the GRP volumes (Fig. 2). Specifically, the Gross Regional Product of Kyiv region decreased in 2014 in comparison with 2013 – by 0.6%, in 2015 in comparison with 2014 – by 6%, increased in 2016 in comparison with 2015 – by 1.8%. Using the index method of calculating let the index variation for three years be defined: $I_{grp}=0.994 \times 0.94 \times 1.018=0.95$. Thus, the GRP decreased for 2014-2016 by 5%.

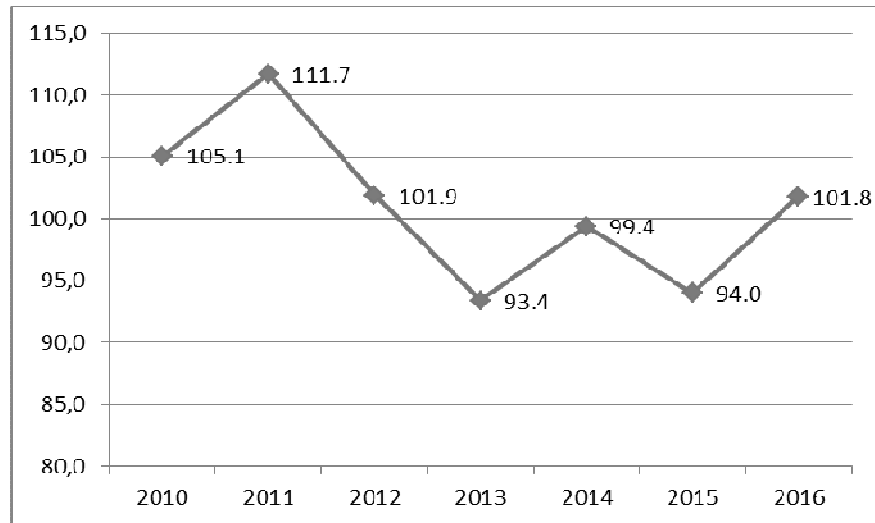

Fig. 2. Dynamics of the index of physical volume of the Gross Regional Product of Kyiv region (in prices of the previous year), %.

The dynamics of key indicators of the socioeconomic development of Kyiv region is contained in Table 1. As shown in the Table data, the volume of sold industrial products (goods, services) valuated in actual prices increased in 2016 in comparison with 2013 by 35727.2 million UAH or by 54.6%. However, the index of industrial products over the period from 2014 to 2016 amounted to 100.3% ($I_{ip}=1.016 \times 0.93 \times 1.062=1.003$), in other words, the real output of industrial products changed little, if at all in comparison with 2013.

The volume of executed construction works valuated in actual prices increased in 2016 in comparison with 2013 by 740.6millionUAH or by23%. The index of construction products for the period of 2014-2016 was equal to 83.9% ($I_{cp}=0.633 \times 0.997 \times 1.33=0.839$), which is evidence of decreasing of volumes of construction products by 16.1% as compared with 2013.

The freight turnover increased in 2016 in comparison with 2013 by 177.5 million ton-kilometres, or by 11.4%, but it should be noted that in 2016 in comparison with 2015 the freight turnover decreased by 922.7 million ton-kilometres or by 34.7%. The passenger turnover increased in 2016 as compared with 2014 by 271.5 million passenger-kilometres or by 11.3%.

The export of goods decreased during the research period by 268.6 million USD or by 13.6%, import – by1784.6million USD or by 37.7%. The balance of foreign trade stayed negative during the whole research period and at the end of 2016 was equal to -1246.5million USD.

It is noteworthy that in 2016 the volume of goods export from Kyiv region to the countries of the European Union was equal to 523.4million USD or 30.7% of total export of the region, export ratio to the EU was increased as compared with2013 p. by 9 percentage points that is a positive trend. However, it should be noted that basic commodity composition of the export of the region was consist of plant products, animal or vegetable fats and oils, live animals; animal products, finished food products, pulp of wood or other fibrous cellulosic materials, mechanical and electrical machines, polymer materials, plastic materials and plastic products, basic metals and metal products, namely, low value-added products.

Table 1 – Key indicators of socioeconomic development of Kyiv region

Indicators	2013	2014	2015	2016	Deviations of 2016 to 2013	
					+, -	in %
Volume of sold industrial products (goods, services), million UAH	65481.3	67533.9	84202.9	101208.5	35727.2	154.6
Index of industrial products	99.1	101.6	93.0	106.2	7.1	-
Agricultural production index	101.3	105.8	89.2	109.8	8.5	-
Volume of executed construction works, million UAH	3219.0	2234.7	2875.2	3959.6	740.6	123.0
Index of construction products	102.7	63.3	99.7	133.0	30.3	-
Freight turnover, million ton-kilometres	1558.0	1460.4	2658.2	1735.5	177.5	111.4
Passenger turnover, million passenger-kilometres	2393.8	2381.6	2339.7	2665.3	271.5	111.3
Export of goods, million USD	1973.7	1852.3	1690.4	1705.1	-268.6	86.4
Import of goods, million USD	4736.2	3759.1	2587.0	2951.6	-1784.6	62.3
Balance (+, -)	-2762.5	-1906.8	-896.6	-1246.5	1516.0	45.1
Retail turnover including turnover of individual entrepreneurs, milliard UAH	37.0	43.6	55.0	59.1	22.1	159.6
Enterprises incurred losses, as a percentage of total number of enterprises (including microenterprises)	34.1	33.7	26.3	23.6	-10.5	-
Capital investment, million UAH	19462.7	18264.1	22936.1	31057.7	11595.0	159.6
Index of capital investment at comparative prices	96.0	80.0	99.0	-	-	-
Direct investment of non-residents (stock capital and debt instruments) as of 31.12, million USD	2456.6	2129.3	2037.1	1912.3	-544.3	77.8
Consumer price index (from December till December of previous year, %)	99.9	124.7	144.3	112.2	12.3	-

Good import from the countries of the European Union amounted in 2016 to 1552.8 million USD or 52.6% of total import of the region, its ratio increased in comparison with 2013 p. only by 1.1 pct. The basic commodity composition of the import of the region was consist of mechanical and electrical machines, chemical products and related industries products, land transport vehicles, aircraft, floating craft, polymer materials, plastic materials and plastic products, that is mainly high value-added products.

Retail turnover grown during the research period by 22.08 milliard or by 59.6%.

A share of loss-making enterprises decreased during research period by 10.5 pct. from 34.1% in 2013 to 23.6% in 2016 that presents a positive trend.

Economic development is largely due to the volume of investment. The indicators characterizing investment activity at the regional level are, in particular, the volumes of capital and foreign investment. The innovative component of investment activity is extremely important.

The volume of capital investment (in actual prices) in 2016 increased in comparison with 2013 by 11595 million UAH or by 59.6%. Nevertheless, the dynamics of capital investment indices shows a decrease in capital investment in comparative prices. The main sources of financing of capital investments are the own funds of enterprises and organizations (47.9% in 2016) and funds of foreign investors (24.7%). The funds of local budgets in the total volume of capital investment of Kyiv region in 2016 amounted to 2.5%, which is 1.9. pct. more compared to 2013, that means that the share of local budgets in capital investment financing has increased.

The volume of direct investment of non-residents (stock capital and debt instruments) decreased in 2016 in comparison with 2013 by 544.3 million USD or by 22.2%. It should be noted that such a decrease occurs both by means of reducing the amount of debt instruments, and also by capital withdrawal, appraisal, losses and differences in rates.

Due to changes in the organization and conduct of state statistical observation of the innovation activity of industrial enterprises, direct comparison of data for 2015 with similar data of previous years is incorrect. Therefore, it is to be noted that the share of enterprises of Kyiv region engaged in innovations in 2015 was only 13.3% of the total number of enterprises, and the share of sold innovative products in the total volume of sales of industrial enterprises is 0.8%. For comparison: among the countries of the European Union, Portugal (26%) and Greece (29%) have the minimum indicators of innovation activity, and the countries leading in innovation activity are the Netherlands (62%), Austria (67%), Germany (69%), Denmark (71%) and Ireland (74%) [15]. Consequently, the development of

world economy indicates that it is the innovation activity that is the main factor of economic growth. And low indicator of innovation activity shows low competitiveness of both a region and a country.

The consumer price index in 2016 amounted to 112.2%, compared with 2015 it decreased by 32.1% pct., it means that the inflation rate has slowed down.

The index of agricultural production also fluctuated during the research period, but growth for 2014-2016 was 3.6% ($I_{acp}=1.058 \times 0.892 \times 1.098=1,036$). At the same time, the volume of crop production increased by 11% ($I_{cp}=1.095 \times 0.854 \times 1.187=1.11$), while the volume of livestock production decreased by 8.3% ($I_{lsp}=0,998 \times 0,962 \times 0,955=0.917$).

The dynamics of agricultural output in 2013-2016 in Kyiv region is shown in Table 2.

Table 2 – The dynamics of production of the main types of agricultural products in Kyiv region during 2013-2016

Indicators	2013	2014	2015	2016	2016 in % to 2013
Agricultural production index	101.3	105.8	89.2	109.8	-
Crop production index	101.1	109.5	85.4	118.7	-
Livestock production index	101.8	99.8	96.2	95.5	-
Agricultural crop production, thousand centners					
- cereals and leguminous crops	33429.6	33615.5	28200.0	33275.4	99.54
- sunflower seeds	2970.7	3009.1	2921.3	4526.3	152.36
- sugar beets	7026.6	13287.4	8821.3	11238.2	159.94
- potato	14922.6	17948.0	14335.9	17031.1	114.13
- vegetables	5463.0	5683.5	5111.9	6310.6	115.52
- fruits and berries	876.3	778.8	714.5	692.7	79.05
Livestock production					
- meat (in slaughter weight), thousand tones	240.9	235.3	216.1	198.7	82.48
- milk, thousand tones	475.9	467.0	446.3	438.0	92.04
- eggs, million pcs.	2545.3	2712.0	2743.2	2839.7	111.57

The analysis of the table shows that in 2016, compared with 2013, sugar beet production (by 59.94%), sunflower seeds (by 52.36%) increased the most, and the volumes of cereals and leguminous crops were almost unchanged, the volumes of fruits and berries production decreased (by 20.95%).

The production of meat (in slaughter weight) decreased by 17.52%, of milk – by 7.96%. This is because of reduction of cattle and pigs during the research period (Table 3). In particular, the cattle population reduced in 2016 in comparison with 2013 by 13.03%, including the number of cows – by 15.6%. The number of pigs declined by 6.28%. The number of sheep and goats increased by 13.75% and the number of poultry – by 6.74%.

Within the scope of the monitoring of socioeconomic development of the region as a component of the anti-crisis management, it is appropriate to consider more thoroughly the indicators of the material security of the population and indicators of social strain.

Table 3 – Number of farm animals in all categories of farms of Kyiv region at the end of the year, thousand heads

Indicators	2013	2014	2015	2016	2016 in % to 2014
Cattle	146.6	135.8	134.3	127.5	86.97
including cows	76.9	73.2	68.6	64.9	84.40
Pigs	485.3	527.7	466.9	454.8	93.72
Sheep and goats	29.1	28.1	30.6	33.1	113.75
Poultry	25779.2	27336.1	28148.6	27517.9	106.74

As part of monitoring sustainable development of the region should be more thoroughly considered indicators of financial performance and availability of social tension.

We will analyze the indicators of the material security of the population of Kyiv region (Table 4). As Table 4 shows, the total household resources of Kyiv region on average per month per household at current prices increased in 2016 compared to 2013 by 1552.35 UAH or by 34.8%. At the same time, total income increased during the research period by 1558.84 UAH. or by 35.4%.

In the structure of total resources, the share of money income decreased by 2.8 pct. while the share of non-cash benefits and subsidies for the payment of housing and communal services, electricity, and fuel increased by 3.4 pct. These trends are negative, as in the structure of incomes the share of social component has increased and the share of income forming as a result of economic activity has decreased.

Table 4 – Total household resources of Kyiv region

Indicators	2013	2014	2015	2016	2016 p. +, – to 2013
Total resources on average per month per household, UAH	4461.18	4689.07	5505.96	6013.53	1552.35
Structure of total household resources	Per cents				
Money income	92.3	92.4	91.8	89.5	-2.8
- remuneration of labour	54.6	54.6	57.8	53.9	-0.7
- income from entrepreneurship and self-employment	4.2	3.6	1.3	4.8	0.6
- proceeds from the sale of agricultural products	3.6	2.9	2.9	2.1	-1.5
- pensions, scholarships, social assistance provided in cash	25.8	27.7	25.7	24.5	-1.3
- cash assistance from relatives, other persons and other cash income	4.1	3.6	4.1	4.2	0.1
Cost of consumed products received from personal auxiliary farms and from self-procurements	4.4	4.6	4.7	4.5	0.1
Non-cash benefits and subsidies for payment for housing and communal services, electricity, and fuel	0.5	0.4	1.4	3.9	3.4
Non-cash benefits for payment for goods and health care services, tourist services, vouchers for recreation centres, etc., for payment for transport services, communications	0.4	0.2	0.2	0.2	-0.2
Other proceeds	2.4	2.4	1.9	1.9	-0.5
For reference: total revenues, UAH	4409.12	4630.11	5450.29	5967.96	1558.84
Average monthly wage of one employee					
- nominal, UAH	3351	3489	4153	5229	1878
- real, % to the previous year	107.2	91.8	78.0	112.1	4.9
Arrears in wages, million UAH	147.8	126.6	122.8	121.4	-26.4
Real disposable income (in% to the previous year)	104.2	92.3	77.8	104.6	0.4

As for the real total household resources, we will calculate their change using the formula:

$$I_{r.t.h.r.} = \frac{I_{n.t.h.r.}}{I_{c.p.}}, \quad (1)$$

where $I_{r.t.h.r.}$ – index of real total households resources;

$I_{n.t.h.r.}$ – index of nominal total households resources;

$I_{c.p.}$ – index of consumer prices.

In 2016 in comparison with 2013 nominal total household resources increased by 1.348 times.

Calculate the consumer price index for 2014-2016:

$$I_{c.p.} = 1.247 \times 1.443 \times 1.122 = 2.019.$$

Calculate the index of real total household resources:

$$I_{r.t.h.r.} = \frac{1.348}{2.019} = 0.668.$$

That is, the real total household resources decreased in 2016 in comparison with 2013 by 33.2%.

Among the households' money incomes the largest share falls on wages. The nominal average monthly wage of one staff member increased during the research period by 1878 UAH or by 56%, while the real wage, according to the data of the Main Department of Statistics in Kyiv region in 2016, decreased by 19.7% compared to 2013, as the real wage index for three years was ($I_{rw} = 0.918 \times 0.78 \times 1.121 = 0.803$).

The arrears in wages decreased by 26.4 million UAH or by 17.9% during the research period. The main share of the debt fell on transport enterprises (more than 90%). At the beginning of December

2016, the number of employees who were not paid their wages was 3.2 thousand people, or 0.9% of the total number of staff members employed in economics of the region. It was not paid to each of them at an average of 2666 UAH.

It should be emphasized that the decrease in real incomes leads to a deterioration in the quality of life of the population and increases the protest attitudes in the society.

To the indicators of social strain, besides the arrears in wages, S. V. Bielai refers the number of unemployed people (according to the ILO methodology), the unemployment rate (according to the ILO methodology), registered unemployed people in accordance with the current legislation, the rate of registered unemployment, discharge of employees for economic reasons, the indebtedness of the population for payment of housing and communal services; the number of staff members in compulsory part-time employment [4].

Before analyzing the indicators of social strain, we will analyze the demographic situation in Kyiv region (Table 5).

Table 5 – Demographic situation in Kyiv region

Indicators	2013	2014	2015	2016	2016 in % to 2013
Number of available population (as assessed) at the end of the year, thousand persons, including:	1725.5	1729.2	1732.2	1734.5	100.52
- urban	1070.2	1075.2	1078.0	1077.9	100.72
- rural	655.3	654.0	654.2	656.6	100.20
Number of resident population (as assessed) at the end of the year, thousand persons, including:	1719.7	1723.5	1726.5	1728.7	100.52
- men	795.7	797.0	797.2	797.2	100.19
- women	924.0	926.5	929.3	931.5	100.81
Distribution of resident population by separate age groups, thousand persons:					
- 0-15 years old	278.4	286.0	293.6	300.5	107.94
- 16-59 years old	1078.1	1072.4	1065.9	1058.2	98.15
- 60 and older	363.2	365.1	367.0	370.0	101.87
Total growth, reduction (-) of population, persons	3426	3756	3001	2236	65.27
Natural growth, reduction (-) of population, persons	-6687	-7364	-8224	-9166	137.07
Migration growth, reduction (-) of population, persons	10113	11120	11225	11402	112.75

As the tables show, the average number of available and resident population of Kyiv region during the research period increased by 0.52%. However, the indicated growth has only been achieved due to migration growth of the population, which increased in 2016 in comparison with 2013 by 12.75%. As we see, the natural reduction of the population (due to excess of deaths over births) during the research period increased by 37.07%. A positive trend is the suspension in 2015, and then the gradual growth in 2016 of the number of rural population of the region (by 2.4 thousand persons). It's worth paying attention to the reduction of the number of able-bodied population of the region aged 16-59 years old by 1.85% or by 19.9 thousand persons during the research period and the growth of the number of population aged 60 and over by 1.87% or by 6,8 thousand persons.

The economic activity of the population is presented in Table 6.

Table 6 – Economic activity of the population of Kyiv region (at the age of 15-70 years old, thousand persons)

Indicators	2013	2014	2015	2016	2016 in % to 2013
Economically active	807.8	786.9	790.6	789.8	97.77
incl. engaged in economic activity	758.4	724.3	739.9	736.3	97.09
the unemployed (according to the ILO methodology)	49.4	62.6	50.7	53.5	108.30
Unemployment rate in% (according to the ILO methodology)					
at the age of 15-70 years old	6.1	8.0	6.4	6.8	-
of able-bodied age	6.4	8.1	6.5	6.9	-

As shown in the table, the number of unemployed people in Kyiv region (according to the ILO methodology) grew, during the research period, by 4.1 thousand persons or by 8.3%, unemployment rate – by 0.7% pct.

The registered unemployment rate in Kyiv region by the place of residence and gender is shown in Table 7. Comparing the data of tables 6 and 7, we can see that the registered unemployment rate in Kyiv region is significantly lower than the unemployment rate, determined by the ILO methodology. Thus, the rate of registered unemployment in 2016 amounted to 1.5% of the total population of able-bodied age. The number of registered unemployed people decreased during the research period by 500 persons or by 3.1% (from 16.1 thousand persons at the end of December 2013 to 15.6 thousand persons at the end of December 2016).

During 2013-2015, the majority of registered unemployed people were women (at the end of 2015 – 58.3%), however, in 2016 the share of unemployed women decreased by 8.6 pct. The anxiety is caused by the fact that about 40% of the unemployed during the research period were young people under the age of 35. It should also be noted that 83.0% of unemployed people received unemployment benefits, the average amount of assistance in December 2016 was 2452 UAH, which is equal to 153.3% of the statutory minimum wage (1600 UAH) during this period. Among the registered unemployed who sought employment through a state employment service in 2016, 47.6% had previously held positions of office employees, 41.2% were workers, 11.2% were persons without a profession or those who occupied work places not requiring special training. According to the enterprises, the number of vacancies and vacant posts at the end of December 2016 amounted to 2.3 thousand. The largest number of vacancies was observed in Bila Tserkva district – 559 posts. The load of the registered unemployed in state employment service for one vacancy in the region in December 2016 was 7 persons. By professional groups, the highest demand for labour force was observed for skilled workers with a tool (22.6% of the number of vacancies at the end of December 2016).

Table 7 – **The registered unemployment rate in Kyiv region by the place of residence and gender** (at the end of December)

Indicators	2013.	2014	2015	2016	2016 +, - to 2013
Number of the registered unemployed, thousand persons	16.1	19.7	20.1	15.6	-0.5
of the total number of the unemployed					
- women,%	55.7	56.3	58.3	49.7	-6.0
- youth under the age of 35,%	43.2	43.9	41.6	39.0	-4.2
Rate of registered unemployment (to the population of able-bodied age)	1.5	1.9	1.9	1.5	0.0
- urban settlements	1.4	1.8	1.7	1.3	-0.1
- rural area	1.8	2.1	2.1	1.8	0.0

As for the staff members of Kyiv region who were in forced underemployment, the number of workers on unpaid leaves (for the period of termination of work) decreased from 5.1 thousand persons in 2013 to 3.1 thousand in 2015, but the number of staff members under a part-time working day (week) because of economic reasons increased by 18.8% from 18.1 thousand persons to 21.5 thousand persons, respectively, their share in the average number of staff members in 2015 was 6.2%.

The indebtedness of the population for the payment of housing and communal services is shown in Table 8.

Table 8 – **Payment for housing and communal services by the population of Kyiv region**

Indicators	2013	2014	2015	2016	2016 in % to 2013
Accrued to the population to be paid for housing and communal services from the beginning of the year, million UAH	2039.2	2195.5	3190.3	4820.5	236.39
Paid by the population, million UAH	2008.9	2092.2	3149.5	4095.3	203.86
Level of payment (including payment of indebtedness for the previous period), %	98.5	95.3	98.7	85.0	-
Indebtedness of the population for payment for housing and communal services in December, million UAH	566.5	651.1	551.1	1446.4	255.32

According to the data of Table 8, the indebtedness of the population for payment of housing and communal services during the research period increased by 2.55 times and was 1446.4 million UAH by the end of 2016. The level of payment by the population for housing and communal services in 2016 amounted to 85.0% of the accrued amounts in the current year (including payment of indebtedness for previous periods) or 76.7% of the total amount of accruals (taking into account the debts of past years). The largest share of the indebtedness is 68.8% or 995.2 million UAH. This is the indebtedness of the population for gas supply.

In our opinion, it should also pay attention to the aggravation of the criminal situation in Kyiv region. Thus, in 2013, the number of registered criminal offences in the cities and districts of the region (according to the Prosecutor's Office of Kyiv region) amounted to 17.5 thousand, of which the grave and especially grave offences were 37.1%, in 2016 – 29.1 thousand and 45.7% respectively. That means that the number of registered criminal offences increased during the research period by 66.3%, and the grave and especially grave offences – by 2.05 times. It should be noted that crimes against property in 2016 amounted to 65.6% of the total number of registered criminal offences, while in 2013 – 55.3%. The share of able-bodied persons, suspected of committing crimes, who at the time of the crime did not work and did not study, in 2016 was 57.8%, of the unemployed – 16.7%.

As part of sustainable region development monitoring it is also necessary to consider indicators that characterize the pressure on the natural environment caused by the population and its economic activity (Table 9).

Table 9 – Impact on the environment of economic activity

Indexes	2013	2014	2015	2016	2016 in % to 2013
Pollution of atmospheric air					
Emissions of pollutants into the atmosphere, total, thousand tons	277,3	252,1	203,6	...	-
including stationary sources	111,9	96,2	78,1	98,2	87,76
mobile sources	165,4	155,9	125,5	...	-
Emissions of pollutants into the air from stationary sources of pollution in the calculation - 1 km ² (t)	4	3,4	2,8	3,5	87,50
- per person (kg)	64,9	55,7	45,1	56,7	87,37
Emissions of carbon dioxide, total, million tons	8,7	7,7	6,2	...	-
including stationary sources	6,5	5,7	4,6	5,0	76,92
mobile sources	2,2	2,0	1,6	...	-
Formation and management of waste, ths. t					
Waste is generated	2427,8	1272,1	1660,5	1561,3	64,31
Recycled	536,5	94,4	127,3	53,9	10,05
Burned	18,7	22,0	20,5	19,9	106,42
Wheeled in specially assigned places or objects	1578,2	1417,7	1283,6	1393,2	88,28
Total amount of waste accumulated during operation in specially designated places or sites (waste disposal sites)	41702,5	41502,9	44171,5	45429,3	108,94
Use of water resources					
Water collection from natural water bodies, million m ³	1008	911	722	680	67,46
per person, m ³	584,8	527,4	417,2	392,3	67,08
Water losses during transportation, million m ³	8	8	10	10	125,00
Reduced return water in surface water objects, million m ³	771	724	667	624	80,93
Discharged contaminated return water in surface water objects, million m ³	3	2	4	5	166,67

The analysis of the table shows that in 2016, compared with 2013, emissions of pollutants into the air from stationary sources decreased by 12.24%, carbon dioxide emissions – by 23.08%, 35.69% less waste was generated, on 32.54% decrease in water intake from natural water bodies, but this is due, first of all, to a decrease in production volumes. For one inhabitant of the Kyiv region in 2016 there were 56.7 kg of pollutant emissions into the air, which is 11.6 kg more than in 2015; the total amount of waste accumulated during operation in specially designated places or facilities increased during the period under investigation by 3726.8 thousand tons or 8.94%; the volume of discharged polluted return water in surface water objects

has increased by 2 million m³ or by 66.67%. The given data convincingly testify to the deterioration of the ecological situation in the Kyiv region during the investigated period. It should also be remembered that the revival of economic activity will certainly increase the pressure on the environment.

Thus, the analysis of the socioeconomic development of Kyiv region as a component of the monitoring of the sustainable development, gives an opportunity to make the following conclusions:

- in 2013-2016, the economic development of the region was characterized by a decline in industrial production; decrease in the volume of goods export, executed construction works; reduction of investment resources; rise in prices;

- the real total household resources of Kyiv region decreased in 2016 compared to 2013 by 33.2%. Reduction of real incomes, including real wages, leads to a deterioration in the quality of life of the population and increases protest attitudes in the society;

- during the research period, the number of the unemployed in Kyiv region (according to the ILO methodology) grew by 4.1 thousand persons or by 8.3%, the unemployment rate – by 0.7% pct. from 6.1% in 2013 to 6.8% at the end of 2016. Of particular concern is the fact that about 40% of the registered unemployed during the entire research period were young people under the age of 35;

- decline in the economy, rise in unemployment, and decrease in the real total household resources leads to an increase in indebtedness of the population for payment for housing and communal services and aggravation of the crime situation;

- the ecological situation in the region during the investigated period has deteriorated, in particular, the total amount of waste accumulated during operation in specially designated places or objects has increased by 3726.8 thousand tons or 8.94%; the volume of discharged polluted return water in surface water objects has increased by 2 million m³ or by 66.67%. With the recovery of the economic situation, the pressure on the environment will increase.

The generalized results of the analysis of the socio-economic development of the Kiev region make it possible to conclude that deviations from balanced development, deepening of crisis phenomena and the growth of social tensions in the region.

Conclusions. To monitor the socioeconomic development of the region for the purpose of early detection of the deviations from balanced development, it is necessary to have simple but effective mechanisms that would allow to assess changes in the level of socioeconomic development of the region and the quality of life of the population, as well as social strain in the society and the environmental situation on the basis of statistical data.

The number of indicators should be minimal, but sufficiently reflect the processes that occur in the region. The main requirements for indicators of sustainable development are simplicity of interpretation, quantitative certainty, and sensitivity to changes.

Such indicators are to be appropriately grouped as follows:

- 1) indicators of the economic development of the region: the index of physical volume of the Gross Regional Product in the prices of the previous year; the index of industrial products; the index of agricultural production; the export and import of the goods in millions of USD; the share of loss-making enterprises; the index of capital investment at comparative prices; the volume of direct investment of non-residents in millions of USD; the consumer price index; the share of enterprises engaged in innovations;

- 2) the indicators characterizing the demographic situation in the region: the number of available population at the end of the year, including urban and rural one; total and natural growth (reduction) of the population; distribution of resident population by separate age groups (0-15 years old, 16-59 years old, 60 years and older);

- 3) the indicators of material security of the population: the index of real wages; the arrears in wages; consumer price index;

- 4) the indicators of social strain: the unemployment rate (according to the ILO methodology); the number of staff members who were in forced underemployment; the level of payment by the population for housing and communal services; the number of registered criminal offences, including grave and especially grave ones.

- 5) indicators of pressure on the environment: emissions of pollutants into the atmosphere; total amount of waste accumulated during operation in specially designated places or objects (places of waste disposal); volume of dumped contaminated return water in surface water objects.

The conducted research shows that the analysis of the dynamics of the above indicators allows to determine the trends of the region's development rather quickly and without unnecessary labor costs,

to make predictions on the basis of which to make informed management decisions regarding correction of detected deviations from balanced development.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
2. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>
3. Караєва Н. В., Левченко Л. О., Трохименко Я. М. Методологія розробки системи моніторингу рівня сталого розвитку та економічної безпеки України. Управління розвитком складних систем: зб. наук. праць. 2011. Вип. 5. С. 111-116.
4. Белай С. В. Механізми державного врегулювання кризових явищ соціально-економічного характеру в Україні: дис. д-ра наук з державного управління: 25.00.02. Харків, 2015. 492 с.
5. Згуровский М.З. Україна в глобальних вимірах сталого розвитку. Дзеркало тижня. 2006. № 19 (598). С. 46-49.
6. Нестеренко С. А. Оцінка сталого розвитку Запорізької області. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». 2015. Вип. 10 (Ч. 3). С. 78-80.
7. Горяня І. В. Формування методики оцінювання сталості розвитку регіонів. Економічний аналіз: зб. наук. праць. Тернопільський національний економічний університет / редкол. : С.І. Шкарабан (голов. ред.) та ін. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2013. Том 14. №1. С. 59-63.
8. Омаров Ш. А. Огли Оцінка сталого розвитку регіонів. Проблеми економіки. 2014. №3. С. 139-150.
9. Савків У. С. Інтегральна оцінка сталого розвитку регіону. БІЗНЕСІНФОРМ. 2012. №1. С. 45-50.
10. Katja Vintar Mally. Regional differences in Slovenia from the viewpoint of achieving Europe's sustainable development. Acta geographica Slovenica, Vol. 58-2, 2018, pp. 31-46.
11. Чуріканова О.Ю., Загорюлько К.А. Аналіз індикаторів сталого розвитку. Економіка та держава. 2017. №2. С. 56-60.
12. Цілі сталого розвитку: Україна: національна доповідь. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, 2017. 176 с.
13. Про засади державної регіональної політики : Закон України від 05.02.2015 р. № 156-VIII . URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/156-19/paran6#n14>
14. Про затвердження Порядку та Методики проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.10.2015 № 856. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/856-2015-%D0%BF/page>
15. Про рекомендації парламентських слухань на тему: «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів» : Постанова Верховної Ради України від 21 жовтня 2010 р. № 2632-VI. URL: www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2632-17

REFERENCES

1. Pro Strategiju stalogo rozvytku «Ukrai'na – 2020». [The Decree of the President of Ukraine “On the Strategy for Sustainable Development “Ukraine – 2020”]. Ukaz Prezydenta Ukrai'ny vid 12.01.2015 r. № 5/2015. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
2. Pro zatverdzhennja Derzhavnoi' strategii' regional'nogo rozvytku na period do 2020 roku. [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On adoption of the State Strategy of Regional Development up to 2020”]. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrai'ny vid 6 serpnja 2014 r. № URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>
3. Karajeva N. V., Levchenko L. O., Trohymenko Ja. M. (2011). Metodologija rozrobky systemy monitoryngu rivnja stalogo rozvytku ta ekonomichnoi' bezpeky Ukrai'ny. [Methodology for developing a system for monitoring the level of sustainable development and economic security of Ukraine]. Upravlinnja rozvytkom skladnyh system: zb. nauk. prac'. Issue 5. pp. 111-116.
4. Bjelaj S. V. (2015). Mehanizmy derzhavnogo vreguljuvannja kryzovyh javyssh social'no-ekonomichnogo harakteru v Ukrai'ni [Mechanism of state regulation of crisis phenomena of socioeconomic nature in Ukraine]. dys. d-ra nauk z derzhavnogo upravlinnja: 25.00.02. Harkiv, 492 p.
5. Zgurovskij M.Z. (2006). Ukrai'na v global'nyh vymirah stalogo rozvytku. [Ukraine in the Global Dimensions of Sustainable Development]. Dzerkalo tyzhnja. no 19 (598). pp. 46-49.
6. Nesterenko S. A. (2015). Ocinka stalogo rozvytku Zaporiz'koi' oblasti. [Assessment of Sustainable Development of Zaporizhzhya Oblast]. Naukovyj visnyk Hersons'kogo derzhavnogo universytetu. Serija «Ekonomichni nauky». Issue 10 (Ch. 3). pp. 78-80.
7. Gorjana I. V. (2013). Formuvannja metodyky ocinjuvannja stalosti rozvytku regioniv. [Formation of a Methodology for Assessing the Sustainability of Regions Development]. Ekonomichnyj analiz: zb. nauk. prac'. Ternopil's'kyj nacional'nyj ekonomichnyj universytet / redkol. : S.I. Shkaraban (golov. red.) ta in. Ternopil': Vydavnycho-poligrafichnyj centr Ternopil's'kogo nacional'nogo ekonomichnogo universytetu «Ekonomichna dumka», Vol 14. no 1. pp. 59-63.
8. Omarov Sh. A. Ogly. (2014). Ocinka stalogo rozvytku regioniv. [Assessment of Sustainable Development of Regions]. Problemy ekonomiky. no 3. pp. 139-150.
9. Savkiv U. S. (2012). Integral'na ocinka stalogo rozvytku regionu. [Integral assessment of sustainable development of the region]. BIZNESINFORM. no 1. pp. 45-50.
10. Katja Vintar Mally. (2018). Regional differences in Slovenia from the viewpoint of achieving Europe's sustainable development. Acta geographica Slovenica, Vol. 58-2. pp. 31-46.

11. Churikanova O.Ju., Zagorul'ko K.A. (2017). Analiz indyikatoriv stalogo rozvytku. [Analysis of indicators of sustainable development]. Ekonomika ta derzhava. no 2. pp. 56-60.

12. Cili stalogo rozvytku: Ukrai'na: nacional'na dopovid'. [Sustainable Development Goals: Ukraine: National Report]. Ministerstvo ekonomichnogo rozvytku i torgivli Ukrai'ny, 2017. 176 p.

13. Pro zasady derzhavnoi' regional'noi' polityky : Zakon Ukrai'ny vid 05.02.2015 r. № 156-VIII . " [The Law of Ukraine "On Principles of the State Regional Policy"]. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/156-19/paran6#n14>

14. Pro zatverdzhennja Porjadku ta Metodyky provedennja monitoryngu ta ocinky rezul'tatyvnosti realizacii' derzhavnoi' regional'noi' polityky. [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the Procedure and Technique of Carrying out Monitoring and Assessment of Effectiveness of Realization of the State Regional Policy"]. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrai'ny vid 21.10.2015 № 856. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/856-2015-%D0%BF/page>

15. Pro rekomendacii' parlaments'kyh sluhan' na temu: «Strategija innovacijnogo rozvytku Ukrai'ny na 2010-2020 roky v umovah globalizacijnyh vyklykiv». [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine "On recommendations of the parliamentary hearings on the topic: "Strategy of Innovative Development of Ukraine for 2010-2020 in the Context of Globalization Challenges"]. Postanova Verhovnoi' Rady Ukrai'ny vid 21 zhovtnja 2010 r. № 2632-VI. URL: www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2632-17.

Составляющие мониторинга устойчивого развития региона

Гринчук Ю. С., Коваль Н. В.

Доказана необхідність здійснення систематичного аналізу соціально-економічного розвитку регіону як складової моніторингу сталого розвитку. Обґрунтовані пропозиції по удосконавленню процесу моніторингу шляхом формування оптимального набору показників, аналіз динаміки яких буде сприяти ранньому виявленню відхилень від збалансованого розвитку і швидкої реалізації комплексу заходів по запобіганню розвитку негативних процесів. Показники, дослідження яких дає можливість достатньо швидко і без зайвих трудових зусиль визначити відхилення від збалансованого розвитку регіону, пропонується групувати наступним чином: показники економічного розвитку регіону; показники, які характеризують демографічну ситуацію в регіоні; показники матеріального забезпечення населення; показники соціальної напруженості; показники тиску на оточуючу природну середовище.

Ключевые слова: устойчивое региональное развитие, мониторинг, индикатор устойчивого развития, отклонение от сбалансированного развития.

Structural monitoring of sustainable development in the region

Hrynychuk Y., Koval N.

The article proves the necessity of carrying out a systematic analysis of the socio-economic development of the region as a component of monitoring sustainable development and justifies the proposals for improving the monitoring process by forming an optimal set of indicators, the analysis of dynamics of which will facilitate the early detection of deviations from balanced development and the rapid implementation of a set of measures to prevent the development of negative processes. Indicators, the study of which allows a fairly rapid and unnecessary labor cost to determine deviations from the balanced development of the region, is proposed to group as follows: indicators of economic development of the region; indicators characterizing the demographic situation in the region; indicators of material security of the population; indicators of social tension; indicators of pressure on the environment.

Key words: sustainable regional development, monitoring, indicator of sustainable development, deviation from balanced development.

Надійшла 19.09.2017 р.

UDC 331.101.262:338.432

UTECHENKO D., a postgraduate student

Disertation aduanzer – **HRYNCHUK Y.**, doctor of Economic Sciences

Bila Tserkva National Agrarian University

dashautechenko@gmail.com

FEATURES OF REPRODUCTION AND USE OF HUMAN CAPITAL IN THE AGRICULTURAL SECTOR

Розглянуто основні чинники формування та відтворення людського капіталу на основі теоретичних досліджень представників різних економічних шкіл. Наведено наукове обґрунтування елементів теорії людського капіталу, що відображає соціально-економічні елементи формування здібностей людини до праці.

З урахуванням досвіду минулих епох та опрацьованих наукових робіт вітчизняних і зарубіжних учених з цієї тематики, було досліджено сутність категорії людського капіталу у вузькому та широкому змісті, а також проведено її порівняльний аналіз. Сформульовано визначення даної категорії, з можливістю використання її в практиці оціню-

вання людського капіталу, як вартості, авансованої і втіленої у вигляді запасу не уречевлених форм продуктивних здібностей індивіда.

Представлено специфіку відтворення людського капіталу в аграрній економіці, та визначено процеси, які її характеризують. Охарактеризовано особливості відтворення людського капіталу в сільській місцевості.

На основі статистичних даних проведено комплексний аналіз демографічної ситуації на селі, з урахуванням вікової структури, стану здоров'я населення, процесами народжуваності та смертності, статеві-вікової структури, старіння та міграції. Все це досить сильно впливає на якість людського капіталу.

Ключові слова: людський капітал, аграрний сектор економіки, національне господарство, демографічна ситуація, відтворення, сільське населення, сільські території.

Formulation of the problem. The transition of the agrarian sector of the economy to an innovative development path is impossible without the availability of adequate human capital. Transformation processes in the country's agrarian sector caused not only a reduction in the volume of production and its efficiency, and a significant reduction in the incomes of the rural population, a decline in the quality of life, degradation of human capital. The deformation of the demographic structure of rural areas, the migration of economically active population, the elimination of a significant number of jobs, the low prestige of rural labor and the level of its payment, the reduction of health and education infrastructure, the critical level of the limited budgets of rural areas – all this predetermines the need to intensify research on the processes of formation and use of human capital in the agrarian sphere.

As you know, the theory of human capital as a special form of common capital, which is borne by a person who characterizes the reserves of her physical and spiritual health, intelligence, general and professional knowledge, skills and abilities, abilities and motivations that make her competitive in the labor market and obtaining income sufficient to maintain a certain level of quality of life and reproduction of a person and his family. That is why there is now a need to summarize theoretical studies of the essence of the category of human capital and to reveal the specifics of the organization of its reproduction in the agrarian sector of the economy, taking into account the current factors of the external and internal character of the industry's development.

Analysis of recent researches and publications. Investigation of reproduction problems and the use of human capital began to develop only in the 60s of the twentieth century. Among the foreign scientists of the classical and neoclassical directions, who studied this problem, the most well-known are U.D. Baumol, D.R. Blazi, H.S. Bekker, D.M. Keynes, A. Marshall, U. Petti, A. Smit, Dzh. Stihler, T.U. Shul'ts. The question of the functioning of human capital is also the subject of the study of many domestic scientists, in particular A. Blyznyuk, D. Bohynia, O. Grishnova, M. Doleshnyi, S. Klimko, A. Kolota, P. Makarenko, L. Napadovskaya, O. Onishchenko, V. Onikienko, V. Poplavska, J. Poplavsky, D. Polozenko, L. Semiv, O. Stefanishin, L. Harkyanena, A. Chukhno. Namely, in the agrarian sector of the economy there are known researchers – A. Borodina, A. Gadzalo, L. Mikhaylova, A. Rykovskiy, P. Sabluk, V. Yurchishin and others.

However, some theoretical questions are now quite debatable and require more in-depth research on the specifics of the reproduction and use of human capital in the agricultural sector of the economy.

The purpose of the article is theoretical substantiation of the economic nature of human capital and the peculiarities of formation in the agrarian sector of the economy, as well as the deepening of the economic content of this category from the standpoint of its role in the modern agrarian economy and reproduction.

Material and methods of research. The theory of human capital in the field of scientific knowledge is a quite young industry. The fundamental principles of the concept of the chain approach developed by world scientists, namely: G. Becker, J. Ben-Porat, M. Blauch, L. Waldras, B. Weisbrod, J. Keynes, J. Kendrick, J. B. Clark, S. Kuznets, A. Marshall, J. Millie, D. Minnesome, D. Ricardo, R. Solou, J. Stiglitz, L. Turow, M. Friedman and others. The methodology of this study is based on the works of the above-mentioned scientists, as well as on evaluative and analytical data and summarizing the opinions of expert practitioners in the agrarian sector of the economy, and includes an analysis of current trends and the institutional environment for the formation and reproduction of human capital in the agrarian economy. For the study were used scientific publications of leading world and domestic scientists and also results of studies of state research institutions and government agencies of statistics on the peculiarities of the use and reproduction of human capital in the investigated field.

Main results of the study. Human capital is first and foremost a stock of natural and acquired, as a result of investment, abilities, skills, experience, knowledge, information culture, motivation and

mobility of the individual, the use of which in economic activity brings great profits. As the essence of social development finds its expression in constant dynamics, therefore, the content of economic life, which is inherent in social progress and determining for the human (not only external in relation to man, but also the inner world, spiritual), changes every time. According to this, the place, role and components of human capital in the national economy change. So, the thinker of antiquity Plato (427-347 BC) in his book "The State" wrote that "people have different nature, as well as the ability to do this or that," and "each case can be done not only in a larger quantity, but it is better not to exert much effort in the event that they perform it using their natural abilities" [14].

At all stages of world functioning and development of the economy, an important role is assigned to the human factor. In this case, it is worth recalling the representatives of classical political economy [16, 11, 12], neoclassics [9] and modern theorists. It is known that A. Smith formed a system of economic views on the functioning of a market economy based on two characteristic qualities of a person, namely, selfishness and altruism. The scientist proved that self-interest contributes to the formation of private property, market relations, and the motivation of people's activities [16].

In turn, K. Marx stressed that the capital is dead; a person who made him alive, forced to work [11]. Such an opinion on the role of man in the economy was expressed by the founder of the neoclassical direction of economic theory, the distinguished British researcher Alfred Marshall, who noted that "... in any case, man is the center of both production problems and consumption problems, as well as ... problems that have a double designation - "distribution" and "exchange" [12].

The position regarding the role of the human factor in the economy was also shared by JM Keynes, who in his famous book "General theory of employment, interest and money" noted that "... individualism is the most valuable in the individual, only if it is in its pure form – from defects and abuses ..." [10]. A significant contribution to the study of the role and forms of the human factor in the modern economy belongs to the representative of institutionalism J. Galbraith, who proved that large corporations achieve the highest production results precisely because of the coming to the management of the enterprise of the so-called technostructure of technical administrators. He wrote, in particular, that "... in the past, management in an economic organization was carried out by an entrepreneur who was a person who combined ownership of capital or control over capital with the ability to organize other factors of production ... With the development of a modern corporation, as well as in connection with the separation of functions of ownership of capital from the function of control over an enterprise, an entrepreneur in a developed industrial enterprise no longer acts as an individual ... Instead of an entrepreneur directing the power of an enterprise considered administrations and ..." [5, p. 124]. Also worthy of attention is the opinion of the Russian economist Alexander Chanov, who noted that: "... which from the factors determining the organization of the peasant economy, we did not consider the main ... we are forced to recognize that the technically organizing element of any production process is the workers' hands ..." [18, p. 108].

The scientific and technological revolution of the mid-1950s. intensified interest in socio-economic reforms and the role of the human factor, its impact on the economy and society. In modern terms, these approaches are grounded in the concept of human capital and are disclosed in the book of I. Fisher, who investigated the influence of education on human capital, and T. Schultz, who published in 1961. The book "Investments in human capital" [20].

For this very reason, T. Schultz is considered the founder of this theory, he argued that the level of education is of paramount importance for the development of society, investments in it should be a priority in comparison with cars and factories. A major contribution to the development of this theory was made by G. Becker, whose works on the theory of human capital in 1992 were awarded the Nobel Prize in Economics. In his opinion, investments in health, education, and professional training of a person not only increase the cost of capital and ensure the receipt of additional profits and high cost recovery [2].

A similar opinion on the role of human capital is followed by Western European scholars. So, E.M. Borschuk emphasizes that the accumulation of knowledge and experience of people is more important than material resources, since they are primary for the organization of production [3].

The study found that foreign scientists pay considerable attention to determining the essence of human capital in general. Thus, some scholars hold the view that human capital is the education of a person at home, at school, at work, also self-education, while others insist on a set of abilities that are

achieved during learning and experience, so they were acquired, at the same time, human capital is also interpreted by them as a set of physical and spiritual abilities of a person, which allows him, as a carrier, to receive his income. The development of human capital, in their opinion, causes an increase in the incomes of people, firms and society, the development of technological progress, the emergence of new motives in activities, the growth of economic growth, and the like.

It should be noted that the authors of the theories of human capital traditionally treat it both in a narrow and a broad sense.

In a narrow sense, one of the factors in its formation is vocational training, which, in their opinion, makes the work more complicated, which allows more production, a higher salary or a source of future satisfaction of a person's needs in a unit of working time. In the broad sense, human capital, in their opinion, is a set of qualities of a person that it acquires through the implementation of the costs of training the workforce for labor, expenditure on protecting and reproducing health, seeking information on forms of work and migration, consumer and financial markets, labor markets.

The research established that among the scientists the functional and structural definition of human capital prevails. At the same time, in his studies A.A. Grishnova, applies both functional-structural and structural approaches. According to its interpretation, "human capital characterizes the totality of the productive capacities developed and developed as a result of investment, the personal qualities and motivations of individuals in their ownership, are used in economic activities, contribute to the growth of labor productivity and, as a result, influence the growth of the income (earnings) of its owner and national income" [7]. By definition, it follows that the main components of human capital are: a set of productive abilities, personal qualities, motivations and investments of the individual.

For other definitions of human capital is characterized by a large concretization of its content. For example, some researchers [4] detail the content of skills, dividing them into industrial skills and pan-human skills, as well as highlighting components of human capital, such as human knowledge and abilities. In turn, N. Golikov in the interpretation of human capital, notes the final result of its use in a market economy – gaining value added on the basis of capitalized abilities, experience, knowledge of the individual in the management process based on hiring [6, p. 32-35].

In our opinion, I. Kalenyuk, more fully reveals the essence of human capital, highlighting its components and their cost as "advance and materialized value in the form of a stock of knowledge, information, experience, skills, motivations and health that have the property of bringing in more income" [8, pp. 67-73.]. However, the scientist inaccurately defines the concept of "materialized value" about the non-materialized components of human capital – knowledge, information, experience, etc. In our opinion, it is reasonable to interpret human capital as a value advanced and embodied in a stock of unrealized forms of the individual's productive abilities: knowledge, information, experience, skills, motivations and health, which have the property of bringing in more income.

It is established that V. Antoniuk emphasizes the political and economic sense of human capital and emphasizes that he "expresses the relationship between people in the formation of productive abilities of man and their use for profit" [1].

We believe that in all the above definitions of human capital, scientists narrowly interpret the result of using the human capital of an individual. In our opinion, it is advisable to expand the content of the concept of "income" taking into account its forms: wages, profit, rent, loan interest and in aggregate – national income.

Now the theoretical and methodological approach to the interpretation of human capital is topical. According to L. Shevchuk's approach, it is possible to identify both potential and real human capital, identify losses and systematize them for the purpose of optimization. According to the researcher, the potential human capital is "a body of knowledge, abilities and qualifications of the carriers of labor that could generate income, or which could be used to produce goods and services" and the real – "a body of knowledge, abilities and qualifications of the carriers of the labor-power, yielding income, are used for the production of goods and services", which together constitute the basic human capital [19]. At the same time, Shevchuk also distinguishes two types of losses of human capital: physical and relative. To the physical losses, the author also refers to the retirement or the complete inconsistency with certain standards of objects of science and education, pre-school establishments and schools, housing stock, a decrease in the number of able-bodied population and the like. The relative losses of human capital reflect losses due to underfunding of basic human capital, "brain drain", etc.

It deserves attention to the definition of the essence Innovation Human Capital (IHC) quoted by G. Proshak. According to the author, IHC "it not only perceives and actively uses innovative ideas, but also produces innovations through the transformation of information and the accumulation of knowledge" [15, p. 305-309].

In the proposed definition, the author emphasizes the peculiarity of the functioning of human capital in the innovation economy, where information and knowledge become the basic factor of production.

So, having generalized the research on the economic essence of human capital of an individual, we believe that human capital in modern conditions is the value advanced and embodied in the form of stocks of the unrealized forms of the individual's productive capacities: health, information, knowledge, talent, experience, skills, motivations and mobility that bring high income to an individual in the form of wages, profits, rent or interest.

In view of the foregoing, let's try to generalize the features of the formation and reproduction of human capital in the agricultural sector of the economy. Thus, this sector is the most important in the national economy, the development of which ensures the formation of supply in the markets of food and agricultural raw materials and tax revenues to the country's budget, the preservation of the traditions and characteristics of the people's way of life, and finally, the reproduction of human capital, provided rational use of natural resources and environmental protection natural environment. Now agriculture is a kind of industrial production, but the role of human capital in it is significant. Economic science proves that the formation and use of human capital in the agrarian sector of the economy should be carried out under the same conditions as in other branches of the national economy, but it requires taking into account the specifics of the industry.

The peculiarity of human capital in the agrarian economy is conditioned, first of all, by the seasonality of its use, by the presence of a large surplus of labor resources in the winter, and requires the diversification of agricultural production and professional training of personnel. Peculiarity is also characteristic of the processes of fertility, mortality, age and sex structure, the number of able-bodied population and pensioners by regions. Although the demographic processes in rural areas are influenced by the same factors as in cities, they have certain characteristics due to the high sedentariness of the population, traditions, culture, intra-family relations, limited migration to the countryside, and its weak position in cross-sectoral competition.

Statistics show that the negative trend of high natural loss of population will continue in the future, which can lead to a crisis in the labor sphere. At the same time, there is a rapid aging of the population and its migration at an able-bodied age, abroad. Many areas belong to regions with a high proportion of the elderly population and a high demographic burden. The village loses more and more men, including young ones. Decreasing life expectancy results in significant economic and social losses, the deformation of the population structure, the growth of migration mobility, is often accompanied by the disintegration of families, a decrease in interest in long-term residence in a certain territory and work, the establishment of the ideology of the temporary worker. In these conditions, the processes of degradation of a part of the population, the destruction of economic interests, the growing sense of uncertainty and so on. Difficult demographic situation in the countryside is caused by the extinction and devastation of entire villages and territories, and hence the destruction of social infrastructure, especially pre-school institutions, primary and secondary educational schools, cultural and sports institutions. Together, all this leads to a deterioration in the quality of life and employment of the rural population, a decrease in economic and social activity. That is why the interests of improving the formation and use of human capital in the agrarian economy require that all these processes not be spontaneous, not left without attention of the state, but were covered by permanent programs to overcome the demographic crisis. Now it is necessary to do everything possible to reduce the outflow of the population, especially young people, to the cities of the region, other regions of Ukraine and abroad. Reducing the exit of peasants from the region can only be achieved through increased employment, higher pay and incomes.

The peculiarities of the formation and use of human capital in the agricultural sector of the economy include its dependence on population density, which has historically evolved. Now rural territories and enterprises of the country are differentiated in this indicator quantitatively and qualitatively. Thus, there are economies in the state of experiencing a deep demographic, economic and social crisis, which has fallen sharply, where the prospects for their development have been lost.

In the country today flows of migrants are directed not to areas with a shortage of population, but to areas with its surplus. Note that the significant impact on the territorial distribution of the population in rural areas has the presence of industrial facilities, as well as transport systems, which, in turn, contribute to the processes of urbanization. Significant differentiation of population density leads to its deficit, underutilization of productive resources, a reduction in the flow of investment, and a slowdown in social, economic and demographic development. In this situation, it is very important to ensure equalization of the conditions for the reproduction of the population in rural areas, to prevent the formation of territories with an abundance of population and territories with its shortage, which are degrading, losing their perspective, characterized by a population deficit, disproportions and many socio-economic contradictions, lack of interest in further development.

The above mentioned features of reproduction of the rural population, as a rule, are not sufficiently taken into account in the economic, social and migration policy of our state. We believe that the settlements of rural areas should be conducted systematically and reasonably, taking into account social and economic consequences. It is very important to create conditions for settlers in the village to build housing and obtain land. Funds for this should be laid in the state and local budgets and issued, because they will quickly pay off. The population at the expense of migrants will make it possible to better use the resources of the village, improve the demographic situation, provide the labor market with the necessary human capital, and increase the efficiency of the economy.

The peculiarity of the formation and use of human capital in the agrarian sector of the economy is that these processes are, as a rule, very deterministic with the quality of life, and in agriculture, unfortunately, because of the spread of poverty, its low level.

A dialectical relationship between the quality of life and the reproduction of human capital is established, which depends on the level of consumption, the development of the systems of education and health, and culture. Insufficiently high quality of life of peasants, the spread of poverty adversely affect the quality of human capital, is convincingly proved in the studies of domestic scientists. Therefore, overcoming rural poverty in modern conditions is becoming an important prerequisite for the improvement and formation of human capital. An important role in resolving this issue is given to the state.

The peculiarity of the formation and use of human capital in the agrarian economy at the present stage is its dependence on the state of development of the sphere of education, the quality of education in primary and secondary schools, vocational schools, technical schools and universities, is increasingly amplified. Education allows not only to transfer to students the experience, knowledge, but also traditions, culture, spiritual values. Studying the influence of education on the state of human capital shows that it allows not only to increase labor, but also to expand creative potential, to form optimal socio-psychological conditions of life. It should be noted that in the world's leading countries education is a priority direction of the state's social policy [13, p. 834-838].

Despite obvious progress, the study found that rural schools are lagging behind in logistical support, as well as pedagogical personnel and educational and methodological literature. The peculiarities of the agrarian economy are due to the fact that the work here is sufficiently diversified, that is why the educational programs in vocational colleges and educational institutions of agrarian education must also correspond to this. In our opinion, educational institutions should possess programs to diversify educational programs, prepare graduates, which will help to increase their work efficiency and protect them socially.

An important feature of the formation of human capital in the agrarian sector of the economy is that it is reproduced and used in conditions of man's organic integration not only with working conditions, technology, nature, but also a special way of life [17]. So, not only the able-bodied population works in agriculture, but also the population over the age of able-bodied, very often adolescents under 16 years. The work of peasants in large farms is combined with employment in the personal economy. It should be noted that seasonal and temporary workers are also used in agricultural production. The specific character in the agrarian sector acquires unemployment, has a seasonal, often hidden character.

The nature and way of life of the peasants predetermines their departure from agricultural activities, carried out by moving part of the peasants, youth to other cities to work with a high level of earnings and better working conditions. This leads to long systematic breaks in ties with the family, the household, the failure to fulfill the functions of educating and educating children. The work of peasants is closely connected with nature, agricultural animals, depends on biological rhythms and re-

quirements that must be met on a daily basis. In agriculture, even in the conditions of industrial development, a lot of hard, ugly, physical labor is performed, which must necessarily be combined with high quality requirements, great spiritual and physical stress. The basis of the rural way of life, as a rule, is a labor family where all its members work during periods of special stress, they must possess high personal qualities, that is, be hardworking, responsible, obligatory, disciplined, have appropriate professional knowledge, work skills, healthy habits and traditions, mutual support. Therefore, great importance for their successful work is health, the absence of bad habits. Here, a special mode of using the working time is formed, taking into account the management of the household, a fairly long working day remains, often the peasants work on weekends, holidays, holidays, with a high level of labor intensity, and free time remains only in a small amount.

An agricultural worker in the conditions of application of modern technologies should be a professional in his field, have appropriate knowledge of best practices and experience, know the specifics of market regulation and state agrarian policy. In market conditions, he must have the appropriate knowledge and in relation to the formation of relations with suppliers of products and procurement enterprises, processing raw materials produced by them. High seasonality of labor, especially in the crop sector, periods of large, time of excessive workload of people are combined with periods of relative incomplete workload. Some problems experienced by agricultural workers are also due to the remoteness from the cities, lack of information on the state of markets, existing requirements for the quality of products and the like. Since agricultural production is characterized by numerous economic risks associated with weather conditions, plant and animal diseases, market and investment uncertainty, imperfect legislation, and unscrupulous actions of monopolistic entities in the market, this causes social and psychological tensions and wears out human capital.

In the domestic agriculture, the above features of the formation and use of human capital, especially in the current difficult demographic situation, the absence in many cases of a full-fledged family, sufficiently low level of development of social infrastructure – slow down the processes of reproduction. Considering this, it is necessary to develop a set of measures to create an appropriate social infrastructure that will allow peasants to solve social and domestic problems, organize cooperation with the sphere of services, sales and processing enterprises. Forming the attractiveness of life in the countryside requires the creation of optimal socio-psychological conditions through the development of a system of medical, educational, information and psychological services. It is very important to provide peasants with an unhindered receipt of quality education, for which the forms of distance, correspondence and extracurricular education can be used. Useful for them could be mobile, preferably free, time-consuming forms of advanced training and retraining.

Equally important is the development of transport infrastructure, increased confidence in the safety of housing, animals, machinery, storage of products, crops, property, are important factors in securing workers in the countryside, as well as long-term economic interest. For the successful functioning of the agrarian economy, the formation of adequate human capital, rural areas are important in order, creating effective motives for educators and medical workers, the lack of which is the main reason for the peasants leaving the village, especially those with children.

The specificity of the formation of human capital in the agrarian economy lies in the fact that it occurs in a ramified system of economic, social and institutional relations. Undoubtedly, as in other sectors, agrarian relations are dominated by competition relations, which stimulates the choice of specialization, diversification, lowering production costs and improving product quality.

However, in the investigated area, there is a manifestation of unscrupulous actions against peasants by other subjects of the agrarian market, which, using their monopoly position, establish conditions of trade, lending and standardization that are profitable only for themselves, they destroy competition. In the domestic agro-industrial complex, the fight against the widespread and harmful phenomenon of monopolization has not yet begun, which causes a tangible damage to the village, making it unprofitable and socially vulnerable. Therefore, in the agrarian economy and related industries in order to satisfy the interests of all participants of the agrarian market, it is necessary to ensure the implementation of the modern concept of forming benevolent relations with business partners, which is proved by the experience of the functioning of foreign market entities. The cooperation of the agrarian and industrial complex becomes an objective necessity for the development of production, education, science, the credit system, and trade. The desire of some subjects to satisfy only their own goals, manifests itself in

the practice of domestic entities of the agrarian market, is a negative tendency capable of destroying the entire system of relations, including social ones. As forms of the coordination of interests it is possible to use agreements, consolidations, integration systems. All this will positively affect the formation of human capital, the interest of workers in the agro-industrial complex, which, even in the conditions of fierce competition, should establish cooperation, combine economic interests, and support social partnership.

The peculiarity of the formation and use of human capital in the agrarian economy lies in the fact that it is formed in various socio-economic and institutional relations. Some researchers believe that market economy due to its objective development logic, the differentiation of actors reproduces only the capitalists and wage workers. In fact, these processes are more difficult, because in agricultural production there are not only hired workers, but also landowners who are not always large and want to get their share of the profits in the form of land rent, peasants farmers, entrepreneurs, professionally organize agrarian business, managers owners of capital, hired managers, shareholders, intermediaries. The above composition of socioeconomic groups of the population has its own objective economic interests, contradictions and mechanisms for their solution. Accounting for them is also important for the formation of human capital, since in this case we are talking not only about wage labor, but about the entire system of economic participants, including landowners, owners of capital, entrepreneurs, hired workers, farmers, managers. Each of them performs certain functions, receives its share and form of income. Naturally, the owner of the land must receive land rent, while he realizes his ownership of land and with it enters the land market, renting land, competes, but his income depends not only on the quality of the land, but also on the quality of his own human capital, is characterized its efficiency in the land market. An active market participant is the owner of capital who invests at interest in commercial banks, dividends in industry, processing or in agriculture. It is known that investors naturally want to realize the profit goals, therefore their human capital must also have high competitiveness and be characterized by corresponding professional qualities. The same goes for the organizers of the production of managers, whose role is constantly growing. They also need to have high professional qualities of management, innovation, improvement of economic processes.

Conclusions. The essence of human capital can not be reduced to such categories as labor, labor, labor potential, personnel, as they simplify the analysis of the role of man in the economy.

It was established that human capital should be understood as the totality of physical, spiritual, professional, entrepreneurial, creative abilities, skills, experience, skills, health, moral qualities that accompany a person during his life and bring income to it, enterprise, region and society. The main components of human capital are health, knowledge, talent, information culture, creativity (innovation), experience, skills, motivation, virtual mobility. Human capital in the agrarian sector of the economy is reproduced in conditions of biological, seasonal, largely risky production, with a high level of diversification of labor, attachment to the place of residence, personal economy, affecting the processes of formation of living standards and demography.

Important directions in the development of human capital should be: strengthening the health of the population, enhancing professional skills, absorbing knowledge in the sphere of consumption, lending, trade, improving life, lifestyle, with the aim of motivating high-performance activities in the countryside. In the agrarian economy it is important to create a serious motivation for the peasants to improve the quality of human capital, the effectiveness of its use, and also to ensure the diversification of vocational training of peasants, which, depending on the period of the year and the type of products, will perform various works at a sufficiently high quality level.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонюк В. П. Формування та використання людського капіталу в Україні: соціально-економічна оцінка та забезпечення розвитку: монографія. Донецьк, 2007. 348 с.
2. Беккер Г. С. Трактат о семье. М., 1981. 260 с.
3. Борщук Є. М. Основи теорії стійкого розвитку еколого-економічних систем: монографія. Львів: Растр-7, 2007. 436 с.
4. Інтелектуалізація людського капіталу: монографія / І.К. Бондар та ін., за ред. І. К. Бондар. К. : Корпорація, 2008. 264 с.
5. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество. М.: Транзиткнига, 2004. 602 с.
6. Голікова Н. В. Людський капітал – ключовий фактор економічного зростання. Інноваційний фактор сталого економічного зростання: зб. наук. пр. Ін-ту економіки НАН України. К., 2002. С. 32-35.

7. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки. К., 2001. 254 с
8. Каленюк І. Освіта в ринковому середовищі та неекономічні цінності. Економіка України. 2003. № 7. С. 67–73.
9. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег. Антология экономической классики. М.: Эконом, 1993. 199 с.
10. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. М.: Изд. политической литературы, 1960. Т. 1. 178 с.
11. Маршалл А. Принципы экономической науки: в 3-х т. пер. с англ. М.: Прогресс, 1993. Т. 1. 414 с.
12. Мурашко В. В. Зарубіжний досвід збереження та розвитку інтелектуального потенціалу нації: сб. науч. тр. Донецк: ДонНУ, 2012. С. 834-838.
13. Платон. Держава / Пер. з давньогрецької та коментарі. Д. Коваль. К.: Основи, 2000. 355 с.
14. Прошак Г.В. Основні компоненти людського капіталу: теоретичний аспект. Науковий вісник Національного лісотехнічного університету: зб. наук.-тех. праць. 2008. Вип. 18.4. С. 305-309.
15. Сміт Адам. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй /наук. ред. Є. Литвин, пер. з англ. О. Васильєва. К.: Port-Royal, 2001. 594 с.
16. Струмилін С. Г. Проблеми економіки праці. М., 1957. 598 с.
17. Чайнов А.В. Крестьянское хозяйство. Избранные труды. М.: Экономика, 1989. 492 с., С.108.
18. Шевчук Л. Медико-соціальні аспекти використання трудового потенціалу: регіональний аналіз і прогноз: монографія. Львів, 2003. 489 с.
19. Shultz N. Human Capital: Policy Issues and Research Opportunities. In: Human Resources. N. Y., 1975. (Fiftieth Anniversary Colloquium VI).

REFERENCES

1. Antonjuk, V.P. (2007). Formuvannja ta vykorystannja ljuds'kogo kapitalu v Ukrajinі: social'no-ekonomichna ocinka ta zabezpechennja rozvytku: [monografija] [Formation and use of human capital in Ukraine, socio-economic assessment and development of development, [monograph]. Donec'k, 348 p.
2. Bekker G. S.(1981). Traktat o seme [Treatise on the family]. Moscow, 260 p.
3. Borschuk Je.M. (2007). Osnovy teoriji stijkogo rozvytku ekologo-ekonomichnyh system, [monografija] [Fundamentals of the theory of sustainable development of ecological and economic systems, monograph. Lviv, Rastr-7, 436 p.
4. Bondar I.K. Sologub O.P., Antoshkina L.I. & Bidak V.Ja (2008). Intelektualizacija ljuds'kogo kapitalu, monografija [Intellectualization of human capital, a monograph]. Kyiv, Korporacija, 264 p.
5. Gelbrejt Dzh. (2004). Novoe yndustrial'noe obschestvo [New Industrial Society].M., Tranzytknyga, 602 p., P. 124.
6. Golikova N.V. (2002) Ljuds'kyj kapital – ključovyj faktor ekonomičnogo zrostantnja [Human capital is a key factor in economic growth]. Innovacijnyj faktor stalogo ekonomičnogo zrostantnja. Innovation factor of sustainable economic growth. Kyiv, pp. 32-35.
7. Grishnova O.A.(2001). Ljuds'kyj kapital, formuvannja v systemi osvity i profesijnoji pidgotovky [Human capital, formation in the system of education and vocational training]. Kyiv, 254 p.
8. Kalenjuk I. (2003) Osvida v rynkovomu seredovyschi ta neekonomični cinnosti [Education in a market environment and noneconomic values]. Ekonomika Ukrajinj. Ukraine economy, no 7, pp. 67–73.
9. Kejns Dzh. (2004). Obschaja teorija zanjatosty, procenta y deneg. Antologija ekono-mycheskoj klasyky [General theory of employment, interest and money. Anthology of economical classics]. Moscow, Ekonom, 199 p.
10. Marks K. (1960). Kapytal. Krytyka polytycheskoj ekonomyy [Capital. Criticism of political economy]. M., Yzd. polytycheskoj lyteraturi, T. 1., 178 p.
11. Marshall A. (1993) Prynцыпы ekonomycheskoj nauky, V 3-h t. [Principles of Economic Science, V.3] [Angl., Trans]. Moscow, Progress, 414 p.
12. Murashko B.B. (2012). Zarubizhnyj dosvid zberezhennja ta rozvytku intelektual'nogo potencijalu naciji [Foreign experience of preserving and developing the intellectual potential of the nation] Sb. nauch. trudov. Collection of scientific works. Doneck, DonNU, pp. 834-838.
13. Platon & Koval' D. (2000). Derzhava [State]; [Davn'ogrec'koji, Tranc]. Kyiv, Osnovy, 355 p.
14. Proshak G.V. (2008). Osnovni komponenty ljuds'kogo kapitalu, teoretychnyj aspekt [The main components of human capital: the theoretical aspect]. Naukovyj visnyk Nacional'nogo lisotehničnogo universytetu, zb. nauk.-teh. prac'. Scientific Bulletin of the National Forestry University, a collection of scientific and technical works. Lviv, Issue 18.4. pp. 305-309.
15. Smit Adam & Vasyl'jeva O. (2001). Dobrobut nacij. Doslidzhennja pro pryrodu ta pryčyny dobrobutu nacij [The welfare of nations. Research on the nature and causes of the welfare of nations]. Je. Lytvyn (Ed.). Kyiv, Port-Royal, 594 p.
16. Strumylin S.G. (1957). Problemy ekonomiky praci [Problems of labor economics]. Moscow. 598 p.
17. Chajanov A.V. (1989). Krest'janskoe hozjajstvo. Yzbrannye trudy [Peasant farming. Selected Works]. Moscow, Ekonomyka, 108 p.
18. Shevchuk L. (2003). Medyko-social'ni aspekty vykorystannja trudovogo potencijalu, regional'nyj analiz i prognoz, monografija [Medico-social aspects of the labor force potential, Regions analysis and forecast, monograph]. Lviv, 489 p.
19. Shultz N. Human Capital, Policy Issues and Research Opportunities. In, Human Resources. N. Y., 1975. (Fiftieth Anniversary Colloquium VI).

Особенности воспроизведения и использования человеческого капитала в аграрном секторе

Утеченко Д.Н.

Рассмотрены основные факторы формирования и воспроизведения человеческого капитала на основе теоретических исследований представителей различных экономических школ. Приведены научные обоснования элементов теории человеческого капитала, которые отражают социально-экономические элементы формирования трудоспособности человека.

С учетом опыта прошлых лет и обработанных научных трудов отечественных и зарубежных ученых, была исследована сущность категории человеческого капитала в узком и широком смысле, а также проведено ее сравнительный анализ. Сформулировано определение данной категории, с возможностью использования ее в практике оценки человеческого капитала, как стоимости, предварительной и воплощенной в виде запасов не овеществленных форм производительных способностей индивида.

Представлено специфику воспроизводства человеческого капитала в аграрной экономике, и определены процессы, которые ее характеризуют. Охарактеризованы особенности воспроизводства человеческого капитала в сельской местности.

На основе статистических данных проведен комплексный анализ демографической ситуации в селе, с учетом возрастной структуры, состояния здоровья населения, процессами рождаемости и смертности, половозрастной структуры, старение и миграции. Все это достаточно сильно влияет на качество человеческого капитала.

Ключевые слова: человеческий капитал, аграрный сектор, национальное хозяйство, демографическая ситуация, воспроизведение, сельское население, сельские территории.

Features of reproduction and use of human capital in the agricultural sector

Utechenko D.

The article deals with the main factors of formation and reproduction of human capital on the basis of theoretical studies of representatives of various economic schools. The scientific substantiation of the elements of the theory of human capital, reflects the socio-economic elements of the formation of human abilities to work.

Taking into account the experience of past epochs and the processed scientific works of domestic and foreign scientists on this subject, the essence of the category of human capital in a narrow and broad sense was investigated, and its comparative analysis was carried out. The definition of this category has been formulated, with the possibility of using it in the practice of assessing human capital as a value, preliminary and embodied in the form of stocks of unrealized forms of the productive abilities of the individual.

The specificity of the reproduction of human capital in the agrarian economy is presented, and the processes that characterize it are defined. Features of reproduction of human capital in rural areas are characterized.

On the basis of statistical data, a comprehensive analysis of the demographic situation in rural areas was carried out, taking into account the age structure, the health status of the population, the processes of fertility and mortality, sex and age structure, aging and migration. All this, quite strongly affects the quality of human capital.

Key words: human capital, agrarian sector, national economy, demographic situation, reproduction, rural population, rural areas.

Надійшла 20.09.2017 р.

УДК 631.152:658.012.3

КАРМАН О.В., аспірант

Науковий керівник – **СВИНОУС І.В.**, д-р екон. наук

ГУРА А.М., канд. екон. наук

Білоцерківський національний аграрний університет

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ФУНКЦІОНУВАННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

Стаття присвячена оцінці теоретичних і методичних підходів організаційно-економічного механізму функціонування сільськогосподарського виробництва в Україні. На основі узагальнення думок науковців пропонується розглядати економічний механізм як сукупність об'єктивно існуючих взаємопов'язаних, стійких, повторюваних форм економічних відносин, який опосередковує всі взаємопов'язані економічні процеси – виробництво продукції, її реалізацію, відтворення ресурсів, у тому числі накопичення й інвестування, інновації, підвищення ефективності тощо, міжгалузеві та галузеві процеси.

Структура економічного механізму охоплює такі підсистеми: бюджетну, цінову, кредитну, податкову, страхову і тарифно-митну. Кожна із них має відносну самостійність і характеризується певними економічними категоріями. Перелічені підсистеми виступають як взаємопов'язані елементи, а взаємодія їх зумовлює синергетичний ефект функціонування економічного механізму як цілісної системи. В основі досягнення ефекту знаходиться оптимізація співвідношення державного регулювання аграрного сектору економіки та саморегулювання товаровиробників на основі адаптації до вимог ринку.

Ключові слова: сільськогосподарське виробництво, організаційно-економічний механізм.

Постановка проблеми. Відтворювальна структура аграрного сектору економіки розглядається як сукупність його міжгалузевих і регіональних виробничо-економічних зв'язків, осно-

вою яких є взаємодія суспільного й індивідуального відтворення за визначальної ролі першого. Структура аграрного сектору економіки регіонального рівня істотно відрізняється переважно за рахунок функціонування підрозділів першої і третьої сфер АПК: первинну ланку представлено сільським господарством і частково його виробничо-технічним обслуговуванням власними силами, а також первинною переробкою сільськогосподарської продукції; районний та обласний рівні – сільським господарством, структурами із його виробничо-технічним обслуговуванням і переробкою сільськогосподарської продукції; міжрегіональний рівень – сільським господарством, організаціями з його виробничо-технічного обслуговування, переробки сільськогосподарської сировини і частково виробництвом засобів виробництва для сільського господарства, а також об'єктами виробничої і соціальної інфраструктури.

Водночас важливе методологічне значення для удосконалення економічного механізму аграрного сектору економіки має врахування тієї обставини, що відсутність тих чи інших структурних підрозділів в АПК відповідного регіонального рівня не виключає міжгалузеві зв'язки в більш повному обсязі на основі економічних відносин, зміст яких виявляється і на рівні первинної ланки комплексу, що забезпечується наявністю єдиного відтворювального механізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тенденції економічного розвитку сільського господарства, проблеми його розширеного відтворення, розробки відповідного економічного механізму перебувають у центрі уваги вчених економістів-аграрників. Комплексні дослідження проблем відтворення в сільському господарстві проводили В.Г. Андрійчук, І.І. Лукінов, В.Я. Месель-Веселяк, Л.О. Мармуль, М.Й. Малік, О.М. Онищенко, П.Т. Саблук, В.М. Трегобчук, А.Е. Юзефович, В.В. Юрчишин та інші вчені. Оскільки тенденції відтворення в сільському господарстві значною мірою залежать від ефективності сільськогосподарського виробництва, можна стверджувати, що всі дослідження, спрямовані на підвищення його ефективності, є також складовою досліджень відтворювального процесу.

Мета дослідження – розробка теоретичних і методичних підходів щодо організаційно-економічного механізму функціонування сільського господарства України.

Матеріал і методика дослідження. За теоретичну та методологічну базу дослідження взяті праці вітчизняних і зарубіжних вчених щодо організаційно-економічного механізму функціонування сільського господарства в Україні. У результаті дослідження використовували сучасні методи загальнонаукового та економічного пізнання суспільно-господарських явищ і процесів: історичний та монографічний, діалектичний, абстрактно-логічний, графічний та ін.

Основні результати дослідження. У широкому розумінні поняття «механізм» означає внутрішній склад якого-небудь апарату, що приводить його в дію. Щодо економіки механізм може бути представлений як специфічна сукупність елементів, станів і процесів, що перебувають у певних зв'язках, відносинах і визначають порядок певного виду діяльності [1]. Можна погодитися з авторами, які вважають, що під економічним механізмом відтворювального процесу в сільському господарстві слід розуміти взаємопов'язану сукупність організаційно-економічних форм, методів і важелів впливу на розвиток та функціонування відтворювального процесу з метою досягнення стійкості відтворення, нарощування темпів розвитку та підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва [2]. Механізм реалізується через складну систему функцій, основними з яких є створення рівних економічних умов для реалізації соціально-економічного потенціалу кожної форми власності і господарювання та їх конкуренції, а також сприятливе внутрішнє і зовнішнє економічне середовище, необхідне для ефективного функціонування сільського господарства й господарюючих суб'єктів. При цьому основним завданням економічного механізму є забезпечення узгодженого функціонування всіх його підсистем.

Інтереси держави полягають у забезпеченні економічного зростання агропромислового виробництва, функціонуванні насиченого агропродовольчого ринку, підвищенні конкурентоспроможності вітчизняної продукції на внутрішньому та світових ринках [3]. Інтереси товаровиробників в аграрному секторі економіки зводяться до отримання прибутку і забезпечення рівня рентабельності, необхідних для ведення виробництва на розширеній основі й вирішення завдань соціального розвитку.

Економічне регулювання здійснюється на різних стадіях відтворювального процесу на основі складної взаємодії між елементами економічного механізму, який використовується господарюючими суб'єктами у процесі діяльності. Елементи регулювання відтворення діють на

мікро- та макрорівні. До макроекономічних факторів належать загальноекономічні пропорції, що склалися на рівні економіки в цілому: співвідношення між споживанням і накопиченням, інфляційні процеси, кредитна політика, бюджетне фінансування, податки, цінова та інвестиційна політика держави. До мікроекономічних факторів, що діють на рівні окремих організацій, належать питання визначення обсягів виробництва і збуту продукції, стратегії розвитку, фінансовий менеджмент, політика витрат виробництва [4].

Індивідуальне відтворення в межах окремого господарюючого суб'єкта є частиною суспільного відтворення. У ринкових умовах переважають макроекономічні фактори, але значно зростає значення індивідуального відтворення, його зв'язки з макроекономічним рівнем стають опосередкованими через ціни й інші економічні регулятори. При цьому елементи економічного механізму взаємодіють через об'єднання їхніх функцій, що є проявом внутрішнього змісту економічних категорій, які відображають сутність даних елементів.

На мікрорівні елементи економічного механізму виявляють стимулювальну та контрольну функції. Ціни до того ж виконують функцію обліку та вимірювання витрат, а страхування – попереджувальну функцію і функцію відшкодування збитку.

Відтворювальна функція кредитів і податків знаходить прояв на різних рівнях економіки. За кредитування ця функція забезпечує процес виробництва на рівні організації додаткових засобів у необхідному обсязі. За оподаткування вона проявляється в цільовому фінансовому забезпеченні відтворення природних ресурсів і розвитку певної сфери господарства, тобто на макрорівні.

На макрорівні загальними для аналізованих елементів регулювальними є такі функції: розподільна, перерозподільна, регулювальна, балансувальна, за допомогою яких держава може впливати на розвиток економіки.

Розподільна функція ціни сприяє розподілу й перерозподілу грошових коштів населення з метою забезпечення соціальної політики держави шляхом розподілу й перерозподілу національного доходу між різними галузями економіки і соціальними групами. Рівноважна функція ціни інформує про виникнення диспропорцій у сферах виробництва та обігу з метою прийняття державою необхідних заходів щодо їх усунення.

Перерозподільна функція кредиту істотно впливає на структурні зрушення в економіці, приводить до концентрації капіталу в найбільш дохідних галузях і видах діяльності. Регулювальна функція кредиту полягає в тому, що держава, змінюючи ставки, обсяги, терміни й інші умови кредитування, впливає на процес виробництва і накопичення.

Функція контролю на макрорівні покладається на такі елементи як страхування і податки, що дає змогу забезпечити ефективне використання фінансових ресурсів [5].

Отже, з метою створення умов для підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва необхідно використовувати системний підхід в економічному механізмі регулювання відтворення, що базується на урахуванні функцій, що характеризують зв'язок підсистем, які формують його структуру.

Господарюючі суб'єкти галузі функціонують в умовах динамічної ринкової кон'юнктури, внаслідок чого виникають проблеми фінансування та забезпечення фінансової стійкості їх діяльності. Слід погодитися з авторами, які вважають, що основою систематизації відносин із зовнішнім середовищем розрізаних елементів і каналів поповнення, відтворення і концентрації капіталу є фінансово-кредитний механізм відтворення капіталу [6].

Він базується на двох складових – фінансовому та кредитному механізмах. Перший із них розглядається як складова частина господарського механізму, представлена сукупністю видів і форм організації фінансових відносин, умов і методів, що застосовуються при формуванні фінансових ресурсів, освіти та використанні грошових фондів цільового призначення. На економіку і соціальну сферу, з одного боку, він впливає через структуру фінансового механізму і спрямованість різних його частин на вирішення конкретних завдань, а з іншого – через величину фінансових ресурсів, перерозподілених між господарюючими суб'єктами для задоволення економічних і соціальних потреб.

Фінансовий механізм, що приводить у рух фінансові ресурси, впливає на суспільне виробництво через фінансове забезпечення та фінансове регулювання. При цьому, чим вище рівень розвитку суспільства та його економіки, тим істотніше роль фінансового регулювання. Фінансове забезпечення реалізується за допомогою самофінансування, і безповоротного фінансування.

Проблема практичного використання цих форм полягає у встановленні оптимального для даного етапу розвитку суспільства співвідношення між ними.

Економічне призначення кредитного механізму практично відповідає фінансовому й полягає в перерозподілі ресурсів між ланками і сферами процесу відтворення з метою забезпечення його безперервного функціонування з тією лише відмінністю, що воно здійснюється на тимчасовій, платній і поворотній основі.

Управління фінансовими і кредитними ресурсами в єдиному фінансово-кредитному механізмі дозволить усунути суперечність між потребами в додаткових коштах і їх відсутністю, щоб не порушити безперервність процесу відтворення. З такої позиції фінансово-кредитний механізм розглядається як вбудований у процес відтворення сукупного суспільного продукту регулятор, що задає напрям його руху і пропорції розподілу та споживання. Він створює фінансову основу безперервності відтворення складових ресурсного потенціалу агропромислового виробництва. Фінансово-кредитний механізм є невід'ємною частиною господарського механізму, як сукупності економічних структур, інститутів, форм і методів господарювання, за допомогою яких здійснюється зв'язок та узгодження суспільних, групових і приватних інтересів, забезпечується функціонування й розвиток економіки.

Найбільш актуальним є питання про економічну роль держави щодо сільського господарства з огляду на специфіку відтворення у цій галузі. У фінансово-кредитному механізмі відтворення в сільському господарстві державі відводиться роль активного регулювання, оскільки ринковий механізм саморегулювання не може забезпечити не тільки розширеного, але й простого відтворення в галузі. Держава, створюючи певне фінансово-економічне середовище, регулює відтворювальний процес шляхом оптимального формування фондів грошових коштів на різних стадіях і етапах виробництва, розподілу, обміну та споживання [7]. Державне регулювання необхідне через низьку рентабельність капіталовкладень у галузі, для підтримки родючості ґрунтів і вирішення екологічних проблем, створення й розвитку сільської інфраструктури та підтримки соціального балансу між містом і сільською місцевістю.

Як доводить практика, сільське господарство виявляється найбільш схильним до впливу негативних чинників, прояву нестабільності зовнішнього та внутрішнього середовища. З огляду на це посилення регулювального впливу державних і регіональних органів влади на його розвиток є об'єктивною умовою й потребою сучасного ринкового господарювання.

Державне регулювання сільського господарства являє собою процес його прямого і/або непрямого впливу на розподіл ресурсів і формування виробничих пропорцій з метою стабілізації та забезпечення сталого розвитку галузі шляхом здійснення організаційно-адміністративних, законодавчих та економічних заходів. При цьому в умовах ринкових відносин провідна роль відводиться економічним методам регулювання, які включають такі економічні важелі як планування (стратегічне, індикативне, поточне, перспективне) і прогнозування, стимулювання, ціноутворення, фінансово-кредитна система, податки, страхування, лізинг.

Узагальнивши теоретичний і практичний досвід, можна обґрунтувати висновок, що формування системи державного регулювання сільського господарства має базуватися на таких принципах його організації:

1. Єдності економічних і соціальних цілей: заходи державного регулювання мають орієнтуватися не тільки на вирішення економічних проблем, а й враховувати сформовані цінності сільського населення, моделі поведінки його різних груп, соціально-психологічні та національні особливості.

2. Поєднання індикативності та директивного регулювання сільського господарства: директивні методи регулювання в умовах ринкової економіки повинні використовуватися за необхідності для попередження та усунення наслідків дії небезпечних природних явищ (посуха, повінь, екологічний катаклізм).

3. Аграрного протекціонізму: внутрішньоекономічний аспект стосується взаємовідносин сільського господарства з іншими галузями, зовнішньоекономічний аспект пов'язаний з експортом та імпортом сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства в межах тарифного регулювання.

4. Програмного регулювання: діючі в сільському господарстві програми дозволяють узгоджувати інтереси, механізми й інструменти регулювання, а також пом'якшують вплив факторів ринкової кон'юнктури.

5. Диференційованого підходу: при наданні державної валютної підтримки необхідно враховувати форму власності, ефективність господарювання, а також конкурентоспроможність продукції.

6. Ефективності: фінансова підтримка господарюючих суб'єктів галузі має супроводжуватися підвищенням прибутковості й ефективності сільськогосподарського виробництва, розвитком соціально-виробничої інфраструктури сільських територій, а також підвищенням добробуту сільських жителів.

7. Забезпечення стійкості відтворення: державне регулювання має бути спрямоване на усунення диспропорцій у розвитку галузі та господарюючих суб'єктів, що є умовою досягнення стійкості відтворення, нарощування темпів розвитку й підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва.

Умовою розширеного відтворення є дотримання пропорційності в розвитку галузей і господарюючих суб'єктів, адже порушення пропорційності уповільнює розвиток. Загальні пропорції складаються на макrorівні: співвідношення між масою грошей і масою товарів, між підгалузями та секторами виробництва. У сільському господарстві важливе значення мають пропорції між рослинництвом і тваринництвом, а також пропорції, що складаються в основних підгалузях, у тому числі за виробництва основних видів сільськогосподарської продукції. Сучасний стан економічних відносин у вітчизняному сільському господарстві характеризується наявністю двох груп взаємопов'язаних диспропорцій: галузевих і функціональних. Галузевими (міжгалузевими) диспропорціями визначено:

- співвідношення цін на сільськогосподарську і промислову продукцію та послуги, що використовуються в сільському господарстві, а також цін на сільськогосподарську сировину та кінцеву сільськогосподарську продукцію і продовольство;

- диспропорції між обмеженістю сировинної бази та використанням виробничого потенціалу харчової і переробної промисловості;

- диспропорції в сільському господарстві, зумовлені як взаємодією зовнішніх факторів, у тому числі диспаритетом в економічних відносинах з іншими галузями економіки, так і зниженням ефективності сільськогосподарського виробництва.

У розвитку відтворення в сільському господарстві значну роль відіграють цінові відносини. Так, від рівня доходів господарюючих суб'єктів галузі залежать доходи окремо взятих працівників, а також можливості розвитку виробництва, в тому числі на інвестиційно-інноваційній основі із застосуванням сучасних досягнень науки і техніки. Нееквівалентність обміну зароджується у взаємовідносинах сільського господарства і переробної промисловості, яка встановлює той ціновий рівень, відповідно до якого сільськогосподарські товаровиробники реалізують свою продукцію для подальшої переробки, а проявляється вона (нееквівалентність) між першою і другою сферами АПК, коли через низькі доходи сільськогосподарські товаровиробники не можуть придбати необхідні засоби виробництва [8]. У свою чергу, на рівень цін, що формуються у переробній промисловості, впливає торгівля, суб'єкти якої привласнюють значну частину прибутку від реалізації кінцевого продукту споживачеві. Знижується частка сировини в оптових і роздрібних цінах на товари (особливо продовольства), вироблених із неї.

Основними формами функціональних диспропорцій є: відхилення номінальних розмірів накопичення та споживання від їх реальних величин у зв'язку з інфляційними процесами й обмеженістю інвестування з боку держави і приватних компаній; диспропорція між змінами у доходах і збільшенням простроченої заборгованості господарюючих суб'єктів галузі; диспропорція між можливостями зростання сільськогосподарського виробництва й обмеженістю платоспроможного попиту на продукцію виробничо-технічного призначення і товари народного споживання.

Пропорції між фондом споживання і фондом нагромадження є основними у відтворювальному процесі та в кожний конкретний період встановлюються відповідно до поставлених завдань. Оптимальною для кожного періоду є така пропорція, яка забезпечує найбільші темпи розвитку виробництва і соціальну стійкість у суспільстві з урахуванням існуючих можливостей. При цьому необхідно враховувати вплив інфляційних процесів, які призводять до відхилення номінальних розмірів накопичення та споживання від їх реальної величини, що також є диспропорцією, стримуючою розвиток галузі.

Якщо в галузі практично відсутнє накопичення, то зростання сільськогосподарського виробництва може забезпечуватися за рахунок збільшення фонду споживання населення країни. Водночас посилення кризових явищ в економіці призвело до зниження життєвого рівня населення і, як наслідок, до скорочення платоспроможного попиту, в тому числі на продовольство. У сільському господарстві заробітна плата практично не виконує відтворювальної функції, оскільки її низький рівень обмежує витрати сільських жителів, які переважно спрямовані на придбання продовольчих товарів. Це зумовлює ще одну диспропорцію – між платоспроможним попитом і пропозицією на агропродовольчому ринку.

Фактор незбалансованості взаємозв'язку матеріально-речових і вартісних пропорцій виявляється при кредитуванні господарюючих суб'єктів галузі. Сучасна практика сільськогосподарських товаровиробників дозволяє зробити висновок про те, що кредитування як метод поповнення обігових коштів і фінансової підтримки сільськогосподарського виробництва може бути ефективним тільки в платоспроможних господарствах, а низькоефективні господарства практично несприйнятливі до інвестиційних ресурсів, хоча найбільше їх потребують.

Практичні заходи щодо поступового пом'якшення й подолання перелічених деформацій, забезпечення пропорційності в сільському господарстві можуть бути ефективними тільки з відтворювальних позицій, які передбачають поєднання макроекономічного, галузевого, регіонального підходів і підходу на мікрорівні. У зв'язку з цим роль держави у процесі відтворення наперед полягає в регулюванні пропорцій відтворювального процесу, що має стати аксіомою за реалізації управлінських рішень в галузі.

Висновки. Отже, економічний механізм розглянуто як сукупність об'єктивно існуючих взаємопов'язаних, стійких, повторюваних форм економічних відносин, який опосередковує всі взаємопов'язані економічні процеси – виробництво продукції, її реалізацію, відтворення ресурсів, у тому числі, накопичення й інвестування, інновації, підвищення ефективності тощо, міжгалузеві та галузеві процеси.

Структура економічного механізму охоплює такі підсистеми: бюджетну, цінову, кредитну, податкову, страхову і тарифно-митну. Кожна із них має відносну самостійність і характеризується певними економічними категоріями. Перелічені підсистеми виступають як взаємопов'язані елементи, а взаємодія їх зумовлює синергетичний ефект функціонування економічного механізму як цілісної системи. В основі досягнення ефекту знаходиться оптимізація співвідношення державного регулювання аграрного сектору економіки та саморегулювання товаровиробників на основі адаптації до вимог ринку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. URL: <http://www.slovnyk.net/>
2. Мочерний С.В., Ларіна Я.С., Устинко О.А., Юрій С.І. Економічний енциклопедичний словник: в 2 т. / за ред. С.В. Мочерного. Львів: Світ, 2006. Т.2. 2006. 568 с.
3. Варченко О.М., Даниленко А.С. Складові економічного механізму сталого розвитку сільського господарства. Економіка та управління АПК: зб. наук. праць. 2012. Вип.8. С. 5-10.
4. Могильний О.М. Державне регулювання аграрного виробництва в період трансформації економіки. К.: ІАЕ УААН, 2002. 430 с.
5. Латинін М.А. Аграрний сектор економіки України: механізм державного регулювання. Х.: Вид-во: ХарПІ НАДУ «Магістр», 2006. 320 с.
6. Зеленський А.В. Фінансове регулювання аграрного сектора України: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку. Науково-методологічні засади соціально-економічного розвитку аграрної сфери економіки України в умовах євроінтеграційних процесів: колективна монографія. Умань: Видавець «Сочинський М.М.», 2016. С.45-53.
7. Фінансові механізми управління природокористуванням: монографія/ Костель М.В., Абрамчук М.Ю., Котенко Н.В. та ін. за заг. ред. В.М. Бороноса та І.Д. Скляр. Суми: Сумський державний університет, 2012. 351 с.
8. Структурні перетворення в Україні: передумови модернізації економіки / Павлюк А.П., Покришка Д.С., Белінська Я.В. та ін. за ред. Я. А. Жаліла. К.: НІСД, 2012. 104 с.

REFERENCES

1. Velykyj tлумachnyj slovnyk suchasnoi' ukrai'ns'koi' movy [Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language].URL: <http://www.slovnyk.net/>
2. Mochernyj S.V., Larina Ja.S., Ustynko O.A., Jurij S.I. (2006). Ekonomichnyj encyklopedychnyj slovnyk. [Economic Encyclopedic Dictionary. L'viv: Svit, Vol 2. 568 p.
3. Varchenko O.M., Danylenko A.S. (2012). Skladovi ekonomichnogo mehanizmu stalogo rozvytku sil'skogo gospodarstva. Ekonomika ta upravlinnja APK: Zb. nauk. prac'. [Components of the economic mechanism of sustainable development of agriculture. Economy and management of agrarian and industrial complex: Sb. sciences works]. Issue 8. pp. 5-10.

4. Mogylnyj O. M. (2002). Derzhavne reguljuvannja agrarnogo vyrobnyctva v period transformacii' ekonomiky. [State regulation of agrarian production in the period of economic transformation]. K.: IAE UAA. 430 p.
5. Latynin M.A. (2006). Agrarnyj sektor ekonomiky Ukrainy: mehanizm derzhavnogo reguljuvannja. [Agrarian Sector of Ukraine's Economy: Mechanism of State Regulation.]. H.: Vyd-vo: HarRI NADU «Magistr». 320 p.
6. Zelens'kyj A.V. (2016). Finansove reguljuvannja agrarnogo sektora Ukrainy: suchasnyj stan, problemy ta perspektyvy rozvytku. Naukovo-metodologichni zasady social'no-ekonomichnogo rozvytku agrarnoi' sfery ekonomiky Ukrainy v umovah jevro integracijnyh procesiv: kolektyvna monografija. [Financial regulation of the agrarian sector of Ukraine: the current state, problems and prospects of development. The scientific and methodological principles of socio-economic development of the agrarian sphere of the Ukrainian economy in the conditions of European integration processes: a collective monograph]. Uman': Vydavec' «Sochins'kyj M.M.», pp. 45-53.
7. Kostel' M.V., Abramchuk M.Ju., Kotenko N.V. ta in. (2012). Finansovi mehanizmy upravlinnja pryrodokorystuvannjam : monografija [Financial mechanisms of nature management: monograph] / za zag. red. V. M. Boronosy, I. D. Skljar. Sumy: Sums'kyj derzhavnyj universytet. 351 p.
8. Pavljuk A.P., Pokryshka D.S., Belins'ka Ja.V. and other. (2012). Strukturni peretvorennja v Ukraini: peredumovy modernizacii' ekonomiky. [Structural Transformations in Ukraine: Preconditions for Modernization of the Economy] / za red. Ja. A. Zhalila. K.: NISD. 104 p.

Теоретические подходы организационно-экономического механизма функционирования сельского хозяйства Украины

Карман О.В., Гура А.М.

Статья посвящена оценке теоретических и методических подходов организационно-экономического механизма функционирования сельскохозяйственного производства в Украине. На основе обобщения мнений ученых предлагается рассматривать экономический механизм как совокупность объективно существующих взаимосвязанных, устойчивых, повторяющихся форм экономических отношений, который опосредует все взаимосвязаны экономические процессы – производство продукции, ее реализацию, воспроизводство ресурсов, в том числе, накопления и инвестирования, инновации, повышение эффективности и т.д., межотраслевые и отраслевые процессы.

Структура экономического механизма охватывает такие подсистемы: бюджетную, ценовую, кредитную, налоговую, страховую и тарифно-таможенную. Каждая из них имеет относительную самостоятельность и характеризуется определенными экономическими категориями. Перечисленные подсистемы выступают как взаимосвязанные элементы, а взаимодействие их вызывает синергетический эффект функционирования экономического механизма как целостной системы. В основе достижения эффекта находится оптимизация соотношения государственного регулирования аграрного сектора экономики и саморегулирования товаропроизводителей на основе адаптации к требованиям рынка.

Ключевые слова: сельскохозяйственное производство, организационно-экономический механизм.

Theoretical approaches to the organizational-economic mechanism of functioning of agriculture of Ukraine

Karman A., Gura A.

The aim of the study is to develop theoretical and methodological approaches of organizational-economic mechanism of functioning of agriculture of Ukraine.

Materials and methods of research. For theoretical and methodological base of the research taken from the works of domestic and foreign scholars on organizational-economic mechanism of functioning of agriculture in Ukraine. The study used modern methods of scientific and economic knowledge of the socio-economic phenomena and sank: historical and monographic, dialectical and abstract-logical, graphical, etc.

Reproductive structure of the agricultural sector is considered as the sum of its cross-sectoral and regional industrial-economic relations, which are based on the interaction of social and individual reproduction when defining the role first. The structure of the agricultural sector at the regional level is significantly different mainly due to the functioning units of the first and third fields of agriculture: primary level, represented by agriculture and partly because of his production and technical services by own forces, as well as primary processing of agricultural products; the district and regional levels – agriculture, with its production structures-maintenance and processing of agricultural products; interregional level – agriculture, the organization of its production and maintenance, processing of agricultural raw materials and partly a means of production for agriculture, as well as production and social infrastructure.

However, important methodological significance for the improvement of the economic mechanism of the agricultural sector of the economy is the fact that the absence of certain structural units in agriculture of a regional level does not exclude inter-industry linkages more fully on the basis of economic relations, the content of which is manifested at the level of the primary complex by the presence of a single reproductive mechanism.

Analyzes the main theoretical approaches to the organizational-economic mechanism of functioning of agriculture of Ukraine.

The revealed contradictions between the interests of the state, which lie in the economic growth of agricultural production, the functioning of a busy food market, increase of competitiveness of domestic products on the domestic and world markets and the interests of producers in the agricultural sector, which are reduced to maximize profits.

It is established that the reproduction of the individual within the individual business entity is a part of social reproduction. In a market environment dominated by macroeconomic factors, but significantly increases the value of individual play, its connection to the macroeconomic level be mediated through prices and other economic regulators. The elements of the economic mechanism interact through the unification of their functions, which is a manifestation of the internal content of economic categories, which reflect the essence of these elements.

It is revealed that at the micro-level elements of the economic mechanism showing the stimulating and control functions. Prices besides perform the function of accounting and measurement costs, and insurance – warning function and the function of damages.

At the macro level, common to the analyzed elements of the regulation provides the following functions: distributive, redistributive, Regula, balanced by which the state can affect economic development.

Analyzed what are the functions of the studied organizational-economic mechanism at the macro level.

It is established that with the purpose of creating conditions for increasing the efficiency of agricultural production it is necessary to use a systemic approach in economic regulation of reproduction, based on the functions that characterize the relationship of the subsystems that form its structure.

Generalized theoretical and practical experience substantiates the conclusion that the formation of the system of state regulation of agriculture should be based on the principles of unity of economic and social goals, a combination of indicatives and policy regulation of agriculture, agricultural protectionism, and the software regulation, a differentiated approach, efficiency and sustainability of reproduction.

The economic mechanism is considered as a set of interrelated objectively existing, steady, repeating of forms of economic relations, which mediates all of the interrelated economic processes – production, its implementation, reproduction of resources, including accumulation and investment, innovation, improving efficiency, etc, inter-sectoral and sectoral processes.

The structure of the economic mechanism covers the following subsystems: budget, pricing, credit, tax, insurance and tariff customs. Each of them has relative autonomy and is characterized by the defined economic categories. These subsystems act as interrelated elements, and their interaction leads to a synergetic effect of functioning of the economic mechanism as a whole system. At the heart of achieving the effect is to optimize the ratio of state regulation of agrarian sector of economy and self-regulation among manufacturers based on adaptation to the demands of the market.

Key words: agricultural production, organizational-economic mechanism

Надійшла 22.09.2017 р.

УДК 338.435

СТЕПУРА Л.О., здобувач

ГАВРИК О.Ю., канд. екон. наук

Білоцерківський національний аграрний університет

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ ЯК ІНДИКАТОР СТАНУ ФУНКЦІОНУВАННЯ СІЛЬСЬКОГО СПІВТОВАРИСТВА

Стаття присвячена оцінці теоретичних, методологічних положень, які визначають економічну поведінку селянських господарств, як індикатора стану сільського співтовариства. Встановлено, що в нинішніх умовах розвитку країни для ОСГ є характерним наявність основних ознак парцелярних господарств, а саме: обмежена площа сільськогосподарських угідь, примітивні засоби праці, орієнтація на самозабезпечення, в першу чергу членів сільського домогосподарства, використання ручної праці та поділ праці. Вважаємо, що в перехідний період до ринку організація праці в багатьох сільських домогосподарствах нашої країни почала нагадувати малий бізнес в США, який отримав назву «етнічне підприємство». Доведено, що методична основа функціонування особистих селянських господарств ґрунтується на використанні елементів теорій «селянського господарства» та «неформальної економіки», що передбачає: мінімальну залежність економіки особистого селянського господарства від ринку через натуральний спосіб виробництва та переважання ручної праці; вимушену необхідність задоволення власних потреб у продуктах харчування внаслідок низької купівельної спроможності населення; орієнтацію при плануванні виробничої діяльності виключно на забезпечення потреб членів сільського та міського домогосподарства, з якими вони перебувають у родинних відносинах; наявність тісних неформальних зв'язків між членами сільської громади.

Ключові слова: особисте селянське господарство, сільське домогосподарство, сільське співтовариство, сільська громада.

Постановка проблеми. В економічному сенсі вивчення аграрного виробництва можна виділити макро- і мікропідходи. Так, економіка сільського господарства як наукова дисципліна спирається на основні положення економічної теорії, зокрема розглядає продукт економічної діяльності товаровиробників як результат вкладу кількох факторів виробництва, що дає можливість оцінити відповідну виробничу функцію. Вивчаються також економічні відносини в аграрному секторі, формування ринків, особливості ціноутворення та трудових відносин і принципи формування аграрної політики. Теорія галузевих ринків розглядає закономірності формування ринку сільськогосподарської продукції, а також його підсистем. Дослідження сільських поселень також активно ведуться в межах економічної географії, розглядаючи передусім питання просторової організації земель, а також диференціації поселень і способу життя їхніх жителів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти функціонування селянських господарств, як елемента дрібнотоварного виробництва та сільської (земельної) общини, вивчали О. Ельгергард, Дж. Скотт, К. Полані, Н. Макаров, К. Маркс, К. Каутський, М. Кондратьєв, В. Ленін, О. Чаянов, Г. Челенцев, Т. Шанін та ін. Відсутність єдиної методологічної основи щодо трактування поняття «особисте селянське господарство», природи його функціонування, призвело до необґрунтованих втрат певних видів соціального захисту порівняно з жителями міст та тінізації виробництва продукції в аграрному секторі економіки, до спотворення ролі й місця особистого селянського господарства у виробництві й забезпеченні населення України сільськогосподарською продукцією.

Метою дослідження є розробка теоретичних, методологічних положень, що характеризують економічну поведінку селянських господарств як індикатора стану сільського співтовариства.

Матеріал і методика дослідження. За теоретичну та методологічну базу дослідження взяті праці вітчизняних і зарубіжних вчених щодо концептуальних засад розвитку селянських господарств. У результаті дослідження використовували сучасні методи загальнонаукового та економічного пізнання суспільно-господарських явищ і процесів: історичний та монографічний, діалектичний, абстрактно-логічний, графічний та ін.

Основні результати дослідження. На мікрорівні сільськогосподарське виробництво домогосподарств є частиною домашнього господарства. Згідно з визначенням В.В. Радаєва, домашнє господарство можна характеризувати як «сферу зайнятості, в якій члени сім'ї або міжсімейні клани забезпечують своєю працею особисті потреби у формі продуктів і послуг», тобто ця сфера не входить в ринкову зайнятість [1]. У неокласичній економічній теорії аналіз домашньої праці отримав свій розвиток з виникненням у середині ХХ ст. «Нової економічної теорії домашнього виробництва», яку запропонували Г. Беккер, Т. Шульц, Я. Мінцер та інші економісти [2].

Селянське господарство вже тривалий час є предметом пильного розгляду світовою економічною наукою, соціологією та антропологією. Цей напрям досліджень було представлено такими відомими іменами вчених-аграрників, як О.В. Чаянов, О.М. Челінцев, М.П. Макаров, О.О. Рибніков та деяких інших, що створили організаційно-виробничу школу.

Зусилля представників цього напрямку були спрямовані на обґрунтування гіпотези про селянське господарство як особливої організаційної форми. Трудові селянські господарства вони розглядали як сімейні господарства, які не залучають найманої праці. В одній зі своїх робіт О.В. Чаянов зазначав: «Мотивацію господарської діяльності селянина ми приймаємо не як мотивацію підприємця, який отримав в результаті вкладення свого капіталу різницю між валовим доходом і витратами виробництва, а скоріше як мотивацію робітника, що працює на своєрідній відрядності, що дозволяє йому самому визначати час і напругу своєї роботи» [3].

З наведеного висловлювання випливає, що гіпотеза про селянське господарство як одну з організаційних форм приватногосподарського підприємства протиставлялася гіпотезі селянського господарства як підприємницького, в якому господар наймає самого себе в якості робітника. «У протиставленні цих двох гіпотез вся відповідь на запитання: ми повинні прийняти або концепцію фіктивного дводушного селянина, об'єднуючого в своїй особі і робітника і підприємця, або концепцію сімейного господарства з мотивацією своєї роботи, аналогічної мотивації відрядної оплати. Нічого третього не дано» [4].

На наше переконання, ніякої суперечності між цими концепціями немає, оскільки вони належать до різних типів селянських господарств.

Нинішній розвиток аграрного сектору України свідчить, що функціонування дрібного підприємництва відбувається на базі ОСГ, які в умовах прояву деструктивних явищ в економіці України стали виробником більшості видів сільськогосподарської продукції та одним з основних джерел доходів сільських домогосподарств. Як відзначає О.В. Чаянов: «У грізний час, коли виявляться безсилями всі методи підприємництва, коли економічна криза і удари організованого противника змітатимуть наші складні підприємства, для нас можливий єдиний вірний шлях спасіння ...це шлях: перекласти тягар удару на плечі того Атланта, яким тримається так, у сутності, і все народне господарство нашої Батьківщини – на плечі селянського господарства. Ці плечі зможуть витримати усю тяжкість, якщо ... тільки захочуть підставити себе» [5].

Незважаючи на негативну критику щодо неефективності виробництва сільськогосподарської продукції, ця категорія сільськогосподарських товаровиробників протягом тривалого часу

виконувала роль гаранта соціальної стабільності в сільській місцевості. Проте, як свідчать дослідження О.М. Шпичака, ОСГ виробили сільськогосподарської продукції у 2008 р. в порівнянних цінах 2005 р. на 1 га сільськогосподарських угідь 3601 грн, сільськогосподарські підприємства різних форм господарювання – 2467 грн, фермерські господарства – 1474 грн, або відповідно ОСГ на 46 % та в 2,4 рази більше. Характерно, що такі обсяги виробництва забезпечуються в ОСГ за значно нижчого рівня державної підтримки. При цьому, у 2009 р. обсяг бюджетної підтримки всього сільського господарства становив лише 6,1 % від обсягу виробленої валової сільськогосподарської продукції, що нижче порівняно з 1990 р. у 9 разів (рівень тотожних державних субвенцій в США досягає 27 %, країнах ЄС – 45 %, в Японії – 63 %) [6].

Як свідчать дослідження науковця, виробництво сільськогосподарської продукції особистими селянськими господарствами не може бути провідним на перспективу в забезпеченні населення країни продовольством, оскільки тут надзвичайно низька продуктивність живої праці. Як відмічає А.М. Тарасов: «Незважаючи на неефективність із погляду економіки, ОСГ сьогодні як економічний інститут виконує, насамперед, соціальну функцію, являючи фундаментальну основу соціальної стійкості сільського співтовариства» [7].

Враховуючи сучасний стан розвитку ОСГ необхідно зосередити увагу на наявності основних ознак парцелярних господарств, а саме: обмежена площа сільськогосподарських угідь, примітивні засоби праці, орієнтація на самозабезпечення, в першу чергу членів сільського домогосподарства, використання ручної праці та поділ праці.

Невелика за розміром присадибна ділянка робить практично не вигідним використання багатьох видів сільськогосподарських машин, які нині широко залучаються на приватних фермах Західної Європи та Північної Америки. Високий ступінь залежності від ручної праці означає, що сьогодні власники ОСГ в Україні знаходяться на тому ж рівні, на якому знаходилися фермери Західної Європи та США на початку ХХ ст.

На відміну від парцелярних господарств, ОСГ характерний статевий поділ праці. Проте основні функції по веденню ОСГ виконують жінки. Ця обставина пояснюється тим, що більшість чоловіків зайняті у суспільному виробництві, отже вона помітно відрізняє сучасні сільські домогосподарства від тих, які охарактеризовано в сімейно-трудовій теорії.

Проблему розподілу часу жінок між домашньою працею, оплачуваною зайнятістю на ринку праці та неоплачуваною працею, до якої належить і робота на земельній ділянці, досліджували американські вчені Д. Майнерс і Ж. Олсон [8]. Їхні дослідження показали, що на час, витрачений на домашні справи, не впливає ні тип населеного пункту, ні факт ведення сільськогосподарської діяльності. Робота на присадибній ділянці є альтернативою ринковій зайнятості. Пріоритетність оплачуваної зайнятості порівняно з іншими видами роботи виявляється при тестуванні моделі мультиномінальної регресії, яка показала, що збільшення годин зайнятості на оплачуваній роботі призводить до зниження часу, присвяченому домашній праці та неоплачуваній зайнятості. Однак витрати часу сільських жінок на виробництво сільськогосподарської продукції в домогосподарстві не впливають на зайнятість в домашньому господарстві

Водночас домогосподарства, які складаються з одиноких чоловіків або жінок, не можуть досягти того рівня виробництва, яке характерно для інших типів сімей, що мають в своїй основі подружню пару.

Кожний додатковий член сім'ї робить свій внесок у посилення виробничих функцій сільського домогосподарства, чи навпаки. З цієї причини віковий склад сільських родин є вирішальним елементом за визначення існуючого й потенційного рівнів домашнього сільськогосподарського виробництва і розглядається нами як людський капітал.

Вважаємо, що в перехідний період до ринку організація праці в багатьох сільських домогосподарствах нашої країни почала нагадувати малий бізнес в США, який отримав назву «етнічне підприємництво». «У цьому типі господарських відносин позаекономічні чинники та взаємні зобов'язання породжують «моральне єднання», яка дозволяє членам господарства виконувати важку багатогодинну працю без появи міркувань про «експлуатації», які характерні у разі використання найманої праці» [9].

Кооперація праці в сільському домогосподарстві, що ґрунтується на її поділі, передбачає прийняття всіма членами сім'ї принципу еквівалентності реалізованих в ній обмінів, які базуються, в першу чергу, на його нееквівалентності, оскільки в основі їх лежать моральні

принципи співіснування сільського співтовариства. ”До тих пір, доки основна маса нашого селянського населення перебуває в такому стані, коли мова йде не про заощадження, а про можливість добути хліб насущний. У такому стані тільки обшинне господарство може захистити селянина від убогості й бездомності, або в самій убогості – віддалити небезпеку голодної смерті” [10].

Враховуючи важливість для сільської родини можливості самозабезпечення продуктами харчування з власного господарства, розширення його розмірів за використання ручних засобів виробництва, нині збільшилася кількість осіб, які залучаються до роботи в особистих господарствах селян. В цьому випадку простежується традиційний обмін продуктами і промисловими товарами між міськими та сільськими сім'ями. За відповідями респондентів практично до кожної п'ятої сім'ї навесні та восени приїжджають родичі з міст для допомоги у проведенні найбільш трудомістких сезонних сільськогосподарських робіт: підготовка ґрунту до посіву, посадка та збирання овочів, закладання врожаю на зиму. Зазвичай міські родичі забирають частину врожаю собі, привозячи взамін ліки, одяг, взуття.

Переважна кількість респондентів – 74 % – бажають зберегти існуючу мережу неформальних зв'язків, а 24 % – розширити її. Особливо це актуально і дуже важливо для недавніх вихідців із міста, тому 38 % із них хотіли б розширити подібні зв'язки. Раціоналізація неформальних зв'язків дозволяє здійснювати обмін продуктами і купленими товарами, позику грошей, догляд за дітьми, кооперацію у веденні господарства (на умовах безкорисливості, при невизначеності зустрічних послуг).

Наведена обставина свідчить, що основою функціонування ОСГ є сімейна праця, тому, на думку вчених-економістів, у ньому проявляються елементи теорії «сімейної ферми» або «сімейного господарства».

«Під сімейною фермою», – зазначає американський аграрник Л. Сот, – я маю на увазі ферму, на якій вся маса праці забезпечується фермером і його сім'єю». Назвавши «сімейну ферму» невідприємницькою структурою, він, проте, продовжує: «Я б включив сюди і таку ферму, яка не має постійного найманого працівника» [11].

«Сімейною фермою», – стверджує інший американський економіст Р. Ніколич, – може вважатися будь-яка одиниця без обмежень в допустимій кількості найманої праці, в якій все керівництво зосереджено в сім'ї». Цілком очевидно, що ферми, названі цим дослідником «сімейними», насправді включають в себе і великі товарні підприємства.

Як свідчить практика розвитку фермерських господарств у європейських країнах у нинішніх умовах для них властивою є диверсифікація виробничої діяльності. Так, у Румунії 37 % фермерських господарств крім сільськогосподарського виробництва здійснювали діяльність за додатковим видом, водночас як для сільськогосподарських підприємств аналогічна частка становила лише 30 % [12]. Отже, у більшості європейських країн фермерські господарства через розвиток туризму у сільській місцевості, запровадження виробництва альтернативних джерел енергії, органічного та екологічнобезпечного виробництва продукції та інших видів діяльності забезпечують сталий розвиток сільської місцевості. Доказом може стати розвиток регіону Альмерія в Іспанії, де характерне інтенсивне вирощування продукції рослинництва, що здійснюється численними невеликими сімейними фермами, розвиток яких підтримується місцевими збутовими та обслуговуючими кооперативами [13]. Водночас, в Італії саме сімейні фермерські господарства дозволяють запроваджувати заходи щодо підтримки поінформованості про важливість збереження і розвитку сільськогосподарських традицій і біорізноманіття [14].

Як свідчать результати дослідження, ОСГ за своєю економічною природою є сімейним господарством. У 2016 р. лише 14 % ОСГ використовували для виконання певного виду робіт найману працю.

Вторинна зайнятість в ОСГ призводить до зменшення часу на фізичне і моральне відтворення робочої сили в сільській місцевості. Як зазначають вчені, «Виникає протиріччя між економічною доцільністю і негативними соціально-економічними наслідками ведення особистого господарства: з одного боку, воно сприяє задоволенню потреб в основних продуктах харчування, зростанню мобільних доходів тощо. Але, з іншого боку, є причиною підвищення трудового навантаження сільського населення, внаслідок чого зменшується фонд вільного часу, підвищується стомлюваність, незадоволеність сільським життям».

Основу соціологічного підходу до дослідження села формує уявлення про сільськогосподарську діяльність як про неформальну, моральну, субстантивну економіку (Дж. Скотт, К. Поланьї, С. Барсукова). У межах цієї концепції висловлено припущення, що основна частина домашніх господарств, зайнятих в агросфері, не працює на ринок, а вирощує продукти для власного споживання, тому їхня поведінка не підпорядковується основним економічним законам (наприклад, принципу раціональності), а спрямована на стратегію виживання, яка передбачає усунення небезпеки й уникнення ризику, виробництво продукції для власного життєзабезпечення. «Критерієм віднесення діяльності до праці», – вважає Шмельов Г. І., – є внесення вкладу в забезпечення матеріального виживання» [15]. Відомий соціолог К. Поланьї писав про субстантивну і моральну економіку. Так, згідно з першою, в домашньому господарстві панує економіка, пов'язана з життєзабезпеченням його членів. О.В. Чаянов у своїй праці «Селянське господарство» зазначав, що на відміну від фермерського господарства, яке прагне до максимізації прибутку, селянське господарство за допомогою сільськогосподарської діяльності прагне «врівноважити тяжкість праці та рівень задоволення потреб» [16].

Як свідчать дослідження вітчизняних науковців, основними ознаками стратегії виживання сільських домогосподарств шляхом ведення особистого селянського господарства є: самоексплуатація членів сільського домогосподарства, у тому числі й дітей; виробництво сільськогосподарської продукції з метою задоволення власних потреб у продуктах харчування; натуральний спосіб багатогалузевого ведення господарства як чинник протистояння інфляційним процесам, диспаритету цін і нестачі коштів у сільського населення; використання найпростіших засобів праці; наявність неформальних зв'язків між членами сільської громади під час виробництва і розподілу виробленої продукції в ОСГ; в умовах економічних негараздів, воно є основною сферою зайнятості; сфера вторинної зайнятості в умовах економічної стабільності; просте відтворення виробництва: наявність мінімальних зв'язків із державою; відсутність інфраструктури села; інвестування коштів лише в оборотні засоби виробництва [17].

Висновки. Економіка особистого селянського господарства володіє високим ступенем саморегуляції, як елемент саморозвиваючої господарської структури не потребує великих інвестиційних витрат держави.

Згідно із сучасними концепціями, неформальний сектор економіки є закономірним елементом генезису масових, народних форм підприємництва. При цьому неформальне, неконтрольоване виробництво відіграло роль додаткового сектора, нерозривно пов'язаного з офіційним. Фактично в умовах низького рівня заробітної плати в сільськогосподарських підприємствах мати право додаткового доходу в домашньому господарстві забезпечувало відтворення робочої сили для великотоварного виробництва.

Методична основа функціонування особистих селянських господарств ґрунтується на використанні елементів теорій «селянського господарства» та «неформальної економіки», що передбачає: мінімальну залежність економіки особистого селянського господарства від ринку через натуральний спосіб виробництва та переважання ручної праці; вимушену необхідність задоволення власних потреб у продуктах харчування внаслідок низької купівельної спроможності населення; орієнтацію при плануванні виробничої діяльності виключно на забезпечення потреб членів сільського та міського домогосподарства, з якими вони перебувають у родинних відносинах; наявність тісних неформальних зв'язків між членами сільської громади.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Радаев В.В. Домашнее хозяйство – неформальная экономика. Социологические исследования. 1997. № 4. С.64–72.
2. Зухба О.М. Институт домогосподарства: еволюція поглядів. Економічний вісник Національного гірничого університету. 2011. № 2. С. 6–11.
3. Чаянов А.В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации. М. : Наука, 1991. 454 с.
4. Чупров А.И. Мелкое земледелие и его основные нужды. Берлин: Слово, 1921. 430с.
5. Чаянов А.В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации. М. : Наука, 1991. 454 с.
6. Шпичак О.М., Свиноус І.В. Реалізація продукції особистими селянськими господарствами – витрати, ціни, ефективність. К. : ІАЕ, 2008. 320 с.
7. Тарасов А.Н. Экономическое поведение и эффективность личных подсобных хозяйств в переходной экономике. URL: http://www.iet.ru/personal/agro/newslet/2_5.htm
8. Meiners Jane E., Olson Geraldine I. Household. Paid and Unpaid Work Time of Farm Women. Family Relations. Vol. 36. No. 4. Rural Families: Stability and Change (Oct., 1987). P. 407-411.

9. Кара-Мурза С. Что такое этничность. Первое приближение. URL: http://www.ereading.club/chapter.php/127452/9/Kara-Mursa_Demontazh_naroda.html

10. Константин Петрович Победоносцев в воспоминаниях современников, речах и письмах / сост., предисл. и коммент. С.В. Лебедев, К. А. Киятов; отв. ред. О. А. Платонов. М.: Институт русской цивилизации, 2016. 624 с.

11. Соціоекономічний розвиток сільського господарства і села: сучасний вимір /О.М. Бородіна та ін.; за ред. д-ра екон. наук, проф., чл.- кор. НАН України О.М. Бородіної; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. К., 2012. 320 с.

12. Alboiu C., Kuliesis G., Salengaite D. The impact of rural development program on agriculture and business/rural development in Lithuania and Romania: amirror situation . Agricultural Economicand Rural Development, New Series. 2011. №1. P. 77-90.

13. Galdeano-Gomez E., Aznar-Sanchez J., Perez-Mesa J.C. Susta in abilit dimensions related to agricultural based development: the experience of 50 years of intensive farming in Almería (Spain). International Journal of Agricultural Sustainability. 2013. Vol. 11, issue 2. Av.in.: <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14735903.2012.704306>.

14. Interview with Emma Bonino el. res./ Greatinsights. – Dec. 2013 Jan. 2014. Vol. 3, issue 1. P. 10-11. Av.in.: <http://ecdpm.org/wpcontent/uploads/Great-Insights-Vol-3-Iss-1-Jan2013-Dec2014-Family-FarmingFood-Security.pdf>.

15. Шмелёв Г.И. Производство сельскохозяйственных продуктов населения России. М.: Академия, 2002. 288 с.

16. Чайнов А.В. Крестьянское хозяйство. М.: Экономика, 1989. 492 с.

17. Свиноус І.В., Ібатуллін М. І. Розвиток кооперативних зв'язків при виробництві і збуту продукції особистими селянськими господарствами. Інноваційна економіка. 2015. № 3. С. 180-184.

REFERENCES

1. Radaev V.V. (1997). Domashnee hozjajstvo neformal'naja jekonomika. Sociologicheskie issledovanija.[Household economy. Informal economy. Sociological research.], no 4. pp. 64–72.

2. Zuhba O.M. (2011). Institut domogospodarstva: evoljucija pogljadiv. Ekonomichnij visnik Nacional'nogo girmichogo universitetu . [Institute of Households: Evolution of Views. Economic Bulletin of the National Mining University]. no 2. pp. 6–11.

3. Chajanov A.V. (1991). Osnovnye idei i formy organizacii sel'skohozjajstvennoj kooperacii. [Main ideas and forms of organization of agricultural cooperation]. М.: Nauka, 454 p.

4. Chuprov A.I. (1921). Melkoe zemledelie i ego osnovnye nuzhdy. [Small-scale agriculture and its basic needs]. Berlin: Slovo, 430 p.

5. Chajanov A.V. (1991). Osnovnye idei i formy organizacii sel'skohozjajstvennoj kooperacii.[Main ideas and forms of organization of agricultural cooperation] М.: Nauka., 454 p.

6. Shpichak O.M., Svinous I.V. (2008). Realizacija produkcii osobistimi seljans'kimi gospodarstvami – vitrati, cini, efektivnist'. [Sales of products by private farms - costs, prices, efficiency]. К.: IAE, 320 p.

7. Tarasov A.N. Jekonomicheskoe povedenie i jeffektivnost' lichnyh podsobnyh hozjajstv v perehodnoj jekonomike. URL: http://www.iet.ru/personal/agro/newslet/2_5.htm

8. Meiners Jane E., Olson Geraldine I. Household. Paid and Unpaid Work Time of Farm Women. Family Relations. Vol. 36. No. 4. Rural Families: Stability and Change (Oct., 1987). pp. 407-411.

9. Kara-Murza S. Chto takoe jetnichnost'. Pervoe priblizhenie.[What is ethnicity. First approach.] URL:http://www.ereading.club/chapter.php/127452/9/Kara-Mursa_Demontazh_naroda.html

10. Konstantin Petrovich Pobedonoscev v vospominanijah sovremennikov, rechah i pis'mah. [Konstantin Petrovich Pobedonostsev in the memoirs of contemporaries, speeches and letters] / sost., predisl. i komment. S. V. Lebedev, K. A. Kijatov / отв. ред. О. А. Платонов. М.: Institut russoj civilizacii, 2016. 624 p.

11. Socioekonomichnij rozvitok sil'skogo gospodarstva i sela: suchasnij vimir. [Socioeconomic development of agriculture and rural areas: modern dimension]/О.М. Borodina ta in. za red. d-ra ekon. nauk, prof., chl.- kor. NAN Ukrai'ni O.M. Borodinoi'; NAN Ukrai'ni; In-t ekon. ta prognosuv. К., 2012. 320 p.

12. Alboiu C., Kuliesis G., Salengaite D. (2011). The impact of rural development program on agriculture and business/rural development in Lithuania and Romania: amirror situation . Agricultural Economicand Rural Development, New Series. No 1. pp. 77-90.

13. Galdeano-Gomez E., Aznar-Sanchez J., Perez-Mesa J.C. (2013). Susta in abilit dimensions related to agricultural based development: the experience of 50 years of intensive farming in Almería (Spain). International Journal of Agricultural Sustainability. Vol. 11, issue 2. Av.in.: <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14735903.2012.704306>.

14. Interview with Emma Bonino el. res./ Greatinsights. - Dec. 2013 Jan. 2014. Vol. 3, issue 1. pp. 10-11. Av.in.: <http://ecdpm.org/wpcontent/uploads/Great-Insights-Vol-3-Iss-1-Jan2013-Dec2014-Family-FarmingFood-Security.pdf>., pp. 10-11

15. Shmelëv G.Y. (2002). Proyzvodstvo sel'skohozjajstvennyh produktov naselenyja Rossyy. [Production of agricultural products of the population of Russia]. М.: Akademyja, 288 p.

16. Chajanov A.V. (1989). Krest'janskoe hazjajstvo. [Peasant economy]. М.: Ekonomyka, 492 p.

17. Svynous I.V., Ibatullin M. I. (2015). Rozvytok kooperatyvnyh zv'jazkiv pry vyrobnyctvi i zbutu produkcii' osobystymy seljans'kymy gospodarstvamy. Innovacijna ekonomika. [Development of cooperative ties in the production and sale of products by private peasant farms. Innovative economy]. No 3. pp. 180-184.

Концептуальные основы развития крестьянских хозяйств, как индикатор состояния функционирования сельского сообщества

Степура Л.О., Гаврик О.Ю.

Статья посвящена оценке теоретических, методологических положений, определяющих экономическое поведение крестьянских хозяйств, как индикатора состояния сельского сообщества. Установлено, что в нынешних условиях развития страны для ОСГ характерно наличие основных признаков парцеллярных хозяйств, а именно: ограниченная площадь сельскохозяйственных угодий, примитивные средства труда, ориентация на самообеспечение, в первую очередь членов сельского домохозяйства, использование ручного труда и разделение труда.

Считаем, что в переходный период к рынку организация труда во многих сельских домохозяйствах нашей страны начала напоминать малый бизнес в США, который получил название «этническое предпринимательство». Доказано, что методическая основа функционирования личных крестьянских хозяйств основывается на использовании элементов теории «крестьянского хозяйства» и «неформальной экономики», что предусматривает: минимальную зависимость экономики личного крестьянского хозяйства от рынка через натуральный способ производства и преобладание ручного труда; вынужденную необходимость удовлетворения собственных потребностей в продуктах питания вследствие низкой покупательной способности населения; ориентацию при планировании производственной деятельности исключительно на обеспечение потребностей членов сельского и городского домохозяйства, с которыми они находятся в родственных отношениях; наличие тесных неформальных связей между членами сельской общины.

Ключевые слова: личное крестьянское хозяйство, сельское домохозяйство, сельское сообщество, сельская община.

Conceptual basis for the development of peasant farms as an indicator of the functioning of the rural community
Stepura L., Gavrik O.

The purpose of the article. The purpose of the study is to develop theoretical, methodological provisions characterizing the economic behavior of peasant farms as an indicator of the state of the rural community.

Research methods. On theoretical and methodological basis of the research the works of domestic and foreign scientists concerning the conceptual foundations of the development of peasant farms are taken. As a result of the study, modern methods of general scientific and economic knowledge of socio-economic phenomena and processes were used: historical and monographic, dialectical, abstract-logical, graphic, and others.

Main results and conclusions of the study. In the economic sense, the study of agricultural production can be identified macro and microprocesses. Thus, the economy of agriculture as a scientific discipline relies on the main provisions of economic theory, in particular, it considers the product of economic activity of commodity producers as a result of the contribution of several factors of production, which makes it possible to evaluate the corresponding production function. The economic relations in the agrarian sector, the formation of markets, the peculiarities of pricing and labor relations and the principles of the formation of agrarian policy are also studied. The theory of branch markets considers the patterns of formation of the market of agricultural products, as well as its subsystems. Research of rural settlements is also actively conducted within the limits of economic geography, considering primarily the issue of spatial organization of lands, as well as the differentiation of settlements and lifestyle of their inhabitants.

At the micro level, agricultural production is a part of a household. In the neoclassical economic theory, the analysis of domestic work has developed with the emergence in the middle of the twentieth century. "New Economic Theory of Home Production".

It has been established that peasant farming for a long time has been the subject of close consideration by world economic science, sociology and anthropology.

It was found that the hypothesis of a peasant economy as one of the organizational forms of a private-economic enterprise contrasted with the hypothesis of a peasant economy as an entrepreneur, in which the owner hired himself as a worker. It is proved that there is no contradiction between these concepts as they relate to different types of peasant farms.

Despite the negative criticism of the inefficiency of agricultural production, this category of agricultural producers for a long time served as guarantor of social stability in rural areas.

It is established that the production of agricultural products by private peasant farms can not lead to a prospect of providing the population with food, because there is an extremely low productivity of living labor.

It has been proved that the small size plot makes practically unprofitable the use of many types of agricultural machines, which are now widely used in private farms in Western Europe and North America. The high degree of dependence on manual labor means that now OSG owners in Ukraine are at the same level as Western farmers and US farmers in the early 20th century.

The problem of the distribution of women's time between domestic work, paid employment in the labor market and unpaid work is analyzed, it has been established that households consisting of single men or women can not reach the level of production that is characteristic of other types of families that are based on married couple. Each additional family member contributes to strengthening the rural functions of the rural household, or vice versa. For this reason, the age structure of rural families is a decisive element in determining the existing and potential levels of domestic agricultural production and is considered by us as human capital.

The concept of a family farm is substantiated on the basis of the importance for the rural family of self-sufficiency of food products from their own economy, the expansion of its size when using hand-made means of production.

The practice of the development of farms in European countries in the current conditions is analyzed, as a result of which it was discovered that diversification of production activity is characteristic of them.

According to the results of the study, OSG in its economic nature is a family-owned farm. In 2016, only 14% of OSGs were used to carry out a specific type of work for hired labor.

As a result of the conducted research, the author came to the conclusion that the economy of personal peasant economy has a high degree of self-regulation, as an element of self-developing economic structure does not require large investment costs of the state.

The methodical basis of the functioning of individual peasant farms is based on the use of elements of theories of "peasant economy" and "informal economy", which implies: the minimum dependence of the economy of the personal peasant economy on the market through the natural way of production and the predominance of manual labor; the forced need to meet their own needs in food due to the low purchasing power of the population; the orientation when planning production activities solely to meet the needs of members of the rural and urban households with whom they are in family relationships; the existence of close informal links between members of the rural community.

Key words: private peasant farm, rural household, rural community, rural community.

Надійшла 26.09.2017 р.

АГРОПРОДОВОЛЬЧИЙ РИНОК

УДК 338.439-021.4(477):077

ХОМОВИЙ С.М., канд. екон. наук

2serik2@ukr.net

ТОМІЛОВА Н.О., канд. екон. наук

ntomilova1984@gmail.com

Білоцерковський національний аграрний університет

ХОМОВИЙ М.М., канд. екон. наук

mhomovij@ukr.net

Подільський державний аграрно-технічний університет

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ПРОДОВОЛЬЧИХ ТОВАРІВ В УКРАЇНІ

Система обліку на підприємстві проходить певні етапи. Інформація, яка потрібна на кожному з них, має бути спеціально підготована та інтерпретована, аби внутрішні форми звітності, у підсумку, на різних рівнях управління були забезпечені даними, які необхідні для прийняття управлінських рішень. Така необхідність стосується й процесу обліку витрат на якість продукції, адже сьогодні проблема якості продукції є однією з найактуальніших в економічному та соціальному житті суспільства. Головною ціллю для підприємства, що орієнтоване на ринок, є отримання прибутку за умови покриття усіх витрат. Важливим є повний облік усіх витрат, та традиційний бухгалтерський облік не завжди може реалізувати свої функції повною мірою, адже облік витрат на якість не враховується. На сьогодні, на українських підприємствах існують невирішені проблеми, пов'язані з побудовою механізму обліку витрат на якість продукції. Відомо, що виділення витрат на якість обліковою документацією, що існує в Україні, не передбачено. Витрати на якість не є складовою частиною звичайної виробничої калькуляції.

Ключові слова: якість продукції, витрати на якість, стандарти ISO, концепція HACCP, аудит якості продукції.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації процесів цивілізаційного розвитку в контексті сталого планетарного розвитку нині дедалі виразніше постає питання навіть не про те, що сучасне людство залишить прийдешнім поколінням, а про його фізичне здоров'я, а також про можливість існування людства взагалі. Не останню роль у цьому процесі відіграє і якість та безпека продовольчих товарів як один із основних чинників забезпечення природних потреб людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням конкурентної боротьби в розвитку концепції якості як фундаменту сучасного виробництва присвятили свої праці такі відомі вчені-економісти: Анисимова Н.Ю. (2005) – висвітлено оцінку діяльності виноробних підприємств на міжнародному ринку і встановлення напрямків її оптимізації шляхом визначення систем управління якістю; Буряк Р.І. (2015) – аналіз сутності поняття «концепція управління якістю», обґрунтування теоретико-методологічних підходів щодо еволюції концепцій управління якістю, розроблення класифікації концепцій управління якістю; Бугера С.І. (2011) – вдосконалення правового регулювання якості сільськогосподарської продукції відповідно до міжнародних вимог, аналіз стану вітчизняного і міжнародного законодавства та розробка відповідних практичних рекомендацій з цих питань; Бондар Т.Л. (2015) – аналіз підходів до класифікації витрат на забезпечення якості за призначенням і бізнес-процесами та їх удосконалення відповідно до міжнародних стандартів управління якістю; Морозова-Герасимович Н.А. (2004) – відображення непродуктивних витрат при забезпеченні якості виготовлення і контролі готової продукції; Пархоменко В.М. (2016) – виділено рівні нормативного регулювання якості та встановлено місце виконання договірної процесу в контексті відповідності якості предмету договору для суб'єктів мега-, макро- і мікрорівнів; Пол Е. Пльсек (2000) – визначає поняття якості як потенційну здатність товару задовольняти конкретну потребу користувачів; Juran J.M., Godfrey A.V. (1998) – автори концепції AQI (Annual Quality Improvement) та ін.

Проте залишаються нерозкритими питання інформаційного забезпечення управління якістю, зокрема формування системи і контролю витрат на якість в межах якої функціонує організація процесів створення якісного продукту з подальшим виведенням його на ринок.

Метою дослідження було узагальнення теоретичних і практичних аспектів значення управління якістю в системі виробництва і реалізації готової продукції та розгляд якості як основного важеля конкурентоспроможності товару.

Матеріал і методика дослідження. В процесі дослідження використано загальнонаукові та спеціалізовані методи дослідження процесів і явищ у їх взаємозв'язку й розвитку, а саме: монографічний (за формулювання мети, завдань, предмета і об'єкта наукового дослідження); метод порівняльного аналізу (за дослідження концепцій стратегічного управління витрат на якість продукції).

Основні результати дослідження. Як свідчить міжнародна практика, ефективне правове регулювання якості сільськогосподарської продукції та відповідна законодавча база є важливим елементом в системі забезпечення безпеки продукції харчового призначення.

Сучасна європейська система якості сільськогосподарської та харчової продукції базується на національних системах якості окремих країн-членів Європейського Союзу, зокрема: Національна система забезпечення якості харчових продуктів Німеччини (Qualität und Sicherheit GmbH – QS), нідерландська система забезпечення якості – «Інтегрований контроль ланцюга» (Integrierte Kettenüberwachung – ІКВ); бельгійська система забезпечення якості виробництва свинини – «Certus»; французька система якості щодо виробництва харчових продуктів – «Label Rouge» («Червоний знак якості») та ін.

У розвинених країнах світу висока якість продукції – одне з основних джерел національного багатства. За даними щорічної доповіді ООН про розвиток людини у 2015 р. за індексом розвитку людського потенціалу Україна займає 85 місце серед 182 держав. Вагомою причиною такого стану є низька якість харчових продуктів, які споживаються українцями. За достатніх потенційних можливостей сільськогосподарської галузі забезпечення відповідної якості продукції стає першорядним завданням і одним з напрямів розвитку національної економіки.

Міжнародний досвід показує, що лідерство у світовій економіці, в соціальному та культурному розвитку досягають лише ті країни, які можуть забезпечити світову якість продукції та послуг [18]. Це створює конкурентні переваги для виробників та комфортні умови життя для споживачів. Саме тому в провідних країнах світу проблема якості є осередком економічних інтересів держави, виробників та споживачів.

За даними опитування покупців в різних країнах світу бачимо, що сьогодні практично всі вони розглядають якість як головний фактор вибору товару в порівнянні з його ціною та іншими критеріями [1, с. 38].

Якість продукції створює засади економічної безпеки сукупності інститутів різних рівнів. Вона, з одного боку, виражає ступінь задоволеності споживачем сукупності характеристик продукції, послуг, що надає підприємство, а з іншого, – відповідність процесів управління на підприємстві встановленим цілям й обраній стратегії розвитку [2, с. 110].

Категорія «якість» тісно пов'язана із задоволенням потреб споживачів. Якісним вважається такий продукт, який здатний задовольняти потреби споживача та відповідає певним вимогам (нормативно-технічним документам).

Еволюція категорії «якість» значною мірою залежить саме від рівня техніко-економічного розвитку суспільства, тобто рівня розвинення техніки (інновації, науково-технічний прогрес), галузевої структури господарства, структури виробництва та споживання [3].

Українська асоціація якості дає наступне визначення поняттю «управління якістю» – це такі напрямки діяльності функції загального управління, які визначають політику в галузі якості, мету і відповідальність, а також здійснюють їх за допомогою таких засобів як планування якості, управління якістю, забезпечення якості та поліпшення якості в межах системи якості.

У словнику Європейської організації з якості (ЄОЯ), в міжнародних стандартах ISO 8402:1994 і ISO 9000:2000 наводяться два терміни що характеризують управління якістю: «*quality control*» і «*quality management*», аналогами яких є відповідно «*оперативне управління якістю*» і «*управління якістю*» [4].

Розглядаючи проблеми адаптації законодавства з питань якості сільськогосподарської продукції до міжнародних вимог необхідно зазначити, що якість продукції в ринкових умовах є

базовим фактором її конкурентоспроможності, однією з основних умов реалізації експортного потенціалу України. Гармонізація законодавства України до вимог Європейського Союзу (ЄС) щодо якості та безпеки сільськогосподарської продукції також є важливим чинником залучення іноземних інвестицій до аграрної сфери економіки України. Ці питання висвітлені у Постанові (ЄС) № 178/2002 Європейського парламенту про встановлення загальних принципів та вимог харчового кодексу, створення Європейського органу з безпечності харчових продуктів та про встановлення заходів для безпеки харчових продуктів, яка стала основою для всеохоплюючого стандарту з гігієни на харчові і кормові продукти.

На правовій основі цієї постанови була створена система швидкого попередження – Rapid Alert System for Food and Feed (RASFF) для повідомлення безпосередніх або опосередкованих ризиків для здоров'я людини. Через цю систему країни-члени, Європейський орган із безпечності харчових продуктів – European Food Safety Authority (EFSA), комісія (яка відповідає за управління), країни, що вступають до ЄС, об'єднані у мережу. Тому згідно з Планом дій «Україна – Європейський Союз» передбачається забезпечення прогресу у наближенні до законодавства ЄС у сфері відстеження харчового ланцюга «від поля до столу»; загальних принципів та вимог до безпеки продуктів харчування відповідно до постанови (ЄС) № 178/2002.

Концепція НАССР сьогодні має міжнародне визнання як особлива система для харчових продуктів, завдяки якій гарантується безпека здоров'я споживачів. Головна мета цієї концепції полягає у систематичному аналізі потоку продукції від сировини з усіма етапами обробки й переробки аж до продажу готової продукції.

Також необхідно зазначити, що згідно із Законом України «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» на першому етапі виконання Програми пріоритетними сферами, в яких здійснюється адаптація законодавства України, є, зокрема, сфера аграрного виробництва.

Водночас процес адаптації правового регулювання якості сільськогосподарської продукції до міжнародних вимог потребує певного перехідного періоду. Сутність його полягає у переході від обов'язкової сертифікації продукції до оцінки її відповідності і насамперед щодо вимог технічних регламентів.

При цьому процес виробництва певного виду сільськогосподарської продукції має відбуватися з дотриманням вимог так званої добросовісної практики ведення певної галузі аграрного виробництва, оскільки від цього фактично залежить кінцева якість продукції. Однак процес розробки галузевої добросовісної практики виробництва сільськогосподарської продукції відповідно до міжнародних вимог та її законодавче закріплення також триває.

Тому на перехідному етапі доцільним є забезпечення належного державного контролю за якістю сільськогосподарської продукції та поступове формування інформаційної бази даних з питань її обігу та якості відповідно до вимог ЄС. Важливим є також забезпечення доступу споживачів сільськогосподарської продукції до інформації про її якість та витрати, що були понесені на її забезпечення [5].

На якість продукції впливає низка чинників. Важливість кожної з груп чинників беззаперечна, хоча на кожному підприємстві залежно від його умов кожна з таких груп чинників може бути конкретизована і набувати різної пріоритетності.

Основними чинниками, які впливають на формування якості готової продукції сільськогосподарських підприємств, можна вважати такі їх дві групи.

До першої належать: 1) сировина і матеріали, значну питому вагу яких займають насіння і корми власного виробництва; 2) персонал (керівники середньої ланки і працівники як безпосередні виконавці); 3) обладнання.

До другої групи слід віднести: 1) технології вирощування біологічних активів; 2) технологічні стадії (процеси) виробництва, які в рослинництві чітко виражені і віддалені в часі; 3) функціонування системи контролю якості.

Усі ці чинники впливають на організацію і методику бухгалтерського обліку та економічного аналізу витрат на якість продукції, що виробляється підприємством. Залежність якості від додаткових заходів на її поліпшення ускладнюється через неналежну систему облікового відображення витрат на якість, їх виокремлення із сукупних.

Розробка методики фінансового обліку витрат на забезпечення якості продукції має відповідати принципу процесного підходу до управління якістю, задекларованого міжнародними стандартами ISO серії 9000. Це дозволить надавати повну та достовірну інформацію про витрати по бізнес-процесах, які характеризують якість продукції з урахуванням використаних ресурсів, для прийняття економічно обґрунтованих управлінських рішень.

Як показує практика, агропромислові підприємства не проводять калькуляцію вартості «якості» через відсутність типової методики обліку витрат на якість з метою калькулювання собівартості готової продукції. Деякі дослідники намагалися вирішити зазначену проблему, тому розглянемо їх пропозиції щодо складу та облікового відображення витрат на якість продукції (табл. 1).

Таблиця 1 – Підходи науковців щодо облікового відображення витрат на забезпечення якості продукції

Автор	Основа організації обліку витрат			
	спеціальний рахунок	субрахунок до рахунку «Виробництво»	субрахунок до рахунку «Інші витрати операційної діяльності»	аналітичні рахунки до рахунків обліку
І.В. Десяткіна [13]				+
Н.А. Морозова-Герасимович [8]	+			
І.Ю. Тимрієнко [10]		+		
К.А. Ягмур [11]			+	
О.М. Зенова [9]	+			
В.М. Пархоменко [12]				+

Джерело: складено автором на основі [8, 9, 10, 11, 12, 13].

Узагальнюючи підходи науковців першої групи щодо облікового відображення витрат на забезпечення якості зазначимо, що відкриття окремого збірно-розподільчого рахунку дозволить не втрачати витрати на забезпечення якості в загальній сумі витрат підприємства. Водночас такий підхід залишає невирішеною низку питань. Зокрема: по-перше, інформація про витрати на забезпечення якості продукції буде мати узагальнюючий характер без розподілу між видами продукції; по-друге, не дозволить розподілити витрати між бізнес-процесами та відповідальними підрозділами.

Наступна група обліковців вважає доцільним враховувати витрати на забезпечення якості на окремому субрахунку до рахунку «Виробництво». Вони виходять з того, що сьогодні витрати на якість продукції обліковуються загальною сумою у складі прямих виробничих витрат на рахунку 23 «Виробництво» [10]. Це означає, що витрати на забезпечення якості певного виду продукції «зникають» в загальній сумі витрат на його виробництво. Така методика не дозволить розподілити витрати за цільовим призначенням. Об'єднання витрат на забезпечення якості продукції на одному субрахунку є некоректним, адже такі витрати мають різні джерела фінансування та по-різному включаються до собівартості [15].

Проте, слід пам'ятати, що висока якість не повинна досягатися будь-якою ціною. Додаткові витрати, пов'язані з реалізацією комплексу цих факторів, мають бути економічно доцільними, тобто попит на продукцію, а в окремих випадках і ціна, мають зростати на більшу величину, ніж це потрібно для відшкодування з надлишком названих витрат (рис. 1).

В процесі здійснення власних досліджень виникли супутні уточнення і поправка, які не змінюючи підхід в цілому, все ж таки вносять корективи в аналітичний процес визначення самих витрат на якість.

В результаті були виділені наступні групи витрат на якість [16]:

- 1) стратегічні витрати на якість – пов'язані з вдосконаленням самої системи управління якістю продукції;
- 2) поточні витрати на оцінку рівня якості – витрати на контроль і випробування, перевірку діяльності із забезпечення якості;
- 3) реальні витрати від недостатньої якості – витрати на перероблення продукції, втрати внаслідок зниження сортності, внаслідок реклаमाції та як результат відповідальності за якість від позовів і судових процесів.

У нашому дослідженні проаналізована структура витрат на якість в 5-ти сільськогосподарських підприємствах Сквирського району Київської області (табл. 2). Дані таблиці 2 показують, що частка витрат на якість в загальній структурі витрат коливається в межах 1,4-3,9 % і загалом знаходиться в допустимих для галузі межах.

Таблиця 2 – Структура витрат на якість у сільськогосподарських підприємствах

Рік	Витрати на якість		Структура витрат на якість, %		
	тис. грн	у структурі витрат, %	стратегічні витрати на якість	поточні витрати на оцінку якості	втрати від недостатньої якості продукції (браку тощо)
2012	10965,32	3,96	0,04	1,21	98,75
2013	7310,25	1,48	1,47	2,98	95,55
2014	18501,41	2,80	0,33	1,97	97,70
2015	18891,05	2,24	0,69	1,86	97,45
2016	16036,75	1,70	1,14	2,13	96,73

Джерело: складено автором на основі власних досліджень.

Проте, основну частину цих витрат складають втрати від неякісної продукції, що становлять 95,5–98,7 %, а це в середньому 93,3 %. Негативною є і низька частка стратегічних витрат на якість, зокрема простежується залежність – чим нижчими є витрати на розвиток якості, тим вищими є втрати від браку. Тобто останні можна розглядати як резерв зменшення загальних витрат загалом, зокрема як ефект від підвищення ефективності управління якістю.

Для вивчення економічних процесів, що відбуваються на підприємствах, виявлення факторів, що впливають на якість продукції та виміру цього впливу використовується внутрішній аудит.

Внутрішній аудит дає можливість визначити, наскільки заплановані заходи правильно складені, виконуються і сприяють попередженню негативних наслідків. Вагомість внутрішнього аудиту полягає також в тому, що його результати можуть бути використані незалежними експертами для оцінки здатності організації виявляти існуючі проблеми (порушення або невідповідність стандартам) і знаходити можливість для безперервного поліпшення якості. Метою аудиту якості є проведення систематичного і незалежного аналізу, який дозволить визначити відповідність діяльності та результатів в сфері якості запланованим заходам, а також ефективність впровадження цих заходів та їх здатність досягати поставленої мети.

Нами розроблено комплекс показників для визначення результативності та ефективності процесу внутрішнього аудиту системи якості діяльності сільськогосподарського підприємства (табл. 3).

Таблиця 3 – Основні показники для визначення ефективності процесу внутрішнього аудиту системи якості діяльності сільськогосподарського підприємства

Показник	Методика розрахунку показника	Значення показника
Якість планових документів з внутрішнього аудиту	Співвідношення кількості переносів часу аудитів до загальної кількості об'єктів аудиту за планом	Прямує до 0
Результативність аудиту	Співвідношення кількості фактично проведених аудитів до кількості запланованих аудитів	Прямує до 1
Ємність аудиту	Співвідношення кількості об'єктів аудиту до числа структурних підрозділів підприємства	Прямує до 1
Середня тривалість «аудиту на місці» (люд.-год.)	Співвідношення загальної тривалості аудитів до числа об'єктів аудиту	Відповідно до практики підприємства
Середні витрати праці керівника групи з аудиту на роботу з документами (люд.-год.)	Співвідношення загальних витрат праці на роботу з документами до кількості аудиторських груп	Відповідно до практики підприємства
Відхилення фактичних витрат праці на проведення аудиту від планових (люд.-год.)	Порівняння фактичних витрат праці на проведення аудиту з плановими	Прямує до 0
Кількість невідповідностей, виявлених по п. 8.2.2 ДСТУ ISO 9001:2009 при зовнішніх аудитах	–	Прямує до 0

Джерело: розроблено автором на основі власних досліджень.

Якщо якість планових документів зростає, підвищується результативність і ємність внутрішнього аудиту, збільшується середня тривалість «аудитів на місці», середні витрати праці керівника групи з аудиту на роботу з документами знижуються до оптимальної величини, а відхилення фактичних витрат праці на аудит від планових і кількість виявлених невідповідностей згідно з ДСТУ ISO 9001:2009 при зовнішніх аудитах прямує до нуля, в цьому випадку ми можемо обґрунтовано говорити про результативність та ефективності процесу внутрішнього аудиту системи управління якістю діяльності аграрного підприємства [17].

Однак розрахунок наведених у таблиці 3 показників неможливий без ведення первинної документації щодо аудиту. Перш за все, це програма і графік аудиту, а також оцінка витрат праці на проведення внутрішнього аудиту (табл. 4).

Таблиця 4 – Методика оцінки витрат праці на проведення внутрішнього аудиту системи управління якістю діяльності сільськогосподарського підприємства

Об'єкт аудиту	Витрати праці на проведення аудиту (люд.-год.)		Витрати праці на роботу керівника групи з документами (люд.-год.)		Відхилення, +/-		Аудитори
	план	факт	план	факт	витрати праці на проведення аудиту	витрати праці на роботу керівника групи з документами	
Система управління якістю (вимоги до документації, контроль протоколів, загальні положення щодо якості)	548,7	548,7	125,6	128,7	-	3,1	Петренко С.Р.
Відповідальність керівництва (зобов'язання, політика в сфері якості, внутрішнє інформування)	245,4	240,4	88,5	88,5	- 5,0	-	Акіньшин В.С.
Ресурсне забезпечення (людські ресурси, інфраструктура, робоче місце)	378,4	380,5	110,5	110,5	+ 2,1	-	Бацура І.В.
Результати аудиту (підведення підсумків і визначення невідповідностей)	78,5	78,5	55,4	55,4	-	-	Степаненко Т.П.

Джерело: розроблено автором на основі власних досліджень.

Підводячи підсумки, зазначимо, що на запровадження внутрішнього аудиту в системі управління сільськогосподарськими підприємствами позитивно впливає чітка визначеність зо-

внішньої політики країни, залучення допомоги міжнародних спеціалізованих фондів і організацій і державне фінансування програм з навчання і перекваліфікації фахівців, активізація роботи професійних аудиторських організацій з пропагування внутрішнього аудиту, роз'яснення значення внутрішнього аудиту для ефективного розвитку бізнесу, а також надання методичної і практичної допомоги українським підприємствам в створенні системи внутрішнього аудиту в структурі управління, державна підтримка і заохочення наукових досліджень з питань внутрішнього аудиту.

За результатами діяльності більшості підприємств, використання автоматизованої форми обліку значно підвищує своєчасність і точність обробки облікової інформації, формування первинних та звітних документів. Для автоматизації обліку витрат на якість сільськогосподарської продукції необхідне використання програмних продуктів, серед яких найбільшої популярності набуває «1С:Бухгалтерія».

Висновки. Узагальнюючи наведену вище інформацію можна зробити наступні висновки:

1. Облікова інформація є основним об'єктом внутрішнього контролю і тому ефективність системи управління витратами залежить і впливає на якість обліково-інформаційного забезпечення для прийняття управлінських рішень та покращення фінансових результатів діяльності підприємства. Функціонування системи контролю витрат на якість дає змогу сільськогосподарським підприємствам отримати такі результати: конкурентну перевагу у вигляді можливості ефективного цінового маневру без зменшення прибутку; вивільнення ресурсів для розширення діяльності або для реалізації нових інвестиційних проектів; підвищення ефективності реалізації тактики і стратегії розвитку підприємства.

2. Проведений аналіз показав, що в Україні відсутні будь-які рекомендації щодо складу та облікового відображення витрат на поліпшення та підтвердження якості продукції. Це призводить до ускладнення, а іноді й неможливості отримання інформації про витрати на якість для прийняття рішень управлінським персоналом та подальшого розвитку підприємства. З метою вирішення зазначеної проблеми, з урахуванням особливостей діяльності сільськогосподарських підприємств визначено склад витрат на якість та запропоновано методику відображення даних витрат в системі бухгалтерського обліку, яка побудована на відображенні витрат пов'язаних із якістю продукції відповідно до стадій господарської діяльності таких підприємств.

3. Дослідження структури витрат на якість у 5-ти підприємствах Сквирського району Київської області дозволили виявити їх частку в загальній структурі витрат, що варіює в межах 1,4 – 3,9 %. Значну частину цих витрат складають втрати від неякісної продукції. Так, у 2012 році вони склали 98,7 %. У зв'язку з погіршенням фінансового стану в Україні до 2016 року їх частка зменшилася на 2 %.

4. Запропонована методика оцінки витрат праці на проведення внутрішнього аудиту системи управління якістю діяльності сільськогосподарського підприємства дає змогу виявити по яких видах витрат на якість продукції є відхилення, визначити відповідальних осіб; та підвищити інвестиційну привабливість підприємства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Анисимова Н.Ю. Анализ системы качества винодельческой продукции. Вестник ЖГТУ. № 2 (32). 2005. С. 38-44.
2. Пархоменко В.М. Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. Якість продукції як основа виконання договірних зобов'язань: обліковий вимір: міжн. зб. наук. пр. Випуск 1(13). 2016. С. 110-124.
3. Бурак Р.І. Вплив категорії «якість» на соціально-економічний розвиток суспільства. Науково-виробничий журнал «Інноваційна економіка». №3. 2015 (58). С.9-17.
4. Бурак Р.І. Управління якістю як складова загального управління аграрним підприємством: зб. наук. пр. Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки) / За ред. М.Ф. Кропивка. Мелітополь: Вид-во Мелітопольська типографія «Люкс», 2012. № 2 (18), том 4. С. 50-59.
5. Бугера С.І. Якість сільськогосподарської продукції: проблеми адаптації законодавства до міжнародних вимог. Актуальні проблеми держави і права. 2011. № 5. С. 698-704.
6. Поняття і зміст якості та безпечності сільськогосподарської продукції. URL: http://pidruchniki.com/1499052857508/pravo/pravove_regulyuvannya_yakosti_bezpechnosti_silskogospodarskoyi_produktsiyi#793.
7. Бондар Т.Л. Методика фінансового обліку витрат на забезпечення якості продукції. Вісник Одеського нац. університету: сер.: Економіка . 2015 . Т.20, вип. 1/1 . С. 151-156.

8. Морозова-Герасимович Н.А. Методичні засади організації оперативного аналізу затрат на забезпечення якості на плодоовочеконсервних підприємствах. Вісник ЖДТУ. Економічні науки. 2004. № 2 (28). С. 131-137.
9. Зенова О.М. Облік витрат на забезпечення якості продукції : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.12. Нیشنій Новгород, 2001.
10. Тимрієнко І.Ю. Управлінський облік витрат на якість продукції: концептуальний підхід, теорія і практика. URL: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/PSPE/2009_1/Timrienko_109.htm.
11. Ягмур К.А. Облік витрат на виробництво будівельної продукції: теорія, організація і методика: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.09. К., 2008. 185 с.
12. Пархоменко В.М. Концепція розвитку бухгалтерського обліку, контролю та аналізу витрат на якість продукції : дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.09. Житомир, 2011. 640 с.
13. Десяткіна І.В. Відображення витрат на якість продукції підприємств ресторанного господарства: обліковий аспект. Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю та аналізу: міжн. зб. наук. пр. Житомир: ЖДТУ, 2011. № 2(20). С. 168-175.
14. Витрати на поліпшення якості продукції, основні чинники її підвищення та забезпечення конкурентоспроможності підприємства. URL: http://pidruchniki.com/75533/agropromislovist/vitrati_polipshennya_yakosti_produktsiyi_osnovni_chinniki_pidvischennya_zabezpechennya_konkurentospromozhnosti_pidpriyemstva#885
15. Артимонова І.В. Інформаційно-методичне забезпечення оцінки кон'юнктури продовольчого ринку. Формування ринкових відносин в Україні. Київ, 2015. № 1 (164). С. 81–84.
16. Томілова Н.О. Інформаційно-аналітичне забезпечення управління витратами на якість сільськогосподарської продукції. Економічні науки: серія «Облік і фінанси»: зб. наук. пр. Луцьк: ЛДТУ, 2015. Вип. 12 (45). Ч. 4. С. 222-230.
17. Хомовий С.М. Сучасність та шляхи покращення документообігу в сільськогосподарських підприємствах. Економіка та управління АПК: зб. наук. пр. 2015. № 1. С. 85-92.
18. Paul E. Plsek. Creative Thinking for Surprising Quality. Quality Progress, May 2000, pp. 67-73.
19. Juran J.M., Godfrey A.B. Juran's Quality Handbook. 5th ed. McGraw-Hill, 1998, p. 113.

REFERENCES

1. Anisimova, N. Ju. (2005). Analiz sistemy kachestva vinodel'cheskoj produkcii [Analysis of the quality system of wine production]. Vestnik ZhGTU. Messenger ZhGTU. No 2 (32), pp. 38-44 [in Russian].
2. Parhomenko, V.M. (2016). Jakist' produkcii jak osnova vikonannja dogovirnih zobov'jazan': oblikovij vimir [Product quality as the basis for the implementation of contractual obligations: accounting dimension] . Mizhnarodnij zbirnik naukovih prac. ' «Problemi teorii ta metodologii buhgalters'kogo obliku, kontrolju i analizu». Issue 1(13), pp. 110-124 [in Ukrainian].
3. Burjak, R.I. (2015). Vpliv kategorii «jakist'» na social'no-ekonomichnij rozvitok suspil'stva [Impact of the category «quality» on the socio-economic development of society] . Naukovo-virobnichij zhurnal «Innovacijna ekonomika». No 3(58), pp. 9-17 [in Ukrainian].
4. Burjak, R.I. (2012). Upravlinnja jakistju jak skladova zagal'nogo upravlinnja agrarnim pidpriemstvom [Quality management as a component of general management of an agrarian enterprise]. // zb. nauk. pr. Tavrijs'kogo derzhavnogo agrotehnologichnogo universytetu (ekonomichni nauky) / Za red. M.F. Kropyvka. Melitopol': Vyd-vo Melitopol's'ka tipografija «Ljuks». No 2 (18). Vol 4. pp. 50-59.
5. Bugera, S.I. (2011). Jakist' sil'skogospodars'koi' produkcii': problemy adaptacii' zakonodavstva do mizhnarodnyh vymog. [Quality of Agricultural Products: Problems of Adaptation of Legislation to International Requirements]. Aktual'ni problemy derzhavy i prava. No 5. pp. 698-704.
6. Ponjattja i zmist jakosti ta bezpechnosti sil'skogospodars'koi' produkcii'. URL: http://pidruchniki.com/1499052857508/pravo/pravove_regulyuvannya_yakosti_bezpechnosti_sil'skogospodarskoyi_produktsiyi#793.
7. Bondar, T.L. (2015). Metodika finansovogo obliku vitrat na zabezpechennja jakosti produkcii [Methodology of financial accounting of expenses for quality assurance of products]. Visnyk Odes'kogo nac. universytetu: ser.: Ekonomika . Vol.20. Issue 1/1 . pp. 151-156.
8. Morozova-Gerasimovich, N.A. (2004). Metodichni zasadi organizacii' operativnogo analizu zatrat na zabezpechennja jakosti na plodoovocekonservnih pidpriemstvah [Methodical principles of organization of operational analysis of costs for quality assurance at fruit and vegetable canning enterprises]. Visnyk ZhDTU. Ekonomichni nauky. No 2 (28). pp. 131-137.
9. Zenova, O.M. (2001). Oblik vitrat na zabezpechennja jakosti produkcii [Cost accounting for product quality]. Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.12. Nیشنій Новгород.
10. Timrienko, I.U. Upravlins'kij oblik vitrat na jakist' produkcii': konceptual'nij pidhid, teoriya i praktika [Managerial cost accounting for product quality: conceptual approach, theory and practice]. URL: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/PSPE/2009_1/Timrienko_109.htm.
11. Yagmur, K.A. (2008). Oblik vitrat na virobnictvo budivel'noi' produkcii: teoriya, organizacija i metodika [Accounting for production costs of construction products: theory, organization and methodology]. Dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.09. K. 185 p.
12. Parkhomenko, V.M. (2011). Konceptcija rozvitku buhgalters'kogo obliku, kontrolju ta analizu vitrat na jakist' produkcii [Concept of development of accounting, control and analysis of costs for product quality]. Dys. ... d-ra ekon. nauk: 08.00.09. Zhytomyr. 640 p.
13. Desjatkina, I.V. (2011). Vidobrazhennja vitrat na jakist' produkcii' pidpriemstv restorannogo gospodarstva: oblikovij aspekt [Reflection of costs for the quality of products of enterprises of the restaurant industry: accounting aspect] Problemy teorii' ta metodologii' buhgalters'kogo obliku, kontrolju ta analizu: mizhn. zb. nauk. pr. Zhytomyr: ZhDTU. No 2(20). pp. 168-175.
14. Vitrati na polipshennja jakosti produkcii, osnovni chinniki ii pidvishhennja ta zabezpechennja konkurentospromozhnosti pidpriemstva [Costs for improving the quality of products, the main factors for its improvement

and ensuring the competitiveness of the enterprise]. URL: http://pidruchniki.com/75533/agropromislovist/vitrati_polipshennya_yakosti_produktsiyi_osnovni_chinniki_pidvischennya_zabezpechennya_konkurentospromozhnosti_pidpriyemstva#885

15. Artimonova, I.V. (2015). Informaciuno-metodichne zabezpechennya ocinki konjuktyri prodovolchogo rinky [Information and methodological support for the estimation of the food market situation] Formuvannja rynkovyh vidnosyn v Ukraïni. Kyi'v. No 1 (164). pp. 81–84.

16. Tomilova, N.O. Informaciuno-analituchne zabezpechennya upravlinnya vitratani na yakist' silckogospodarskoi produkcii [Information-analytical support for managing the costs of agricultural products quality] Ekonomichni nauky: serija «Oblik i finansy»: zb. nauk. pr. Luc'k: LDTU, 2015. Issue 12 (45). Ch. 4. pp. 222-230.

17. Khomovju, S.M. (2015). Suchasnist ta shlyachu pokrashchennyh dokumentoobigy v silckogospodarskuch pidpruemstvach [Modernity and ways to improve document circulation in agricultural enterprises] Ekonomika ta upravlinnja APK: zb. nauk. pr. No1. pp. 85-92.

18. Paul E. Plsek. Creative Thinking for Surprising Quality. Quality Progress, May 2000, pp. 67-73. [in English].

19. Juran J.M., Godfrey A.B. Juran's Quality Handbook. 5th ed. McGraw-Hill, 1998, p. 113. [in English].

Информационное обеспечение качества продовольственных товаров в Украине

С.М. Хомовой, Н.О. Томилова, М.М. Хомовой

Система учета на предприятии проходит определенные этапы. Информация, которая нужна на каждом из них, должна быть специально подготовлена и интерпретирована, чтобы внутренние формы отчетности, в итоге, на разных уровнях управления были обеспечены данным, которые необходимы для принятия управленческих решений. Такая необходимость касается и процесса учета затрат на качество продукции, ведь сегодня проблема качества продукции является одной из самых актуальных в экономической и социальной жизни общества. Главной целью для предприятия, ориентированного на рынок, является получение прибыли при условии покрытия всех расходов. Очень важно вести полный учет всех расходов, а традиционный бухгалтерский учет не всегда может реализовать свои функции в полной мере, ведь учет затрат на качество не учитывается. На сегодня на украинских предприятиях существуют нерешенные проблемы, связанные с построением механизма учета затрат на качество продукции. Известно, что выделение затрат на качество учетной документацией, которая существует в Украине, не предусмотрено. Затраты на качество не являются составной частью обычной производственной калькуляции.

Ключевые слова: качество продукции, затраты на качество, стандарты ISO, концепция HACCP, аудит качества продукции.

Information support for the quality of food products in Ukraine

S. Khomovju, N. Tomilova, M. Khomovju

The accounting system in the enterprise goes through certain stages. The information that is needed on each of them should be specially prepared and interpreted so that the internal reporting forms, at the end, at different levels of management are provided with the data that is necessary for making managerial decisions. This need also applies to the cost accounting process for product quality, because today the problem of product quality is one of the most urgent in the economic and social life of society. The main goal for a market-oriented enterprise is to generate profit when it covers all costs. It is important to have a full record of all costs, and traditional accounting cannot always realize its functions in full because the cost accounting for quality is not taken into account. To date, at Ukrainian enterprises, there are unresolved issues related to the construction of a cost accounting mechanism for product quality. It is known that there is no provision for the quality of accounting documentation existing in Ukraine. Costs of quality are not part of the usual manufacturing costing. In the context of the globalization of the processes of civilization development in the context of sustainable planetary development, the question now is not even that modern humanity will leave the future generation, but about its physical health, as well as the possibility of human existence in general. The quality and safety of food products as one of the main factors in ensuring the natural human needs plays a role in this process.

According to international practice, effective legal regulation of the quality of agricultural products and the relevant legislative framework is an important element in the system of ensuring the safety of food products.

The modern European quality assurance system for agricultural and food products is based on the national quality systems of individual member countries of the European Union, in particular: the National Quality Assurance System in Germany (Qualitatat Sicherheit GmbH – QS), the Netherlands Quality Assurance System – "Integrated Control of the Circuit" (Integrierte Kettenuberwachung – ICE); Belgian quality assurance system for pork production – Certus; French quality system for food products – "Label Rouge" ("Red Quality Sign"), etc.

Considering problems of adaptation of agricultural products quality legislation to international requirements, it should be noted that the quality of products in the market conditions is the basic factor of its competitiveness, one of the main conditions for the export potential of Ukraine.

It should also be noted that according to the Law of Ukraine "On the National Program of Adaptation of the Ukrainian Legislation to the Law of the European Union", at the first stage of the Program implementation, the priority areas in which the legislation of Ukraine is being adapted is, in particular, the sphere of agrarian production.

The main factors that influence the formation of quality of finished products of agricultural enterprises, we can consider such two groups.

The first includes: 1) raw materials and materials, a significant proportion of which is occupied by seeds and feeds of its own production; 2) staff (middle managers and employees as direct performers); 3) equipment.

The second group should include: 1) technologies for the cultivation of biological assets; 2) technological stages (processes) of production, which in plant growing are clearly expressed and distant in time; 3) functioning of the quality control system.

Investigations of the cost structure for quality allowed to reveal their share in the overall cost structure, varying in the range of 1.4 – 3.9%. Much of these costs are losses from poor quality products. So, in 2012 they made 98.7%. Due to the deterioration of the financial situation in Ukraine by 2016 their share has decreased by 2%.

The article proposes a methodology for estimating labor costs for conducting internal audits of the quality management system of an agricultural enterprise, which enables us to identify the types of costs for quality of production are deviations, to identify responsible persons; and increase the investment attractiveness of the enterprise, as well as optimized accounting nomenclature in the direction "Accounting for the cost of product quality" and the structure of accounting apparatus in agrarian enterprises, which allows to improve the speed and quality of processing of accounting information on this issue.

Key words: product quality, quality costs, ISO standards, NASSR concept, product quality audit.

Надійшла 28.09.2017 р.

ІНВЕСТИЦІЇ, ФІНАНСИ ТА БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК

УДК 657.371 : 631.11

СТАДНІК Л.І., канд. екон. наук

Білоцерківський національний аграрний університет
leostad@ukr.net

ПРОБЛЕМИ ІНВЕНТАРИЗАЦІЇ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Розглянуті методичні і практичні проблеми організації інвентаризації в сільськогосподарських підприємствах. Досліджено стан організації первинного обліку операцій стосовно результатів проведених інвентаризацій. Виявлено окремі проблеми щодо організації їх проведення і оформлення результатів. Запропоновано шляхи удосконалення організації інвентаризацій в аграрних формуваннях.

Наукова новизна полягає у посиленні теоретичного обґрунтування та розробці методичних підходів і пропозицій щодо удосконалення здійснення інвентаризації в нових сільськогосподарських підприємствах.

Ключові слова: інвентаризація, фактична наявність, надлишки, недостача, природні втрати, помилки, усушка, утруска, зловживання.

Постановка проблеми. З реформуванням діючих і становленням нових сільськогосподарських підприємств ринкового типу, постає необхідність у своєчасній і достовірній інформації для прийняття правильних управлінських рішень, а також у збереженні активів, які уже мають конкретного власника.

У зв'язку з цим виникає об'єктивна необхідність у методі бухгалтерського обліку, який би забезпечив цю необхідність – інвентаризації. Інвентаризація є один із елементів методу бухгалтерського обліку, який забезпечує достовірність облікових даних, їх відповідність фактичній наявності [5]. Також, Законом від 16.07.1999 р. № 996-XIV «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» [13] і Положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку для підтвердження правильності, достовірності даних бухгалтерського обліку і фінансової звітності передбачено проведення підприємствами, їх об'єднаннями і госпрозрахунковими організаціями (незалежно від форм власності) інвентаризації майна, коштів і фінансових зобов'язань.

В умовах становлення ринкового господарювання середні і дрібні окремі приватні власники не завжди приділяють належну увагу організації інвентаризації на своїх агропідприємствах, ігнорують її значення через високу вартість та завантаженість господарського, управлінського і облікового персоналу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Напрацювання методів та дослідження питань організації інвентаризації знайшли висвітлення у наукових роботах багатьох вчених. Зокрема Ф.Ф. Бутинець констатує, що «інвентаризація є інструментом дослідження економічної реальності, яка пізнається в порівнянні» [2], Пархоменко В. М. і Олійник С.О. вважають, що інвентаризація є інструментом забезпечення достовірності фінансової звітності [10, 11]. На думку Дерія В.А. ревізія та інвентаризація – найважливіші елементи методу економічного контролю [4]. Проблеми інвентаризації при аудиті виробничих запасів досліджував Бардаш С.В. [1], основні організаційні моменти інвентаризації на підприємстві досліджував Корінко М. Д. [7], а конкретно по сільськогосподарських підприємствах – Музиченко А.О. та Музиченко І.О. [9]. Зміст, порядок проведення і вдосконалення методичних прийомів інвентаризації вивчали Калюга Є.В. та Чудовець В.В. [6, 18], а Сопко В.В. працював над методикою проведення інвентаризації й оформленням інвентаризаційних описів [17]. Дем'яненко М.Я. досліджував роль інвентаризації в системі бухгалтерського обліку [3].

Серед робіт вчених ближнього зарубіжжя відносно особливостей проведення інвентаризації знайшли своє місце праці Соколова Я.В., Бикова В.А., які характеризують інвентаризацію як метод бухгалтерського обліку і контролю, який дозволяє бухгалтеру перевірити вірність та повноту відображення у бухгалтерському обліку фактів господарської діяльності [16]. Проте поява нових проблем, що стосуються організації інвентаризації на сучасному етапі, потребує дослідження.

Мета дослідження – організація та особливості проведення інвентаризації на сільськогосподарських підприємствах, завданням є розробка пропозицій щодо удосконалення організації інвентаризації та обліку її результатів.

Матеріал і методика дослідження. Матеріалом дослідження є праці вітчизняних науковців, а також практика організації інвентаризації в аграрних формуваннях. Для реалізації досягнення поставленої мети використовували наступні методи та прийоми: монографічний, вибірковий, порівняльний, абстрактно-логічний.

Основні результати дослідження. Інвентаризація є одним з елементів бухгалтерського обліку і контролю за станом активів і зобов'язань підприємства і виступає як обов'язкове доповнення до поточної документації господарських операцій.

Згідно з п. 4 розд. I Положення, затвердженого наказом Мінфіну від 02.09.2014 р. № 879 (далі – Положення № 879) проведення інвентаризації забезпечує власник (власники) або вповноважений орган/посадова особа, яка керує підприємством, відповідно до законодавства та статутних документів підприємства [12].

Головна мета проведення інвентаризації – встановлення реальності і відповідності облікових даних фактичній наявності засобів підприємства, реальності зобов'язань і дебіторської заборгованості.

Інвентаризація, що застосовується в практиці обліково-контрольної роботи класифікується наступним чином (табл.1).

Таблиця 1 – Класифікація інвентаризації

№ п/п	Класифікаційна ознака	№ п/п	Класифікаційні групи
1	За характером	1.1	планова
		1.2	позапланова
2	За повнотою охоплення об'єктів	2.1	повна
		2.2	часткова
3	Залежно від частоти проведення	3.1	первинні
		3.2	повторні
4	За методом проведення	4.1	натуральна інвентаризація
		4.2	документальна інвентаризація
5	Залежно від органів, що здійснюють контроль	5.1	відомчі
		5.2	позавідомчі

Джерело: [2]

Об'єкти і періодичність інвентаризацій визначаються керівником підприємства, за винятком випадків, коли їх обов'язковість установлена законодавством. До таких обов'язкових випадків належить проведення інвентаризації перед складанням річної фінансової звітності. Головними завданнями інвентаризації є:

- визначення фактичної наявності активів;
- виявлення розходжень між даними обліку та фактичною наявністю активів, капіталу і зобов'язань та урегулювання інвентаризаційних різниць;
- перевірка дотримання умов і порядку зберігання грошових цінностей, матеріальних активів та виявлення таких, що частково або повністю втратили свої первісні якості;
- перевірка реальності вартості активів на балансі.

У ході інвентаризації необхідно перевірити і документально підтвердити наявність, стан та оцінку активів і зобов'язань. Слід зауважити, що інвентаризації підлягає не тільки майно та матеріальні цінності підприємства, а й активи, що не є його власністю, облік яких ведеться на позабалансових рахунках. Інвентаризацію необхідно обережно проводити, щоб уникнути псуван-

ня активів. Розбиті чи втрачені запаси означають фінансову втрату для сільськогосподарського підприємства [20].

Для проведення інвентаризації наказом (розпорядженням) керівника господарства створюється постійно діюча інвентаризаційна комісія. До її складу входять керівники структурних підрозділів, головний бухгалтер та інші досвідчені працівники, які добре знають об'єкти інвентаризації, ціни та первинний облік. Комісію може очолювати керівник підприємства або його заступник.

Дослідивши організацію і роботу інвентаризаційних комісій в сільськогосподарських підприємствах, ми можемо відмітити певні проблеми, а саме:

- відсутність в окремих господарствах інвентаризаційної комісії, її функції ніхто не виконує;
- інвентаризаційна комісія створена формально, не виконуючи ніяких дій;
- інвентаризаційна комісія на підприємстві відсутня, але її певні функції виконують окремі працівники із числа загальногосподарського чи загальновиробничого персоналу за дорученням керівника підприємства;
- на працівника, який не працює за трудовим законодавством, керівником може бути покладена словесна матеріальна відповідальність;
- під час проведення інвентаризації не завжди залучаються галузеві фахівці (інженери по експлуатації технічних засобів, агрономи, ветлікарі, зооінженери), що знижує якість роботи;
- робота інвентаризаційної комісії не забезпечена необхідними правильно налаштованими ваговимірними приладами, а також робочою силою для обміру і переваження запасів.

Досить часто за результатами інвентаризації виявляються розбіжності з даними бухгалтерського обліку. Причинами таких невідповідностей можуть бути:

- пересортиця (недостача одних і надлишок інших ТМЦ);
- недостачі в межах норм природних втрат;
- недостачі у зв'язку з розкраданнями працівниками господарства і зловживаннями з боку матеріально відповідальних осіб.

При пересортиці взаємне зарахування надлишків і недостач може проводитися лише за ТМЦ однакового найменування і в рівній кількості за умови, що надлишки та недостачі утворилися за один і той же перевірюваний період і в однієї і тієї ж матеріально відповідальної особи. Суми недостач, не покриті надлишками, відносять на винних осіб. Суб'єктом матеріальної відповідальності може бути тільки працівник, який знаходиться у трудових відносинах з підприємством, якому заподіяна шкода [14].

Головними причинами виявлених недостач можуть бути природні втрати, помилки під час оприбуткування і відпуску цінностей, зловживання (розкрадання). Недостачі ТМЦ у межах установлених норм природних втрат списуються на витрати підприємства.

За виявленими недостачами ТМЦ понад норми природних втрат, а також внаслідок псування цінностей вартість завданого збитку відшкодовується винними особами. Розрахунок суми відшкодування здійснюється відповідно до нової редакції п. 2 Порядку № 116, де вказано, що розмір збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей визначається шляхом проведення незалежної оцінки відповідно до національних стандартів оцінки [15]. Але можуть бути проблеми, коли оцінюваний об'єкт відсутній. В такому випадку розмір завданого підприємству збитку можна визначити за фактичними збитками на підставі даних бухгалтерського обліку, тобто виходячи з балансової вартості (собівартості) викрадених матеріальних цінностей. Витрати на відшкодування збитку списуються на винну особу. А якщо винуватець крадіжки не встановлений або у відшкодуванні збитку підприємству відмовлено судом, тоді ці витрати відносяться на збитки підприємства.

Приклад. За результатами інвентаризації виявлено надлишки пшениці і нестачу кормового ячменю. Працівника, винного в розкраданні, встановлено. Облік зазначених операцій вказано в таблиці 2.

Результати інвентаризаційної роботи мають висвітлюватися в примітках (пояснювальній записці) до річного фінансового (бухгалтерського) звіту, що дасть змогу його зовнішнім користувачам отримати відповідну аналітичну інформацію.

Таблиця 2 – Кореспонденція рахунків за відображення результатів інвентаризації сільськогосподарської продукції

Зміст господарської операції	Кореспонденція	
	дебет	кредит
Оприбутковано виявлену під час інвентаризації сільськогосподарську продукцію	27	719
Відображено нестачу сільськогосподарської продукції в межах норми природного убутку	947	27
Відображено нестачу сільськогосподарської продукції понад норму природного убутку	947	27
До прийняття рішення щодо конкретної винної особи відображено суму нестачі за балансом	072	-
Нараховано податкові зобов'язання з ПДВ	947	641
В сумі нестачі визнано дохід, що підлягає відшкодуванню винною особою (з урахуванням ПДВ)	375	716
З позабалансового рахунку списано суму нестачі, що підлягає відшкодуванню	-	072
Із заробітної плати утримано відшкодування з винної особи	661	375

Джерело: розроблено автором.

Вважаємо, що значного покращення інвентаризаційної роботи можна досягнути за рахунок більш повного використання можливостей і прийомів економічного аналізу. Так, наприклад, аналізуючи витрати на проведення інвентаризації з додатковими доходами, отриманими від відшкодуваного матеріального збитку, можна визначити ефективність проведення інвентаризацій. Проаналізувавши матеріали інвентаризації, а саме кількість відшкодованих і невідшкодованих нестач, можна виявити вплив результатів інвентаризації на фінансовий стан підприємства. Оскільки недотримання доходів призводить до зменшення власних оборотних коштів підприємства.

Про регулярність проведення інвентаризацій можна судити проаналізувавши виконання плану інвентаризацій і не тільки в цілому за рік, а й за окремі його періоди (місяць, квартал). Регулярність проведення інвентаризацій дає змогу вчасно виявляти недобросовісних працівників.

Отже, аналіз проведення інвентаризацій є надійним гарантом ефективності сільськогосподарського підприємства, оскільки під час аналізу можна розв'язати різні завдання.

Як джерело аналізу слід використовувати плани розподілу інвентаризацій між посадовими особами, книги реєстрації контрольних перевірок інвентаризацій, таблиці обліку робочого часу, оперативні дані по нестачах і розкраданнях, первинні документації, інвентаризаційні описи товарів, порівняльні відомості результатів інвентаризації товарів, накази по результатах проведених інвентаризацій.

Проведення інвентаризації є обов'язковим для підтвердження достовірності звітності. Але питання порядку та методики здійснення інвентаризації під час аудиту провідними вченими висвітлені недостатньо.

З приводу присутності аудитора під час інвентаризації науковці теж не мають одностайної думки. Одні вважають, що аудитор не повинен входити до складу інвентаризаційної комісії, а лише спостерігати за її проведенням, інші – вважають, що аудитор взагалі не відповідає за проведення інвентаризації.

Аудиторські процедури включають перевірку планів і нагляд за процесом інвентаризації, в результаті чого визначається наявність і правильність оцінки майна господарюючого суб'єкта. Тому для підвищення достовірності отриманих аудиторських доказів, доцільно аудиторам забезпечити свою присутність хоча б на двох інвентаризаціях: одній до звітної дати і другій – після. Навмисне переоцінювання інвентаризації може вважатися шахрайським [19].

Отже, не зважаючи на те, що більшість аудиторів-практиків за проведення аудиту віддають перевагу документальним прийомам, проведення інвентаризації при аудиті активів залишається вкрай необхідною аудиторською процедурою.

Крупні аграрні холдинги приділяють значну увагу контролю за станом збереження і наявністю активів, господарських процесів. Замість послуг аудиторської фірми, вони створюють власні контрольно-ревізійні служби. Так, наприклад, на ТОВ «Комплекс Агромарс» створені і функціонують контрольно-ревізійний відділ і прензійно-позовний відділ, які сприяють виявленню та відшкодуванню збитків.

На наш погляд одним із способів покращення проведення інвентаризації є також застосування при цьому комп'ютерних технологій.

Доцільним є повна комп'ютеризація процесу проведення інвентаризації запасів, які обліковуються поштучно і на них можна проставити штрих-коди. Таке проведення інвентаризації

розв'язує відразу декілька проблемних питань, а саме: дотримання об'єктивності, точність результатів, термін проведення, зменшення обсягу трудових затрат.

Комп'ютеризація процедури здійснення інвентаризації окремих запасів потребує створення комп'ютерних програм блоку проведення інвентаризації цінностей і оформлення її результатів. Програма виконання процедур інвентаризації при комп'ютеризації здійснюється за заданим алгоритмом, за допомогою якого виконується програма послідовності процедур контролю під час інвентаризації цінностей, що забезпечує досягнення бажаного результату.

В умовах застосування комп'ютерної техніки і програм бухгалтерського обліку є можливість побудувати таку структуру аналітичного обліку по рахунку «Недостачі і втрати від псування цінностей», яка дозволить мати будь-яку інформацію для потреб управління.

Складаючи план інвентаризаційної роботи, сільськогосподарське підприємство крім пункту 1.4. Методичних рекомендацій № 37-27 [8], обов'язково має враховувати ліквідність активів та строковість пасивів.

А тому обов'язково інвентаризації мають підлягати активи в такому порядку (табл. 3).

Таблиця 3 – Класифікація активів за ліквідністю

№ п/п	Ліквідність активів	Зміст активів
1	Найбільш ліквідні активи	Суми по всіх статтях грошових коштів та їх еквівалентів, які можуть бути використані для здійснення поточних розрахунків негайно. До цієї групи належать також поточні фінансові інвестиції (цінні папери).
2	Активи, що швидко реалізуються	До цієї групи активів можна включити дебіторську заборгованість, платежі по якій очікуються протягом 12 місяців після звітної дати, та інші оборотні активи. Ліквідність цих активів різна і залежить від суб'єктивних та об'єктивних факторів, кваліфікації фінансових працівників, взаємовідносин підприємства з контрагентами та їх платоспроможності, умов надання кредитів покупцям тощо.
3	Активи, що повільно реалізуються	Найменш ліквідними активами є запаси. Ліквідність цієї групи залежить від своєчасності відвантаження продукції, швидкості і правильності оформлення банківських документів, швидкості платіжного документообігу в банку, а також від якості та попиту на продукцію, її конкурентоспроможності, платоспроможності покупців, форми розрахунків та ін.
4	Активи, що важко реалізуються	Активи, призначені для використання в господарській діяльності протягом тривалого періоду часу

Джерело: розроблено автором.

Перші три групи активів є більш ліквідними, ніж інше майно підприємства. Чим ліквідніші активи, тим вища ймовірність їх втрати через халатність і зловживання матеріально-відповідальних осіб.

Пасиви балансу в свою чергу класифікують наступним чином (табл. 4).

Таблиця 4 – Класифікація пасивів за строковістю

№ п/п	Строковість пасивів	Зміст пасивів
1	Найбільш строкові зобов'язання	кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги, поточні зобов'язання за розрахунками, інші короткострокові пасиви
2	Короткострокові пасиви	короткострокові позикові кредити банків та інші позики, що підлягають протягом 12 місяців після звітної дати
3	Довгострокові пасиви	довгострокові кредити банків, позикові кошти та інші довгострокові пасиви – сума статей II розділу пасиву балансу "Довгострокові зобов'язання і забезпечення"
4	Постійні пасиви	статті I розділу пасиву балансу "Власний капітал"

Джерело: розроблено автором.

При організації інвентаризації пасивів, на нашу думку, максимально і в першу чергу необхідно приділяти увагу постійним і довгостроковим пасивам.

Адже, постійні пасиви відображають власність і, кому вона належить, в яких пропорціях. Довгострокові пасиви відображають довгострокові зобов'язання з оренди.

В країнах ринкової економіки за методом інвентаризації може розраховуватися чистий дохід, що являє собою економічний дохід від витрат до фермерського господарства: робоча сила, управління і чиста вартість землі та інших активів ферми [21].

Висновки. Таким чином, організація інвентаризації потребує вирішення ряду питань. Методика проведення інвентаризації має забезпечити її якість. А для цього необхідно забезпечити:

- створення кваліфікованої інвентаризаційної комісії та якісний добір її членів;
- складання Плану проведення інвентаризаційної роботи;
- раптовість проведення інвентаризації;
- послідовності процесу проведення інвентаризації (опломбування місць зберігання цінностей, перевірка правильності роботи ваговимірювальних приладів, одержання останніх звітів, взятих у матеріально відповідальних осіб з відповідною підпискою);

- дотримання правил підрахунку цінностей;

- ретельне оформлення документів інвентаризації;

- оперативність визначення результатів інвентаризацій.

На нашу думку, таку роботу слід проводити невідкладно, щоб у найближчому майбутньому власник мав змогу відчути ефект від проведення інвентаризації.

Водночас, комп'ютеризація обліку і інвентаризації скорочує на половину термін проведення інвентаризації, усуває ймовірність помилок у номенклатурних номерах, цінах та інших реквізитах та запобігає викривленню результатів.

Непроведення інвентаризації або її проведення з порушеннями призводить до втрат грошових і матеріальних цінностей, судових розглядів. Також, дані фінансової звітності, складеної без проведення інвентаризації, можуть виявитися недостовірними, що може призвести до нарахування штрафів і пені, передбачених податковим законодавством.

Роль інвентаризації в умовах ринкової економіки на сільськогосподарських підприємствах зростає. Адже, проведення інвентаризації дозволяє вчасно і ефективно вирішувати проблеми в діяльності сільськогосподарських підприємств і забезпечує одержання повної, достовірної та неупередженої інформації про наявність і стан активів, власного капіталу та зобов'язань; можливість контролю з боку власника за наявністю і станом переданого в оренду чи безоплатне користування майна та інше. Інвентаризація виступає важливим елементом методики визначення фінансових результатів діяльності як для великих, так і середніх та малих аграрних формувань.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бардаш С.В. Інвентаризація при аудиті виробничих запасів. Республіканська науково-практична конференція з аудиту: Удосконалення національних нормативів аудиту. Житомир: ЖІТІ, 2000. С.108-111.
2. Бутинець Ф.Ф., Чижевська Л.В., Береза С.Л. Бухгалтерський фінансовий облік / за ред. проф. Ф.Ф. Бутинця. Житомир: ЖІТУ, 2000. 608 с.
3. Дем'яненко М.Я., Чудовець В.В. Інвентаризація в системі бухгалтерського обліку: монографія. К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2008. 286 с.
4. Дерій В.А. Ревізія та інвентаризація найважливіші елементи методу економічного контролю. Бухгалтерія в сільському господарстві. 2006. № 20. С. 7-9.
5. Дондик Н. Я., Дондик Г. П. Судова бухгалтерія: навч.посіб. К. : Центр учбової літератури, 2011. 208 с.
6. Калюга Є. В. Зміст, порядок проведення і вдосконалення методичних прийомів інвентаризації. Вісник податкової служби України. 2001. № 5. С. 24-30.
7. Корінько М. Д. Інвентаризація на підприємстві: основні організаційні моменти. Податки та бухгалтерський облік. 2009. № 101. С. 3-8.
8. Методичні рекомендації з інвентаризації основних засобів, нематеріальних активів, товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів, розрахунків та незавершеного виробництва сільськогосподарських підприємств. Лист Міністерства аграрної політики України від 04.12.2003 р. № 37-27-12/14023. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN11085.html (дата звернення 05.01.2018).
9. Музиченко А.О., Музиченко І.О. Особливості проведення інвентаризації в сільськогосподарських підприємствах. Ефективна економіка. 2013. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2508>
10. Олійник С.О. Роль інвентаризації в формуванні достовірної фінансової звітності та шляхи її вдосконалення. URL: http://sofphus.at.ua/publ/2014_05_22_23_kampodilsk/sekcija_6_2014_05_22_23/rol_inventarizaciji_v_formuvanni_dostovirnoji_finansovoji_zvitnosti_ta_shljak_jiji_vdoskonalennja/64-1-0-1011
11. Пархоменко В. М. Інвентаризація – інструмент забезпечення достовірності фінансової звітності. Вісник податкової служби України. 2012. №43. С. 20–29.
12. Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань: Наказ Міністерства фінансів України 02.09.2014 № 879 (із змінами і доповненнями). Дата оновлення: 18.11.2016. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1365-14> (дата звернення 05.01.2018).

13. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV (із змінами і доповненнями). Дата оновлення: 01.01.2018. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (дата звернення 05.01.2018).
14. Про визначення розміру збитків, завданих підприємству, установі, організації розкраданням, знищенням, нестачею або втраатою дорогоцінних каменів і валютних цінностей: Закон України від 06.06.1995 р. № 217/95-ВР (із змінами і доповненнями). Дата оновлення: 16.12.2011. URL: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/217/95-вр](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/217/95-vr). (дата звернення 05.01.2018).
15. Про затвердження порядку визначення розміру збитків від розкрадання, нестачі, знищення матеріальних цінностей: Постанова Кабінету Міністрів України №116 від 22.01.1996 р. (із змінами і доповненнями). Дата оновлення: 16.12.2011. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP960116.html (дата звернення 05.01.2018).
16. Соколов Я.В., Быков В.А. Инвентаризация как метод бухгалтерского учёта. Бухгалтерский учёт. 2005. №4. С. 48-52.
17. Сопко В.В. Бухгалтерський облік: навч. посібник. К.: КНЕУ, 2000. 578 с.
18. Чудовець В. В. Инвентаризация як метод обліку і контролю діяльності сільськогосподарських підприємств : дис... канд. екон. наук: 08.06.04. К., 2006.
19. Eric bank. Retail method of accounting for inventory. Url: <http://smallbusiness.chron.com/retail-method-accounting-inventory-65308.html>.
20. Heather topham wood. Goals of inventory management. Url: <http://smallbusiness.chron.com/goals-inventory-management-21713.html>.
21. William edwards. Your farm income statement. – url: <http://www.extension.iastate.edu/agdm/wholefarm/html/c3-25.html>

REFERENCES

1. Bardash, S.V. (2000). Inventarizaciya pri auditu virobnychih zapasiv [Inventory at the audit of inventory]. Respublikanska naukovo-praktichna konferenciya z auditu: Udoskonalennya nacionalnih normativiv auditu [Republican Scientific and Practical Conference on Audit: Improvement of National Audit Standards]. Zhitomir ZhITI, pp. 108-111.
2. Butinec, F.F., Chizhevska L.V., Bereza S.L. (2000). Buhgalterskij finansovij oblik [Financial accounting]. Zhitomir, ZhITU, 608 p.
3. Dem'yanenko, M.Ya., Chudovec V.V. (2008). Inventarizaciya v sistemi buhgalterskogo obliku [Inventory in the accounting system]. Kyiv, NNC «Institut agrarnoyi ekonomiki», 286 p.
4. Derij, V.A. Reviziya ta inventarizaciya najvazhlivishi elementi metodu ekonomichnogo kontrolyu [Inspection and inventory are the most important elements of the method of economic control]. Buhgalteriya v silskomu gospodarstvi- Accounting in agriculture [Accounting in agriculture], 2008, no. 20, pp. 7-9.
5. Dondik, N. Ya., Dondik G. P. (2011). Sudova buhgalteriya: navchalnij posibnik [Trial accounting: tutorial]. Kiev, Centr uchbovoyi literature, 208 p.
6. Kalyuga, Ye. V. Zmist, poryadok provedennya i vdoskonalennya metodichnih prijomiv inventarizaciyi [The content, the procedure for conducting and improving the methodical methods of inventory]. Visnik podatkovoyi sluzhbi Ukrayini [Bulletin of the Tax Service of Ukraine], 2001 no. 5, pp. 24-30.
7. Korinko, M. D. Inventarizaciya na pidpriyemstvi: osnovni organizacijni moment [Inventory at the enterprise: the main organizational moments]. Podatki ta buhgalterskij oblik [Taxes and accounting], 2009, no. 101, pp. 3-8.
8. List Ministerstva agrarnoyi politiki Ukrayini «Metodichni rekomendaciyi z inventarizaciyi osnovnih zasobiv, nematerialnih aktiviv, tovarno-materialnih cinnostej, groshovih koshtiv, rozrahunkiv ta nezavershenogo virobnictva silskogospodarskih pidpriyemstv» [Letter from the Ministry of Agrarian Policy of Ukraine «Methodical recommendations on inventory of fixed assets, intangible assets, inventory, cash, payments and unfinished agricultural enterprises»]. Available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN11085.html
9. Muzichenko, A.O., Muzichenko, I.O. Osoblivosti provedennya inventarizaciyi v silskogospodarskih pidpriyemstvah [Features of the inventory in agricultural enterprises]. Efektivna ekonomika [Effective economy], 2013, no. 11. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2508>.
10. Olijnik, S.O. Rol inventarizaciyi v formuvanni dostovirnoyi finansovoyi zvitnosti ta shlyahi yiyi vdoskonalennya [The role of inventory in the formation of sound financial reporting and ways to improve it], 2014. Available at: http://sophus.at.ua/publ/2014_05_22_23_kampodilsk/sekcija_6_2014_05_22_23/rol_inventarizaciji_v_formuvanni_dostovirnoji_finsanovoji_zvitnosti_ta_shljak_jiji_vdoskonalennja/64-1-0-1011.
11. Parhomenko, V. M. (2012). Inventarizaciya – instrument zabezpechennya dostovirnosti finansovoyi zvitnosti [Inventory – a tool to ensure the reliability of financial reporting]. Visnik podatkovoyi sluzhbi Ukrayini [Bulletin of the Tax Service of Ukraine], 2012, no. 43, pp. 20–29.
12. Polozhennya pro inventarizaciyu aktiviv ta zobov'yazan. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrayini 02.09.2014 № 879 (iz zminami i dopovnennyami) [Provisions on inventory of assets and liabilities. Order of the Ministry of Finance of Ukraine dated 02.09.2014 № 879 (with amendments and supplements)]. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1365-14>.
13. Zakon Ukrayini «Pro Buhgalterskij oblik ta finansovu zvitnist v Ukrayini» [Law of Ukraine "On Accounting and Financial Reporting in Ukraine"]. Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.
14. Zakon Ukrayini «Pro viznachennya rozmiru zbitkiv, zavdanih pidpriyemstvu, ustanovi, organizaciyi rozkradannjam, znishennyam, nestacheyu abo vtratoyu dorigocinnih kameniv i valyutnih cinnostej» [Law of Ukraine «On Determining the Amount of Damage Caused by the Company, Institution, Organization for the Abduction, Destruction, Lacking or Loss of Precious Stones and Currency Values»]. Available at: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/217/95-вр](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/217/95-vr).
15. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayini «Pro zatverdzhennya poryadku viznachennya rozmiru zbitkiv vid rozkradannya, nestachi, znishennya materialnih cinnostej»: №116 vid 22.01.1996 r. (iz zminami i dopovnennyami) [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the procedure for determining the amount of damage from theft, shortage, destruction of material assets": № 116 of 22 January 1996]. Available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP960116.html

16. Sokolov, Ya.V., Bykov, V.A. (2005). Inventarizaciya kak metod buhgalterskogo uchyota [Inventory as a method of accounting]. Buhgalterskij uchyot [Accounting], 2005, no 4, pp. 48-52.
17. Sopko, V.V. (2000). Buhgalterskij oblik: navch. posibnik [Accounting: a tutorial]. Kyiv, KNEU, 578 p.
18. Chudovec, V. V. (2006) Inventarizaciya yak metod obliku i kontrolyu diyalnosti silskogospodarskih pidpriemstv [Inventory as a method of accounting and control of agricultural enterprises]. Candidate's thesis. Kyiv: Derzhavna akademiya statistiki, obliku ta auditu Derzhkomstatu Ukraini.
19. Eric Bank. Retail Method of Accounting for Inventory. Available at: <http://smallbusiness.chron.com/retail-method-accounting-inventory-65308.html>.
20. Heather Topham Wood. Goals of Inventory Management. Available at: <http://smallbusiness.chron.com/goals-inventory-management-21713.html>.
21. William Edwards. Your Farm Income Statement. Available at: <http://www.extension.iastate.edu/agdm/wholefarm/html/c3-25.html>

Проблемы инвентаризации в сельскохозяйственных предприятиях и пути ее совершенствования

Стадник Л.И.

Рассмотрены методические и практические проблемы организации инвентаризации в сельскохозяйственных предприятиях. Исследовано состояние организации первичного учета операций о результатах проведенных инвентаризаций. Выявлены отдельные проблемы по организации их проведения и оформления результатов. Предложены пути совершенствования организации инвентаризаций в аграрных формированиях. Научная новизна заключается в усилении теоретического обоснования и разработке методических подходов и предложений по совершенствованию осуществления инвентаризации в новых сельскохозяйственных предприятиях.

Ключевые слова: инвентаризация, фактическое наличие, излишки, недостача, естественная убыль, ошибки, усушка, утруска, злоупотребления.

Inventory problems in agricultural enterprises and their solutions

Stadnik L.

The article deals with the methodical and practical problems of inventory management in the agricultural enterprises. The state of the organization of the primary account operations in relation to the results of the conducted inventories was investigated. Some problems with their conducting organization and drawing up of the results are revealed. The ways of inventory organization improvement in agrarian formations are offered.

The scientific novelty consists in strengthening the theoretical substantiation and the development of methodological approaches and proposals for improving the implementation of inventory in new agricultural enterprises.

With the reform of the existing and the emergence of new agricultural enterprises of a market type, there is a need for timely and reliable information for the adoption of sound management decisions, as well as for the preservation of assets that already have a specific owner.

In this regard, there is an objective need in the accounting method, which would ensure this need – inventory.

The main purpose of the inventory is to establish the reality and compliance of the accounting data with the actual availability of the enterprise assets, the reality of liabilities and receivables.

Organization of inventory requires solving a number of tasks. An inventory methodology should ensure its quality. And for this purpose it is necessary to ensure:

- creation of a qualified inventory commission and qualitative selection of its members;
- preparation of the plan for inventory work;
- suddenness of the inventory;
- consistency of the inventory process, (sealing of storage sites, checking the correctness of the operation of weighing instruments, receiving the latest reports taken from financially responsible persons with the appropriate subscription);
- observance of counting values rules;
- thorough registration of inventory documents;
- efficiency of determining the results of inventories.

In our opinion, such work should be carried out immediately so that in the near future the owner could feel the effect of inventory.

We believe that a significant improvement in inventory work can be achieved through better use of opportunities and methods of economic analysis. For example, by analyzing the cost of inventory with additional income received from the reimbursed material damage, you can determine the effectiveness of inventory. After analyzing the inventory materials, namely the quantity recoverable and non-recoverable deficiencies, it is possible to identify the effect of inventory results on the financial condition of the enterprise. Because non-compliance leads to a reduction in the company's working capital.

Computerization of accounting and inventory reduces the half-time of inventory, eliminates the probability of errors in nomenclature numbers, prices and other details and prevents distortion of the results.

Failure to conduct an inventory or its conduct with violations leads to loss of monetary and material assets, litigation. Also, financial reporting data, compiled without an inventory, may prove to be false, which may lead to the calculation of fines and penalties provided for by the tax law.

The role of inventory in a market economy in agricultural enterprises is increasing. After all, inventory management allows timely and efficient solving of problems in the activity of agricultural enterprises and provides for obtaining complete, reliable and unbiased information about the availability and condition of assets, equity and liabilities; the possibility of control by the owner in the presence and condition of the leased or unpaid use of property, and so on. Inventory acts as an important element of the method of definition agrarian formations.

Keywords: inventory, actual availability, surpluses, shortage, natural losses, mistakes, loss, traumas, abuse.

Надійшла 27.09.2017 р.

АГРАРНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ

УДК 658.5.012.1

БАЛАНЮК І. Ф., д-р екон. наук

ifbalaniuk@gmail.com

ГОЙ Н. В., канд. екон. наук

natalygoy22@gmail.com

ШЕЛЕНКО Д. І., канд. екон. наук

ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”

diantysya@ukr.net

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ З ПЕРЕРОБКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

Розглянуто та обґрунтовано необхідність впровадження інноваційних підходів до формування механізму оперативного управління на підприємствах з переробки сільськогосподарської продукції.

Встановлено, що механізм оперативного управління доцільно розглядати як складну організаційну систему, яка є активним елементом управлінського процесу на підприємстві. На основі проведених досліджень узагальнено, що удосконалення управлінського механізму створює передумови для ефективного використання інноваційних інструментів.

Визначено, що практичне застосування сформованого механізму потребує адаптації до умов та особливостей господарювання на підприємствах з переробки сільськогосподарської продукції.

Ключові слова: інноваційні підходи, підприємство з переробки сільськогосподарської продукції, механізм оперативного управління, діяльність підприємства, процес управління.

Постановка проблеми. Для економічної політики держави пріоритетним стратегічним орієнтиром є інноваційний розвиток економіки. Забезпечення ефективної діяльності підприємств з переробки сільськогосподарської продукції потребує суттєвих змін та пошуку інноваційних, якісно відмінних від діючих організаційних структур управління. Аналіз світового досвіду управління свідчить про необхідність застосування інновацій як безальтернативної, невід’ємної та важливої складової загальнодержавної політики будь-якої країни. Сучасна ситуація на внутрішньому й зовнішньому ринках України характеризується суттєвим загостренням конкурентної боротьби у сфері інноваційної діяльності, за цих умов інновації стають обов’язковим елементом діяльності суб’єкта господарювання та їх основною рушійною силою й передумовою розвитку. Актуальність впровадження інноваційних підходів до управління підприємствами зумовлюється стрімким зростанням впливу науки та нових технологій на розвиток світової економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем впровадження інновацій в управлінську діяльність підприємств розглядаються в наукових працях таких відомих зарубіжних науковців як Ф. Берnard [1], Д. Брайт [2], П. Друкер [3], Д. Тидд [4], М. Люсьєр [5], Дж. Менш [6], М. Слек [7], В. Стівенсон [8], А. Хілл [9] та ін. У сучасній науковій літературі загальні проблеми науково обґрунтованого управління підприємствами розкривають у працях вітчизняні вчені-економісти: Г. Коваленко [10], Л. Малюта [11], Я. Миколайчук [14], В. Россоха [15], А. Черницька [16], Н. Шведа [17]. Водночас, наукові дослідження в галузі оперативного управління на підприємствах з переробки сільськогосподарської продукції не мають широкого розповсюдження і тому потребують поглибленого розкриття.

Незавершеність наукових розробок в окресленій проблематиці та її важливе практичне значення для підвищення ефективності господарювання визначає актуальність теми дослідження.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та визначенні необхідності використання інноваційних підходів до удосконалення механізму оперативного управління на підприємствах з переробки сільськогосподарської продукції.

Матеріали і методика дослідження. За теоретичну та методологічну основу дослідження слугували праці вітчизняних і зарубіжних вчених щодо необхідності застосування інноваційних інструментів управління підприємством. У результаті дослідження використовували сучасні методи загальнонаукового та економічного пізнання суспільно-господарських явищ і процесів: історичний та монографічний, діалектичний, абстрактно-логічний, графічний та ін.

Основні результати дослідження. Для утримання високого рівня конкурентоспроможності суб'єктам господарювання переробної галузі доводиться випереджати своїх конкурентів не тільки за рівнем виробничих технологій і показниками основної операційної діяльності, але й за якістю формування управлінської системи. Своєчасне забезпечення керівників інформацією про виробничу діяльність є основою оперативного управління. Результативність діяльності залежить не тільки від правильності прийнятих управлінських рішень, але й від здатності інтегрувати перебіг внутрішніх виробничих ситуацій, перебудови й розвитку управлінського процесу шляхом формування ефективного механізму оперативного управління [12, с. 190].

Побудова ефективної системи оперативного управління на підприємствах з переробки сільськогосподарської продукції потребує інноваційних підходів до розробки дієвого управлінського механізму, який є базовою складовою цієї системи. Оперативне управління здійснюється на основі визначених стратегій та передбачає розроблення оперативних планів і управлінських рішень, які потребують чіткого виконання [13, с. 174], постійного контролю й оперативного аналізу виробничих показників; його ціллю є забезпечення ефективності управлінського процесу з урахуванням усіх його особливостей [14]. За допомогою внутрішніх складових та основних функцій управління цей механізм безпосередньо впливає на структурні підрозділи, вдосконалює їх діяльність, оптимізує, коригує та покращує функціонально-процесну взаємодію між ними [18, с. 116].

У результаті проведених досліджень систематизовано пріоритетні напрями вдосконалення механізму оперативного управління на підприємствах з переробки сільськогосподарської продукції (табл. 1).

Таблиця 1 – Пріоритетні напрями вдосконалення механізму оперативного управління на підприємствах з переробки сільськогосподарської продукції

Напрямок удосконалення	Форма удосконалення	Вид удосконалення
Покращення існуючих технологій	модернізація та оновлення основних засобів	придбання або лізинг високотехнологічних ліній з виробництва продукції, холодильного устаткування будівництво сучасних пунктів прийому сировини та відповідне облаштування цехів
	впровадження засобів зв'язку та інноваційного програмного забезпечення управлінських процесів	придбання засобів зв'язку та новітніх управлінських програм модернізація існуючого програмного забезпечення
Диверсифікація виробничої діяльності	реконструкція	придбання виробничих ліній для виробництва нових видів продукції придбання устаткування для переробки вторинної сировини
	створення нових об'єктів	будівництво нових цехів та боєнь за місцями локалізації сировинних зон обладнання високотехнологічних пунктів заготівлі сировини інвестиції у сировинну базу
Активізація збутової діяльності	створення відділу маркетингу	залучення висококваліфікованих фахівців активізація маркетингових досліджень споживчого попиту на продукцію виробника використання даних оперативного аналізу реалізації продукції для поточного планування заготівлі сировини та завантаження виробничих потужностей
	розширення власної торгівельної мережі	дослідження нових ринків збуту використання новітніх управлінських методів (реінжиніринг, бенчмаркінг)
Управління персоналом	мотивація управлінського персоналу	впровадження гнучкої системи преміювання та винагородження за виконану роботу розробка чіткої системи санкцій за визначені порушення
	підвищення кваліфікації	участь фахівців-управлінців у різноманітних тренінгах, семінарах, організація підвищення кваліфікації

Джерело: складено авторами.

Удосконалення механізму оперативного управління сприятиме якісним і кількісним змінам складових потенціалу підприємств з переробки сільськогосподарської продукції, реструктуризації функціональних підсистем, упорядкованості та реалізації управлінських завдань тощо [19, с. 580]. Управлінський механізм є динамічною складовою системи оперативного управління виробництвом.

Дослідженнями встановлено основні структурні елементи механізму оперативного управління на підприємстві з переробки сільськогосподарської продукції:

1) управлінські засоби, що включають інструменти та важелі, які відповідають цілям, прогнозованим показникам, критеріям їх вибору й оцінки;

2) організаційні та економічні методи управління, що становлять способи, прийоми й технології приведення в дію та використання засобів управління.

У процесі дослідження визначено вимоги для удосконалення механізму оперативного управління з урахуванням особливостей виробництва продукції на підприємствах переробної галузі:

– маркетингове забезпечення виробничої діяльності;

– визначення системи цілей, установок, мотивів поточної діяльності та методів управління;

– оперативний аналіз внутрішніх і зовнішніх чинників, що впливають на управлінський процес;

– побудова оптимальної організаційної структури оперативного управління процесами ресурсного забезпечення, виготовлення та реалізації продукції;

– визначення системи показників оцінки якості управлінського процесу за поточний період;

– періодична оцінка дієвості механізму оперативного управління;

– розробка інформаційного забезпечення взаємозв'язку елементів механізму оперативного управління.

Механізм оперативного управління є базовою складовою загальної управлінської системи підприємства з переробки сільськогосподарської продукції [16]. Практичне застосування цього механізму має забезпечити високу якість оперативно-виробничої діяльності, науковий рівень і гнучкість планування, оперативний контроль діяльності, процес заготівлі високоякісної сировини, ритмічність виробництва та випуск конкурентоспроможної продукції.

На основі проведених досліджень визначено забезпечувальні складові удосконалення управлінського механізму на підприємствах з переробки сільськогосподарської продукції:

– система прогнозування, планування та оперативного аналізу виробничих процесів у короткостроковому періоді;

– сукупність критеріїв і показників оцінки результативності функціонуючої системи оперативного управління;

– система нормативів, правил, стандартів, положень та інструкцій, що регулюють управлінську діяльність;

– система стимулювання суб'єктів оперативного управління;

– сукупність економічних та організаційних заходів щодо впровадження нової техніки і технологій, розробок в галузі інформаційного забезпечення управлінських процесів;

– система технічної та економічної інформації, що використовується у виробництві, науковій організації праці й управлінні.

За формування управлінського механізму необхідно використовувати інноваційні методи й сучасні технічні засоби побудови інформаційних систем, зокрема, оновлення технічної та інформаційної бази на основі впровадження автоматизації управлінського обліку, що є складовою системи оперативного управління на підприємствах з переробки сільськогосподарської продукції.

Удосконалений механізм є системою економічних, організаційних, технічних і правових засобів своєчасної реалізації завдань оперативного управління на підприємствах переробної галузі, що забезпечує оптимальне об'єднання сучасних управлінських методів і прийомів у процесі заготівлі сировини, виробництва та реалізації продукції підприємствами (рис. 1).

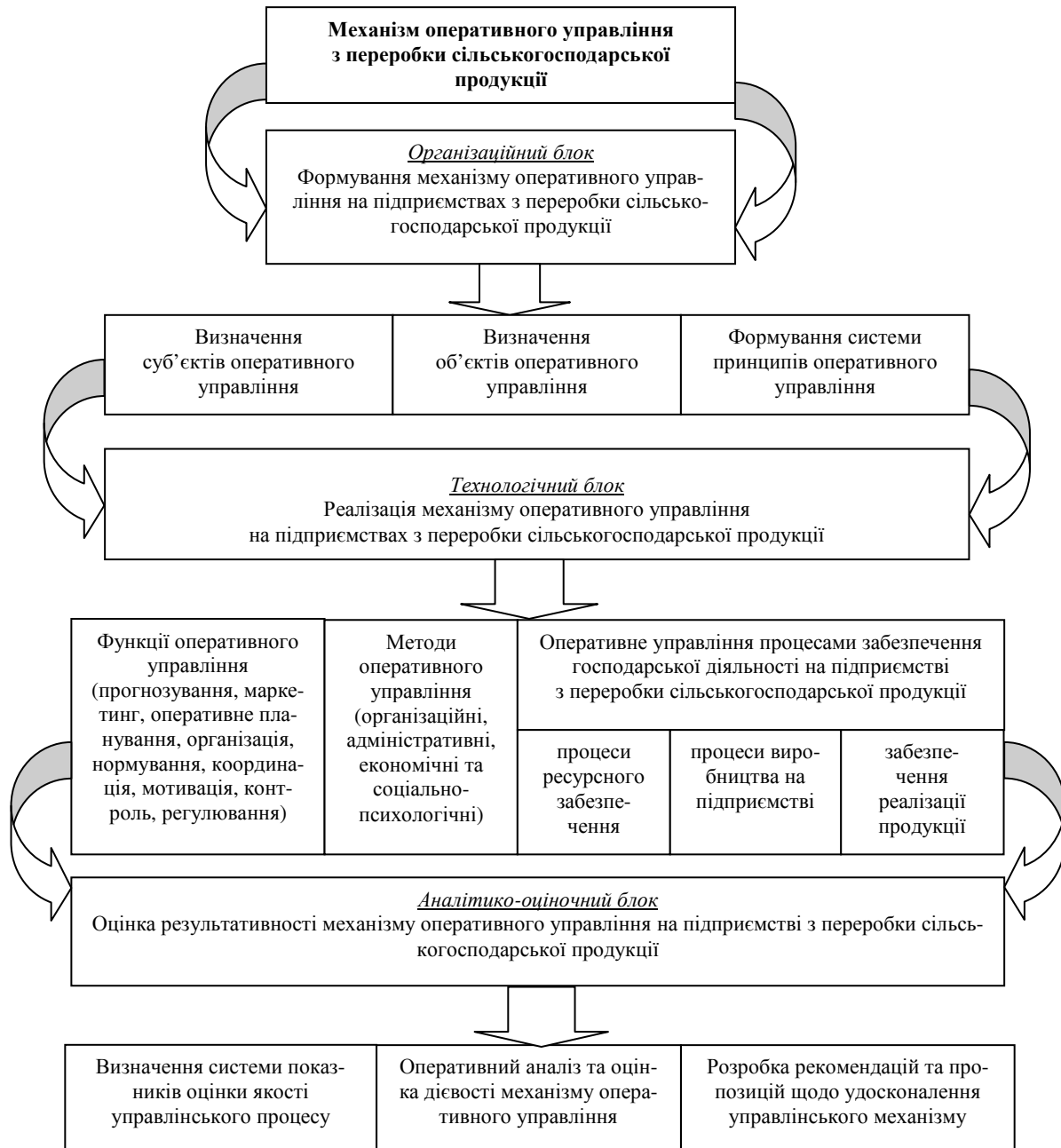

Рис. 1. Удосконалення механізму оперативного управління на підприємстві з переробки сільськогосподарської продукції.

Джерело: складено авторами.

Інформаційне забезпечення виробничої діяльності підприємств з переробки сільськогосподарської продукції є основою для розроблення управлінських рішень, що дозволяє визначити недоліки оперативного управління та перспективи його подальшого розвитку. Для приведення в дію управлінського механізму необхідні інструменти впливу (накази, розпорядження, інструкції), які використовуються управліннями для досягнення поставлених цілей та завдань, адже прийняття управлінських рішень потребує від менеджерів фахової компетентності [17, с. 293]. Дослідженнями встановлено, що функціонуюча на підприємствах з переробки сільськогосподарської продукції система оперативного управління сформована, як правило, за ієрархічним принципом з розподілом функцій централізованого та децентралізованого управління [10]. Запропонований механізм оперативного управління забезпечить повноту системи управління, враховуючи особливості виробничої структури на підприємстві з переробки сільськогосподарської продукції.

За формування механізму оперативного управління на підприємстві з переробки сільськогосподарської продукції застосування маркетингових інструментів створює передумови для реалізації поточних цілей і завдань менеджменту [15, с. 108], уможливує впровадження та результативне використання новітніх наукових інструментів управління. У процесі оперативного управління систематично здійснюється оцінювання та аналіз витратних, якісних, кількісних показників виробництва [20, с. 187]. Сформована система показників оперативного управління відображає ключові аспекти діяльності переробного підприємства. Згідно із результатами оцінювання менеджмент розробляє рекомендації та пропозиції щодо підвищення ефективності дії управлінського механізму.

Висновки. Реалізація інноваційних підходів щодо удосконалення механізму оперативного управління на підприємстві з переробки сільськогосподарської продукції забезпечуватиме досягнення потенційного та реального ефекту, який відображається у певних показниках. Реальний ефект досягається упродовж найближчого часу в результаті виконання відповідних управлінських дій та виявляється в якісних показниках діяльності господарюючого суб'єкта переробної галузі: забезпечення якісною сировиною, зниження собівартості продукції, зменшення виробничих витрат, зростання обсягів реалізації готової продукції тощо.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Barnard F. L., Akridge J. T., Dooley F. J., Foltz J. C. *Agribusiness Management*. Routledge, 2012. 480 p.
2. Bright D. *Managing of innovations*. Cambridge : Woodhead-Janekner, 2013. 150 p.
3. Drucker P.F. *Innovation and Entrepreneurship: Practice and Principles*. NY: Harper Business, 2010. 256 p.
4. Tidd D., Bessant D., Pavitt K. *Managing innovation*. Chichester: John Wiley and Sons, LTD, 2011. 238 p.
5. Leseure M. *Key Concepts in Operations Management*. SAGE Publications, 2010. 312 p.
6. Mensh G. *Stalemate in Technology: Innovation Overcome the Depression*. Cambridge, Mass: Ballinger Pub., 2014. 241 p.
7. Slack N., Chambers S., Johnson R. *Operations Management*. Prentice Hall, 2010. 712 p.
8. Stevenson W. J. *Operations Management*. McGraw-Hill/Irwin, 2011. 944 p.
9. Hill A.V. *The Encyclopedia of Operations Management: A Field Manual and Glossary of Operations Management Terms and Concepts*. FT Press, 2011. 400 p.
10. Коваленко Г.О. Оперативне управління сільськогосподарським виробництвом. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/Vnuvvp/ekon/2011_1/Vek5312.pdf.
11. Малюта Л.Я. Впровадження інтегрованої моделі управління активізацією інноваційної діяльності підприємств. *Галицький економічний вісник*. 2011. №2 (31). С. 33-38.
12. Малюта Л.Я. Формування моделі управління потенціалом в умовах стратегічного розвитку підприємства. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2012. Вип. 2 (7). С. 190-199.
13. Малюта Л.Я. Особливості функціонування організаційно-економічного механізму інноваційного управління ресурсовикористанням підприємства. Семіотика вирішення проблем ресурсно-економічної безпеки : монографія / За заг. ред. Б. М. Андрушківа. Тернопіль : ТОВ «Тернограф», 2013. С. 174-183.
14. Миколайчук Я. Особливості оперативного управління сільськогосподарським виробництвом. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Ae/2012_3-4/files/12myuoa.pdf
15. Россоха В. В. Маркетинговий менеджмент в системі управління підприємством. *АгроІнКом*. 2012. № 10-12. С. 108-112.
16. Черницька А. М. Розкриття і характеристика підходів до визначення системи управління підприємством. *Ефективна економіка*. 2012. № 12. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1638>.
17. Інноваційні підходи в управлінні підприємствами : Колективна монографія присвячена 20-літтю кафедри менеджменту у виробничій сфері / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Кирич Н. Б. Тернопіль: ФОП Паляниця В. А., 2016. 343 с.
18. Баланюк І.Ф., Гой Н.В. Оперативний менеджмент у м'ясопереробних підприємствах: монографія. Івано-Франківськ: ЛПК, 2016. 220 с.
19. Гой Н.В., Ковбас І.Н. Формирование механизма оперативного управления на предприятиях по переработке сельскохозяйственной продукции. *Экономика и предпринимательство*. 2014. Ч. 3 (42–43), № 1. С. 576-582.
20. Баланюк І.Ф., Гой Н.В. Оперативний аналіз у системі менеджменту підприємств із переробки сільськогосподарської продукції. *Інноваційна економіка*. 2016. № 9-10(65). С. 184-189.

REFERENCES

1. Barnard, F. L., Akridge, J. T., Dooley, F. J., Foltz, J. C., Yeager, E. A. (2012). *Agribusiness Management*. Routledge, 480 p.
2. Bright, D. (2013). *Managing of innovations*. Cambridge, Woodhead-Janekner, 150 p.
3. Drucker, P. F. (2010). *Innovation and Entrepreneurship: Practice and Principles*. NY, HarperBusiness, 256 p.
4. Tidd, D., Bessant, D., Pavitt, K. (2011). *Managing innovation*. LTD, Chichester, John Wiley and Sons, 238 p.
5. Leseure, M. (2010). *Key Concepts in Operations Management*. SAGE Publications, 312 p.
6. Mensh, G. (2014). *Stalemate in Technology: Innovation Overcome the Depression*. Cambridge, Mass, Ballinger Pub, 241 p.
7. Slack, N., Chambers, S., Johnson, R. (2010). *Operations Management*. Prentice Hall, 712 p.
8. Stevenson, W. J. (2011). *Operations Management*. McGraw-Hill/Irwin, 944 p.

9. Hill, A.V. (2011). The Encyclopedia of Operations Management: A Field Manual and Glossary of Operations Management Terms and Concepts, FT Press, 400 p.

10. Kovalenko, G. O., Mikolajchuk, Ja. L. (2011). Operativne upravlinnya sil'skohospodars'kym vyrobnytstvom [Operative management of agricultural production]. Available at: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/Vnuv/gp/ekon/2011_1/Vek5312.pdf.

11. Maljuta, L. Ja. (2011). Vprovadzhennya intehrovanoi modeli upravlinnya aktyvizatsiyeyu innovatsiyoi diyal'nosti pidpryyemstv [Implementation of an integrated management model for activating innovation activity of enterprises]. *Halyts'kyi ekonomichnyi visnyk*. Vol. 2(31), pp. 33-38.

12. Maljuta, L. Ja. (2012). Formuvannya modeli upravlinnya potentsialom v umovakh stratehichnoho rozvytku pidpryyemstva [Formation of the model of management potential in the conditions of strategic development of the enterprise]. *Sotsial'no-ekonomichni problemy i derzhava*. Vol. 2(7), pp. 190-199.

13. Maljuta, L. Ja. (2013). Osoblyvosti funktsionuvannya orhanizatsiyno-ekonomichnoho mekhanizmu innovatsiyoho upravlinnya resursovykorystanniam pidpryyemstva [Features of the functioning of the organizational and economic mechanism of innovation management of resource use of the enterprise]. *Semiotyka vyrishennya problem resursno-ekonomichnoi bezpeky*, Ed. Andrushkiv, B. M. Ternopil: Ternohraf, pp. 174-183.

14. Mykolaychuk, Ya. (2012). Osoblyvosti operativnoho upravlinnya sil'skohospodars'kym vyrobnytstvom [Features of operational management of agricultural production]. Available at: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Ae/2012_3-4/files/12myyoap.pdf

15. Rossokha, V. V. (2012). Marketynhovyyu menedzhment v systemi upravlinnya pidpryyemstvom [Marketing management in enterprise management system]. *AhroInKom*. No 10-12, pp. 108-112.

16. Chernytska A. M. (2012). Rozkryttya i kharakterystyka pidkhodiv do vyznachennya systemy upravlinnya pidpryyemstvom [Disclosure and description of approaches to enterprise business management]. *Efektyvna ekonomika*. № 12. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1638> [in Ukrainian].

17. Innovatsiyni pidkhody v upravlinni pidpryyemstvamy: Kolektyvna monohrafiya prysvyachena 20-littyu kafedry menedzhmentu u vyrobnychii sferi (2016). Ed. Kyrych N. B. Ternopil': Palyanytsya V. A., 343 p.

18. Balaniuk, I. F., Goy, N. V. (2016). Operativnyy menedzhment u myasopererobnykh pidpryyemstvakh [Operational management in meat processing plants], Ivano-Frankivsk, LIK, 220 p.

19. Goy, N. V., Kovbas, Y. N. (2014). Formyrovanye mekhanyzma operativnoho upravlenyya na predpryyatyyakh po pererobotke selskokhozyaystvennoy produktsyy [Formation of the mechanism of operational management at the enterprises for processing agricultural products]. *Ekonomika y predprinimatelstvo*. Part 3 (42-43). No 1, pp. 576-582.

20. Balaniuk I. F., Goy, N. V. (2016). Operativnyi analiz u systemi menedzhmentu pidpryyemstv iz pererobky sil'skohospodars'koyi produktsiyi [Operational analysis in the management system of enterprises for the processing of agricultural products]. *Innovatsiyna ekonomika*, No 9-10(65), pp. 184-189.

Иновационные подходы к совершенствованию механизма управления предприятием по переработке сельскохозяйственной продукции

Баланюк И. Ф., Гой Н. В., Шеленко Д. И.

Рассмотрена и обоснована необходимость внедрения инновационных подходов к формированию механизма оперативного управления на предприятиях по переработке сельскохозяйственной продукции. Установлено, что механизм оперативного управления целесообразно рассматривать как сложную организационную систему, которая является активным элементом управленческого процесса на предприятии.

На основе проведенных исследований обобщено, что усовершенствование управленческого механизма создает предпосылки для эффективного использования инновационных инструментов. Определено, что практическое применение сформированного механизма требует адаптации к условиям и особенностям хозяйствования перерабатывающих предприятий.

Ключевые слова: инновационные подходы, предприятие по переработке сельскохозяйственной продукции, механизм оперативного управления, деятельность предприятия, процесс управления.

Innovative approaches to improve the mechanism of management of enterprise on processing of agricultural products

Balanyuk I., Goy N., Chalenko D.

The research objective consists in theoretical justification and determine if you will use innovative approaches to improve operational management at the enterprises for processing of agricultural products.

Materials and methods of research. For theoretical and methodological base of the research taken from the works of Russian and foreign scientists on the need to use innovative tools of management. The study used modern methods of scientific and economic knowledge of the socio-economic phenomena and sank: historical and monographic, dialectical and abstract-logical, graphical, etc.

To retain a high level of competitiveness of economic entities of the processing industry has to stay ahead of their competitors not only in terms of production technologies and parameters of the main operating activities, but also the quality of management system.

For economic policy priority the strategic priority is the innovative development of the economy. Ensuring effective activity of the enterprises for processing of agricultural products requires significant changes and offer innovative, qualitatively different from existing organizational management structures. The analysis of world experience of management suggests the application of innovation as uncontested, an integral and important component of the national policy of any country.

The article considers and substantiates the necessity of introduction of innovative approaches to the formation mechanism of operational management at the enterprises for processing of agricultural products. In the process of the study is to

define requirements for improving operational management, taking into account peculiarities of production in enterprises of the processing industry. It is established that the mechanism of operative management should be considered as a complex organizational system, which is an active element of the management process in the enterprise. Based on the research summarized that the improvement of management mechanism creates the prerequisites for the effective use of innovative tools.

It is determined that practical application of the generated mechanism requires adaptation to the conditions and peculiarities of management of the enterprises for processing of agricultural products. The improved mechanism is a system of economic, organizational, technical and legal means to ensure timely implementation of tasks of operational management at the enterprises of processing industry, providing the best combination of modern managerial methods and techniques in the process of raw material procurement, production and sales enterprises.

As a result of systematic research priority directions of perfection of mechanism of operational management in enterprises processing agricultural products.

It is established that the success of the activities of the enterprise depends not only on the correctness of managerial decisions, but also on the ability to integrate and combine the internal production processes of restructuring and development of managerial process by formation of the effective mechanism of operational management. Determined that the performance of the production in processing plants depend on a functioning system of operational control, which should ensure a rapid response to changes in the external and internal environment, the correlation of industrial activity. As a result of systematic research priority directions of perfection of mechanism of operational management in enterprises processing agricultural products.

The system of indicators of operational management which reflects key aspects of the processing plant. According to the results of the evaluation management develops recommendations and proposals for improving the effectiveness of the administrative machinery.

It is established that functioning in the enterprises for processing of agricultural products the operational control system is formed, typically hierarchically with the distribution functions for centralized and decentralized control.

Determined that the implementation of innovative approaches for improvement of the mechanism of operational management in the enterprise for processing of agricultural products to achieve the potential and actual effect, which is reflected in certain indicators. The real effect is achieved in a short time as a result of executing the corresponding management actions and is evident in the quality performance of the entity processing industry: providing quality raw materials, reduction of production costs, reduction of production costs, growth in sales of finished products and the like.

Key words: innovative approaches, enterprise for processing of agricultural products, mechanism of operational management, business process management.

Надійшла 25.09.2017 р.

РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АГРОВИРОБНИЦТВА

UDC 631.172/.173

KACHAN D., postgraduate
BilaTserkva National Agrarian University

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC BASES OF FUNCTIONING OF ORGANIZATIONAL FORMS OF MACHINE AND TRACTOR STATION USE OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Метою дослідження є розробка методичних положень і практичних рекомендацій щодо визначення оптимальної з позиції економічної ефективності організаційної форми використання технічних засобів в сільськогосподарських підприємствах.

В процесі дослідження було використано такі наукові методи: економіко-статистичний, систематизації та узагальнення, монографічний, діалектичний.

У статті обґрунтовано вибір критеріїв оптимізації складу технічних ресурсів у сільськогосподарських підприємствах, проаналізовано переваги та недоліки внутрішньогосподарського та міжгосподарського використання техніки, визначено критерії прийняття управлінських рішень про вибір форм використання спеціалізованої техніки. Розкрито сутність об'єднань із спільного використання техніки. Розглянуто базові принципи створення та функціонування сільськогосподарських механізаторських кооперативів. Виявлено основні гальмуючі чинники, що впливають на розвиток кооперативного руху в Україні.

Внесені пропозиції щодо вибору критеріїв оптимізації складу технічних ресурсів сільськогосподарських підприємств. Проаналізовано бригадно-ланкову і цехову організацію використання техніки, визначено плюси і мінуси використання послуг підприємств агротехнічного сервісу для сільськогосподарських виробників.

Результати, отримані в ході дослідження, сприятимуть розвитку технічного забезпечення сільськогосподарського виробництва. Прийняття управлінського рішення про спільне використання техніки доцільно ґрунтувати на порівнянні приросту прогнозованої врожайності сільськогосподарських культур та продуктивності тварин (виражений у прогнозованих цінах), який має бути не менше відношення приросту питомих витрат на гектар (на 1 голову худоби).

Ключові слова: технічні ресурси, організаційні форми, сільськогосподарські підприємства, оптимізація.

Formulation of the problem. The machine and tractor station, as the most important component of the production potential of agricultural enterprises, ensures mechanization and automation of production processes and, to a greater extent, determines the level of labour productivity and the efficiency of production activity. The effectiveness of the use of agricultural machinery is formed by a number of factors that operate in isolation and in interconnection, with the influence of natural, technological, organizational and production, socio-economic factors, etc.

At the same time, the results of the conducted research indicate that the machine and tractor station of agricultural enterprises has been formed and continues to be formed without proper economic assessment and development of a corresponding strategy.

Analysis of recent research and publications. The research of this topic was carried out by such scientists as V.E. Skotsyк, V.M. Antoshchenkov, V.V.Rossokha, M.G.Mikhailov, however, a number of questions regarding the choice of the optimal form of technical resources use at agricultural enterprises require a more detailed study.

Setting objectives. The purpose of the study is to develop methodological guidelines and practical recommendations for determining the optimal, from the standpoint of economic efficiency, organizational form of the use of technical means at agricultural enterprises.

Presentation of the main research material. In most cases, the existing composition of the machine and tractor station of farms was formed spontaneously and is characterized by a large list of different brands of machines. Each farm has more than 10 types of tractors and over 100 agricultural machines. It creates practical difficulties in their operation and maintenance. We have found out that for

complex mechanization of one agricultural crop cultivation 5-8 brands of tractors are used on farms, with the corresponding tractor tracks of agricultural machines.

Studies have also shown that there is a problem at most agricultural enterprises, namely the lack of trailed (mounted) agricultural reagent. In the course of studying the problem, there has been revealed a low level of maintenance of tractors that are part of the soil cultivating aggregates. Due to their frequent use they are being deteriorated. And also the shortage of tractors on the farm is explained by the fact that this machinery is the subject of security for bank loans, which were provided to agricultural enterprises and were mostly sold due to non-backpayment of loans. A significant negative factor influencing this situation is low solvency of the corporate sector enterprises, as well as the lack of access to loans and other sources of modernization of the machine and tractor station.

From the above it can be noted that when deciding on the organization of inter-farm cooperation or the use of mechanized services of specialized enterprises, it is necessary not only to take into account internal economic factors but also to evaluate external factors such as: market availability and developed infrastructure of agricultural machinery market for execution of a certain technological process, reliability of partners and contractors, the probability of non-fulfillment of obligations, etc.

When choosing an organizational form for the use of specialized equipment, it is advisable to use proven methodology, since the proceeds and profits from the sale of agricultural products are directly related to the use of a particular machine. This methodology should take into account change in costs and yields and, consequently, involvement of specialized equipment. In the basis of calculations, it is advisable to implement a common methodology for evaluation of efficiency of technological servicing of agricultural producers, since agricultural enterprises management, in substantiating either the variant of formation and use of their own machine and tractor station or the variant of use of third-party organizations' services, should compare the cost of the technological process, taking into account the cost of services, which third-party organizations provide.

In the course of the study, a comparison of the cost of plowing by the tractor T-150K in aggregating with the plow PYA-5-35 was made and the cost of services provided by the subjects of entrepreneurial activity in Kyiv region and in the conditions for the establishment of a cooperative (Table 1).

Table 1 – The cost of services provided by third-party organizations and the actual cost of plowing per 1 hectare (UAH)

Indicators	Own technical resources	Services of third-party organization	Servicing cooperatives
Payroll with deductions	17,8		17,8
Fuel	186,1		186,1
Depreciation	2,3		2,3
Spare parts and repairs	2,6		2,6
Other expenses	2,1		1,1
Total expenditure	210,9		209,9
Profit			5,2
The cost of services		219	215,1

Source: author's calculations.

The data in table 1 indicate that the cost of plowing by own agricultural machinery is lower than the cost of services of third-party organizations by 3,8%, and the cooperative – by 2,4%. It is obvious that it is more profitable to use own equipment, but it is necessary to take into account that the cultivating area, its geometric contours and other factors greatly affect the amount of plowing costs.

In order to determine benefits of certain forms of using machinery, we conducted a questionnaire survey among managers and specialists of agricultural enterprises of Vasylkivsky, Stavishchensky and Volodarsky districts of Kyiv region, 40 respondents were involved. Our research showed that 35% of the respondents require involvement of mechanized third-party providers, 65% are focused only on the use of intra-farm equipment.

It is obvious that various forms of agricultural machinery use lead to different approaches to assessment of crop production efficiency [1]. Thus, in the first variant, agricultural commodity producers provide crop production by using their own machine and tractor station. The intra-farm use of technical equipment involves the use of machines at one agricultural enterprise. Such a method of using agricultural machinery is divided, according to the territorial and sectoral principle of farm management, into two types: brigade-team and shop organization of technical equipment use.

Under the brigade-team organization of use of technical equipment at enterprises, there are mechanized (tractor) brigades serving the entire area or crop rotation, with a group of machines being assigned to a brigade of mechanics. By their very nature, permanent mechanized brigades at an agricultural enterprise are subsidiary production units [2].

For performing various types of mechanized work, within a brigade temporary structural units are formed – complexes, which in their turn consist of mechanized teams and units. The complex should be considered as a temporary production unit to carry out a full cycle of technologically interrelated work, by specializing and concentrating equipment working on the basis of the current-group method. In its turn, the mechanized team is a part of a complex consisting of equipment that carries out one type of work (sowing, harvesting, transportation, etc.) or a type of maintenance (technical, household, etc.), which can be both temporary and permanent. Complexes, as a rule, include subunits for harvesting and transport operations, mechanized teams do arable, sowing, weed controlling work, units do forage harvesting work. The mechanized team is an incomplete complex, that is, an independent subunit for performing 1-2 types of interrelated kinds of work using the current-group method. Among scholars, it is commonly believed that mechanized complexes are the basis of the forms of organization of technical equipment use [3].

With workshop organization of technical equipment use at agricultural enterprises based on a branch principle, shops (sections) are formed, each of which is involved in the implementation of certain technological processes. This type of intra-farm machinery use allows the interaction of shops connected by a single production cycle.

In choosing a rational form of organizing the use of machinery, first of all, it is necessary to create the conditions for the most complete annual load of machines, in order to ensure their high-performance use [4].

Distribution of one or another organizational form of the use of machinery is not accidental. According to scientists and practitioners, it is due to peculiarities of production in a certain natural-economic zone. So, tractor brigades are used on farms where there are small production sites, and the volume of mechanized works is not sufficient for the full load of high productivity equipment. With this approach more efficient use is made of machinery and a group of mechanics, that allows to maintain machinery more easily.

Concentration of agricultural machinery in mechanized complexes creates conditions for rational organization and management of the production process, operational control over technological discipline and the quality of work, wide maneuverability of all technical means, maintenance of equipment in proper condition, optimization of the mode of mechanics' work, improvement of social conditions [5].

Compared with other forms, the intra-farm use of technical equipment has a number of advantages: a high degree of efficiency (the technical equipment is always at the disposal of the farm); relative autonomy in solving the issues of organizing the use of machinery; lower probability of a breakdown of machines due to belonging to only one owner; reducing the probability of spreading weeds and various diseases of plants; the possibility of changing the agronomic terms of implementation of technological processes in adverse weather conditions.

For this reason, the intra-farm use remains one of the main forms of machinery use, but it is possible that there may be some negative points, namely: a low level of technology, the impossibility of full loading of complex equipment; the lack of sufficient amount of equipment for cultivation of the farm-land in the established agrotechnical terms; impossibility of applying modern technology due to deterioration of the machine and tractor station; failure to purchase expensive mechanisms; an increase in the current costs of maintenance and operation of machines.

With the second variant – agricultural commodity producers are oriented on the use of mechanized services of specialized enterprises of agrotechnical service or participate in inter-farm cooperation, involving machinery for the implementation of certain or complex technological work on cultivation of agricultural crops. The activity of enterprises providing technical services has certain technical and technological, organizational and economic advantages and disadvantages. Positive features almost coincide with the benefits of inter-farm cooperative enterprises, which, as a result of specialization, increases the quality of work performed by the machinery. Negative features of using technical equipment of third-party technical service companies are as follows: an increase in the amount of paid taxes, since the agro-technical enterprises do not belong to agricultural producers; the inability of consumers to influence the level of prices and the quality of services those enterprises provide.

We believe that, subject to inter-farm use of machinery, it is advisable to highlight the following benefits: the possibility of introducing new and improved methods and technology; application of modern and productive equipment; achievement of optimal loading of agricultural machinery; reduction of labour costs (less labour force per unit area of agricultural land); more effective use of employees' skills and qualification; reduction of work intensity in "peak" periods; reduction of investment needs for each enterprise; making the terms of technical equipment supply for agricultural enterprises shorter; reduction of current expenses for maintenance and operation of machines; the possibility of expanding production due to the use of own labour and machines at neighboring enterprises; increase in income; reduction of production and economic risks. Among the list of deterrent factors for the joint use of machines, one should highlight the following ones: lack of information on positive and negative experience of inter-farm use of machinery; possible lack of the machine when it is most needed; reducing the amount of time to cultivate own fields because of providing assistance to other farms; possible spreading of weeds and various diseases by machines; impossibility of using large high-performance machines in small fields; losses due to increased transactional costs; increase of cases of failure of machines in common use; absence of a state system of cooperation stimulation; the risk of enterprises losing independence; the risk of adverse weather conditions and, thus, appearance of unequal conditions between co-operators; the risk of disagreements in the settlement of disputes; the risk of organizational errors.

Not less important criterion for making a decision on the choice of the form of specialized equipment use is the distribution of cumulative income or produced agricultural products between the subjects of cooperation, taking into account production costs of the technological operations performed.

The algorithm for choosing the organizational form of the use of specialized equipment involves observing the sequence of actions. An important step in the proposed algorithm is the development of complex technological maps for the joint production of agricultural crops. Taking into account the involvement of technical equipment of inter-farm cooperation enterprises (or technological services enterprises) there are opportunities for improvement of technology, increasing the size and adjusting the structure of crop areas. The development of complex technological maps is completed by forecasting crop yields taking into account technological and organizational and technical measures, justifying the amount of regulatory planned expenditures per 1 hectare, which also include expenditures of subjects of inter-farm cooperation (specialized enterprises) within the framework of joint production activity.

An important and necessary step, according to the proposed algorithm, is assessment of the economic efficiency of the form of machinery use by comparing production and economic indicators of agricultural crops obtained on the basis of primary technological maps. The effectiveness of the chosen organizational form of machinery use to a large extent depends on the level of prices for services rendered. In order to regulate the cost of machinery, it is necessary to take care of improving economic conditions of agricultural producers and technological service enterprises' functioning at the state level.

Consequently, from the standpoint of an agricultural enterprise, one of the most important elements of organization of production is the choice and justification of the form of machinery use. The composition and sequence of stages of organizational and economic work in substantiating the use of specialized and universal technical equipment differ significantly. The algorithms proposed on the basis of the conducted research considerably facilitate the task of agricultural commodity producers to improve the organization of equipment use.

The main advantage of such a mechanism for choosing the form of specialized equipment use is the convergence of economic interests of the subjects of production activity within a single technological process, on the basis of distribution of technological functions and ensuring a mutual economic responsibility for the final result of production.

According to the results of the research, the improvement of organizational measures, first of all, needs the development of the system of economic relations between entities in the inter-farm use of machinery. Currently, one of the most acceptable ways of solving the problem of technical and technological support for agrarian production is the development of a system of technological servicing of agricultural producers on the basis of organization and operation of inter-farm cooperative enterprises and specialized enterprises of agro-technical service.

In the market of technological services, specialized enterprises (in our case, enterprises of inter-farm cooperation are considered) and agricultural commodity producers, on the one hand, are inextricably

cably linked, ensuring the implementation of a single technological and production process, and on the other hand, they are competitors in obtaining part of the revenue from realization of jointly produced agricultural products [6]. This specific feature causes certain difficulties while forming mutually beneficial economic relations in the system of technological service.

In the conditions of the market environment, the main tasks, within the framework of forming an effective system of economic relations between subjects of inter-farm equipment use, are: defining economic parameters (boundaries) of effective interaction of participants of technological services market and the choice of optimal form of such interaction, including the system of mutual payments, the definition of prices (tariffs) for technological services [7].

It is worth pointing out that the forms of mutual payments of subjects of inter-farm co-operation for the services rendered may be of a variety: in kind (products, services), financial (cash or non-cash) and mixed. In our opinion, special attention should be paid to the issue of calculations of participants of inter-farm cooperation in kind, the amount of which can be determined by two different methods:

- on the basis of mutual agreement of the parties a fixed rate (percent) of transfer of products to the enterprise, which performed the work (services) is set, depending on the level of productivity of agricultural crops or the productivity of live-stock obtained from farms;
- the in kind payment is calculated on the basis of contractual prices.

The most acceptable and widespread practice is the second method, which enables farms, on the basis of the contractual price, to turn the total amount of the contractual payment or part of it for the performed types of work at procurement or contractual prices into in kind payment.

In the formation of an effective system of economic relations of subjects of inter-farm cooperation, besides the optimal system of pricing and forms of mutual settlements, an important issue is the improvement of contractual relations [8]. The contract characterizes, first of all, economic interests of the parties, by establishing relations on mutually beneficial grounds, which is the basis for ensuring expanded reproduction for both agricultural producers and specialized enterprises of agrotechnical service [9]. Each party must fulfill its obligations in the most economical way. Contractual relations should be real and economically sound, taking into account financial, economic and other facilities of the parties. In doing so, the manifestation of any subjectivism should be eliminated.

In our opinion, it is necessary to conclude an agreement for a period of no longer than three months. Over a longer period of time, the change in certain factors will have less traceability (crop yield, crop structure, new equipment supply to the farm and cancellation of the old one, weather conditions, prices for fuels and lubricants, etc.). The annual contract should be considered only as a protocol of intentions, and it is inappropriate to foresee the responsibility of the parties for non-fulfillment of these intentions.

Besides the agreed deadline, agricultural enterprises-participants in inter-farm cooperatives submit a request for the performance of work in the next quarter, indicating its types, volumes and terms of execution to the coordinator (or specialized agricultural service enterprise). If the volume exceeds the production capacity of the contractor, he submits counter-proposals to reduce the volume or change the timing of the work. Volumes and terms of work are obligatory for performance.

In addition to data on types, volumes and terms of work execution, the contract must contain such data agreed by the parties as: forecast (estimated) cost of ordered kinds of work (services), determined by the current quarter tariffs, taking into account their possible increase influenced by expected rates of inflation; the procedure of calculating the performed work (prepayment, payment after performance of work, with partial advance, full or partial in kind payment, mutual settlements, etc.); the size of the penalty in percentage of the tariff for the work performed (service provided) because of the customer's refusal from the agreed amount of work in the absence of force majeure circumstances or claims to the executor regarding violation of terms, technology performance and other conditions that caused or could cause a decrease in yield, loss, deterioration of quality, price increase of agricultural products; the size of penalties for poor quality of execution and non-compliance with the agreed terms of work in the absence of force majeure circumstances and the amount of material incentives for the performer for the early completion of works at the request of the customer [10,11]. The amount of sanctions or incentives is set as a percentage in accordance with the tariff for work (services) on the basis of relevant norms and norms approved by the general meeting of stockholders (shareholders) of the inter-farm cooperative association (enterprise).

All disagreements that arise in evaluating the quality of work (services) and damages are settled by the commission, created from among representatives of subjects of inter-farm cooperation.

Conclusions. Thus, in our opinion, the priority directions of the development of organizational forms of agricultural machinery use in the region studied can be defined as:

1) provision of a reasonable choice of the organizational form of agricultural machinery use based on the application of the proposed algorithms and a differentiated approach to universal and specialized machines, taking into account specific production and economic conditions;

2) when comparing different variants of organizational forms of machinery use, and when forming mutually beneficial prices for mechanized services, and when justifying the effectiveness of investments in projects for creation of specialized machine-and-technological enterprises, the proposed adapted assessment methodology should be applied, a differentiated approach to the cost of different organizational forms of machinery use should be implemented;

3) when organizing a cooperative for the joint use of machinery and when creating of a machine-and-technology enterprise, specialization of agricultural enterprises and their need for mechanized services should be taken into account. It is also necessary to complete the enterprise with modern high-productivity equipment, ensuring its intensive loading.

LIST OF REFERENCES

1. Skotsyk V.Y. (2013). Technical support of agricultural producers: current state and problem solving. *Economy and management of agrarian and industrial complex*. Issue 10. pp. 56-60.
2. Antoshchenkov V.M., Antoshchenko R.V. (2012.) The Market Overview of Agricultural Machinery for Enterprises of the Agroindustrial Complex of Ukraine. *Bulletin of the KhNTUSG. Exp.* 124. Vol. 2. (technical sciences). URL: http://khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_124-2/03.pdf
3. Rossokha V.V., Naumenko I.V. (2017). Integral assessment of the efficiency of using the material and technical base of agriculture. *Economics of AIC*. No. 1, pp. 60-67.
4. Mikhailov M.G. (2017). Development of material and technical base of agrarian enterprises. *Podolsky Gazette: Agriculture, Technology, Economics*. No. 1 (26), pp. 191-197.
5. Ermakov O.Y., Nagorny V.V. (2015). Formation of Economically Sustainable Production Capacity of Agricultural Enterprises: Monograph. K.: Comprint, 295 p.
6. Grek A. (2017). Modern state of material and technical support of agricultural enterprises of the Kiev region. *Bulletin of agrarian science of the Black Sea region*. No 1 (93), pp. 61-71.
7. Skotsik V.Y. (2016). Organizational and economic approaches to the organization of the information component of the market of agricultural machinery Investment: practice and experience. No. 24, pp. 71-74.
8. Dankevych Y., Dankevych V., Chaikin O. (2016). Ecologically certified agricultural production management system development. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific EJournal*. Vol. 2. No. 4th, pp. 5-16. Mode of access: www.arejournal.com.
9. Biba V.V., Machicheva P.V. (2017). Material and technical support of agricultural enterprises of Ukraine. *Economy and region*. No. 5 (66), pp. 70-74.
10. Zakharchuk O.V. (2014). Problems of logistical support of agricultural enterprises of Ukraine. *Economy of agroindustrial complex*. No. 7, pp. 92.
11. Didorenko T.V. (2016). Essence and classification of material and technical resources at agricultural enterprises according to their purpose and role in the process of production. *Ukrainian Journal of Applied Economics*. Vol 1. No 1, pp. 92-99.

Организационно-экономические основы функционирования организационной формой использования машинно-тракторного парка сельскохозяйственных предприятий

Качан Д.А.

Целью исследования является разработка методических положений и практических рекомендаций по определению оптимальной с позиции экономической эффективности организационной формы использования технических средств в сельскохозяйственных предприятиях.

В процессе исследования были использованы следующие научные методы: экономико-статистический, систематизации и обобщения, монографический, диалектический.

В статье обоснован выбор критериев оптимизации состава технических ресурсов в сельскохозяйственных предприятиях, проанализированы преимущества и недостатки внутривозвращенного и межхозяйственного использования техники, определены критерии принятия управленческих решений о выборе форм использования специализированной техники. Раскрыта сущность объединений по совместному использованию техники. Рассмотрены основные принципы создания и функционирования сельскохозяйственных механизаторских кооперативов. Выявлены основные тормозящие факторы, влияющие на развитие кооперативного движения в Украине

Внесены предложения по выбору критериев оптимизации состава технических ресурсов сельскохозяйственных предприятий. Проанализированы бригадно-звеньевую и цеховую организацию использования техники, определены плюсы и минусы использования услуг предприятий агротехнического сервиса для сельскохозяйственных производителей.

Результаты, полученные в ходе исследования, способствовать развитию технического обеспечения сельскохозяйственного производства. Принятие управленческого решения о совместном использовании техники целесообразно

но основывать на сравнении прироста прогнозируемой урожайности сельскохозяйственных культур и продуктивности животных (выраженный в прогнозируемых ценах), который должен быть не менее отношения прироста удельных затрат на гектар (на 1 голову скота).

Ключевые слова: технические ресурсы, организационные формы, сельскохозяйственные предприятия, оптимизация.

Organizational and economic bases of functioning of organizational forms of machine and tractor station use of agricultural enterprises

Kachan D.

The purpose of the study is to develop methodological guidelines and practical recommendations for determining the optimal organizational efficiency of technical equipment use at agricultural enterprises.

In the process of research, the following scientific methods were used: economic and statistical, systematization and generalization, monographic, dialectical.

The article substantiates the choice of the criteria for optimizing the composition of technical resources at agricultural enterprises, the advantages and disadvantages of the intra-farm and inter-farm machinery use have been analysed, the criteria for making managerial decisions on the choice of forms of specialized equipment use have been determined. The essence of cooperatives of joint use of technical equipment has been revealed. The basic principles of creation and functioning of agricultural machinery cooperatives have been considered. The main inhibiting factors that influence the development of the cooperative movement in Ukraine have been revealed.

The suggestions on choosing criteria for optimizing technical resources of agricultural enterprises have been presented. The brigade-team and workshop organization of machinery use has been analyzed, the advantages and disadvantages of using the services of enterprises of agro-technical service for agricultural producers have been determined.

The results obtained during the study will contribute to the development of technical support of agricultural production. It is advisable to base a managerial decision on mutual technical equipment use on comparison of growth of the forecast yield of crops and livestock productivity (expressed in projected prices), which should be no less than the ratio of the increase in specific costs per hectare (per head of livestock).

Key words: technical resources, organizational forms, agricultural enterprises, optimization.

Надійшла 04.10.2017 р.

ФОРМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ АГРОБІЗНЕСУ: ДОСВІД, ПРОБЛЕМИ

УДК 631.1 (346.1)

ЩЕНКО А.В., аспірант

СВИНОУС І.В., д-р екон. наук

Білоцерківський національний аграрний університет

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ

В статті здійснюється дослідження теоретичних, методологічних положень функціонування особистих селянських господарств. Доведено, що особисті селянські господарства населення є формою сільського домогосподарства, тому мотиви, що лежать в основі поведінки селянської родини, визначають функції ОСГ: самовиживання; споживча; забезпечення додаткового доходу; забезпечення зайнятості та самозайнятості; рекреаційна; самозбереження родини. Доведено, особисте селянське господарство в нинішньому вигляді – це парцелярне господарство, яке базується на використанні виключно праці членів сільського домогосподарства та найпростіших знарядь праці. Принциповою ознакою функціонування даної форми господарювання є мотивація діяльності на забезпечення продуктами харчування всіх його членів. При здійсненні діяльності ОСГ проблема забезпечення продуктами харчування переважає над економічною ефективністю його виробництва.

Ключові слова: особисті селянські господарства, функції, сільське домогосподарство, самозабезпеченість.

Постановка проблеми. Особисте селянське господарство (ОСГ) сільського населення України є складною економічною і соціальною категорією, що пов'язано як зі станом сільсько-господарського виробництва, так і з рівнем доходів і життя населення. З розвитком економіки країни, зі зміною ідеологічних позицій і політичних цілей змінювалося ставлення до ОСГ, до оцінки їхньої ролі у виробництві продовольства і житті населення, а також перспектив розвитку. На різних етапах перетворень в економіці країни по-різному трактувалися природа і функції ОСГ, що знайшло широке відображення в літературних джерелах. Однак, незважаючи на велику кількість публікацій з цієї тематики, й досі не існує єдиної наукової концепції стосовно ОСГ в сучасних умовах. Якщо в дореформений період особисте селянське господарство розглядалося як засіб самозабезпечення населення продуктами харчування через невирішеність продовольчої проблеми країни, то нині, за насиченості ринку продовольства вітчизняними й імпортними товарами, проблема розвитку особистих селянських господарств дедалі більшою мірою зводиться до підвищення рівня доходів сільського населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В умовах становлення ринкових відносин в Україні дослідженню особистих селянських господарств приділяли увагу такі науковці: І. Баланюк, О. Біттер, О. Варченко, Д. Крисанов, В. Липчук, В. Лисенко, І. Прокопа, І. Свиноус, О. Шпичак, В. Юрчишин та ін. Їхні наукові праці важливі з позицій формування сучасних економічних поглядів на проблеми розвитку та функціонування особистих селянських господарств.

Метою дослідження є розробка теоретичних, методологічних положень функціонування особистих селянських господарств.

Матеріал і методика дослідження. Під час проведення дослідження використовували такі методи: аналіз та синтез – при оцінці рівня розвитку особистих селянських господарств в Україні; структурно-логічний – при розробці типової структури особистого селянського господарства.

Основні результати дослідження. Із початком масової приватизації та роздержавлення наприкінці ХХ ст. в аграрній сфері набула поширення думка про те, що визначальною формою господарювання в забезпеченні населення продовольством є особисті селянські господарства. Теоретична парадигма, відображаючи концепцію багатокладності аграрної економіки, зумовила структурні зрушення в напрямі прискореного розвитку сектору малого підприємництва.

Багатоукладність дала можливість залучити в економічний обіг наявні в аграрній економіці ресурси, в тому числі й через потенціал ОСГ. Це створювало умови для вирішення економічних і соціальних проблем, значна чисельність тимчасово вільних сільських жителів долучилася до виробничої діяльності. Передбачалося, що багатоукладна структура аграрної сфери забезпечить не тільки швидкий соціально-економічний розвиток галузей сільського господарства в транзитивний період, але й політичну стабільність в результаті включення ОСГ в активне господарське життя [1].

Особисті селянські господарства населення є формою сільського домогосподарства, тому мотиви, що лежать в основі поведінки селянської родини, визначають функції ОСГ: самовиживання; споживча; забезпечення додаткового доходу; забезпечення зайнятості та самозайнятості; рекреаційна; самозбереження родини.

Розглянемо у зв'язку з цим функції, які виконує підсобне господарство в сучасних умовах відносно суспільства і населення.

Дослідник А.М. Тарасов виділяє п'ять таких функцій: ОСГ стали для багатьох основною моделлю подолання ризику бідності та збереження свого соціального статусу; різке зниження заробітної плати в сільському господарстві, її багаторічні невиплати визначили особисті господарства як основне джерело доходів сільського населення; особисте господарство в процесі пристосування сільськогосподарських підприємств до економічних умов перехідного періоду включено в систему їх «виживання» як джерело обігових коштів (для приватних фірм) і як можливість отримання конкурентних переваг (для великих сільгоспідприємств); ОСГ забезпечують населення зайнятстю; ОСГ є чинником соціальної та політичної стабільності в працевладлишкових і депресійних регіонах України [2].

Автором виявлено та охарактеризовано ці функції (рис. 1), а також оцінено можливості зміни їх значення в особистих селянських господарствах.

Головне значення економічних функцій ОСГ полягає у створенні більш сприятливих умов для відтворення робочої сили. Поряд з економічними воно виконує й важливі соціальні функції, сприяючи вихованню молодого покоління, більш повному прояву особистості та збереженню здоров'я сільського населення.

Охарактеризовані функції ОСГ, розкриваючи його природу, показують значущість їх дії на сучасному етапі. Однак слід застерегти від переоцінювання ролі цієї форми господарювання, залишаючи поза увагою її недоліки, які за більш успішного соціально-економічного розвитку країни неминуче призведуть до трансформації. Соціально-економічні функції ОСГ не залишаються постійними, вони змінюються відповідно до економічної ситуації.

Збереженню ОСГ в теперішньому вигляді сприяє існуючий порядок оподаткування, згідно з яким особисті господарства не оподатковуються податком із доходів фізичних осіб. Сплачуваний власниками ОСГ земельний податок, з огляду на незначну його величину, істотно не впливає на ефективність діяльності цієї категорії господарств. Такий стан ОСГ як специфічної форми неофіційної аграрної економіки усвідомлюється більшістю сільського населення і позначається на його поведінці.

Роль ОСГ у процесі становлення приватного сектору аграрної економіки неоднозначна. Розвиваючись поряд і, значною мірою, за рахунок ресурсів і допомоги сільськогосподарських підприємств, воно ніби консервує, зберігає колишню систему економічних відносин, а з іншого боку – сприяє набуттю навичок економічного й ефективного господарювання на землі, формування у сільського населення соціальних якостей, адекватних ринковій економіці, таких як підприємливість, самостійність тощо. Характерними рисами функціонування власників ОСГ і членів їхніх сімей є свобода економічної діяльності, самостійність у прийнятті господарських рішень та повна економічна відповідальність за результати своєї праці.

Ведення ОСГ у сільській місцевості здебільшого є продовженням тієї діяльності, якою працівники зайняті в основному виробництві. На нашу думку, це можна розглядати у контексті недостатньо швидкого поліпшення в країні продовольчої ситуації та рівня доходів населення. З розвитком ринкових відносин головним джерелом задоволення потреб сім'ї буде одержуваний її членами дохід від продажу робочої сили. Тому перед власниками ОСГ буде стояти дилема: або перетворити його в товарне господарство, або обмежитися продажем робочої сили. У сучасних умовах низький рівень наявних грошових коштів, поряд із відсутністю можливості отримання доходу у сфері суспільного виробництва, змушують сільське населення знаходити джерела поповнення сукупного до-

ходу за допомогою праці в ОСГ. Уклад та умови сільського життя також обумовлюють існування ОСГ: це специфічний, реальний прояв способу життя сільських жителів, спосіб збереження традицій, а також засіб підтримання родинних зв'язків і сусідської взаємодопомоги на селі [3]. Реальне функціонування і результативність діяльності ОСГ залежать від конкретних умов, в яких опинилися їхні власники. Сім'ї мають різні цільові установки і плани щодо ОСГ, і кожна з них використовує свої методи досягнення необхідних умов його ведення. В основі поведінки населення в цій сфері лежить задоволення його як матеріальних, так і духовних потреб. Порівнюючи свої потреби з можливостями їх задоволення через суспільну сферу виробництва, а також враховуючи майбутні затрати часу, коштів і життєвих сил на ведення ОСГ, сім'ї усвідомлюють необхідність або неможливість його ведення (рис. 2).

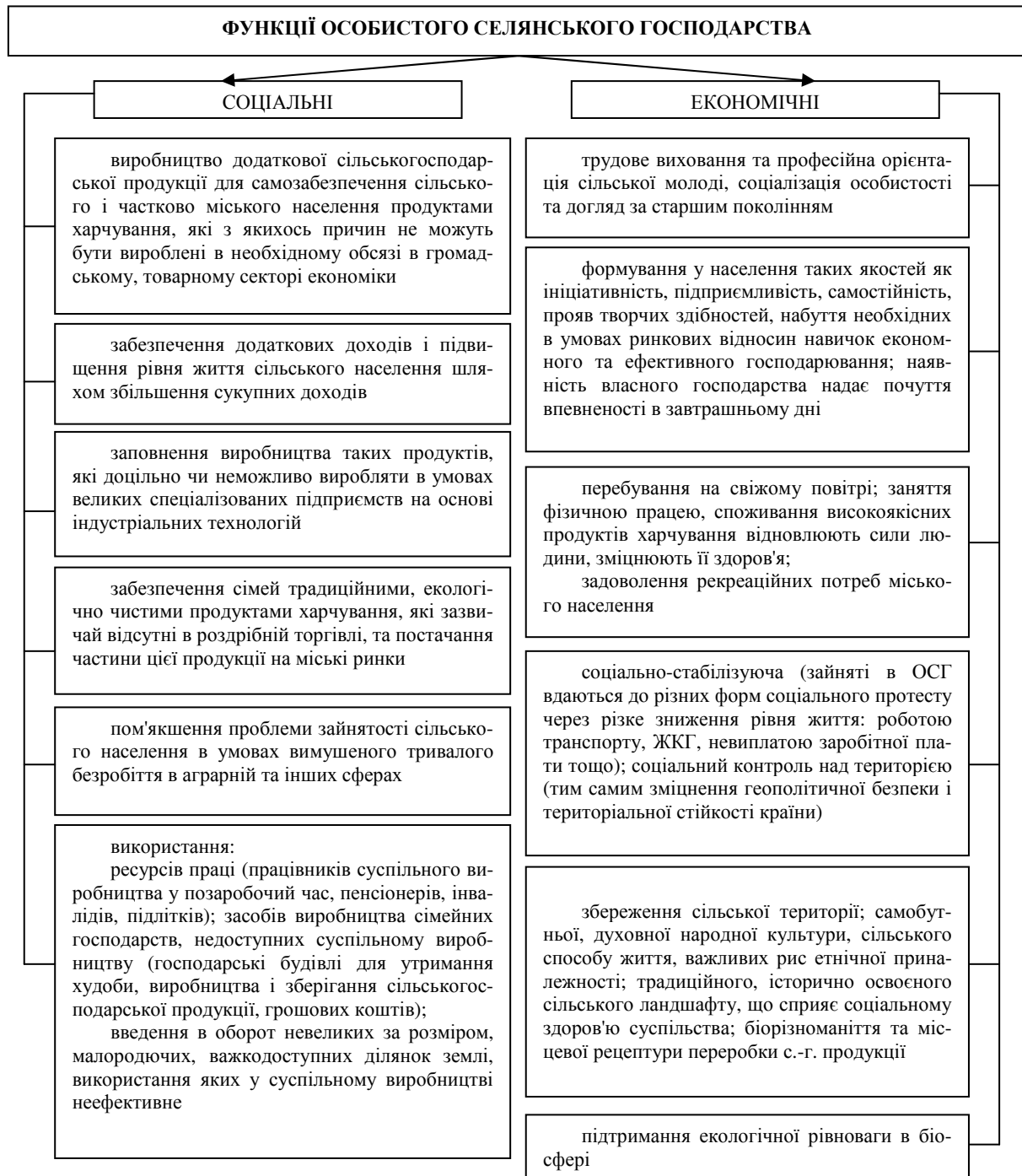

Рис. 1. Функції особистого селянського господарства.

Джерело: розробка автора.

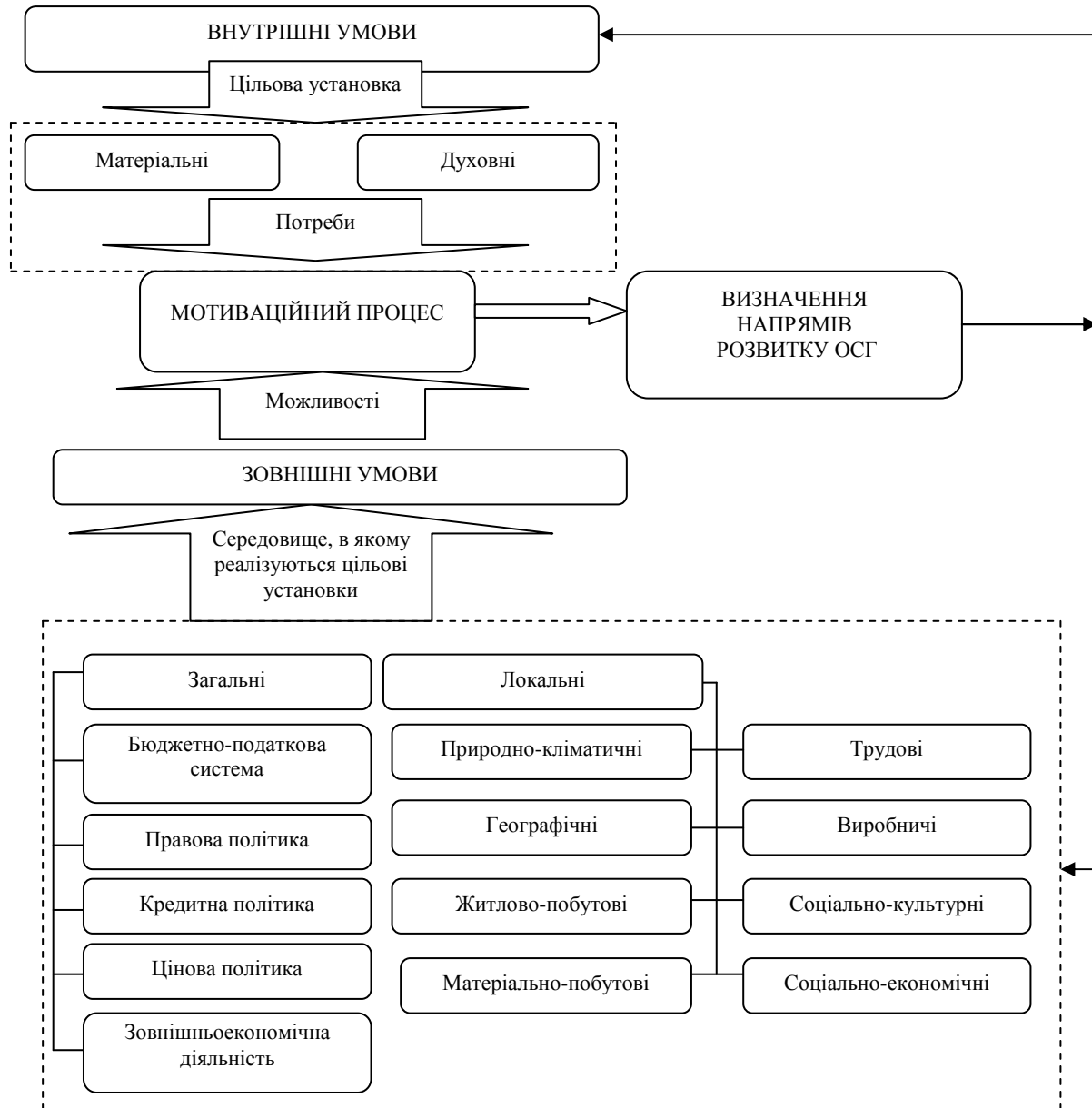

Рис. 2. Умови функціонування особистих селянських господарств.

Джерело: розробка автора.

Вплив потреб населення на його економічну поведінку в сфері особистого селянського господарства є неоднозначним. З одного боку – зростання матеріально-побутових потреб сприяє формуванню у сільських жителів спрямування на збільшення розмірів особистих господарств, з іншого боку, зростання духовних потреб і пов'язане з ним підвищення цінності вільного часу сприяють скороченню масштабів цих господарств. Таким чином, економічна свідомість і реальна економічна поведінка людей не завжди збігаються, що обумовлено, з одного боку, загальною розбіжністю об'єктивної реальності з усвідомленими намірами людини, а з іншого – залежністю її дій від зовнішніх умов. Загальні умови включають в себе, насамперед, економічну політику, яка втілюється в системі державних нормативних актів. Локальні умови, з одного боку, відображають специфіку ведення ОСГ в певному регіоні, з іншого – вони є проекцією економічної політики та господарського механізму на місцеві умови.

На наше переконання, при визначенні соціально-економічної сутності ОСГ та для оцінки перспектив їхнього розвитку найбільш конструктивним є функціональний підхід. Також можна стверджувати, що заміна провідної ролі однієї з функцій на іншу визначатиме нову природу

ОСГ і матиме особливе значення для вироблення диференційованого підходу до визначення заходів державної підтримки цього виду діяльності.

Категорія ОСГ як особливої сфери виробництва в сучасних умовах характеризується такими основними ознаками: 1) діяльністю, пов'язаною з використанням землі як фактора виробництва у сільському господарстві, з отриманням і переробкою сільськогосподарської продукції; 2) допоміжною до основної зайнятості населення; 3) зниження неринковим виробництвом сільськогосподарської продукції для власного використання; 4) самофінансуванням діяльності; 5) непрофесійною діяльністю з виробництва продукції для особистого споживання; 6) організацією трудового процесу на основі праці членів сім'ї (іноді за участю залучених осіб).

Таким чином, поняття ОСГ невіддільне від додаткової діяльності сімей, що здійснюється з метою виробництва сільськогосподарської продукції для власного споживання.

При визначенні сутності ОСГ у спеціальній літературі робиться акцент на два терміни в його назві – «особисте» і «підсобне». Вони характеризують його як економічну структуру некомерційного характеру, засновану на особистій праці суб'єкта даного господарства для задоволення власних потреб у продуктах харчування. Інший термін підкреслює несамостійність цієї господарської одиниці, нездатність забезпечити в повному обсязі засобами життя її працівників, тому – залежне її існування, підсобне по відношенню до основної їх роботи в іншій сфері, тобто форму вторинної зайнятості у вільний від основної роботи час.

Можна погодитися з визначенням в економічних словниках особистого господарства як форми непідприємницької діяльності громадянина та членів його сім'ї з виробництва і переробки сільськогосподарської продукції на наданій (придбаній) ділянці землі, зазвичай у сільській місцевості та селищах міського типу (тільки там дозволено виділення земельної ділянки) для задоволення власних потреб у продуктах харчування [4].

Однак наявність роздрібних продовольчих ринків у містах свідчить, що ОСГ може реалізувати частину продуктів. Ця обставина не дає змоги заперечувати дрібнотоварний прояв особистого підсобного господарства і дає підстави для визнання неточності його визначення «за замочуванням» як сучасного.

У сучасних умовах можливості щодо неконтрольованої мобілізації природних сил землі та тваринного світу, споживчий характер вироблених продуктів створюють умови для тривалого співіснування різних форм дрібного натурального і дрібнотоварного індивідуального домашнього господарства поряд із великотоварними формами приватного господарства, що становить основу багатокладності економіки села. Проте об'єктивна основа праці в особистому господарстві полягає в тому, що воно як багатогалузеве, потребує різноманітних знарядь і пристосувань, а також відповідних знань і умінь. Низький рівень механізації праці в особистому господарстві зумовлює його фізичну трудомісткість і можливості лише простого відтворення порівняно з механізованим виробництвом на селі.

За всієї неоднорідності структури особистого підсобного господарства в ньому, безумовно, поєднуються ознаки патріархального селянського господарства і дрібного товарного виробництва.

Як показують дослідження, більшість жителів сучасного села вважає за необхідне мати власне господарство. Індивідуальні господарства на селі використовують резерви й умови, недостатні високотоварному виробництві. Вони відрізняються інтенсивністю праці, певною мобільністю, виробляють найбільш трудомістку продукцію. У виробництво залучається додаткова праця пенсіонерів, підлітків і міських родичів. «Дрібні селяни, – цитує К. Каутський у своїй праці «Капіталізм в сільському господарстві», дослідник побуту сільського населення у Вестфалії, – непомірно завантажують своїх дітей роботою, так що їх фізичний розвиток затримується; таких негативних сторін не має робота по найму» [5].

На нашу думку, вторинна зайнятість – вимушений захід, оскільки, первинна зайнятість у суспільному виробництві не забезпечує достатніх засобів для існування. Вона є формою своєрідного синтезу офіційно підтримуваної економіки з легальними і напівлегальними натурально-патріархальними і товарно-ринковими господарськими відносинами на селі.

Підтримуємо думку науковців, що ОСГ слід розглядати як складову неформальної економіки, що характеризується такими ознаками: а) орієнтація на власні ресурси; використання особистих, неформальних фінансових послуг; відсутність урядових субсидій; незначні постійні витрати; б) сімейна власність на засоби праці, сімейне управління, обмежена оплата праці;

в) малі масштаби діяльності; невеликі розміри виробництва; нерегульований робочий час; особисті і неформальні джерела кредитування; г) застосування трудомістких технологій сімейної праці; д) набуті навички виконання технологічних операцій.

Неформальне, неконтрольоване виробництво відіграє роль додаткового сектору, нерозривно пов'язаного з офіційним сектором. Фактично в умовах низького рівня заробітної плати в сільськогосподарських підприємствах право мати приробіток в домашньому господарстві забезпечує відтворення робочої сили. Ці висновки підтверджує Р.Є. Прауст: «Давно відмічено зарубіжними і вітчизняними дослідниками високий в порівнянні із сільськогосподарськими підприємствами ступінь виживання сімейних господарств в екстремальних умовах і консерватизм більшості їхніх власників відносно будь-яких нововведень, пов'язаних з ростом виробничих витрат, що визначаються, у першу чергу, внутрішнім механізмом формування й розподілу кінцевого продукту (доходу), що штовхає членів сімейного господарства до високої самоексплуатації, зовсім незрозумілої для найманої праці в ринковій економіці» [6].

Своєрідність сімейного господарства полягає у відсутності феномену чистого прибутку та заміні її категорією трудового доходу, коли оплата формується за результатами року, а не робочого дня.

Зазначимо, що О.В. Чайнов, аналізуючи діяльність селянського господарства, підкреслював, що «ми повинні прийняти або концепцію фіктивної дводушності селянина, що об'єднує в своїй особі і робітника, і підприємця, або концепцію сімейного господарства з мотивацією роботи, аналогічної мотивації робітника» [7]. Вказуючи на відмінності селянського сімейного господарства від капіталістичної ферми, він підкреслював, що тут селянин сам визначає час і напругу своєї роботи, зумовлені потребами своєї сім'ї. Власникові особистого селянського господарства притаманна орієнтація на самодостатність, економічну замкнутість. Як наголошував дослідник: «Селянське господарство існує при мінімальному звертанні до ринку, лише в міру утворення надлишкового продукту. Його головна мотивація – виробництво продуктів для родини...». Таким чином, у багатьох господарствах виникає парадоксальна ситуація: затрати праці та засобів на ведення господарства більші, ніж ринкова вартість вироблених продуктів [8].

Узагальнюючи європейський підхід до розуміння ролі сімейних господарств у реалізації принципів сталого розвитку стає зрозумілим, що саме ця цільова група стала основою підтримки аграрної політики. Так, ФАО визначає сімейне господарство як сільськогосподарське виробництво, яке управляється та використовується домашнім господарством, зокрема, власною робочою силою. Отже, сім'я та ферма пов'язані між собою, розвивають та об'єднують економічні, екологічні, соціальні та культурні функції [9]. У вищезгаданій дефініції є два важливі моменти. По-перше, воно розглядає діяльність ферми – використання сімейної праці. По-друге, обмежує сімейне господарство домашнім господарством. Із соціологічного погляду, сімейне господарство пов'язане з сімейними цінностями, такими як традиції, спадкоємність і прихильність. У європейській практиці сімейне господарство вважається фермерським бізнесом, що впливає із наступної дефініції: «Сімейне господарство – це більше, ніж бізнес, але все ще бізнес» [10], а, отже, сімейне господарство є організацією сільського господарства, де сім'я несе підприємницький ризик. Інший підхід до визначення сімейної ферми полягає в тому, щоб сконцентруватися на власності, контролі та успадкуванні майна бізнесу, тим самим підкреслюючи безперервний розвиток ферми через спадковість між поколіннями. У сімейному господарстві фермерське майно поєднується з управлінським контролем з боку так званих принципів [11]. Іншою специфічною особливістю є те, що домашнє господарство передбачає проживання на фермі або в сусідньому селі, і тому фермери-сім'ї сприяють заселенню сільських районів, тобто формують доходи сільських районів та забезпечують їх розвиток. Зазначимо, що сімейні ферми в країнах ЄС виробляють переважну частку (71 %) продукції сільського господарства, однак у розрізі окремих країн спостерігаються різкі відхилення у значеннях цього показника. Так, сімейні фермери виробляють лише одну п'яту частину сільськогосподарської продукції в Чеській Республіці та Словаччині, близько третини в Естонії та Франції [12].

Доказом необхідності стимулювання розвитку особистих селянських господарств в Україні є досить висока роль їх у продовольчому забезпеченні країни та забезпеченні сталого розвитку сільської місцевості. Як зазначають зарубіжні науковці сімейне господарство, навіть у невеликих масштабах, може бути важливим чинником пом'якшення бідності в сільській місцевості за

рахунок самозабезпечення продовольчою продукцією [13]. Окрім цього сімейні фермери сприяють екологічній стійкості сільськогосподарських систем, оскільки орієнтуються до розвитку як рослинництва, так і тваринництва, використовують традиційні та адаптовані до умов технології тощо. Однак, важливою є роль сімейних ферм у підвищенні життєздатності сільської економіки та збереженні традиційної культури ведення господарства за одночасного забезпечення інноваційності [14].

Висновки. Отже, особисте селянське господарство в нинішньому вигляді – це парцелярне господарство, яке базується на використанні виключно праці членів сільського домогосподарства та найпростіших знарядь праці. Принциповою ознакою функціонування даної форми господарювання є мотивація діяльності на забезпечення продуктами харчування всіх його членів. При здійсненні діяльності ОСГ проблема забезпечення продуктами харчування переважає над економічною ефективністю його виробництва.

Збереженню ОСГ у теперішньому вигляді сприяє існуючий порядок оподаткування, згідно з яким вони не обкладаються податком з доходів фізичних осіб. Сплачуваний власниками ОСГ земельний податок, в силу своєї незначної величини, істотно не впливає на ефективність господарювання цієї організаційно-правової форми. Такий стан ОСГ як специфічної форми неофіційної аграрної економіки усвідомлюється більшістю сільського населення і позначається на їхній поведінці.

Категорія особистого селянського господарства як особливої сфери виробництва в сучасних умовах характеризується такими основними ознаками: 1) діяльністю, пов'язаною з використанням землі як фактора виробництва у сільському господарстві, з отриманням і переробкою сільськогосподарської продукції; 2) допоміжною до основної зайнятості населення; 3) зниженням неринкового виробництва сільськогосподарської продукції для власного використання; 4) самофінансуванням діяльності; 5) непрофесійною діяльністю з виробництва продукції для особистого споживання; 6) організацією трудового процесу на основі праці членів сім'ї (іноді за участю залучених осіб).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Свиноус І.В., Ібатуллін М.І. Розвиток кооперативних зв'язків при виробництві і збуту продукції особистими селянськими господарствами. Інноваційна економіка. 2015. № 3. С. 180-184.
2. Тарасов А.Н. Экономическое поведение и эффективность личных подсобных хозяйств в переходной экономике. URL: http://www.iet.ru/personal/agro/newslet/2_5.htm
3. Laczka E., Szabo P. Definition of farm in the agricultural statistics of Hungary and the EU. Electronic text data. Mode of access: <http://www.unecsc.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ces/sem.44/wp.3.e.pdf>.
4. Боташева, Л. С. Личные подсобные хозяйства как фактор обеспечения устойчивого развития сельских территорий региона. URL: <http://uecs.ru/uecs-27-272010/item/372-2011-04-04-08-35-33>.
5. Кретинин С.В. Карл Каутский (1854–1938): опыт переосмысления. Новая и новейшая история. 1995. №1. С. 141-160.
6. Прауст Р.Э. Исследование семейных хозяйств предпринимательского типа. Экономика сельского хозяйства России. 2000. № 9. С. 7–8.
7. Чайнов А.В. Крестьянское хозяйство. М.: Экономика, 1989. 492с.
8. Чайнов А.В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации. М. : Наука, 1991. 454 с.
9. FAO (2013) 2014 IYFFFAO Concept Note (Modified May 9, 2013). Available at: http://www.fao.org/fileadmin/templates/nr/sustainability_pathways/docs/2014_IYFF_FAO_Concept_Note.pdf, 2013.
10. European Commission (2013a). Agriculture and Rural Development Family Farming. Available at: http://ec.europa.eu/agriculture/family-farming/index_en.htm, 2013.
11. Gasson R., Errington E. The Farm Family Business. CAB International, Wallingford, UK., 1993.
12. FAMILY FARMING IN EUROPE: CHALLENGES AND PROSPECTS. URL: http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/2014/529047/IPOL-AGRI_NT%282014%29529047_EN.pdf
13. Möllers J., Buchenrieder G. Effects of Rural Non-farm Employment on Household Welfare and Income Distribution of Small Farms in Croatia. Quarterly Journal of International Agriculture, 2011, vol. 50 (3), p. 217-235/
14. Council of the European Union (26 July 2013). Family farming prospects in the context of globalization, Discussion paper. 12786/13, AGRI516. Available at: http://static.eu2013.lt/uploads/documents/Programas/Discussion%20documents/Info_rmal_AGRI_DP.PDF.

REFERENCES

1. Svynous I.V., Ibatullin M.I. (2015). Rozvytok kooperatyvnyh зв'язkiv pry vyrobnyctvi i zbutu produkciï osobystymy seljans'kymy gospodarstvamy. Innovacijna ekonomika [Development of cooperative ties in the production and sale of products by private peasant farms. Innovative economy]. No 3, pp. 180-184.
2. Tarasov A.N. Jekonomicheskoe povedenie i jeffektivnost' lichnyh podsobnyh hozjajstv v perehodnoj jekonomike. [Economic behavior and the effectiveness of personal subsidiary plots in the transitional economy]. URL: http://www.iet.ru/personal/agro/newslet/2_5.htm

3. Laczka E., Szabo P. Definition of farm in the agricultural statistics of Hungary and the EU. URL: <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ces/sem.44/wp.3.e.pdf>.
4. Botasheva, L.S. Lichnye podsobnyye hozjajstva kak faktor obespechenija ustojchivogo razvitija sel'skih territorij regiona. [Personal subsidiary plots as a factor in ensuring sustainable development of rural areas in the region.]. URL: <http://uecs.ru/uecs-27-272010/item/372-2011-04-04-08-35-33>.
5. Kretinin S.V. Karl Kautskij (1854–1938): opyt pereosmyslenija. Novaja i novejšhaja istorija. [Karl Kautsky (1854–1938): the experience of rethinking. New and recent history.]. 1995. No1, pp. 141–160.
6. Praust R. Je. Issledovanie semejnyh hozjajstv predprinimatel'skogo tipa. Jekonomika sel'skogo hozjajstva Rossii. [Research of family farms of an entrepreneurial type. Economics of Agriculture in Russia.]. 2000. No 9, pp. 7–8.
7. Chajanov A.V. (1989). Krest'janskoe hozjajstvo. [Peasant farming.]. M.: Jekonomika, 492 p.
8. Chajanov A.V. (1991). Osnovnye idej i formy organizacii sel'skoho hozjajstvennoj kooperacii. [Basic ideas and forms of organization of agricultural cooperation.]. M. : Nauka., 454 p.
9. FAO (2013) 2014 IYFFFAO Concept Note (Modified May 9, 2013). Available at: http://www.fao.org/fileadmin/templates/nr/sustainability_pathways/docs/2014_IYFF_FAO_Concept_Note.pdf.
10. European Commission (2013). Agriculture and Rural Development Family Farming. Available at: http://ec.europa.eu/agriculture/family-farming/index_en.htm.
11. Gasson, R. and Errington, E. (1993). *The Farm Family Business*. CAB International, Wallingford, UK.
12. FAMILY FARMING IN EUROPE: CHALLENGES AND PROSPECTS. URL: http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2014/529047/IPOL-AGRI_NT%282014%29529047_EN.pdf
13. Möllers, J. and Buchenrieder, G. (2011). Effects of Rural Non-farm Employment on Household Welfare and Income Distribution of Small Farms in Croatia. *Quarterly Journal of International Agriculture* 50 (3), pp. 217–235.
14. Council of the European Union (26 July 2013). Family farming prospect in the context of globalization, Discussion paper. 12786/13, AGR1516. URL: http://static.eu2013.lt/uploads/documents/Programos/Discussion%20documents/Info_rmal_AGR1_DP.PDF.

**Организационно-экономические основы функционирования личных крестьянских хозяйств Украины
Ищенко А.В., Свиноус І.В.**

В статье осуществляется исследование теоретических, методологических положений функционирования личных крестьянских хозяйств. Доказано, что личные крестьянские хозяйства населения являются формой сельского домохозяйства, поэтому мотивы, лежащие в основе поведения крестьянской семьи, определяют функции ОСГ: выживание; потребительская; обеспечение дополнительного дохода; обеспечение занятости и самозанятости; рекреационная; самосохранения семьи. Доказано, личное крестьянское хозяйство в нынешнем виде – это Парцеллярное хозяйство, основанное на использовании исключительно труда членов сельского домохозяйства и простейших орудий труда. Принципиальной особенностью функционирования данной формы хозяйствования является мотивация деятельности на обеспечение продуктами питания всех его членов. При осуществлении деятельности ОСГ проблема обеспечения продуктами питания перевешивает над экономической эффективностью его производства.

Ключевые слова: личные крестьянские хозяйства, функции, сельское домохозяйство, самообеспеченность.

**Organizational-economic bases of functioning of personal peasant farms in Ukraine
Ishchenko A., Svyous I.**

The purpose of the article. The aim of the study is to develop theoretical, methodological provisions for the functioning of personal peasant farms.

When writing the research were used such methods: analysis and synthesis in the evaluation of the level of development of private farms in Ukraine; structural-logic when designing the model structure personal farm.

Private farms of the population is a form of rural households, which results in their functions of self-survival; consumer; providing additional income; employment and self-employment; recreation; the survival of the family.

The role of PF in the process of emergence of private sector agricultural economy is ambiguous. The characteristic features of the functioning of the owners of PF and members of their families is the freedom of economic activity, independence in making economic decisions and full economic responsibility for results of their work.

The management of PF in rural areas are largely a continuation of the activities which employees are employed in primary production. The physical operation and performance of PF depend on the specific conditions facing their owners.

In determining the socio-economic essence of PF and to assess the prospects of their development the most constructive is the functional approach. Also, it can be argued that the replacement of the leading role of one function to another will define the new nature of PF and will be of particular importance for the development of a differentiated approach to the definition of measures of state support of this activity.

Despite the heterogeneous structure of private farming it combines features of the Patriarchal peasant economy and petty commodity production.

Studies show that most inhabitants of the modern village deems it necessary to have his own farm. Individual households in the village use the provisions and conditions that are unavailable to high-value production. They differ in the intensity of labor, a certain mobility, produce the most labor-intensive products.

PF should be viewed as part of the informal economy, which is characterized by these features: a) orientation on their own resources; use of personal, informal financial services; the lack of government subsidies; minor fixed costs; b) family property in the means of labour, family control, limited pay; c) small scale of operation; small size of production; fixed working hours; personal and informal sources of credit; d) use labor-intensive technologies, family labour; d) the acquired skills of performing technological operations.

Informal, uncontrolled production plays the role of the supplementary sector is inextricably linked with the formal sector. In fact, under the low level of salaries in the agricultural enterprises the right to have additional earnings in the household ensures the reproduction of labor power.

The uniqueness of family farms is the lack of the phenomenon of net profit, and its replacement by the category of labor income when the payment is generated for the year, not the working day.

Summing up the European approach to the understanding of the role of family farms in implementing the principles of sustainable development it becomes clear that this task force became the basis of support for agricultural policy. In the above definitions there are two important points. First, it considers the activity of farms using family labour. Secondly, it limits the family farm household. From a sociological perspective, family farming is associated with family values such as tradition, continuity and commitment.

Proof of the necessity of stimulating the development of private farms in Ukraine is quite high-their role in food security of the country and the sustainable development of rural areas.

So, private farm in its current form is parcelama economy, which is based on the employment of members of rural households and the simplest of tools. The principal feature of the functioning of this form of management is to motivate activities to provide food to all its members. In the implementation of the activities of PF to the problem of providing food passes over the economic efficiency of its production.

The preservation of the PF in its present form contributes to the existing order of taxation, according to which they are not taxed on income of individuals. Paid by owners of PF land tax, because of their insignificant magnitude, does not significantly affect the efficiency of management of this legal form. Such as PF as a specific form of informal agrarian economy is realized by the majority of the rural population and affects their behavior.

Key words: private farms, functions, farm household self-sufficiency.

Надійшла 20.09.2017 р.

УДК 631.115.1

БИБА В.А., аспірант

Науковий керівник – **ВАРЧЕНКО О.М.**, д-р екон. наук

Білоцерківський національний аграрний університет

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТТЯ «ФЕРМЕРСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО»

В статті розглядаються теоретико-методологічні підходи щодо трактування поняття «фермерське господарство». Розкриті основні відмінності між особистими та фермерськими господарствами. Незважаючи на прийняття відповідного закону, що регулює діяльність фермерського господарства (ФГ), рівень їх правового забезпечення залишився низьким. Встановлено, що визначальні ідентифікаційні ознаки ФГ виражені досить слабо. За спроб класифікації масиву фермерських господарств у вітчизняній практиці не було враховано міжнародний досвід і підходи, які успішно використовуються в тому числі органами управління Європейського Союзу.

Фермерське господарство є організаційно-правовою формою підприємницької діяльності як на індивідуальній (сімейній), так і дрібногруповій основі. Хоча б для одного із членів селянського господарства (його власника) ведення такого господарства має бути основним видом діяльності.

Ключові слова: фермерське господарство, порогове значення, ідентифікаційні ознаки, організаційно-правова форма.

Постановка проблеми. Проведена в Україні аграрна реформа передбачала за мету створення необхідних умов для рівноправного розвитку різних форм господарювання на землі. Однією з таких форм, найбільш адекватних ринковим відносинам, є фермерські господарства.

Активне формування фермерських господарств, що розпочалося у 1992 р., в 1998 р. істотно сповільнилося, частина створених суб'єктів господарювання припинили свою господарську діяльність. Поспішне і далеко не завжди продумане проведення аграрних перетворень, наявність адміністративних бар'єрів та інші негативні явища не дозволили в стислі терміни досягти прийнятного рівня ефективності виробництва у фермерських господарствах. Це було зумовлено не тільки економічною кризою, характерною для всього народного господарства країни, але і відсутністю концепції розвитку фермерського сектору в загальній структурі багатуокладної економіки аграрної галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан і перспективи розвитку фермерських господарств досліджували у наукових працях такі вітчизняні і зарубіжні вчені: Горьовий В.П., Липчук В.В., Гнатишин Л.Б., Кордоба О.М., Месель-Веселяк В.Я., Касл Е., Беккер М., Нельсон А., Саблук П.Т., Стельмашук А.М., Возний К.З., Шульський М.Г. та ін.

Метою дослідження була розробка теоретичних і методичних підходів щодо трактування поняття «фермерське господарство».

Матеріал і методика дослідження. За теоретичну та методологічну базу дослідження взяті праці вітчизняних і зарубіжних вчених щодо трактування поняття «фермерське господарство». У результаті дослідження використовували сучасні методи загальнонаукового та економічного пізнання суспільно-господарських явищ і процесів: історичний та монографічний, діалектичний, абстрактно-логічний, графічний та ін.

Основні результати дослідження. Відповідно до Закону України «Про фермерське господарство», фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства [1].

Нині в практичній діяльності спостерігаються випадки, що деякі ОСГ за станом матеріально-технічної бази і розміром сільськогосподарських угідь відповідають фермерським господарствам і при цьому здійснюють товарне виробництво. Водночас плата за землю у 5-6 разів менша порівняно з розміром єдиного податку 4-ї групи платників податків [2].

У зв'язку з цим проведено розмежування між поняттям «особисте селянське господарство» та «фермерське господарство».

Відмінності можна простежити за багатьма параметрами.

1. Право на землю. Ділянки для ведення ОСГ (присадибні ділянки і польові наділи) можуть надаватися громадянам переважно в особисту власність, а також в оренду. На відміну від них земельні ділянки для садівництва і городництва виділяються, як правило, місцевими органами влади із земель запасу в оренду. Ці ділянки використовуються для вирощування овочів, картоплі, баштанних і ягідних культур, але не багаторічних рослин. За необхідності на ділянках, що відводять під городництво і садівництво, можуть зводитися тимчасові будівлі індивідуального або загального користування для відпочинку, зберігання городнього інвентарю й укриття від негоди. У разі припинення права користування зазначеними ділянками зведені на них тимчасові будівлі підлягають знесенню власниками за їх рахунок, без відшкодування вартості будівель. Капітальні будови (житлові будинки, садові будиночки) на таких ділянках зводити не дозволяється.

Також на умовах оренди або тимчасового користування надаються земельні ділянки для сінокосіння й випасання худоби сільським домогосподарствам. Фермерським господарствам на основі Закону України «Про фермерське господарство» земельна ділянка передається у приватну власність.

2. Обсяги землекористування. Між ОСГ і колективним садівництвом й городництвом зберігаються відмінності в обсязі землеволодіння і землекористування, незважаючи на те, що розміри ділянок, які виділяються для садівництва і городництва, за останні роки збільшувалися та регулювалися місцевими органами влади. За чинним законодавством площа землекористування може становити до 2 га, проте можливе її збільшення за рахунок приєднання земельних паїв членів сільської сім'ї, які виділені в натурі.

Розмір фермерського землеволодіння становить до 50 га сільськогосподарських угідь на основі чинного земельного законодавства, проте може бути збільшений за рахунок оренди земельних паїв.

3. Надання ділянки та її використання. Ділянки для ведення ОСГ надаються громадянам, що проживають у сільській місцевості «в індивідуальному порядку». Одержання ділянок для садівництва й городництва здійснюється, як правило, «колективно» – на відповідне товариство, а вже всередині товариства розподіляються у власність (володіння) або в оренду (у городніх товариствах) окремих членів товариства. Виділення землі для дачно-будівельних кооперативів відбувається так же само.

Використання присадибних ділянок для ОСГ і ділянок для садівництва, як правило, здійснюється кожною родиною індивідуально.

Земельні ділянки для фермерських господарств виділяються з державного земельного фонду.

4. Місцерозташування ділянок. Ділянки для ОСГ розташовані за місцем проживання їх власників – поруч із будинком, ділянки для городництва, садівництва й під дачі – на достатньому віддаленні від будинку, іноді – на дуже значному (садівництво), тому виникають проблеми транспорту, охорони ділянок, садових будиночків й інвентарю, забезпечення садівників у літній

сезон необхідними продуктами харчування через сільські магазини, організації самоврядування в садівничих товариствах, розвитку в них соціальної інфраструктури.

Останнім часом землекористування ОСГ забезпечувалося або розширювалося за рахунок земель, наданих за межами житлової забудови. У 60-х роках минулого століття це відбувалося внаслідок ущільненої забудови: будівництва на селі багатоквартирних будинків без присадибних ділянок або зведення котеджів із невеликими за розмірами присадибними ділянками (0,03–0,04 га) і винесенням садів і городів за межі житла. Нині ж це пов'язано також з неможливістю розширити площу присадибної ділянки з огляду на особливості сільського розселення й безальтернативну можливість збільшити землекористування в ОСГ лише за рахунок польових земель, зокрема земельного паю.

Присадибна ділянка, оскільки вона розташовується поруч із будинком, виділяється одна на сільську сім'ю (ділянки для ОСГ у полях можуть надаватися в різних місцях, зазвичай недалеко від села, і враховуються як одне землекористування). Правовий статус присадибної ділянки й польового наділу для ОСГ однаковий. Процес виділення польових наділів називається «розширення присадибної земельної ділянки». Інша річ, якщо її виділяють місцеві органи влади для індивідуального пасовища, тобто вона надається в оренду за рахунок земель державного запасу та резерву. Садових і городніх ділянок, на відміну від присадибних, в однієї родини може бути кілька.

5. Спеціалізація. У садівничих і городніх товариствах виробляється майже винятково рослинницька продукція (вирощування овочів і фруктів). ОСГ мають зазвичай багатогалузевий напрям, де крім рослинницької одержують і тваринницьку продукцію.

Фермерські господарства в основному спеціалізуються на виробництві рослинницької продукції.

6. Рівень товарності. Садівництво й городництво, як уже зазначалося, має майже винятково споживче призначення, забезпечуючи потреби родини. Особистому селянському господарству частково, хоча й невеликою мірою, притаманний товарний напрям, що особливо виражено в приміській зоні, де забезпечується можливість товаровиробникам сільськогосподарської продукції одержувати диференціальну ренту за місцем розташування.

Товарними завжди вважалися господарства громадян, які займалися кролівництвом, бджільництвом, розведенням нутрій, псців та інших хутрових звірів, вирощуванням квітів, грибів тощо.

Стосовно фермерських господарств, то вони, незалежно від спеціалізації, створюються як підприємницькі, товарні господарства. Визначення селянства, на протипагу фермерству, зазвичай ґрунтується на співвідношенні товарного і натурального виробництва (ступеня включеності в ринок); на мобільності селянської робочої сили, землі та кредиту; селянській мотивації до виробництва для «самозабезпечення» (на протипагу сільськогосподарським підприємцям); індивідуалізації виробничих підприємств і законів про власність; заміні сімейної праці найманою і т. п.

Відповідно до цього існують певні відмінності в системі оподаткування та соціального страхування. Фермери сплачують фіксований сільськогосподарський податок, ПДВ, відраховують обов'язкові внески у фонди соціального страхування. Власники ОСГ сплачують лише земельний податок і деякі місцеві податки та збори.

7. Зайнятість і тип власника. Праця в особистому господарстві для більшості працездатних його членів є цілорічною, але вторинною сферою зайнятості, для садівників і городників – не тільки вторинною сферою зайнятості, а й сезонною роботою, причому за обсягом істотно меншою, ніж у присадибному господарстві.

Праця у фермерському господарстві залишається основною і єдиною сферою зайнятості членів селянської родини.

8. Величина доходу від здійснення виробничої діяльності. Проблема розмежування особистих селянських господарств від фермерських досить болюча для нашого суспільства. Достатньо нагадати проблеми з фіскальними органами, що виникли в ОСГ, які спеціалізувалися на розведенні хутрових звірів, і які врешті-решт призвели до знищення звіроферм.

На думку П. В. Савченка, Е. Ф. Авдокушина, М. Ст. Алімана селянські, фермерські, сімейні, трудові господарства використовуються для визначення однотипної організаційної форми сільськогосподарської діяльності, вільного підприємництва. Різноманітність назв обумовлена швидше місцевими, національними особливостями. Так, для Англії, Канади, США традиційним є поняття «фермерське господарство»; для Німеччини, України більш природним є термін «се-

ляньське господарство». У межах сільської громади можливі різні форми сільськогосподарської діяльності – як колективні, так і індивідуальні. Одна з форм індивідуальної діяльності – фермерське господарство [3].

Незважаючи на прийняття відповідного закону, що регулює діяльність фермерського господарства (ФГ), рівень їх правового забезпечення залишився низьким. Визначальні ідентифікаційні ознаки ФГ виражені досить слабо. За спроб класифікації масиву фермерських господарств у вітчизняній практиці не було враховано міжнародний досвід і підходи, які успішно використовуються в тому числі органами управління Європейського Союзу.

Проте в усіх розвинених країнах світу встановлено порогові показники, досягнувши яких сільське домашнє господарство вважається вже не підсобним, а фермерським: у США – це дохід в розмірі 1 тис. дол. за рік, в Німеччині – утримання 1 га ріллі або 3 корів чи 5 свиней, у Данії – 300 євро річного прибутку.

Значна кількість дрібних ферм у загальній популяції фермерських господарств є загальновиразним феноменом більшості країн світу. Труднощі класифікації ферм пояснюються їх надзвичайним різноманіттям. Для того щоб виділити натуральні господарства в окрему категорію, яким притаманна специфічна економічна природа та цілеорієнтація, в статистиці ЄС введено поняття «сільськогосподарська активність» (agricultural activity), яке визначається «пороговим» рівнем виробництва (output threshold). При цьому єдиних показників за визначення релевантних кордонів фермерської популяції в ЄС не існує, що пояснюється різноманіттям природно-географічних, історичних та економічних умов країн Європейського Співтовариства. Пороговий рівень сільськогосподарської активності, наприклад у Нідерландах, становить 3 га за виробництва пшениці або 1,6 га за вирощування цукрових буряків. Сільськогосподарська активність ферм, нижча цього порога, не відображається в статистичній інформації, а саме господарство не визнається виробником сільськогосподарської продукції. Однак необхідно враховувати, що обсяг виробленої продукції виключеними із спостережень малими фермами не має перевищувати 1 %, а, в деяких випадках – 2 % валового виробництва. Для того щоб відповідати цим умовам, кожна країна-учасниця ЄС самостійно визначає пороговий рівень сільськогосподарської активності. Так, в Угорщині в період її вступу до Європейського Союзу національна служба статистики змушена була використовувати як власні, так і міжнародні методики за формування первинного матеріалу об'єктів спостереження, для його гармонізації з європейською практикою [4].

Поняття «ферми» в статистиці Угорщини до 2012 р. включало комбінацію фізичних індикаторів за оцінки виробництва сільськогосподарської продукції. Проте з використанням методики ЄС на основі порогових значень вартості аграрної продукції в сільськогосподарському переписі 2012 р. фізичні показники для оцінки ферм змінилися незначно (табл. 1).

Таблиця 1 – Порогові значення показників сільськогосподарських переписів за період 1972–2012 рр. в Угорщині

Показник	Рік перепису				
	1972	1981	1991	1994	2012
Загальна площа ріллі, га	0,15	0,15	0,15	0,15	0,15
Сади, виноградники, городи, га	0,08	0,08	0,08	0,08	0,05
Велика рогата худоба, гол.	1	1	1	1	1
Свині, гол.	1	1	1	1	1
Коні, гол.	1	1	1	1	1
Вівці, гол.	1	1	1	1	1
Птиця, гол.	50	50	50	50	50
Бджоли (вулики), шт.	20	20	25	25	5
Кролі, гол.	20	20	25	25	25
Інші дрібні тварини, гол.	–	–	25	25	25

Джерело: [5].

Грунтуючись на методиці Євростату, частка ферм в Угорщині, які виробляли продукцію для власних потреб, досягла 60 %, близько 28 % господарств виробляли продукцію як для реалізації на ринку, так і для власного споживання. Тільки 12 % ферм реалізовували свою продукцію на відкритому ринку. Аналогічна структура сільського господарства властива всім країнам ЄС, що

підтверджується даними регулярних Оглядів структури ферм (Farm Structure Survey-FSS), які готують національні служби статистики країн ЄС.

Вперше сільськогосподарський перепис у вигляді FSS у цілому по ЄС-27 був проведений в 2010 р. Поріг сільськогосподарської активності, за якого ферму включали у статистичний масив спостережень, становив не менше 1 га. Для деяких країн ЄС, таких як Чехія, Данія, Німеччина і Великобританія, як виняток поріг FSS-2010 було встановлено на рівні 5 га. При цьому господарства з дрібними земельними ділянками враховувалися статистикою як «kitchen garden», тобто «городи», що пояснюється їх істотною роллю в житті сільського домогосподарства.

Згідно з рекомендаціями Комісії з регулювання правил ЄС 1200/2009 від 30.11 2009 р., Євростат офіційно ввів у систему статистичного спостереження поняття «город» («kitchen garden»), що являє собою земельну ділянку, призначену для забезпечення потреб сім'ї і яка знаходиться поза основною площею сільськогосподарських угідь. Неважко помітити, що «kitchen garden» є аналогом присадибної ділянки ОСГ [5].

Сільськогосподарський перепис FSS 2010 охопив 12 млн ферм, які вели господарську діяльність у ЄС-27. Необхідно зазначити, що 49 % об'єктів спостереження мали менше 2 га сільськогосподарських земель, при цьому 325 тис. господарств, а це близько 3 % загальної кількості ферм, володіли земельними ділянками 100 га і більше. Дрібні ферми до 2 га займали тільки 2 % загальної площі сільськогосподарських угідь ЄС-27, тоді як на ферми з ділянками 100 га і вище доводилося 50 % всіх площ, що підтверджується і практикою використання земель сільськогосподарського призначення у Російській Федерації [6].

Узагальнено практику регулювання розвитку сімейного фермерства в ЄС, яке регулюється як національними політиками підтримки окремих країн, так і загальними європейськими стратегіями та заходами, зокрема: «Європа 2020» з акцентом на підвищення рівня зайнятості на сільських територіях та розвитку потенціалу сільських мешканців; пакет програм САП на 2014-2020 рр. з новим напрямом формування системи прямих виплат та заходів підтримки розвитку сільських територій; «Пакет підтримки якості продукції» із визначенням важливості географічних зазначень продукції та ролі фермерів на локальних агропродовольчих ринках та інші [7]. Саме для цих форм господарювання застосовуються найбільші за кількістю спрощення в реєстрації, веденні обліку, звітності, найсуттєвіші за обсягом податкові пільги та пряма підтримка. Практично в усіх країнах ЄС громадяни мають право займатись сільськогосподарською діяльністю без реєстрації юридичної особи, лише сповістивши про це податкові органи. Оподаткування такої діяльності громадян здійснюється згідно з національними законами про податки з доходів (прибутків) фізичних осіб, які містять цілі розділи, якими встановлюються відповідні законодавчі рамки.

Так, згідно з Директивою 112/2006 Ради Європи [8], наприклад, встановлюються єдині підходи у наданні найменшим фермерським господарствам права сплачувати ПДВ за паушальним методом (по компенсаційних ставках від всієї ціни (вартості), а не ставках на додану вартість у ній). Іншим прикладом є Директива 1307/2013 [9], яка встановлює правила прямих виплат фермерським господарствам в контексті реалізації Спільної Аграрної Політики на 2014-2020 роки. Згідно з нею країни Євросоюзу зобов'язані спрямовувати не менш ніж 25 % від першого піларау (загального обсягу коштів на пряму підтримку) на виплати починаючим фермерам протягом перших п'яти років їх діяльності. Європейська практика державного регулювання доходів, як однієї із форм соціального забезпечення, передбачає виплати по безробіттю та універсальні державні пенсії, що застосовуються для власників фермерських господарств, як і для інших фізичних осіб за умов бідності чи досягнення пенсійного віку [10]. Крім того, існують спеціальні механізми виключно для фермерів для забезпечення як поточних, так і пенсійних доходів (напр. зниження податкових ставок у випадку досягнення певних рівнів річного доходу господарства). Проте такі заходи, спрямовані на уникнення банкрутства в особливо важкі періоди економічного розвитку, можуть сповільнити процес структурних змін [11].

Заслуговує на увагу вітчизняної практики досвід Польщі, де сімейні фермери звільняються від сплати пенсійних внесків під час здійснення господарської діяльності. Окрім цього в Польщі діють програми стимулювання розвитку малих сімейних фермерських господарств, зокрема: дотації для молодих фермерів, допомога при створенні кооперативів, доплати для реструктуризації малих фермерських господарств та підтримка при відкритті бізнесу. Крім того, малі фермерські господарства

можуть отримати додатково допомогу в переробці виготовленої продукції та виробництві товарів кінцевого споживання за рахунок зниження податкового навантаження [12].

Характерною особливістю європейського законодавства є наявність нормативно-правових актів, спрямованих на запобігання значного роздроблення земель, захист прав та інтересів дрібних товаровиробників, земельних орендарів та власників земельних угідь, що не зайняті фермерством [13]. Так, в Австрії з метою уникнення відсутніх господарів чи так званих «фермерів вихідного дня», власників новопроданих ділянок сільськогосподарського призначення зобов'язують проживати в безпосередній близькості до неї та підтвердити свою компетентність в сільському господарстві на основі досвіду або освіти, а у Німеччині діє Федеральний закон «Про планування землекористування», що вимагає прийняття політики, спрямованої на підтримку «традиційного ведення селянського господарства» як ефективного сектору економіки [14]. Отже, узагальнення зарубіжної практики підтримки сімейних фермерських господарств відображає різноманітність підходів та інструментів стимулювання розвитку відповідних господарських суб'єктів, а, отже, в умовах обмеженого бюджетного фінансування вітчизняного аграрного сектору особлива увага має бути приділена нефінансовим методам підтримки (тобто заходи протекціонізму, пільгове оподаткування та кредитування, стимулювання розвитку підприємницьких навичок та підвищення кваліфікації, дерегуляція тощо).

Висновки. Таким чином, робимо висновок про доцільність уведення на законодавчому рівні критерію порогової сільськогосподарської активності, що дозволяє вивести особисті господарства з масиву традиційних сільгосптоваровиробників, що дасть можливість виключити розуміння фермерського господарства як форми масового малого підприємництва.

Фермерське господарство є організаційно-правовою формою підприємницької діяльності як на індивідуальній (сімейній), так і на дрібногруповій основі. Хоча б для одного із членів селянського господарства (його власника) ведення такого господарства має бути основним видом діяльності.

Тим часом, навіть у країні «суцільної фермеризації» – США, велика кількість фермерів і членів їхніх родин живуть в основному на доходи від позафермерської діяльності. І хоча вони, як зазначає Б.Л. Черпанов «перебувають на периферії американського сільського господарства й представляють по суті справи підсобні господарства їхніх власників», проте досить поширені й називаються в літературі також «фермами-дачами» або «хобі-фермами» [15].

Це явище іноді називають "фермерством неповного часу", на яке, за словами Н.Г. Ведрова, «довго дивилися як на якийсь перехідний стан або як на відхід з фермерства, або як на прихід у фермерство. Пора, нарешті, зрозуміти, що ми маємо справу зі стійким, життєздатним і постійним феноменом» [16].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 № 973-IV (станом на 01.05.2016) // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/973-15>.
2. Свиноус І.В., Микитюк Д.М. Концептуальні засади функціонування особистих селянських господарств. Продуктивність агропромислового виробництва: Науково-практичний збірник (економічні науки). 2013. № 23. С.37 – 42.
3. Дугин П.И., Сысоева М.Г., Дугина Т.И. Личные подсобные хозяйства граждан, их состояние и эффективность (социально-экономический аспект). Международный сельскохозяйственный журнал: земельные отношения и землеустройство. 1998. № 4. С. 22–28.
4. Чорна Ю.М. Особисті селянські господарства серед суб'єктів власності і господарювання в аграрній сфері економіки. Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. 2009. № 3. С. 76–80.
5. Eurostat Pocketbooks. Agriculture, fishery and forestry statistics. 2012 Edition. Luxemburg: Publications Office of the European Union, 2012.
6. Прауст, Р. Малые семейные фермы. Экономика сельского хозяйства России. 1997. № 2.
7. Family farming in Europe: challenges and prospects / Policy department B: Structural and Cohesion Policies. EU. 2014. 59 p., с. 47.
8. Директива Ради 2006/112/ЄС про спільну систему податку на додану вартість: Міжнародний документ від 28.11.2006 за № 2006/112/ЄС. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
9. Regulation (EU) No 1307/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 establishing rules for direct payments to farmers under support schemes within the framework of the common agricultural policy and repealing Council.
10. Івченко В.Є. Європейський досвід державної підтримки сімейного фермерства. Теоретичне і практичне аспекту розвитку сучасної науки: збірник статей науковців (Ченстохова, 29-30 червня 2016 р.). Warszawa, 2016. С. 36-38., с. 36.
11. Chang H.H., Meyerhoefer C.D., D.R. Just. How Do Health and Social Insurance Programmes Affect the Land and Labour Allocations of Farm Households? Evidence from Taiwan. Journal of Agricultural Economics. 2014. № 65 (1). Pp. 68-86.

12. Konferencja «Rodzinne gospodarstwa rolne – najważniejsze wyzwania i priorytety». Senat Rzeczypospolitej Polskiej. – Av.in.: <http://www.senat.gov.pl/aktualnosci/art,6131,konferencja-rodzinne-gospodarstwarolne-najwazniejsze-wyzwania-i-priorytety.html>.
13. Swinnen J., Van Herck K., Vranken L. (). Land market regulations in the EU. Land, labour and capital markets in European agriculture: Diversity under common policy (CEPS). 2013.Pp. 154-170., c. 158-160.
14. Food, Conservation and Energy act of 2008: Public Law 110-234. Av.in.: <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-110publ234/contentdetail.html>, c. 13
15. Черепанов М. Организация крестьянского хозяйства на базе ЛПХ . АПК: экономика, управление. 1992. № 4. С.85–86.
16. Ведров Н.Г. Фермерство или община? Земля сибирская, дальневосточная. 1992. № 5-6. С. 8-9.

REFERENCES

1. Pro farmers'ke gospodarstvo : Zakon Ukrai'ny [On Farmers: The Law of Ukraine] vid 19.06.2003 № 973-IV (stanom na 01.05.2016). Oficijnyj veb- portal Verhovnoi' Rady Ukrai'ny. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/973-15>.
2. Svyynous I.V., Mykytjuk D.M. (2013). Konceptual'ni zasady funkcionuvannja osobystyh seljans'kyh gospodarstv. Produktyvništ' agropromyslovogo vyrobnyctva: Naukovo-praktychnyj zbirnyk (ekonomichni nauky). [Conceptual principles of the functioning of private peasant farms. Productivity of agro-industrial production: Scientific and practical collection (economic sciences)]. No 23, pp. 37–42.
3. Dugin P.I., Sysoeva M.G., Dugina T.I. (1998). Lichnye podsobnye hozjajstva grazhdan, ih sostojanie i jeffektivnost' (social'no–jekonomicheskij aspekt). Mezhdunarodnyj sel'skohozjaj–stvennyj zhurnal: zemel'nye otnoshenija i zemleustrojstvo. [Personal subsidiary farms of citizens, their condition and efficiency (socio-economic aspect). International Agricultural Journal: Land Relations and Land Management]. No4, pp. 22–28.
4. Chorna Ju.M. (2009). Osobysti seljans'ki gospodarstva sered sub'jektiv vlasnosti i gospodarjuvannja v agrarnij sferi ekonomiky. Derzhava ta regiony. Serija: Ekonomika ta pidpryjemnyctvo [Personal peasant farms among subjects of ownership and management in the agrarian sector of the economy. State and regions. Series: Economics and Business]. No 3, pp. 76–80.
5. Eurostat Pocketbooks. Agriculture, fishery and forestry statistics. 2012 Edition. Luxemburg: Publications Office of the European Union, 2012.
6. Praust, R. (1997). Malye semejnye fermy. Jekonomika sel'skogo hozjajstva Rossii. [Small family farms. Russian agriculture economy]. No 2.
7. Family farming in Europe: challenges and prospects / Policy department B: Structural and Cohesion Policies. EU. 2014. 59 p., c. 47.
8. Dyrektyva Rady 2006/112/JeS pro spil'nu systemu podatku na dodanu varnist': Mizhnarodnyj dokument [The Directive 2006/112 / EC for the Spinning system for the supply of goods: International document] vid 28.11. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
9. Regulation (EU) No 1307/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 establishing rules for direct payments to farmers under support schemes within the framework of the common agricultural policy and repealing Council.
10. Ivchenko V.Je. (2016). Jevropejs'kyj dosvid derzhavnoi' pidtrymky simejnogo fermerstva. [European experience of state support for family farming]. Teoretyczne i praktyczne aspekty rozwoju wspóczesnej nauki: zbiór artykułów naukowych (Chenstohova, 29-30 chervnja 2016 r.). Warszawa, pp. 36-38.
11. Chang H.H., Meyerhoefer C.D., D.R. Just. (2014). How Do Health and Social Insurance Programmes Affect the Land and Labour Allocations of Farm Households? Evidence from Taiwan, Journal of Agricultural Economics. № 65 (1). pp. 68-86.
12. Konferencja «Rodzinne gospodarstwa rolne – najważniejsze wyzwania i priorytety». Senat Rzeczypospolitej Polskiej. Av.in.: <http://www.senat.gov.pl/aktualnosci/art,6131,konferencja-rodzinne-gospodarstwarolne-najwazniejsze-wyzwania-i-priorytety.html>.
13. Swinnen J., Van Herck K., Vranken L. (2013). Land market regulations in the EU. Land, labour and capital markets in European agriculture: Diversity under common policy (CEPS). pp. 154-170.
14. Food, Conservation and Energy act of 2008: Public Law 110-234. Av.in.: <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-110publ234/contentdetail.html>, p. 13
15. Cherepanov M. Organizacyja krest'janskogo hozjajstva na baze LPH . APK: ekonomyka, upravlenye [Organization of peasant farming on the basis of LPH. Agribusiness: Economics, Management]. 1992, № 4, pp.85–86.
16. Vedrov N.G. (1992). Fermerstvo yly obshhyna? Zemlja sybyskaja, dal'nevostochnaja [A farm or a community? Siberian, Far Eastern land]. № 5-6, pp. 8-9.

Методологические подходы к трактовке понятия «фермерское хозяйство»

Биба В.А.

В статье рассматриваются теоретико-методологические подходы к трактовке понятия «фермерское хозяйство». Раскрыты основные различия между личными и фермерскими хозяйствами. Несмотря на принятие соответствующего закона, регулирующего деятельность фермерского хозяйства (ФХ), уровень их правового обеспечения остался низким. Установлено, что определяющие идентификационные признаки ФГ выражены достаточно слабо. При попытках классификации массива фермерских хозяйств в отечественной практике не было учтено международный опыт и подходы, которые успешно используются в том числе органами управления Европейского Союза.

Фермерское хозяйство является организационно-правовой формой предпринимательской деятельности как на индивидуальной (семейной), так и мелкогрупповой основе. Хотя бы для одного из членов крестьянского хозяйства (его владельца) ведение такого хозяйства должно быть основным видом деятельности.

Ключевые слова: фермерское хозяйство, пороговое значение, идентификационные признаки, организационно-правовая форма.

Methodological approaches to the interpretation of the concept "farm"

Biba V.

The aim of the study is to develop theoretical and methodological approaches regarding the interpretation of the concept "farm".

Research methods. For theoretical and methodological base of the research taken from the works of Russian and foreign scientists concerning interpretation of the concept of "farm".. the study used modern methods of scientific and economic knowledge of the socio-economic phenomena and sank: historical and monographic, dialectical and abstract-logical, graphical, etc.

Active formation of farms that started in 1992, in 1998 slowed significantly, part of the generated entities have ceased their business activity. Hasty and not always prudent conduct of agrarian reforms, the presence of administrative barriers and other negative phenomena not allowed in short time to achieve an acceptable level of performance of production farms. This was due not only to the economic crisis that affects the entire national economy, but also the lack of the concept of development of the farm sector in the overall structure of a mixed economy the agricultural sector.

It is established that according to the law of Ukraine "On the farm" farming is a form of entrepreneurial activity of citizens with the creation of a legal entity wishing to produce marketable agricultural products, to do its processing and marketing with the purpose of gaining profit on the land granted to them for farming.

In this context, I will draw a distinction between the concept of "private farm" and "farm" and the differences between them.

It is revealed that in recent years, land use PF provided or expanded at the expense of the lands granted outside of the residential development. In the 60-ies of the last century, it was due to the compacted construction: construction in rural areas of apartment buildings without gardens, or the erection of cottages with small-sized garden plots and making orchards and gardens outside the housing. Now it is also associated with the inability to expand the area of the infield, given the characteristics of rural settlements and uncontested opportunity to increase land use in PF only by field land, including land share.

It is established that farmland because it is close to home, is one rural family. The legal status of the infield and field wear for PF are the same. The process of allocation of field plots is called the "extension of plots of land". Another thing, if it is allocated by local authorities for individual pastures, that is, it is available for rent at the expense of lands of the state reserve. Garden and vegetable plots, unlike a household, a family may be few.

Revealed that specialize in horticultural and gardening partnerships is almost exclusively vegetal products. PF usually have a multidisciplinary character, where in addition to get crop and livestock products.

Analyzes that, despite the adoption of the law regulating the activities of the farm (PF), their level of legal security has remained low. Determine identification characteristics PF is expressed rather weakly. When attempting a classification of the array of farms in domestic practice were not taken into account the international experience and approaches that have been used successfully in the management bodies of the European Union.

Revealed that a significant number of small farms in the General population of farms is a well-recognized phenomenon in most countries of the world. In order to highlight the natural economy in a separate category, which has specific economic nature and clearnt, in statistics, the EU introduced the concept of "agricultural activity" (agricultural activity), which is determined by the "threshold" level of production (output threshold).

The experience of Poland, where family farmers are exempt from paying pension contributions during the economic activities. In addition, Poland has programs to encourage the development of small family farms, in particular: subsidies for young farmers, assistance in establishing cooperatives, co-pay for the restructuring of small farms and support for starting a business.

In the process of doing the research the author came to the conclusion about the advisability of introducing at the legislative level of the criterion threshold of agricultural activity that allows you to private households from an array of traditional farmers, which will allow to exclude the understanding of farming as a form of massive small business.

It is revealed that even the country's "solid fermezza" – the United States, a large number of farmers and their families live mainly on the income from postermarker activities. And although they, as noted by B. L. Chebanov M. "are on the periphery of American agriculture and are in fact the households of their owners", but are quite common and are referred to in the literature as the "farm-villas" or "hobby farm".

Key words: farm, private farm, farm, agricultural producers.

Надійшла 07.10.2017 р.

УДК 338.439.5:637

БОЖИДАРНИК Т.В., д-р екон. наук

Луцький національний технічний університет

ІВАНОВА Л.С., ГУРА А.М., кандидати екон. наук

Білоцерківський національний аграрний університет

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ МОЛОЧНОГО СКОТАРСТВА В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

В статті проведено оцінку сучасного стану молочного скотарства сільськогосподарських підприємств України. Визначені основні причини кризового стану виробництва молока в господарствах корпоративного сектору аграрного сектору України. Встановлено, що основною причиною критичного стану в галузі, в тому числі зменшення дійного стада, є відсутність достатньої, стабільної та своєчасної державної підтримки галузі

молочного скотарства, що ставить сільськогосподарські підприємства в досить складну фінансово-економічну ситуацію, особливо це стосується господарств, які мають невелику кількість корів і не застосовують новітніх технологій.

Доведено, що майбутнє молочного скотарства – це висококонцентровані сільськогосподарські підприємства, які використовують сучасні технології для виробництва молока.

Ключові слова: сільськогосподарські підприємства, молочне скотарство, поголів'я, інвестиційна привабливість.

Постановка проблеми. Молочне скотарство посідає одне з провідних місць серед галузей аграрного сектору економіки, не лише завдяки високій частці у виробництві валової продукції, але й вагомому впливу на економіку сільського господарства та рівень забезпечення населення продуктами харчування. Аграрні перетворення не сприяли стійкому розвитку молочного скотарства, внаслідок чого скоротилося поголів'я дійного стада, відновлення якого потребує багатьох років, й виробництво молока на душу населення з початку 90-х років зменшилося від 373 до 217,3 кг, що становить 57,2 % від науково обґрунтованої норми споживання.

Галузь виявилася непідготовленою до різкої зміни економічних умов, оскільки характеризувалася низьким потенціалом та високою залежністю від переробних підприємств. Трансформація економічних відносин, послаблення державного регулювання і фінансової підтримки розвитку молочного скотарства, посилення диспаритету цін на промислову та сільськогосподарську продукцію призвели до зниження темпів не тільки економічного зростання галузі, а й зниження економічної ефективності виробництва молока. Отже, зміни економічних умов господарювання, необхідність забезпечення конкурентоспроможного розвитку молочного скотарства в Україні потребують обґрунтування напрямів активізації процесів інтенсифікації виробництва молока.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляду багатоаспектних проблем розвитку молочного підкомплексу, питанням підвищення ефективності інтенсифікації виробництва молока присвячені праці вітчизняних учених-аграрників: П. Березівського, М. Ільчука, М. Пархомця, Д. Крисанова, Н. Оляднічук, В. Радька, І. Свиноуса, Т. Рудої та багатьох інших.

Метою дослідження є розробка практичних рекомендацій щодо розвитку молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах України.

Матеріал і методика дослідження. За теоретичну та методологічну базу дослідження взяті праці вітчизняних і зарубіжних вчених щодо економічної ефективності молочного скотарства. У результаті дослідження використовували сучасні методи загальнонаукового та економічного пізнання суспільно-господарських явищ і процесів: історичний та монографічний, діалектичний, абстрактно-логічний, графічний та ін.

Основні результати дослідження. В Україні у 70-80-х роках минулого століття було проведено спеціалізацію у тваринництві, виділено типи спеціалізованих господарств, обґрунтовано розміри молочних ферм. Створені в той час молочні комплекси (на промисловій основі), незважаючи на певні ускладнення функціонування, зумовлені, передусім, недосконалістю управлінської системи, досягли високих економічних результатів. Починаючи з 1990 р. молочне скотарство зазнало значного занепаду, відбувся стихійний розпад наявних колективних господарств із нагромадженим за кілька десятиліть досвідом роботи. Із розукрупненням великих колгоспів і радгоспів збільшилась кількість невеликих господарств, розпорошено основні виробничі засоби, масово розпродано велику рогату худобу, порушено системи кормозабезпечення, матеріально-технічна база застаріла, що призвело до фізичного і морального зубожіння в минулому успішних підприємств [1]. Темпи росту цін на пально-мастильні матеріали випереджували закупівельні ціни на молоко.

Як наслідок, змінилася соціально-економічна структура сільськогосподарської продукції, зросла частка господарств населення у виробництві молока. Переорієнтація сільськогосподарського виробництва на його подрібнення не сприяла розвитку галузі, оскільки дрібне виробництво виявилось неконкурентоспроможним, екстенсивним, низькоефективним, що й стало причиною зменшення обсягів виробництва молока. Зважаючи на необхідність формування внутрішнього й зовнішнього ринку молока і молочних продуктів, поліпшення якості харчування населення та підвищення конкурентоспроможності на світовому ринку, стратегічним завданням держави має стати відродження молочного скотарства, передусім великих товарних ферм і підприємств різної форми власності.

Особисті селянські господарства не в змозі забезпечити високу якість молока для виробництва конкурентоспроможних молочних продуктів, галузь потребує значних інвестицій на будівництво і реконструкцію великотоварних ферм для одержання якісної сировини за санітарно-гігієнічними показниками.

Вступ України до Світової організації торгівлі загострив питання про ефективність та конкурентоспроможність виробництва молочної продукції вітчизняними товаровиробниками, досягнення яких потребує значних зусиль і практичних дій.

Зазначимо, що основними виробниками молока залишаються особисті селянські господарства населення, частка яких у загальному обсязі становила 78,9 %. Пропозиція молочної сировини цієї категорії господарств постійно зростала, проте за останні три роки обсяг виробленого молока зменшився на 3,1 %, що свідчить про вичерпність ресурсів у даному секторі.

Ураховуючи тривалість біологічного циклу розвитку молодняка великої рогатої худоби, повільний темп розмноження тварин, низьку окупність матеріальних і фінансових витрат, відродження молочної галузі займе тривалий період. Розвиток молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах буде ускладнюватися, передусім, труднощами відбудови великих молочних ферм промислового типу, де можна виробляти значну кількість конкурентоспроможної молочної сировини за мінімальних затрат праці, енергії та матеріальних ресурсів.

У 2016 р. виробництво молока в господарствах усіх категорій зменшилося проти 2015 р. на 233,9 тис. т (2,2 %), у тому числі в господарствах населення – на 270,3 тис. т (3,4 %), тоді як у сільськогосподарських підприємствах, навпаки, збільшилося на 36,4 тис. т (1,4 %) [2].

Найбільше вироблено молока у 2016 р. в господарствах усіх категорій Вінницької та Полтавської областей (відповідно 853,6 та 796,5 тис. т), найменше – в Луганській, Донецькій, Запорізькій та Чернівецькій областях (відповідно 123,8; 192,8; 259,5 та 286,8 тис. т).

Зниження виробництва молока в господарствах усіх категорій у 2016 р. проти 2015 р. допустили 19 областей. Лише Вінницька, Хмельницька, Харківська, Полтавська та Рівненська області не зменшили його виробництво.

Найвищі обсяги приросту виробництва молока на сільськогосподарських підприємствах досягли Рівненська – 10,5 тис. т та Чернігівська – 10 тис. т, області.

У 2016 р. спостерігається щомісячне зменшення виробництва молока в господарствах усіх категорій проти 2015 р., крім лютого.

Протягом 7-ми місяців 2016 р. спостерігалася позитивна динаміка виробництва молока сільськогосподарськими підприємствами, що дало можливість збільшити річні обсяги його виробництва на 36,4 тис. т. Лише в січні, липні, серпні, вересні та жовтні 2016 р. було допущено зниження виробництва молока, проти відповідного періоду 2015 р., відповідно на 0,5; 4,7; 4,3 0,9 та 2,3 тис. т.

Ефективне функціонування молочного скотарства в ринкових умовах господарювання передбачає формування великих холдингів, об'єднань, спеціалізованих молочних ферм і комплексів, що застосовують передові технології і досягнення селекційної науки. Це підтверджується позитивними змінами, що відбуваються в останні роки в молочному скотарстві, зокрема істотним зростанням надоїв корів, збільшенням поголів'я худоби молочних інтенсивних типів, відбудовою в кожному регіоні молочних ферм і комплексів, у яких застосовують сучасні технологічні та технічні рішення з утримання й доїння корів, заготівлі кормів і прибирання гною [3].

Нині у структурі виробництва молока сільськогосподарськими підприємствами висококонцентровані товаровиробники виробили в 2016 р. близько 598,4 тис. т, або 23,6 % від загального обсягу. При цьому їхня загальна кількість становить 78 суб'єктів підприємницької діяльності. Так, обсяги виробництва 13-ма підприємствами дорівнюють 10,8 % валового надою молока сільськогосподарськими підприємствами України.

Поголів'я корів молочного стада в інтегрованих підприємствах становить 15,9 % від загального поголів'я корів у країні. При цьому частка обсягів виробництва молока коливається на рівні 18,3 %, що свідчить про вищу продуктивність корів в агрохолдингах – на 13,2 % порівняно з інтегрованими сільськогосподарськими підприємствами.

Таким чином, можна констатувати високий рівень бізнес-процесів, особливо щодо умов утримання, годівлі, селекційної роботи, що забезпечує вищу від середньої по країні продуктивність, надійність зв'язків із переробними підприємствами (деякі агрохолдинги не мають повно-

го технологічного циклу виробництва і переробки молока) і т.д.

Агрохолдинги прагнуть використовувати власні ресурси (сировинну базу) (організуються або поглинаються сільськогосподарські підприємства, які вирощують і заготовляють кормові культури) для приготування комбікормів (будуються комбікормові цехи та заводи на території ферм, щоб знизити транспортні й інші витрати, оперативно реагувати на потреби тварин у споживанні різних видів кормів), що безпосередньо впливає на собівартість виробленого 1 л молока.

Досить показовими для молочного тваринництва є кардинальні зміни, що відбулися в останні 20 років у структурі виробництва молока за типами господарюючих суб'єктів. Основне виробництво молока сконцентровано у приватному секторі з примітивними умовами утримання худоби, зокрема санітарними та гігієнічними, що і є наслідком низької якості сировини, яка й відповідно оплачується. За дрібнотоварного виробництва та ручної праці така ціна не виправдовує праці селянина. Через високий рівень концентрації виробництва у приватному секторі не можна належним чином вирішити одну з основних проблем молокопереробної промисловості – забезпечення якісним молоком, адже для цього потрібно впроваджувати нові технології утримання, годівлі, ветеринарного обслуговування тощо [4].

За весь час незалежності України загальне поголів'я корів зберігає тенденцію до зменшення. Поголів'я корів у господарствах всіх категорій на 1 січня 2017 р. зменшилося на 57,7 тис. голів порівняно з 1 січнем 2016 р., у тому числі в сільськогосподарських підприємствах – на 20,5 тис., у господарствах населення – на 37,2 тис. голів.

Основний масив поголів'я корів в усіх господарствах категорій на 1 січня 2017 року був сконцентрований у Вінницькій (157,9 тис. голів), Хмельницькій (136 тис.), Полтавській (127,2 тис.), Львівській (121,3 тис.) та Чернігівській (113,3 тис. голів) областях, а на сільськогосподарських підприємствах – у Полтавській, Чернігівській та Черкаській областях (відповідно 64,5; 46,6 та 46,4 тис. голів).

Поголів'я корів в господарствах усіх категорій на 1 січня 2017 р., проти 1 січня 2016 р., зменшили всі регіони України, а найбільше – Львівська (8,4 тис. голів), Черкаська (5,4 тис.), Полтавська (4,4 тис.), Чернігівська (4,3 тис.) та Одеська (4 тис. голів) області.

Понад 130 тис. голів корів молочного напрямку продуктивності станом на 1 січня 2017 р. зосереджено у господарствах двох областей, зокрема у Вінницькій, Хмельницькій, від 120 до 130 тис. – у Львівській, Полтавській, від 100 до 120 тис. – у Чернігівській, Житомирській, Волинській, до 100 тис. голів – у 17 областях.

Станом на 1 січня 2017 р. у сільськогосподарських підприємствах утримувалося 463,1 тис. голів молочних корів, що на 18,9 тис. голів менше проти відповідного періоду 2016 р.

Лідерами за кількістю поголів'я корів молочного напрямку продуктивності в сільськогосподарських підприємствах були три області – Полтавська, Черкаська та Чернігівська (відповідно 64,4; 45,9; 43,3 тис. голів). Менше 10 тис. голів молочних корів було зосереджено у Закарпатській (1 тис. голів), Чернівецькій (3,2 тис.), Івано-Франківській (3,3 тис.), Херсонській (6,1 тис.), Львівській (6,2 тис.), Миколаївській (6,7 тис.), Запорізькій (7,1 тис.), Луганській (7,9 тис.) та Одеській (9 тис. голів) областях.

Безумовно, скорочення поголів'я корів та обсягів виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах на початку та всередині дев'яностих років було цілком зрозумілим. Кризові явища в сільському господарстві й економіці країни, зниження купівельної спроможності населення, обмеженість державної підтримки галузі та інші фактори призвели до стрімкого врізання худоби сільськогосподарськими підприємствами.

Усупереч статусу однієї з найбільш перспективних і потенційно інвестиційно привабливих галузей сільського господарства, розвиток великотоварного молочного скотарства в останнє десятиріччя не набув позитивних тенденцій порівняно з 1991 р. Однією з головних стримуючих причин можна вважати відсутність спільної для виробника молочної сировини та переробника довгострокової стратегії розвитку молочної галузі [5]. Зважаючи, що великий проміжок часу, щорічні потреби молокопереробної галузі в молочної сировині не перевищували 25 % від загальних обсягів надоїв молока. Не відчуваючи нестачі сировини, переробник диктував рівень цін попиту, компенсуючи нестачу пропозиції молока від великотоварних виробників сировиною, що вироблялась в особистих селянських господарствах. Викривлення кривої попиту/пропозиції в сторону пропозиції призводило до зменшення закупівельних цін на молоко для сільськогос-

подарського виробника. Ситуація ускладнювалась також сезонністю пропозиції молочної сировини і значними коливаннями закупівельної ціни. Як наслідок – молочне виробництво для сільськогосподарських підприємств відзначалось волатильністю та порівняно низькою прибутковістю у порівнянні з іншими галузями, особливо рослинництвом. У сукупності це призвело до скорочення загальних показників роботи галузі молочного скотарства в секторі великотоварного виробництва.

Лише на тлі дефіциту молочної сировини та високих закупівельних цін в останні декілька років, ситуація з молочним скотарством в сільськогосподарських підприємствах почала дещо виправлятися. У 2009-2016 рр. спостерігалась тенденція збільшення обсягів виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах при загальному скороченні поголів'я корів. Збільшилась частка сільськогосподарських підприємств у загальних обсягах надходження молока на переробні підприємства.

Як свідчать проведені дослідження В.Я. Меселем-Веселяком, скорочення обсягів виробництва в сільськогосподарських підприємствах є результатом диспаритету цін реалізації молока, виробленого сільськогосподарськими виробниками, і цін на реалізовані молочні продукти, вироблені молокопереробними підприємствами [6].

Значний диспаритет цін не на користь сільського господарства, де виробляється молоко, склався ще у 1993 р., коли показник зміни річного індексу цін на молоко, реалізоване молокопереробним підприємствам, становив 41,7, а на молочні продукти, реалізовані молокопереробними підприємствами – 237,6, тобто створився 5,7-кратний диспаритет цін, а за наростаючим індексом цін він становив 10,9 раза. Молокопереробні підприємства завдяки таким різким зниженням цін на молоко і підвищенням цін на молочні продукти одержали надприбутки, а сільське господарство недоодержало доходу, що знизило їх купівельну спроможність і призвело до зменшення виробництва молока від 24,5 млн т у 1990 р. до 18,4 – у 1993 р., або на 25 %.

У подальшому за 1994-1996 рр. коефіцієнти співвідношення річних індексів цін на молоко, вироблене сільськогосподарськими виробниками і молокопродукти, вироблені молокопереробними підприємствами, стали на користь сільського господарства. Коефіцієнт співвідношення річних індексів цін на молокопродукти і молоко становив у 1994 р. – 0,96, у 1995 – 0,48, у 1996 – 0,86, і 2003 р. – 0,89.

Потім диспаритет був не на користь сільського господарства, за коефіцієнта співвідношення річного індексу зміни цін на молочні продукти молокопереробних підприємств до річних цін на молоко: 1,07 – у 1998 р., 1,2 – у 2002 р. Від 2003 р. – знову диспаритет схилився на користь сільського господарства за коефіцієнта співвідношення – 0,89, у 2004 р. – 0,93, у 2005 р. – 0,88. У 2008 р. диспаритет вирівнявся за коефіцієнта співвідношення 1,0 при коефіцієнті у 2009 р. – не на користь сільського господарства при коефіцієнті 1,07, а в 2016 р. – 1,09.

Отже, відзначається постійна зміна диспаритету – то на користь молокопереробних підприємств, то – сільськогосподарських виробників молока.

Відомо, що порівняно з іншими галузями сільського господарства, рішення про інвестування в молочне скотарство є найбільш складним з огляду на наступні фактори: молочному скотарству властивим є висока фондоємність та, як наслідок, найбільше співвідношення вартості основних і оборотних засобів та коштів, що використовуються у виробничому процесі; має найдовший операційний цикл обертання обігових коштів і відповідно найменшу річну кількість їх обертів; внаслідок великої інвестоємності молочне виробництво дає менший обсяг виручки на одиницю інвестицій; в цілому молочне скотарство має найбільші порівняно з іншими галузями строки окупності [7].

Також особливістю молочного скотарства є те, що зменшення обсягів спрямованих інвестицій за рахунок більш дешевого й менш технологічного та якісного обладнання, здешевлення і спрощення проектів ферм, використання більш дешевих та менш продуктивних порід корів і таке інше призводять до різкої втрати економічної ефективності створюваного молочного виробництва.

Крім традиційних економічних складностей, інвестиційна привабливість сектору ускладнюється й факторами, що визначають локальний інвестиційний клімат: невизначеність з земельним питанням, високі відсоткові кредитні ставки за постійно змінних умов кредитування, відсутність дієвих механізмів інвестиційного стимулювання, підтримки та захисту інвестицій з боку держави.

Незважаючи на згадані вище проблеми, в секторі поступово відбуваються інвестиційні процеси, спрямовані на оновлення та створення нових виробничих потужностей молочного скотарства, запровадження інноваційних технологій та системний розвиток сучасного молочного виробництва. Однак, в цілому, ці процеси поки мають винятковий характер, істотно не впливаючи на загальний стан молочної галузі.

Нині версію про неприбутковість молочнотоварних ферм молочарі практично цілковито спростували – в багатьох регіонах на сільгосппідприємствах, які мають власну кормову базу, рентабельність виробництва молока перевищує 35–40 %. Високі виробничі показники, зокрема продуктивність корів на рівні 7–8, а то і 9 тис. т є поширеним явищем. Проте специфіка галузі потребує враховувати численні технічні й технологічні фактори.

Для потенційних інвесторів питання окупності інвестицій у молочний бізнес залишається найбільш актуальним. Якщо ж розглядати досвід України й Росії, то побачимо, що інвестиції в молочнотоварні комплекси можуть окупуватись досить тривалий час – від 10 до 15 років. Для більшості інвесторів це неприпустимо, адже в галузі, де окупність два-три роки. Проте згідно з елементарними підрахунками терміни окупності в молочарстві не мають перевищувати чотири-п'ять років. І ця невідповідність між теорією та реальністю є головною проблемою для розвитку промислового молочарства та головною перешкодою для інвестицій [8].

На інвестиційну привабливість молочної галузі України впливають одразу кілька негативних чинників. По-перше, це значні стартові інвестиції, непорівнянні з іншими галузями. По-друге, земельні відносини досі не врегульовано, а скотарство просто не може існувати без землі. Окрім цих двох головних причин – значних інвестицій та землі – є ще низка перешкод. Зокрема застарілі ветеринарні й будівельні нормативи. Усе це гальмує розвиток, зменшує виробничі показники та збільшує вартість інвестицій. Тому для створення ефективного, рентабельного молочного бізнесу необхідно докласти зусиль та вкласти коштів значно більше, ніж в інших галузях сільського господарства.

Висновки. Узагальнюючи результати проведеного дослідження можна виділити основні причини, які негативно вплинули на розвиток галузі молочного скотарства.

Основною причиною критичного стану в галузі, в тому числі зменшення дійного стада, є відсутність достатньої, стабільної та своєчасної державної підтримки галузі молочного скотарства, що ставить сільськогосподарські підприємства в досить складну фінансово-економічну ситуацію, особливо це стосується господарств, які мають невелику кількість корів і не застосовують новітніх технологій.

Низький рівень технологічного оснащення виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах. За результатами проведених обстежень 89 % чисельності корів утримується за застарілими затратними технологіями виробництва молока з застосуванням їх прив'язного утримання і лише 11 % наявного обстеженого поголів'я сільгосппідприємств утримуються із застосуванням сучасних технологій. Такі господарства внаслідок відсутності власних оборотних коштів поголів'я корів використовують як розрахунковий товар за кредити пально-мастильні матеріали, насіння, різні послуги, особливо під час посівних компаній та в період жнив.

Окрім того, однією із важливих причин зменшення поголів'я корів і відсутності його нарощування є не приділення сільгосппідприємствами належної уваги до відтворення стада, вирощування необхідної кількості та відповідної якості телиць для заміни та збільшення маточного поголів'я. Оскільки основним джерелом нарощування дійного стада завжди було поповнення його за рахунок вирощеного власного ремонтного молодняка.

Фінансовий стан більшості сільськогосподарських підприємств не дає змоги проводити модернізацію, застосовувати новітні технології. Внаслідок перелічених обставин потенціал галузі не використовується і наполовину, надзвичайно низькою залишається якість тваринницької сировини. Потенційні можливості збільшення виробництва молока та яловичини в господарствах населення також майже вичерпані, фермерські господарства практично не займаються молочним скотарством. За таких умов лише комплексний підхід до розв'язання нагальних проблем у скотарстві докорінно покращить ситуацію в цьому сегменті вітчизняного тваринництва.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Місюк М.В. Ринок продукції скотарства: монографія. К.: ННЦ ІАЕ, 2012. 330 с.
2. Дослідження рівня продуктивності та ефективності діяльності підприємств різних форм власності в галузі тваринництва України за 2016 рік /І.М. Демчак та ін. К.: НДІ "Укragenpromproduktivnist", 2017. 142 с.
3. Свиноус І., Іванова Л., Радько В. Проблеми підвищення прибутковості виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах України. Економіст. 2014. № 6. С. 61-63.
4. Стельмашук А.М. Відтворення та інтенсифікація молочного скотарства в аграрних господарствах. Науково-виробничий журнал. Інноваційна економіка. 2014. № 1. С. 32-38.
5. Шиян Н.І. Парадигма визначення закономірностей розвитку молочного скотарства. Економіка АПК. 2014. № 9. С. 57-63; 2014. № 1. С. 32-38.
6. Месель-Веселяк В.Я., Федоров М.М. Стратегічні напрями розвитку аграрного сектору економіки України. Економіка АПК. 2016. № 6. С. 37-49.
7. Баланюк І. Ф., Жук О. І., Шеленко Д. І. Тенденції структурних змін виробництва продукції тваринництва сільськогосподарськими підприємствами. Інноваційна економіка. 2012. № 6. С. 57–60.
8. Антощенкова В.В. Стан та перспективи розвитку молочного скотарства України. Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва. Економічні науки. Х.: ХНАУ, 2015. № 1. С. 90-96.

REFERENCES

1. Misjuk M.V. (2012). Rynok produkciï skotarstva: monografija. [Livestock production market: monograph]. K., NNC IAE, 330 p.
2. I.M. Demchak ta in. (2017). Doslidzhennja rivnja produktyvnosti ta efektyvnosti dijal'nosti pidprijemstv riznyh form vlasnosti v galuzi tvarynnyctva Ukrai'ny za 2016 rik. [Investigation of the level of productivity and efficiency of activity of enterprises of different ownership forms in the field of animal husbandry of Ukraine for 2016]. K., NDI "Ukragroproduktivnist", 142 p.
3. Svynous I., Ivanova L., Rad'ko V. (2014). Problemy pidvyshhennja prybutkovosti vyrobnyctva moloka v sil's'kogospodars'kyh pidprijemstvah Ukrai'ny. Ekonomist. [Problems of increasing profitability of milk production in agricultural enterprises of Ukraine. Economist]. № 6, pp. 61-63.
4. Stel'mashuk A.M. (2014). Vidtvorennya ta intensyfikacija molochnogo skotarstva v agrarnyh gospodarstvah. Naukovo-vyrobnychij zhurnal. Innovacijna ekonomika. [Reproduction and intensification of dairy farming in agrarian farms. Scientific and production magazine. Innovative economy]. № 1. pp. 32-38.
5. Shyjan N.I. (2014). Paradygm vyznachennja zakonmironostej rozvytku molochnogo skotarstva. Ekonomika APK. [Paradigm of determining the patterns of development of dairy cattle breeding. Economy of agroindustrial complex]. № 9, pp. 57-63; № 1, pp. 32-38.
6. Mesel'-Veseljak V.Ja., Fedorov M.M. (2016). Strategichni naprjamy rozvytku agrarnogo sektoru ekonomiky Ukrai'ny. Ekonomika APK. [Strategic directions of development of the agrarian sector of the Ukrainian economy. Economy of agroindustrial complex]. № 6, pp. 37-49.
7. Balanjuk I. F., Zhuk O. I., Shelenko D. I. (2012). Tendencii' strukturyh zmin vyrobnyctva produkciï tvarynnyctva sil's'kogospodars'kymy pidprijemstvamy. Innovacijna ekonomika. [Trends in structural changes in livestock production by agricultural enterprises. Innovative economy]. № 6, pp. 57–60.
8. Antoshhenkova V.V. (2015). Stan ta perspektyvy rozvytku molochnogo skotarstva Ukrai'ny Visnyk Harkivs'kogo nacional'nogo agrarnogo univrsytetu im. V.V. Dokuchajeva. Ekonomichni nauky. [Status and prospects of dairy cattle breeding in Ukraine. Bulletin of Kharkiv National Agrarian University named after. VV Dokuchaev Economic sciences]. H., HNAU, № 1, pp. 90-96.

Организационно-экономические основы развития молочного скотоводства в сельскохозяйственных предприятиях

Божидарник Т.В., Іванова Л.С., Гура В.М.

В статье проводится оценка современного состояния молочного скотоводства сельскохозяйственных предприятий Украины. Определены основные причины кризисного состояния производства молока в хозяйствах корпоративного сектора аграрного сектора Украины. Установлено, что основной причиной критического состояния в отрасли, в том числе уменьшение дойного стада, является отсутствие достаточной, стабильной и своевременной государственной поддержки отрасли молочного скотоводства, что ставит сельскохозяйственные предприятия в достаточно сложную финансово-экономическую ситуацию, особенно это касается хозяйств, которые имеют небольшое количество коров и не применяют новейших технологий.

Доказано, что будущее молочного скотоводства – это высококонцентрированные сельскохозяйственные предприятия, которые используют современные технологии для производства молока.

Ключевые слова: сельскохозяйственные предприятия, молочное скотоводство, поголовье, инвестиционная привлекательность.

Organizational-economic bases of development of dairy cattle breeding in the agricultural enterprises

Bozhydarnik T., Ivanova L., Gura A.

The aim of the study is to develop practical recommendations for the development of dairy cattle breeding in the agricultural enterprises of Ukraine.

For the theoretical and methodological basis of the study was taken of domestic and foreign scholars on the economic efficiency of dairy cattle. The study used modern methods of scientific and economic knowledge of the socio-economic phenomena and sank: historical and monographic, dialectical and abstract-logical, graphical, etc.

Dairy farming is one of the leading places among the branches of the agricultural sector, not only due to the high share in gross output, but also a significant impact on the rural economy and the level of providing the population with food. Agrarian transformation was not conducive to sustainable development of dairy cattle breeding, resulting in decreased the number of dairy herds, the restoration of which requires many years, and milk production per capita since the early 90-ies has declined.

Transformation of economic relations, weakening of state regulation and financial support of development of dairy cattle breeding, increasing disparity of prices on industrial and agricultural products led to lower rates of not only growth, but also reduced the economic efficiency of milk production. Therefore, changes in economic conditions, the need to ensure competitive development of dairy cattle breeding in Ukraine require substantiation of directions of intensification of the processes of intensification of milk production.

The development of dairy cattle breeding in Ukraine for the period of the 70-80-ies of the last century until today. It is revealed that in the 70-80-ies of the last century was conducted by the specialization in livestock of selected types of specialized farms, justifies the size of dairy farms. At the time dairy complexes, in spite of certain complications of functioning, primarily due to the imperfection of management system, achieved high economic results.

Found that since 1990, dairy cattle breeding has undergone significant decline, held a spontaneous collapse of the collective farms with agromachines in decades of experience. As a result, have changed the socio-economic structure of agricultural production, the share of households in milk production. Reorientation of agricultural production to its grinding not contributed to the development of the industry, because small-scale production was not competitive, extensive, nizkoeffektivnyj, and that was the reason for the decrease in milk production.

It is indicated that the main producers of milk remain private farms of the population, whose share in the total volume was 78.9%. Offer raw milk in this category of farms grew steadily, however, over the past three years, the volume of produced milk decreased by 3,1%, indicating the exhaustion of resources in the sector.

It is established that in 2016 the production of milk in all categories of farms decreased vs 2015 233.9 sq kt (2,2 %), including households on 270,3 thousand tons (3.4 percent), while in agricultural enterprises, on the contrary, increased by 36.4 thousand tons (1,4 %).

The calculated structure of milk production by agricultural enterprises. The settlement data indicate that highly concentrated producers made in 2016 about 598,4 thousand tons, or 23.6% of the total. However, their total number is 78 of business entities.

The results of the study identified the main reasons that negatively influenced the development of branch of dairy cattle breeding, namely:

The lack of adequate, stable and timely state support of branch of dairy cattle breeding that puts agricultural enterprises in a difficult financial and economic situation.

Low level of technological equipment of milk production in agricultural enterprises.

Not paying farmers proper attention to reproduction of the herd, cultivation of the necessary quantity and appropriate quality heifers for replacement and increase the breeding stock.

Key words: dairy cattle, dairy farm, agricultural enterprises.

Надійшла 11.10.2017 р.

УДК 631.115.11 : 316.343.644

КРОПИВКО М.М., д-р екон. наук

Національна академія аграрних наук України

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ СІМЕЙНИХ ФЕРМ В УКРАЇНІ

Висвітлено процес створення сімейного фермерського господарства, який доцільно розпочати з визначення його організаційно-правової форми, адже у разі реєстрації господарства як фізичної особи-підприємця його голові необхідно наймати членів сім'ї за трудовими угодами і щомісячно платити заробітну плату. Водночас перевагою функціонування зазначеної організаційно-правової форми є можливість одноосібного керування господарством із виключним правом голови щодо перерозподілу результатів виробничої діяльності.

Встановлено, що сучасні виклики, які постають перед господарствами населення, призводять до необхідності пошуку шляхів їх подальшого розвитку. Одним із напрямів такого розвитку є перетворення господарств населення у сімейні фермерські господарства. При цьому, такі господарства можуть набувати організаційно-правових форм як у статусі юридичної, так і фізичної особи-підприємця. Виділено основні етапи таких перетворень.

Ключові слова: сімейні господарства, особисті селянські господарства, фермерські господарства.

Постановка проблеми. Сучасні процеси, пов'язані з інтеграцією України до Європейського економічного простору, зумовлюють особливості організації сільськогосподарської діяльності. Так вступ України до Європейського Союзу передбачає ведення сільськогосподарського виробництва на товарних засадах, що не лише призведе до неможливості реалізації за офіційними каналами збуту виробленої продукції господарств населення, у тому числі й особистих,

а й додаткових витрат у зв'язку із неможливістю отримання державної допомоги для ведення господарювання, примусового переведення цієї форми у інші організаційно-правові форми господарювання, або продажу чи передачі в довгострокову оренду їхніх земельних ділянок, виплатою штрафів, пені та інших непередбачуваних витрат.

Натомість, перетворення значної частини господарств населення у господарства, що провадитимуть виробництво сільськогосподарської продукції на засадах підприємницької діяльності дозволить не лише долучитися до отримання фінансової підтримки й покращити соціальне забезпечення членів сільських домогосподарств, а й суттєво зменшити обсяги оподаткування за рахунок урахування у собівартості виробництва заробітної плати, відрахувань до пенсійного фонду, врахування вартості збуту виробленої продукції тощо.

Таке перетворення можливо здійснити шляхом набуття ними організаційно-правового статусу сімейного фермерського господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку різних організаційно-правових форм господарювання у сільському господарстві, заснованих на сімейному підприємстві, протягом тривалого часу привертають увагу багатьох провідних вчених-економістів, зокрема таких як О.В. Чаянова, С.Г. Струмліна, Ю.П. Макаренко, І.В. Прокопи, В.Я. Месель-Веселяка, І.В. Свиноуса, В.К. Збарського, М.Й. Маліка та багатьох інших. Водночас організаційні особливості перетворення господарств населення у сімейні фермерські господарства і досі достатньо не опрацьовані.

Метою статті є наукове обґрунтування шляхів і механізмів трансформації частини господарств населення у сімейні фермерські господарства.

Матеріал і методика дослідження. За теоретичну та методологічну базу дослідження взяті праці вітчизняних і зарубіжних вчених щодо організаційних особливостей створення сімейних ферм в Україні. У результаті дослідження використовували сучасні методи загальнонаукового та економічного пізнання суспільно-господарських явищ і процесів: історичний та монографічний, діалектичний, абстрактно-логічний, графічний та ін.

Основні результати дослідження. Згідно із законом України «Про фермерське господарство» сімейне фермерське господарство може бути зареєстровано як юридична особа (фермерське господарство), так і у формі фізичної особи-підприємця. При цьому сімейне фермерське господарство як у організаційно-правовій формі фермерського господарства, так і форм фізичної особи-підприємця належить до четвертої групи оподаткування, у якій об'єктом оподаткування є площа сільськогосподарських угідь, що перебуває у власності сільськогосподарського товаровиробника або надана йому у користування, у тому числі на умовах оренди [1].

У разі реєстрації сімейного фермерського господарства, як суб'єкта підприємницької діяльності, члени домогосподарств населення будуть мати наступні переваги [2]:

1. Значно вищу реалізаційну ціну, порівняно з особистим селянським господарством чи іншими формами непідприємницької діяльності, на вироблену у господарстві продукцію.
2. Продаж виробленої продукції не лише на переробні чи закупівельні підприємства, а й за іншими каналами збуту.
3. Фіксовану суму податкових платежів і полегшену звітність перед фіскальними органами.
4. Можливість отримання додаткового фінансування за рахунок державного і місцевих бюджетів.
5. Можливість отримання кредитів для розвитку господарської діяльності за рахунок отримання іноземних грантів, кредитів і допомоги.
6. Можливість формування товарних партій для збуту виробленої продукції.
7. Відповідність європейським стандартам щодо виробництва сільськогосподарської продукції.
8. Урегульованість економічних відносин, що впливатиме на розподіл доходів, а також соціальної захищеності кожного із членів домогосподарства.

Водночас, недоліками сімейного фермерського господарства у разі реєстрації його як суб'єкта підприємницької діяльності, є [2]:

1. Збільшення вартості виробничих витрат у зв'язку із необхідністю дотримання європейських стандартів щодо ведення сільськогосподарської діяльності.
2. Необхідність щоквартального (у разі реєстрації як фермерське господарство) відрахування податків шляхом сплати у I кварталі – 10 %, у II кварталі – 10, у III кварталі – 50, а у

IV кварталі – 30 % загального обсягу оподаткування. У разі ж реєстрації як фізичної особи-підприємця сплата податків здійснюється щомісячно.

3. Збільшення обсягу оподаткування у разі надання сімейним фермерським господарствам в оренду земельних ділянок, загальна площа яких перевищує 0,2 гектара, житлових приміщень та/або їх частини, загальна площа яких перевищує 100 квадратних метрів і нежитлових приміщень (споруди, будівлі) та/або їх частини, загальна площа яких перевищує 300 квадратних метрів.

4. Вузька спеціалізація ведення господарської діяльності та, у майбутньому, квотування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції.

5. Невчасне або неповне фінансування заходів за рахунок джерел, наведених у пп. 4-5 перераху суб'єкта підприємницької діяльності.

6. Необхідність звітування перед фіскальними органами і, у зв'язку з цим, можливі незаплановані видатки.

При цьому створення сімейних фермерських господарств відбувається на засадах сімейного підприємництва.

У цілому ж, організація створення і державна реєстрація сімейного фермерського господарства відбувається у кілька етапів, які наведено на рисунку 1.

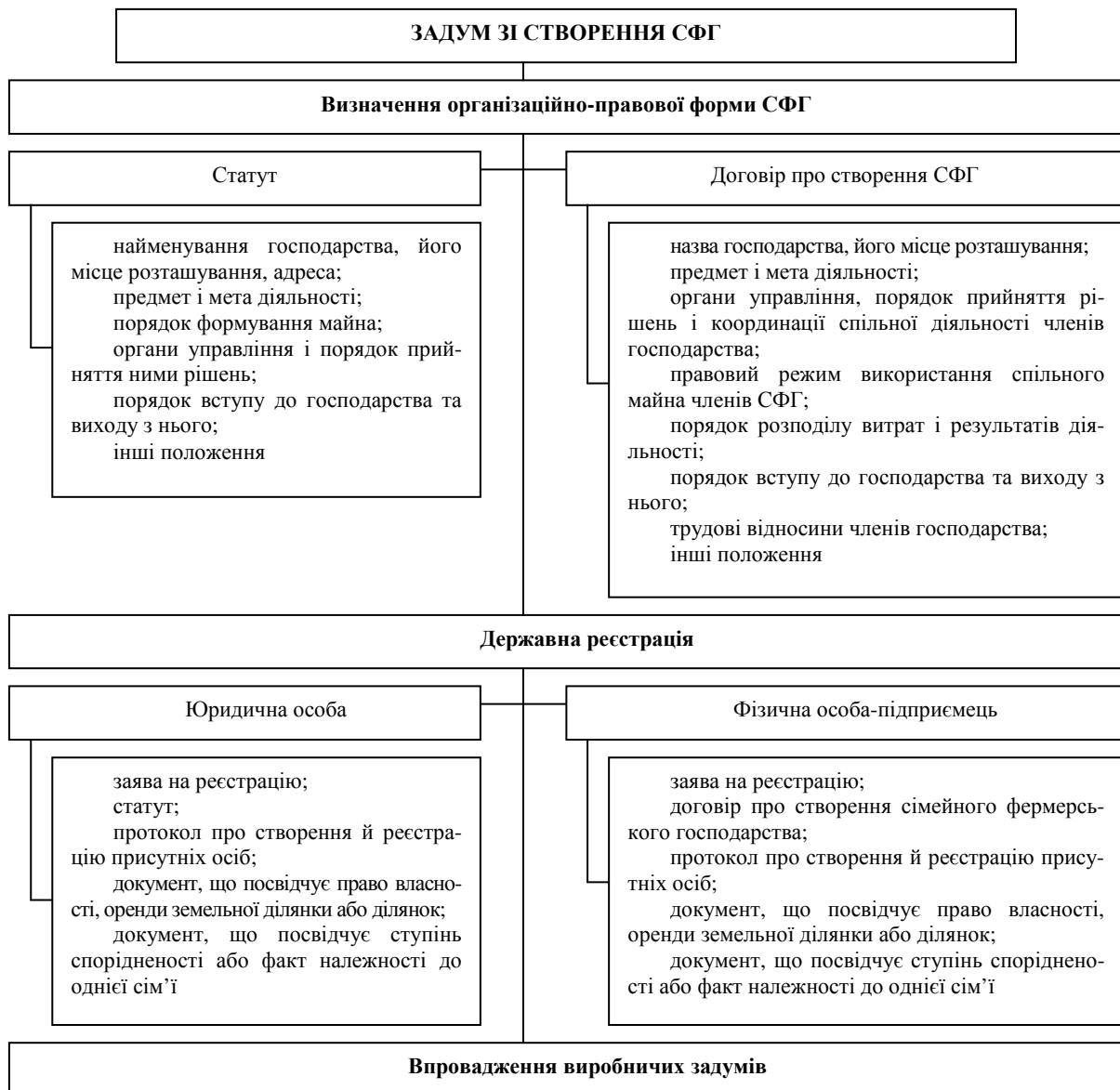

Рис. 1. Етапи створення сімейного фермерського господарства.

Джерело: Власні дослідження та узагальнення.

Відповідно до наведеного, процес створення сімейного фермерського господарства доцільно розпочати з визначення його організаційно-правової форми, адже у разі реєстрації господарства як фізичної особи-підприємця його голові необхідно наймати членів сім'ї за трудовими угодами і щомісячно платити заробітну плату. Водночас перевагою функціонування зазначеної організаційно-правової форми є можливість одноосібного керування господарством із виключним правом голови щодо перерозподілу результатів виробничої діяльності.

Згідно із законом України «Про фермерське господарство» сімейне фермерське господарство може бути зареєстровано як юридична особа, за умови що в його підприємницькій діяльності використовується праця членів такого господарства, якими є виключно члени однієї сім'ї. У разі реєстрації сімейного фермерського господарства як юридичної особи майно, яке створюється, належить членам родини на засадах спільної сумісної власності, а отриманий дохід сімейного фермерського господарства розподіляється відповідно до вкладу кожного члена родини у виробничу діяльність [1].

У разі виділення частки із майна, що є у спільній сумісній власності, частки кожного із співвласників у праві спільної сумісної власності є рівними [3].

Після визначення організаційно-правової форми сімейного фермерського господарства необхідно підготувати відповідні документи щодо державної реєстрації – статут чи договір про створення господарства.

Статут укладається у разі прийняття членами домогосподарства рішення щодо реєстрації сімейного фермерського господарства як юридичної особи. У ньому зазначається назва господарства та його місце розташування, мета й завдання діяльності, розмір і порядок створення статутного капіталу, організаційні засади з управління господарською діяльністю, порядок розподілу доходів і збитків, особу-керівника та його повноваження, умови реорганізації або ліквідації тощо. При цьому нотаріальне посвідчення статуту не є обов'язковим.

Якщо ж членами домогосподарства прийнято рішення щодо реєстрації сімейного фермерського господарства у організаційно-правовій формі фізичної особи-підприємця, укладається договір про створення господарства [4]. У ньому необхідно зазначити: назву господарства та його місце розташування, мету діяльності та яким видом сільськогосподарської діяльності воно буде займатися, яким чином буде здійснюватися управління господарською діяльністю, використовуватиметься у виробничій діяльності спільне майно та розподілятимуться ефекти від реалізації вироблених товарів чи наданих послуг, умови та шляхи вступу до господарства і виходу з нього, трудові відносини між членами домогосподарства тощо.

Окрім того, договором має бути визначений розмір статутного фонду й частки засновників господарства, склад цінностей, якими наповнюється цей фонд (грошові кошти, майно тощо). Якщо внесок засновників до статутного фонду передбачається здійснювати у грошовій формі – необхідно відкрити поточний рахунок в банку, підтвердженням якого буде його довідка.

Передача майна має бути підтверджена актом приймання-передачі, який завіряється підписами засновників і фізичної особи-підприємця, що необхідно як для визначення винагороди від участі у виробничій діяльності, так і у разі виникнення суперечок за реорганізації, ліквідації чи зміни організаційно-правової форми господарства.

Договір про створення сімейного фермерського господарства укладається членами однієї сім'ї в письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню.

Наступним етапом є державна реєстрація сімейного фермерського господарства [5].

У разі прийняття членами домогосподарства рішення щодо реєстрації сімейного фермерського господарства як юридичної особи голова або уповноважена особа має особисто подати (надіслати поштовим відправленням з описом вкладення або в разі подання електронних документів подати опис, що містить відомості про надіслані електронні документи, в електронній формі) державному реєстратору наступні документи:

- заповнену реєстраційну картку на проведення державної реєстрації юридичної особи;
- два примірники Статуту сімейного фермерського господарства (у разі подання електронних документів – один екземпляр);
- документ, що засвідчує внесення реєстраційного збору за проведення державної реєстрації юридичної особи. У разі подання електронних документів для проведення державної реєстрації підтвердженням внесення плати за проведення державної реєстрації юридичної особи є

примірник електронного розрахункового документа, засвідченого електронним цифровим підписом;

- копію Державного акта на право приватної власності засновників на землю чи копію Державного акта на право постійного користування землею, або нотаріально посвідчену копію договору про право користування землею засновниками, зокрема на умовах оренди;

- документ, що посвідчує ступінь спорідненості або факт належності до однієї сім'ї.

У разі прийняття членами домогосподарства рішення щодо реєстрації сімейного фермерського господарства в організаційно-правовій формі фізичної особи-підприємця голова господарства надає державному реєстратору наступні документи:

- заяву про Держреєстрацію фізичної особи-підприємця;

- договір про створення сімейного фермерського господарства;

- протокол рішення щодо створення сімейного фермерського господарства із задокументованою присутністю усіх зацікавлених осіб;

- копію Державного акта на право приватної власності засновників на землю чи копію Державного акта на право постійного користування землею, або нотаріально посвідчену копію договору про право користування землею засновниками, зокрема на умовах оренди;

- документ, що посвідчує ступінь спорідненості або факт належності до однієї сім'ї.

Окрім того, реєструючи сімейне фермерське господарство у організаційно-правовій формі фізичної особи-підприємця, можливо також подати заяву на реєстрацію господарства як платника ПДВ.

Після реєстрації господарства його голові необхідно обов'язково зареєструвати книгу обліку доходів. З цією метою подається заява на ім'я начальника Державної фіскальної служби, де господарство перебуватиме на обліку, складена в довільній формі, а також сама книга.

Придбати книгу обліку доходів можна в фіскальній службі або у канцелярському магазині, де продають бланки документів. До того як заповнювати книгу, її слід зареєструвати в податковій інспекції, де підприємець перебуває на обліку. Для цього подається заява довільної форми на ім'я начальника органу Державної фіскальної служби. Зазначена заява подається лише у паперовому вигляді.

Книга має бути прошнурована, а сторінки пронумеровані. Першу сторінку необхідно заповнити, вказавши:

- ПІБ підприємця;

- реєстраційний номер облікової картки платника податків або серію та номер паспорта;

- адресу та місце розташування земельних угідь господарства, зазначену в реєстраційних документах.

При цьому голова фермерського господарства має змогу надавати звітність в електронному вигляді через Інтернет. З цією метою в акредитованому центрі сертифікації ключів Державної фіскальної служби необхідно отримати ключ електронного цифрового підпису та заключити договір щодо визнання електронних документів Державною фіскальною службою.

У результаті, протягом 24 годин з моменту подання цих документів, на порталі електронних сервісів публікують виписку з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань.

Водночас реалізація задуму зі створення сімейної ферми потребує ґрунтовного дослідження його ефективності. Адже негативні наслідки впровадження будь-якого інвестиційного проекту впливатимуть не лише на збільшення обсягу витрат домогосподарства, а й на обсяги доходів його членів. Тому селянам необхідно визначитися як із технологічними особливостями, так і економічними наслідками реалізації таких задумів.

З цією метою варто розробити докладний план дій, який можливо відобразити у формі інвестиційного проекту де ґрунтовно описуються як технологічні особливості, так і економічні аспекти реалізації задуму зі створення сімейної ферми.

Ми поділяємо думку науковців, що стримуючими чинниками розвитку фермерських господарств є наступні: недосконалість законодавчої бази; слабка підтримка з боку державних, регіональних утворень; слабкий розвиток інфраструктури збуту, переробки і зберігання готової продукції; недостатність методичного забезпечення організаційно-економічної діяльності фермерських господарств, а також низька дієвість бюджетної підтримки їх діяльності та відсут-

ність інструментів фінансової підтримки відтворення їхньої матеріально-технічної бази, відсутність інструментів страхування виробничої діяльності та підтримки кредитування [6-8].

Вважаємо, що позитивні зрушення у розвиток фермерських господарств повинні зробити передбачені заходи їхньої державної підтримки на 2018 р. Так, обсяг державної підтримки буде становити 1 млрд грн, який буде спрямований на фермерські господарства, земельний банк який становить близько 500 га, чистий дохід (виручка) за останній рік дорівнював до 15 млн грн. Основними напрямками здійснення державної підтримки фермерських господарств є: зде-шевлення кредитів (1,5 облікової ставки НБУ; 100 % компенсація вартості насіння (максимальна сума 20 000 грн); 90 % компенсація вартості дорадчих послуг; 15 % додаткова компенсація вартості сільськогосподарської техніки [9].

На сьогодні фермерські господарства в Україні обробляють 22,3 % (4,438 млн га) сільськогосподарських земель. Вони формують 6-7 % аграрного ВВП, а також створили 93,7 тис. робочих місць. Водночас, для цієї форми господарювання характерним є укрупнення фермерських господарств, зокрема, на одне господарство в середньому припадає 134,5 га сільськогосподарських угідь [10]. Дослідженнями встановлено, що станом на 01.11.2015, 323 фермерських господарств, або 1 %, не мали сільськогосподарських угідь, 1950 господарств мали у користуванні більше 500 га, з них 59 господарств більше 4000 гектар. Тобто, більшість фермерських господарств є дрібними та мають у своєму користуванні до 50 га сільськогосподарських угідь [11].

Висновки. Сучасні виклики, що постають перед господарствами населення, призводять до необхідності пошуку шляхів їх подальшого розвитку. Одним із напрямів такого розвитку є перетворення господарств населення у сімейні фермерські господарства. При цьому, такі господарства можуть набувати організаційно-правових форм як у статусі юридичної, так і фізичної особи-підприємця.

Зазначене перетворення відбувається у кілька етапів. На першому етапі членам сільського домогосподарства необхідно визначитися із організаційно-правовою формою сімейного фермерського господарства та підготувати відповідні документи щодо державної реєстрації – статут чи договір про створення господарства.

На другому етапі, відповідно до визначеної організаційно-правової форми, відбувається державна реєстрація сімейного фермерського господарства, а на третьому – розроблення інвестиційного проекту й безпосередня реалізація виробничих задумів.

Створення сімейної ферми, як форми підприємницької діяльності членів сільського домогосподарства, дозволить їхнім членам не лише уникнути додаткових витрат, пов'язаних із неможливістю отримання державної допомоги для ведення господарювання, примусового переведення цієї форми у інші форми господарювання, або продажу чи передачі в довгострокову оренду земельних ділянок, виплатою штрафів, пені та інших непередбачуваних витрат, а також надасть змогу реалізувати власно виготовлену сільськогосподарську продукцію на організованих ринках збуту, напрацьовувати пенсійний і страхових стаж, отримувати державні субсидії, субвенції та інші преференції.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Про фермерське господарство. Закон України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/973-15>.
2. Кропивко М.М. Особливості перетворення господарств населення у сімейні ферми. Сталий розвиток економіки. Міжнародний науково-виробничий журнал. Тернопіль: СМП „ТАЙП”, № 5. 2013. С. 292-299.
3. Цивільний Кодекс України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
4. Про створення сімейного фермерського господарства без статусу юридичної особи. URL: <http://zak.sfs.gov.ua/media-ark/news-ark/253110.html>.
5. 10 кроків до сімейного фермерського господарства. URL: http://omp.com.ua/ua/presscenter/publications/10_krokov_do_simeynogo_fermerskogo_gospodarstva.
6. Полятикіна Л.І., Кадацька А.М. Стан та перспективи розвитку фермерських господарств в Україні. Інноваційна економіка. №1-2. 2016. С. 43-47.
7. Гринчук С.В. Фермерські господарства в Україні: проблеми та перспективи розвитку. Агросвіт. №2. 2-13. С.17-20.
8. Яворська Т.І. Державна підтримка фермерських господарств: сучасні реалії. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). №4(24), 2013. С. 250-254.
9. Концепція розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки. КМУ від 13 вересня 2017 р. № 664-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/664-2017-%D1%80#n8>
10. Фермерські господарства обробляють майже 5 млн га землі. URL: <https://agropolit.com/news/5314-fermerski-gospodarstva-obroblyayut-mayje-5-mln-ga-zemli>
11. Сільське господарство України у 2016 році. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

REFERENCES

1. Pro fermers'ke gospodarstvo. Zakon Ukrainy. [About the farm. Law of Ukraine.] URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/973-15>.
2. Kropyvko M.M. Osoblyvosti peretvorennja gospodarstv naselejnja u simejni fermi. Stalyj rozvytok ekonomiky. Mizhnarodnyj naukovo-vyrobnychyj zhurnal. [Features of transformation of households in family farms. Sustainable development of the economy. International Scientific and Production Magazine]. Ternopil': SMP „TAJP”, № 5. 2013. pp. 292-299.
3. Cyvil'nyj Kodeks Ukrainy. [The Civil Code of Ukraine]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
4. Pro stvorennja simejnogo fermers'kogo gospodarstva bez statusu jurydychnoi' osoby. [On the establishment of a family farm without a legal entity status]. URL: <http://zak.sfs.gov.ua/media-ark/news-ark/253110.html>.
5. 10 krokiv do simejnogo fermers'kogo gospodarstva. [10 steps to a family farm]. URL: http://omp.com.ua/ua/presscenter/publications/10_krokov_do_simejnogo_fermerskogo_gospodarstva.
6. Poljatykina L.I., Kadac'ka A.M. Stan ta perspektyvy rozvytku fermers'kyh gospodarstv v Ukraini. Innovacijna ekonomika. [The state and prospects for the development of farms in Ukraine. Innovative economy]. №1–2, 2016, pp. 43–47.
7. Grynychuk S. V. Fermers'ki gospodarstva v Ukraini: problemy ta perspektyvy rozvytku. Agrosvit, №2, 2-13, pp.17-20.
8. Javors'ka T.I. Derzhavna pidtrymka fermers'kyh gospodarstv: suchasni realii'. Zbirnyk naukovykh prac' Tavrijs'kogo derzhavnogo agrotehnologichnogo universytetu (ekonomichni nauky). [Farmers in Ukraine: problems and prospects for development. AgroSvit]. №4(24), 2013, pp. 250-254.
9. Konceptcija rozvytku fermers'kyh gospodarstv ta sil's'kogospodars'koi' kooperacii' na 2018-2020 roky. [Concept of development of farms and agricultural cooperatives for 2018-2020 years]. KМУ vid 13 veresnja 2017 r. № 664-r. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/664-2017-%D1%80#n8>
10. Fermers'ki gospodarstva obroblyajut' majzhe 5 mln ga zemli. [Farm farms are about 5 million hectares of land.]. URL: <https://agropolit.com/news/5314-fermerski-gospodarstva-obroblyajut-majje-5-mln-ga-zemli>
11. Sil's'ke gospodarstvo Ukrainy u 2016 roci. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. [Agriculture of Ukraine in 2016. State Statistics Service of Ukraine]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Организационные особенности создания семейных ферм в Украине**Кропивко М.М.**

Освещен процесс создания семейного фермерского хозяйства, который целесообразно начать с определения его организационно-правовой формы, ведь в случае регистрации хозяйства в качестве физического лица-предпринимателя голове необходимо нанять членов семьи по трудовым соглашениям и ежемесячно платить заработную плату. В то же время преимуществом функционирования указанной организационно-правовой формы является возможность единоличного управления хозяйством с исключительным правом председателя по перераспределению результатов производственной деятельности.

Установлено, что современные вызовы, стоящие перед хозяйствами населения, приводят к необходимости поиска путей их дальнейшего развития. Одним из направлений такого развития является превращение хозяйств населения в семейные фермерские хозяйства. При этом, такие хозяйства могут приобретать организационно-правовых форм как в статусе юридического, так и физического лица-предпринимателя. Выделены основные этапы таких преобразований.

Ключевые слова: семейные хозяйства, личные крестьянские хозяйства, фермерские хозяйства.

Organizational peculiarities of creation family in Ukraine**Kropyvko M.**

The purpose of this article is the scientific substantiation of the ways and mechanisms of the transformation of a part of households in the family farms.

Theoretical and methodological basis of the research is the work of domestic and foreign scientists on the organizational features of family farms in Ukraine. As a result of the study, modern methods of general scientific and economic knowledge of socio-economic phenomena and processes were used: historical and monographic, dialectical, abstract-logical, graphic, and others.

Modern processes connected with the integration of Ukraine into the European Economic Area determine the peculiarities of the organization of agricultural activity. Thus Ukraine's accession to the European Union implies agricultural production on a commodity basis, which will not only lead to the impossibility of selling on the official channels of production of manufactured products of households, including personal ones, but also additional costs due to the inability to receive state aid for management, the forced transfer of this form to other organizational and legal forms of management, or the sale or transfer of long-term lease of their land plots, payment of penalties and other unforeseen expenses.

Conversely, the transformation of a significant part of the economy of the population into an economy that will produce agricultural production on the basis of entrepreneurial activity will allow not only to become involved in obtaining financial support and to improve the social security of members of rural households, but also significantly reduce the amount of taxation by taking into account the production costs of wages, deductions to the pension fund, taking into account the cost of sales of manufactured goods, etc.

The essence of the family farm and its advantages are analyzed. The main ones include:

1. Significantly higher selling price, compared to personal peasant farms or other forms of non-entrepreneurial activity, on products produced at the farm.
2. Sale of manufactured products not only on processing or purchasing enterprises, but also on other channels of sales.
3. Fixed amount of tax payments and simplified reporting to fiscal authorities.
4. Possibility of obtaining additional funding at the expense of state and local budgets.
5. Possibility of obtaining loans for the development of economic activity at the expense of receiving foreign grants, loans and assistance.

6. Ability to form commodity batches for sales of manufactured products.
7. Compliance with European standards for agricultural production.
8. The settlement of economic relations, which will affect the distribution of income, as well as the social security of each household member.

The shortcomings of the family farm were identified:

1. Increasing the cost of production costs due to the need to comply with European standards for agricultural activities.
2. Necessity of quarterly deduction of taxes.
3. Increase in taxation in the event of the provision of a family farm to lease land.
4. A narrow specialization of conducting economic activity and, in the future, the quota of volumes of production of agricultural products.
5. Incomplete or incomplete financing of measures at the expense of the sources specified in pp. 4-5 advantages of the subject of entrepreneurial activity.
6. The need for reporting to the fiscal authorities and, in this connection, possible unplanned expenses.

The process of creation of a family farmer is expedient, which it is advisable to begin with the definition of its organizational and legal form, since in the case of registering a farm as an individual entrepreneur, his head should hire family members for labor contracts and pay monthly wages. At the same time, the advantage of functioning of the specified organizational-legal form is the possibility of individual management of the economy with the exclusive right of the head on the redistribution of the results of production activities.

It is established that the modern challenges faced by households lead to the need to find ways to further their development. One of the areas of this development is the conversion of households to family farms. At the same time, such farms can acquire organizational and legal forms in both the legal status and the individual entrepreneur. The main stages of such transformations are highlighted.

Key words: family farms, personal peasant farms, farms.

Надійшла 12.10.2017 р.

УДК 332.334.12.4

КАЛЬЧЕНКО С.В., д-р екон. наук

Таврійський державний агротехнологічний університет

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТВАРИННИЦТВА В ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВАХ

Стаття присвячена дослідженню функціонування галузей тваринництва в особистих селянських господарствах. Обґрунтовано важливе соціально-економічне значення представників дрібнотоварного сектору аграрного виробництва за сучасного становлення цієї галузі в системі національної економіки, а також враховуючи проблеми в сфері розбудови сільських територій. Здійснено прогноз розвитку галузі тваринництва в особистих селянських господарствах та визначено фактори, які впливатимуть на розвиток особистих селянських господарств як повноцінної складової аграрного виробництва.

Ключові слова: тваринництво, свинарство, ефективність, аграрне виробництво, особисті селянські господарства.

Постановка проблеми. За сучасних умов значною мірою підвищилося значення суб'єктів дрібнотоварного сектору аграрного виробництва як фактора, що не тільки формує забезпечення населення продовольством, а й визначає стан і подальші перспективи процесу розбудови сільських територій. Специфіка функціонування особистих селянських господарств, їхня соціально-економічна природа дозволяє їм не тільки функціонувати за умов безприбутковості, а й визначає цей спосіб господарювання як подолання безробіття на селі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання ефективної економічної діяльності особистих селянських господарств розглядалися в працях В.К. Збарського, М.М. Кропивка, Ю.О. Лупенка, І.В. Свиноуса, Т.І. Яворської та ін. Водночас, на нашу думку, потребують додаткового вивчення особливості оцінки перспектив подальшої виробничо-господарської діяльності в межах окремих галузевих напрямів.

Метою статті є оцінка перспектив функціонування особистих селянських господарств в галузі тваринництва, враховуючи особливості їхньої соціально-економічної природи.

Матеріал і методика дослідження. При написанні дослідження використовувались такі методи: аналіз та синтез – при оцінці рівня розвитку тваринництва в особистих селянських господарствах України; структурно-логічний – при розробці типової структури особистого селянського господарства.

Основні результати дослідження. Оцінюючи перспективи функціонування особистих селянських господарств як складової вітчизняного аграрного виробництва, ми вважаємо, напрямами розвитку мають стати активізація сільськогосподарського виробництва у таких галузях, що не є об'єктом діяльності сільськогосподарських підприємств, зокрема в галузі скотарства. Досягнення високих результатів є можливим лише за рахунок певних змін щодо використання земельних ресурсів, техніки, а також підвищення інформаційного забезпечення вітчизняного селянства. Важливе місце має відводитися господарствам, земельна площа яких не перевищує 1 га і які становлять 80 % від загальної чисельності суб'єктів дрібнотоварного сектору аграрного виробництва.

Необхідною умовою розвитку особистих селянських господарств є наявність стабільно функціонуючої системи сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, які здійснюють надання послуг щодо виробництва, збереження, переробки та реалізації продукції, консолідуючи селянські господарства в єдину спільноту. Враховуючи наявні темпи кооперативного будівництва в Україні, прогнозується подальше зростання чисельності цих форм об'єднань суб'єктів аграрного підприємництва. За умов стимулювання процесу трансформації суб'єктів дрібнотоварного сектору аграрного виробництва на товарні засади господарювання, можна очікувати активного розвитку кооперативного руху в системі сільських територій. Проте ефективно функціонування особистих селянських господарств на товарних засадах, здатність створювати сімейні ферми, міжгосподарські об'єднання передбачає наявність необхідних професійних навичок, що потребує набуття відповідного кваліфікаційного рівня.

Для прогнозу було використано модель ARIMA (авторегресійна інтегрована модель ковзкого середнього [Pind]). Модель задається трьома параметрами: авторегресії, різницевого оператора, ковзкого середнього. Для авторегресійної функції ми обрали наступні параметри (1,1,2), які адекватно представили процес на базисному інтервалі.

Нами проаналізовано перспективи виробництва сільськогосподарської продукції в особистих селянських господарствах по основних напрямках діяльності. Прогнозні темпи зростання обсягів валової продукції в особистих селянських господарствах обумовлюються динамікою сучасного рівня розвитку, активністю господарств товарного типу, а також наявністю конкуренції з боку сільськогосподарських підприємств. В цьому зв'язку найбільш високі прирости у порівнянні із 2016 роком прогноуються по молоку та м'ясу ВРХ, відповідно 23,8 та 23,0 % (табл.1).

Таблиця 1 – Прогноз виробництва продукції тваринництва в особистих селянських господарствах України

Вид продукції	Рік					
	2016			2020 (прогноз)		
	разом, тис.т	в т.ч. товарне виробництво		разом, тис.т	в т.ч. товарне виробництво	
	тис. т	%	тис.т	тис.т	%	
М'ясо (у забійній вазі)	948,1	499,9	52,7	1080,8	758,7	70,2
у т.ч. ВРХ	317,3	194,3	61,2	392,8	281,6	71,7
свині	386,0	212,3	55,0	411,6	282,2	68,6
птиця	201,7	82,2	40,8	223,2	157,6	70,6
інші	43,1	11,1	25,8	53,2	37,3	70,1
Молоко	8905,7	5281,1	59,3	10954,0	7257,0	66,2
Яйця, млн. шт	7380,6	587,2	8,0	8487,7	840,3	9,9

Прогнозуючи можливі зміни в структурі валової продукції сільського господарства в результаті зазначених процесів, ми враховували декілька аспектів цієї ситуації. По-перше, загальний стан галузі та значення особистих селянських господарств як виробника. По-друге, перспективи розвитку товарних селянських господарств в окремих галузях, враховуючи особливості організації виробничого процесу, наявність матеріально-технічного забезпечення тощо. Прогнозується, що у виробництві м'яса та птахівництві питома вага сільськогосподарських підприємств переважатиме 50 % (м'ясо – 54 %, яйця – 60 %) (табл. 2).

В перспективі розвиток сільськогосподарського виробництва в особистих селянських господарствах відбуватиметься шляхом поступового зростання частки товарних виробництв за незмінних в цілому позицій цього сегмента аграрного виробництва в структурі валової продукції. Надзвичайно важливим у розвитку сільськогосподарського виробництва залишається пи-

тання географічного розташування у тій чи іншій природно-кліматичній зоні. В даному випадку ми розглядаємо не тільки спеціалізацію певних регіонів у виробництві сільськогосподарської продукції, обумовлену наявністю сприятливих природних умов, але й стан організаційного забезпечення, а також динаміку виробництва відповідних видів продукції в селянських господарствах. Все це є основою для оцінки майбутніх перспектив розвитку відповідних галузевих напрямів серед вітчизняного селянства.

Таблиця 2 – Прогноз частки особистих селянських господарств у виробництві продукції тваринництва, % *

Вид продукції	Рік						2020	
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	разом	в т.ч. товарне виробництво
	М'ясо	48,6	46,1	44,9	43,3	42,5		
Молоко	82,2	80,7	80,3	79,7	77,7	77,5	85,0	45,0
Яйця	43,4	41,8	39,9	37,2	37,3	37,6	40,0	20,9

*Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Зокрема прогнозується, що співвідношення особистих селянських господарств регіонів у виробництві молока зберігатиметься і надалі, тобто 35 % валової продукції вироблятиметься господарствами лісостепової зони. Наявність природних пасовищ, активне функціонування обслуговуючих кооперативів, в т.ч. збутового напрямку, а також наявна позитивна динаміка дозволяє прогнозувати зростання виробництва молока в цьому регіоні на 127,5 тис. т у порівнянні із показниками 2016 року (табл. 3). Водночас імовірні перспективи розбудови молочної галузі в степовій зоні за рахунок активізації кооперативного руху серед селянських господарств, розвитку товарного виробництва в цьому напрямку дозволяють припустити, що частка продукції особистих селянських господарств регіону в подальшому зростатиме і досягне 33 % проти 30 % у 2016 році. Аналогічним, на нашу думку, буде ситуація із розвитком тваринництва, враховуючи регіональну специфіку.

Таблиця 3 – Прогноз виробництва основних видів сільськогосподарської продукції в господарствах населення в природно-кліматичних зонах України, тис. т

Зона	Рік						2020	
	2012	2013	2014	2015	2016	разом	в т.ч. сімейні ферми	
	М'ясо							
Степ	285,8	302,2	308,4	313,7	268,7	320,0	120,0	
Лісостеп	228,9	238,7	235,8	240,6	282,6	300,0	150,0	
Полісся	176,9	187,8	190,5	190,6	218,9	230,0	110,0	
Карпати	119,1	121,0	120,7	127,0	121,9	130,0	65,0	
Молоко								
Степ	2631,9	2516,1	2471,8	2462,4	2175,3	2680,0	1600,0	
Лісостеп	2997,2	2908,9	2879,6	2872,1	3092,5	3220,0	2200,0	
Полісся	1983,8	1899,6	1861,5	1894,9	1682,2	2000,0	1200,0	
Карпати	1143,9	1128,5	1103,6	1127,6	1185,0	1200,0	650,0	

Понад 60 % валової продукції припадатиме на селянські господарства степової зони та лісостепу, причому частка кожного з регіонів становитиме відповідно 33 та 31 %. Як відомо, організація м'ясного скотарства передбачає переважне утримання худоби в закритих приміщеннях і якість зелених кормів не є таким визначальним фактором для якості продукції, як у виробництві молока. Цей факт є визначальним для формування структури виробництва м'яса, оскільки територія степової зони, а також кількість селянських господарств в цьому регіоні є найбільшими.

Окремо слід відмітити прогнозування перспектив селянських господарств товарного спрямування у виробництві відповідних видів продукції. Можливості розвитку цих форм аграрного підприємництва в масштабі окремого регіону обумовлюються природно-кліматичними особливостями, які визначають напрям регіональної спеціалізації, рівнем розвитку виробничої інфраструктури, на-

явністю центрів переробки та збуту продукції, що визначає потенційну здатність розвитку галузі в регіоні, а також необхідність відповідного матеріально-технічного забезпечення для здійснення виробничої діяльності на товарних засадах. В результаті найбільша активність особистих селянських господарств підприємницького типу прогнозується у виробництві молока та овочівництва.

В процесі еволюційного переходу селянських господарств на товарні засади сільськогосподарського виробництва відбуватиметься зростання значення цього сегмента аграрного виробництва для продовольчого забезпечення населення. Цьому процесу сприятимуть існуючі тенденції щодо розвитку низки напрямів тваринництва переважно в особистих селянських господарствах, зокрема в сфері молочного скотарства (табл. 4).

Таблиця 4 – Прогноз співвідношення виробництва продукції тваринництва господарствами населення України і загального фонду споживання, %*

Вид продукції	Рік					Проект	Проект до, +-	
	2012	2013	2014	2015	2016		2012	2016
М'ясо	38,57	38,78	39,70	37,87	37,18	39,8	1,23	2,62
Молоко	95,84	95,36	94,42	90,26	88,61	95,8	-0,04	7,19
Яйця	53,19	51,22	49,08	50,86	52,43	53,4	0,21	0,97

*Дослідження автора.

Прогнозується, що в результаті переходу особистих селянських господарств та товарні принципи ведення економічної діяльності можливим є практично повне задоволення продовольчих потреб населення України по молоку. В галузях м'ясного скотарства та птахівництва, на нашу думку, сільськогосподарські підприємства продовжуватимуть зберігати свої домінуючі позиції, тому активність особистих селянських господарств може здійснюватися лише в межах вже існуючих сегментів продовольчого ринку.

Висновки. В статті розглянуто перспективи розвитку особистих селянських господарств як складової системи вітчизняного аграрного виробництва. Обґрунтована необхідність забезпечення активізації економічної діяльності цієї групи аграріїв в галузі тваринництва, зокрема в сфері молочного скотарства. На основі оцінки імовірних тенденцій в зазначеному галузевому напрямку здійснено прогноз обсягів виробництва основних видів продукції тваринництва в особистих селянських господарствах з урахуванням специфіки зональних природно-кліматичних умов. Розглянута подальша роль особистих селянських господарств як складової вітчизняного ринку сільськогосподарської сировини.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Дієсперов В.С. Тенденції розвитку сільських домогосподарств. Економіка АПК. 2015. №5 С. 70-72.
2. Збарський В.К., Липов'як-Мелкозьорова А.І. Оптимізація розмірів малих сільських підприємств на засадах інноваційного підходу. Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. Гжицького. 2014. Т. 16, № 1(2). С. 312-326.
3. Концептуальні напрями стратегії розвитку АПК та сільських територій України на період до 2020 року / М.М. Федоров та ін. Брошура. К.: ННЦ "ІАЕ", 2008. 46 с.
4. Кропивко М.М. Класифікація господарств населення як форми малого сільськогосподарського підприємництва: зб. наук. праць ТДАТУ (економічні науки). 2013. № 2 (22), том 2. 342 с.
5. Макаренко Ю.П. Аграрні малі господарства: умови та шляхи розвитку. Дніпропетровськ: Січ, 2012. 680с.
6. Малік М.Й., Заяць В.М. Теоретичні засади та напрями трансформації особистих селянських господарств. Економіка АПК. 2013. №5. С. 87-95.
7. Програма розвитку особистих селянських господарств в Україні на період до 2020 року (проект) / за ред. Ю.О. Лупенка, М.Й. Маліка. К.: ННЦ ІАЕ, 2013. 28 с.
8. Про особисте селянське господарство: Закон України від 15.05.2003р. № 742-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=742-15>.
9. Чайнов А.В. Крестьянское хозяйство: избранные труды /редкол.сер.: Л. И. Абалкин (пред.) и др. М.: Экономика, 1989. 492 с.
10. Чайнов А.В. Природа крестьянского хозяйства и земельный режим. Труды Всерос. съезда Лиги аграрных реформ. М., 1918. С. 4-5.
11. Челинцев А.Н. Теоретические основания организации крестьянского хозяйства. Харьков, 1919. 178с.
12. Шпикуляк О.Г., Курило Л.І. Інституціоналізація інноваційної діяльності в аграрній сфері економіки. Облік і фінанси АПК. 2010. №3. С. 114-117.
13. Яворська Т.І. Малий бізнес у сільському господарстві: теорія і практика: монографія. К. : ННЦ ІАЕ, 2012. 386 с.

REFERENCES

1. Dijesperov V.S. (2015). Tendencii' rozvytku sil's'kyh domogospodarstv. *Ekonomika APK*. [Trends in rural households development. *Economy of agroindustrial complex*]. №5, pp. 70-72.
2. Zbars'kyj V.K., Lypov'jak-Mjelkoz'orova A.I. (2014). Optyimizacija rozmiriv malyh sil's'kyh pidpryjemstv na zasadah innovacijnogo pidhodu. *Naukovyj visnyk L'viv's'kogo nacional'nogo universytetu veterynarnoi' medycyny ta biotekhnologij im. G'zhec'kogo*. [Optimization of the size of small rural enterprises on the basis of an innovative approach. *Scientific herald of the Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnology*. Gzhytskyj]. T. 16, № 1(2). pp. 312-326.
3. M.M. Fedorov ta in. (2008). Konceptual'ni naprjamy strategii' rozvytku APK ta sil's'kyh terytorij Ukrainy na period do 2020 roku. Broshura. [Conceptual directions of the strategy of development of agroindustrial complex and rural territories of Ukraine for the period till 2020]. K., NNC "IAE", 46 p.
4. Kropyvko M.M. (2013). Klasyfikacija gospodarstv naselennja jak formy malogo sil's'kogospodars'kogo pidpryjemnytva: zb. nauk. prac' TDATU (ekonomichni nauky). [Classification of households as forms of small agricultural entrepreneurship: Sb. sciences works of TDATU (economic sciences)]. № 2 (22), Vol 2, 342 p.
5. Makarenko Ju.P. (2012). Agrarni mali gospodarstva: umovy ta shljahy rozvytku. [Agrarian small farms: conditions and ways of development]. Dnipropetrovs'k, Sich, 680 p.
6. Malik M.J., Zajac' V.M. (2013). Teoretychni zasady ta naprjamy transformacii' osobystyh seljans'kyh gospodarstv. *Ekonomika APK*. [Theoretical foundations and directions of transformation of personal peasant farms. *Economy of agroindustrial complex*]. №5. pp. 87-95.
7. Programa rozvytku osobystyh seljans'kyh gospodarstv v Ukraini na period do 2020 roku (proekt). [The program of development of private peasant farms in Ukraine up to 2020 (project)]. Za red. Ju.O. Lupenka, M.J. Malika. K., NNC IAE, 2013, 28 p.
8. Pro osobyste seljans'ke gospodarstvo: Zakon Ukrainy [About the private peasant economy: the Law of Ukraine] vid 15.05.2003r. № 742-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=742-15>.
9. Chajanov A.V. (1989). Krest'janskoe hozjajstvo: izbrannye trudy /redkol.ser.: L. I. Abalkin (pred.) i dr. M.: Jekonomika, 1989, 492 p.
10. Chajanov A.V. (1918). Pryroda krest'janskogo hozjajstva y zemel'nyj rezhym. *Trudy Vseros. s'ezda Lygy agrarnykh reform*. [The nature of the peasant economy and the land regim. Works All Russia. Congress of the League of Agrarian Reforms]. M., pp. 4-5.
11. Chelyncev A.N. (1919). Teoretycheskye osnovanyja organizacyi krest'janskogo hozjajstva. [Theoretical foundations of organization of peasant economy]. Har'kov, 178 p.
12. Shpykul'jak O.G., Kurylo L.I. (2010). Instytucionalizacija innovacijnoi' dijial'nosti v agrarnij sferi ekonomiky. *Oblik i finansy APK*. [Institutionalization of innovation activity in the agrarian sector of the economy. Accounting and finance of agroindustrial complex]. №3, pp. 114-117.
13. Javors'ka T.I. (2012). Malyj biznes u sil's'komu gospodarstvi: teorija i praktyka: monografija. [Small Business in Agriculture: Theory and Practice: Monograph]. K., NNC IAE, 386 p.

Перспективы развития животноводства в личных крестьянских хозяйствах**Кальченко С.В.**

Статья посвящена исследованию функционирования отраслей животноводства в личных крестьянских хозяйствах. Обоснованно важное социально-экономическое значение представителей мелкотоварного сектора аграрного производства при современном становлении данной отрасли в системе национальной экономики, а также, учитывая проблемы в сфере развития сельских территорий. В рамках статьи осуществлен прогноз развития отрасли животноводства в личных крестьянских хозяйствах и определены факторы, которые будут влиять на развитие личных крестьянских хозяйств как полноценной составляющей аграрного производства.

Ключевые слова: животноводство, свиноводство, эффективность, аграрное производство, личные крестьянские хозяйства.

Prospects for development of animals in individual selectives**Kalchenko S.**

The purpose of the article is to assess the prospects of functioning of private peasant farms in the field of animal husbandry, taking into account the peculiarities of their socio-economic nature.

Research methods. When writing the research, the following methods were used: analysis and synthesis – in assessing the level of development of tvinkins in individual peasant farms in Ukraine; structural-logical – in developing a typical structure of a personal peasant economy.

Presenting main material. Under current conditions, the importance of the small-scale agricultural sector as a factor has grown substantially, which not only forms the nature of food supply to the population, but also determines the state and future prospects for the process of building rural areas. The specifics of the functioning of private peasant farms, their socio-economic nature allows them not only to function in conditions of profitability, but also makes this way of managing one of the few ways to combat unemployment in the countryside.

The evaluation of the prospects for the functioning of private peasant farms as an integral part of domestic agricultural production has been evaluated, the conclusion of which is that the main directions of development should be the activation of agricultural production in such areas, which are not the subject of activity of agricultural enterprises, in particular in the field of animal husbandry. Achievement of high results is possible only at the expense of certain changes in the nature of the use of land resources, technology, as well as increase information provision of the domestic peasantry.

The necessary conditions for the development of private peasant farms are investigated, the main of which is the presence of a stable functioning system of agricultural servicing cooperatives, which provide services for the production, conservation, processing and marketing of products, consolidating the peasant farms into a single community. Taking into account

the existing rates of cooperative construction in Ukraine, further growth of the number of these forms of associations of subjects of agrarian business is projected. Under conditions of stimulation of the process of transformation of subjects of the small-scale agricultural sector into the commodity business, one can expect the active development of the cooperative movement in the system of rural territories. However, the effective functioning of personal peasant farms on a commodity basis, the ability to create family farms, inter-farm associations imply the availability of the necessary professional skills, requiring the acquisition of the appropriate qualification level.

The model ARIMA (autoregressive integrated model of slippery middle [Pind]) has been developed. The model is given by three parameters: autoregression, difference operator, slippery average.

The prospects of production of agricultural products in individual peasant farms in the main directions of activity are analyzed. The projected growth rates of gross output in individual peasant farms are conditioned by the dynamics of the current level of development, the activity of farms of commodity type, as well as the presence of competition from agricultural enterprises.

Predicted possible changes in the structure of gross agricultural production taking into account the general state of the industry and the value of personal peasant farms as producers, as well as prospects for the development of commodity peasant farms in certain branches, based on the peculiarities of the organization of the production process, the availability of material and technical support, etc.

A forecast is made that the ratio of personal peasant farms of the regions in the production of milk will continue to be maintained, ie 35% of gross output will be produced by farms of the forest-steppe zone. At the same time, the probable prospects for the development of the milk industry in the steppe zone due to the intensification of the cooperative movement among the peasant farms, the development of commodity production in this direction suggest that the share of products of personal peasant farms in the region will continue to grow and reach 33%, but 30 in 2016 .

It was revealed that in the process of evolutionary transition of peasant farms on the basis of agricultural production, the value of this segment of agrarian production for the food supply of the population will increase. Existing trends in the development of a number of livestock sectors, mainly in private peasant farms, in particular in the field of dairy cattle breeding, will contribute to this process.

The necessity of activating the economic activity of this group of farmers in the field of animal husbandry, in particular in the field of dairy cattle breeding, is substantiated. On the basis of estimation of probable trends in the indicated branch direction, the forecast of production volumes of the main types of products of livestock production from the personal peasant farms, taking into account the specifics of zonal climatic conditions. Considered the further role of private peasant farms as a component of the domestic market of agricultural raw materials.

Key words: animal husbandry, pig production, efficiency, agrarian production, personal peasant farms.

Надійшла 16.10.2017 р.

УДК 631.115.13:636

ШЕПЕЛЬ Т.П., канд. екон. наук, докторант

Білоцерківський національний аграрний університет

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ТИПОЛОГІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

Стаття присвячена оцінці концептуальних підходів щодо функціонування особистих селянських господарств в Україні. Встановлено, що поведінка населення в ОСГ певним чином впливає на економіку. По-перше, в цій сфері виробляється частина суспільного багатства країни. По-друге, для деяких груп населення вона дає можливість істотно поліпшити їхнє соціально-економічне становище шляхом збільшення сукупних доходів сім'ї, рівня споживання продуктів харчування і т. д. По-третє, частина населення водночас зайнята в суспільному виробництві й особистому підсобному господарстві, у зв'язку з чим виникає проблема розподілу між ними ресурсів праці, часу і життєвих сил.

Встановлено, що особисте підсобне та трудове селянське господарство – це далеко не ідентичні економічні формування. Зберігаючи основні ознаки останнього, сучасне особисте господарство розглядається як більш складне соціально-економічне явище, оскільки глибше включається в увесь спектр суспільних відносин. Тільки певна частина таких господарств залишається за своєю суттю споживчо-трудовами, а більшість із них частково чи повністю входить у ринкові відносини.

Ключові слова: особисте селянське господарство, селянське господарство, неформальна економіка, трудове селянське господарство.

Постановка проблеми. Серед соціально-економічних проблем розвитку особистого селянського господарства особливе місце належить проблемі його прибутковості, що тісно пов'язано зі способами реалізації виробленої в ньому продукції. Суть цієї особливості полягає в тому, що сама прибутковість, а інакше, економічна доцільність ведення господарства, є

головною умовою існування ОСГ. Вона визначала і буде, мабуть, ще довго визначати не тільки його існування, а й структуру, розміри, способи реалізації продукції, загальний психологічний настрій та відношення до нього.

Особливість цієї проблеми полягає і в тому, що через призму такого показника як прибутковість, найчіткіше виявляються суперечності економічного й соціального значення – це між суспільною зацікавленістю і потребою в існуванні особистого господарства і тими негативними наслідками, які воно несе.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню економічних аспектів розвитку підсобних господарств сільського населення приділялася достатньо велика увага в працях Ю.С. Баландіна, І.Ф. Баланюка, Л.М. Гутко, В.С. Дієсперова, М.В. Додонової, Ф.В. Зінов'єва, З.І. Калугіної, П.М. Макаренко, Н.П. Макарова, М.Й. Маліка, Л.Ю. Мельника, Л.І. Михайлової, Л.В. Никифорова, Д.К. Прейгера, П.Т. Саблука, М.І. Туган-Барановського, О.В. Чайнова, Л.О. Шепотько, Г.І. Шмельова, О.М. Шпичака. Але їхні дослідження були спрямовані на дослідження особистих селянських господарств як суб'єкта "офіційних" економічних відносин.

Метою дослідження є розробка концептуальних підходів щодо функціонування особистих селянських господарств.

Матеріал і методика дослідження. За теоретичну та методологічну базу дослідження взяті праці вітчизняних і зарубіжних вчених щодо методологічних підходів до типологізації економічної поведінки особистих селянських господарств. У результаті дослідження використовували сучасні методи загальнонаукового та економічного пізнання суспільно-господарських явищ і процесів: історичний та монографічний, діалектичний, абстрактно-логічний, графічний та ін.

Основні результати дослідження. Поведінка населення в ОСГ певним чином впливає на економіку. По-перше, в цій сфері виробляється частина суспільного багатства країни. По-друге, для деяких груп населення вона дає можливість істотно поліпшити їхнє соціально-економічне становище шляхом збільшення сукупних доходів сім'ї, рівня споживання продуктів харчування і т. д. По-третє, частина населення водночас зайнята в суспільному виробництві й особистому підсобному господарстві, у зв'язку з чим виникає проблема розподілу між ними ресурсів праці, часу і життєвих сил.

Одним з основоположників аналізу особливостей економічної поведінки сільського населення був засновник організаційно-виробничої школи О.В. Чайнов. У результаті багаторічного дослідження господарських практик сільських громад початку ХХ ст. йому вдалося виділити кілька якостей селянського домогосподарства, щоб вижити практично в будь-якій економічній ситуації, що знайшло відображення в теорії "трудоспоживчого балансу". Згідно з нею сільське домогосподарство збільшує або зменшує самоексплуатацію залежно від співвідношення споживачів продовольчих продуктів і працівників. "При інших рівних умовах селянський працівник, який стимулюється до роботи потребами своєї сім'ї, розвиває тим більшу енергію, чим сильніше тиск цих потреб" [1]. Таким чином, сімейне селянське господарство розглядається як єдність селянської власності, виробництва, споживання, біологічного та соціального відтворення. У прагненні задовольнити споживчі запити сім'ї в умовах, які є неприйнятними для підприємства, О.В. Чайнов вбачав причину життєстійкості селянського господарства.

Основні ідеї його теорії стратегій виживання і способів життєдіяльності сільських домогосподарств виявилися актуальними і сучасними. В умовах спаду виробництва і масових банкрутств великих сільськогосподарських підприємств сільській родині допомагають вижити і підтримати свій матеріальний рівень. Притаманні такі родові якості селянства, як уміння працювати на землі, здоровий консерватизм, почуття відповідальності за сім'ю, використання можливостей родової та сусідської взаємодопомоги. Селянське сімейне господарство, застосовуючи простий інвентар і працю членів сім'ї, працює для задоволення власних споживчих потреб, його економічна діяльність тісно переплітається з відносинами в родині. Основними характеристиками сучасної сільської економіки є сімейна, а не наймана праця, взаємна підтримка і кредитування, засновані на довірі та спорідненості. Сімейний поділ праці, споживчі потреби сім'ї породжують специфічні стратегії виживання і використання різноманітних ресурсів.

Суб'єктом економічної поведінки в досліджуваній сфері є сім'я. Вона однорідна за умовами ведення особистого господарства, в родині виробляються єдині плани щодо його змісту. Вони

мають різні цільові установки і плани щодо особистого господарства, використовують різні методи досягнення оптимальних умов його ведення.

Існують дві основні причини, які визначають особливості економічної поведінки сільського населення в ОСГ: різноманітність потреб і можливостей сімей, а також неоднакові умови ведення цього господарства.

Очевидно, що на прийняття рішення сільського домогосподарства впливає сукупність внутрішніх і зовнішніх факторів, які варто розглянути детальніше [2].

Зовнішні умови, які є першопричиною розуміння економічної поведінки власників особистих господарств, являють собою складну багаторівневу систему, окремі елементи якої діють з різною силою, причому не тільки прямо, але і побічно, іноді – через ряд проміжних ланок.

Підставою для аналізу економічної поведінки сімей в ОСГ можуть бути способи його ведення. Річ у тому, що діяльність, пов'язана з виробництвом і реалізацією продуктів у цьому господарстві, а також зі створенням нормальних умов його функціонування, може здійснюватися різними шляхами та способами: власними силами сім'ї, за допомогою родичів, інтеграцією із сільськогосподарським підприємством, з використанням послуг споживкооперації і приватних осіб. Вибір певного способу є важливою характеристикою поведінки сільських сімей.

З нашого погляду, найбільш важливим зовнішнім фактором є взаємодія із сільгоспідприємствами, що є основою для виживання ОСГ. Відносини з ними можуть набувати різної форми залежно від їх технічного та фінансового стану. Варто проаналізувати схему О.П. Фадєєвої, яка виділила три основні моделі взаємодії ОСГ із сільгоспідприємствами [3].

Перша модель – «паразитичний симбіоз», коли підприємство є збитковим і не здатне виплачувати заробітну плату своїм працівникам. Унаслідок цього працівників не цікавлять заробітки на підприємстві, вони спеціалізуються на використанні ресурсів господарства для власних потреб у межах 20–30 %. За переходу в особистий сектор менше 20 % ресурсів ОСГ не виживає, перерозподіл понад 30 % призводить до руйнування сільського господарства. Залежність результатів ОСГ багато в чому визначається його формальною зайнятістю. Як зазначає О.М. Шпичак, зменшення виробництва в ОСГ на одиницю площі у 2008 р. проти 1990 р. відбулося не лише за рахунок (екстенсивності) зростання площ землекористування, а й через позбавлення використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств, які функціонували на той час (використання техніки, безоплатна і оплатна видача зерна, палива, кормів тощо). Таку ситуацію через землемісткість пояснює методика академіка НААН О.М. Шпичака, за якою можна визначити обсяги "залучення" із колишніх колгоспів і радгоспів різних видів ресурсів через формальні та неформальні зв'язки. У нинішніх умовах до ОСГ додаткові ресурси можуть надходити у вигляді натуральної форми розрахунків по оплаті праці та орендної плати. Незважаючи на те, що товарність таких ОСГ висока, ця ситуація не дає їм можливості розвиватися і залишає на рівні виживання, на рівні забезпечення прожиткового мінімуму, тому що коштів для розширення виробництва у них не вистачає [4].

Друга модель – «паритетний симбіоз», тобто формування свого роду контрактних відносин (необов'язково формальних) між підприємством та ОСГ, а згодом їх спеціалізацію з порівняльною ефективністю виробництва різних видів продукції. Тут зв'язок між формальною і неформальною зайнятістю зберігається, але помітно слабшає. Взаєморозрахунки між підприємством та ОСГ здійснюються на основі своєрідних трансфертних цін (зазвичай вони нижче ринкових) і співвідношень натурального обміну. При цьому сільгоспідприємство бере на себе функцію збуту продукції й організацію її переробки. Таким чином, ОСГ отримує гарантований збут продукції, що приводить до підвищення стимулів для розширення виробництва.

У третій моделі, яка має назву «нова корпоративна модель», сільгоспідприємство зберігає свою спеціалізацію, а також можливість виплачувати заробітну плату працівникам. Існує контроль за збереженням майна, виробничі відносини побудовані на контрактній системі. У таких умовах сімейний сектор розглядається як конкурент у боротьбі за ресурси, запроваджуючи обмеження на обсяг виділення кормів і техніки в рахунок заробітної плати. Таким чином, у цій моделі ОСГ втрачає своє значення як основне джерело сімейного доходу, першопричинами є високі ціни на ресурси і стабільна, хоча й досить низька, зарплата працівників у сільськогосподарському підприємстві.

Слід також зазначити, що крім взаємозв'язку ОСГ з сільгоспідприємствами на їхню економічну поведінку істотно впливають організація закупівель продукції, можливість придбання

кормів, наявність господарських будівель, оснащеність механізмами, господарським інвентарем та інструментом, благоустрій ділянки.

До внутрішніх факторів відносимо наступні: рутинний характер діяльності домогосподарства, який зумовлює низьку мотивацію до нововведень і ризику, а також до розширення виробництва; специфіка сімейних відносин і вплив соціально-побутових функцій сільського домогосподарства; доходи від ведення ОСГ є витратами на життєзабезпечення сім'ї, в тому числі й на відтворення власної робочої сили, отже, на прийняття рішення впливає кількість працівників і членів сім'ї.

Вказуючи на відмінності селянського сімейного господарства від капіталістичної ферми, О.В. Чаянов підкреслював, що тут селянин сам визначає час і напругу своєї роботи, обумовлені потребами своєї сім'ї [5]. У зв'язку з цим, поки затрачувана праця буде окуповуватися додатковим зростанням доходу, члени домогосподарства віддаватимуть перевагу зростанню своєї експлуатації. Таким чином, у багатьох господарствах виникає парадоксальна ситуація: затрати праці та засобів на ведення господарства більші, ніж ринкова вартість вироблених продуктів.

Особливість прийняття рішення ОСГ полягає в тому, що виконання соціально-побутових функцій і виробництво сільськогосподарської продукції – це єдиний, нерозривний у часі та постійно відновлюваний процес життєзабезпечення сім'ї. У цьому й полягає пояснення високого рівня виживання сільських домогосподарств. Трудові та майнові відносини будуються на традиціях, звичаях і звичках, які не завжди регулюються законодавством. Усі внутрішньогосподарські та міжособистісні відносини регулюються сукупністю морально-етичних норм, прийнятих у даній місцевості [6].

Особливість виробничих відносин полягає в тому, що праця членів сім'ї не має ціни у формі заробітної плати, що склалася на ринку праці. Оплата праці працівників – членів домогосподарства здійснюється не у витратах виробництва, а в кінцевій продукції.

Доходи, що направляються на споживання в натуральній і грошовій формі, водночас стають витратами на життєзабезпечення сім'ї, в тому числі на виробництво робочої сили. У сімейному господарстві витрати та структура розподілу насамперед формуються під тиском соціальної мети.

Таким чином, метою ведення ОСГ є досягнення необхідного рівня добробуту сільського домогосподарства.

Проведений нами аналіз показав, що економічна стійкість ОСГ визначається відсутністю конкуренції з боку великих сільськогосподарських підприємств через різну спеціалізацію виробництва.

Істотно впливають на формування економічної поведінки населення соціально-економічні характеристики сімей, насамперед через потреби та рівень їх задоволення. Потреби сім'ї залежать від кількісного і соціально-демографічного складу, рівня освіти її членів, їхніх моральних установок.

Розробка методологічних підходів до вивчення та прогнозування поведінки ОСГ є важливим напрямом сучасних досліджень, що доводиться також дослідженнями зарубіжних науковців. Так, важливо здійснити типологізацію цієї групи сільськогосподарських товаровиробників, оскільки це дозволить враховувати їх відмінності та неоднорідності, а також дозволить її зрозуміти та науково обґрунтувати заходи з її удосконалення. Звернемося до європейської практики типологізації сільськогосподарських товаровиробників [7] та структурування господарств на основі таких параметрів як розмір, продуктивність та цілі у виробництві. Однак класифікації фермерів і, згодом, використанню цих абстрактних моделей до сьогодні навіть в європейській практиці не надавалося належної уваги. Ці методологічні підходи щодо типологізації фермерів, хоча й критикуються [8], пропонують способи адаптування конкретних програм та інших інструментів сільськогосподарської політики [9]. Щодо досліджень економічної поведінки фермерів, то у більшості випадків для них характерним є відсутність систематичного підходу. Так, більшість досліджень не враховує екологічні, соціальні та культурні чинники [10], окрім цього важливим чинником поведінки є соціальна норма, яка формується соціальним оточенням людини [11].

Серед досліджень щодо вивчення поведінки фермерів слід виділити кластерний підхід, який базується на опитуванні з метою виявлення їх економічного потенціалу у формуванні обсягів виробництва продукції та прибутковості [12]. Крім цього за вивчення економічної поведінки використовується факторний аналіз, на основі чого проведено класифікацію шотландських фермерів на основі їхнього ставлення та стратегії прийняття управлінських рішень [13].

Узагальнюючи праці зарубіжної та вітчизняної практики спробуємо систематизувати складові методології типологізації економічної поведінки ОСГ.

Виділено чотири типи поведінки в цій сфері: активна, поміркована (нейтральна), пасивна і негативна.

Перший (активний) тип поведінки характеризується веденням великих особистих господарств із високим рівнем товарності та прибутковості. Сюди ми віднесли 10–15 % домогосподарств, які ведуть товарне виробництво і реалізують у повсякденній життєдіяльності стратегію добровільної активної адаптації. Для них характерно те, що економічна діяльність їхніх господарств має ринковий характер, є основним джерелом доходу і від 50 до 70 % формує бюджет сім'ї, крім того вони одержують доходи від продажу власної сільськогосподарської продукції. За своєю суттю такі домогосподарства є сімейними міні-фермами, без оформлення юридичної особи. У господарствах цієї категорії утримують 3–4 корови, до 20 одиниць свинопоголів'я; приблизно 70 % виробленої ними продукції йде на продаж, інше – на сімейне споживання та обмін. Для них характерні орієнтація на розширення господарської діяльності, одержання прибутку, спеціалізація на виробництві одного виду продукту, налагоджена система збуту. Для розвитку своєї виробничої діяльності вони можуть брати кредити, кооперуватися з такими ж економічно активними сім'ями. За своїм демографічним складом – це в основному повні сім'ї з дорослими дітьми й іншими родичами. Такі родини, по суті, є "донорами", опорою для значної кількості родинних і дружніх сімей.

Для цієї групи характерна не "стратегія виживання", а "стратегія розвитку", активна економічна діяльність, інвестиції у власне виробництво й підвищення рівня життя. Використовуючи нові економічні умови та можливості вони реалізують свій потенціал, прагнуть освоїти сучасні господарські практики.

Другий (нейтральний) тип поведінки передбачає помірковане ставлення до особистого господарства. Сім'ї цієї групи, зважаючи на об'єктивну потребу, ведуть господарство у розмірах, які задовольняють їхні власні потреби.

Життєдіяльність і моделі економічної адаптації у другій групі домогосподарств слід розглядати в категоріях не тільки ринкової, але і сімейної неформальної економіки, для якої характерно використання і змішування всіх видів ресурсів. "Неформальна економіка вбирає в себе ряд певних видів діяльності, які не орієнтовані на автоматичне отримання прибутку, і відбуваються не стільки заради досягнення заздалегідь намічених цілей, скільки для підтримки нормальних заходів стабільності, виживання, благополуччя і відтворення" [14]. Для цієї групи, що становить 35–40 % домогосподарств, характерний розвиток дрібнотоварного виробництва, доходи від реалізації продукції ОСГ формують бюджет сім'ї тільки на 20–40 %. Ця група сімей у своїй економічній стратегії життєдіяльності поєднує функції господарства підприємницького типу, традиційного селянського господарства та зайнятості в якості найманих робітників.

За своїм демографічним типом – це сім'ї з неповнолітніми дітьми, чи передпенсійного віку, що мають родичів у місті. За своїм соціально-професійним статусом ці домогосподарства складаються з сімей робітників основних сільськогосподарських спеціальностей або представників сільської інтелігенції – лікарів, учителів, соціальних працівників без достатніх навичок роботи на землі. Можна припустити, що лише під тиском зовнішніх обставин вони вимушено адаптувалися до формування ринкових відносин. Нові умови життєдіяльності та відсутність альтернативних джерел доходу змусили їх більш інтенсивно поповнювати бюджет сім'ї традиційним на селі способом – розвитком особистого селянського господарства. Збільшення товарності особистих господарств відбувається циклічно і має чітко цільовий характер (одержання коштів для лікування, будівництва і розширення будинку, оплати навчання дітей тощо). У середньому сукупний дохід такої сім'ї – частка від реалізації сільськогосподарської продукції приблизно дорівнює сумі зарплат, пенсій і соціальних допомог. Серед цієї категорії велика частка тих, хто має вторинну зайнятість як наймані робітники. У цих сім'ях меншою мірою, ніж у попередній групі, можливе надходження матеріальних ресурсів з боку великотоварного виробництва, але здійснюється більш розгалужений і різноманітний обмін продуктами та послугами з односельцями, відбувається посилення горизонтальних зв'язків із родичами та сусідами. Використання неформальних зв'язків дозволяє їм здійснювати обмін продукцією з власного домогосподарства; обмін купленими товарами; позика грошей; догляд за дітьми; кооперація у веденні господарства (на умовах безоплатності та невизначеності строків надання зустрічних послуг).

Таким чином, для цієї групи сільських домогосподарств характерний менший розвиток виробничих функцій власного домогосподарства, його відносно невеликий розмір і більш рівномірна зайнятість у сільськогосподарському підприємстві та особистому господарстві. Таке селянське домогосподарство має переважно натурально-споживчий характер і функціонує в основному для забезпечення сім'ї продуктами харчування. Ця група демонструє меншу готовність працювати в умовах економічного ризику і меншу орієнтацію на матеріальний успіх, більш повільне вироблення моделей економічної поведінки, адекватних новим умовам господарювання, поступове вростання в ринок. Їхня здатність до самоорганізації та кооперації в ситуації прихованого або явного безробіття виступає як найважливіша адаптаційна компонента.

Для третього типу характерне негативне ставлення до підсобного господарства. Його ведення сім'ями цієї групи носить вимушений характер, а розміри такого господарства – мінімальні. Ставлення до ОСГ значною мірою визначає форми економічної поведінки в цій сфері, але не є індикатором, що безпосередньо характеризує типи економічної поведінки.

Вони становлять близько 30 % домогосподарств, які складаються з літніх подружніх пар пенсіонерів або неповних сімей. Продуктивність їхнього господарства достатньо низька, частка грошових надходжень у бюджет сім'ї від продажу власної продукції не перевищує 20 %. Ця категорія сімей демонструє життєдіяльність домогосподарства переважно натурально-споживчого типу, що працює для самозабезпечення сім'ї основними продуктами харчування. Як правило, члени такого домогосподарства, з огляду на похилий вік, стан здоров'я або відсутність чоловіків у родині, не мають можливості розширювати виробництво. Більшою мірою, ніж у попередній групі ці домогосподарства сильніше включені в традиційну для села мережу неформальної спорідненої і дружньої підтримки. Для цієї групи сімей досить поширеними є орендні відносини. Літні люди не в змозі вручну обробити земельну ділянку поблизу будинку, тому віддають її сусідам і родичам в оренду за частину врожаю.

Таким чином, ця група сільських домогосподарств, зберігши багатівікові норми общинності й поведінки традиційної сім'ї, виживає сьогодні багато в чому саме завдяки цій соціальній силі. Охарактеризована категорія господарств демонструє стратегію повсякденного виживання, збереження певного рівня життєзабезпечення сім'ї, який найчастіше складається з традиційних дрібниць сільського укладу життя.

Четвертий тип – негативний, властивий 15–17 % домогосподарств. Склад цих домогосподарств різномірний, велика частина складається з одиноких пенсіонерів, менша – близько 5 % "люмпенів". Щодо економічних характеристик їхніх домогосподарств можна відзначити повну відсутність товарності та мінімальний рівень самозабезпечення. Самотні пенсіонери часто не в змозі вести навіть обмежене селянське господарство і так само, як і в попередньому випадку, практикують здачу в оренду своєї власності. Джерелом грошових надходжень таких господарств є пенсії, а натуральних – допомога сусідів і родичів. Що стосується групи люмпенів, то вони після втрати звичного статусу зайняли пасивну позицію та демонструють деструктивні форми поведінки.

Нині серед більшості сільських домогосподарств відбувається досить повільна трансформація і пристосування до нових умов господарювання. На сьогодні спостерігається процес підйому натурального споживчого господарства та перетворення його в дрібнотоварне, активізація трудових і економічних функцій домашніх господарств. Кожне домогосподарство комбінує у своїй повсякденній діяльності ознаки товарного і натурально-споживчого способів, за видами зайнятості та джерел надходження доходів, задіює всі резерви, щоб уникнути крайньої бідності. Превалювання того чи іншого джерела життєзабезпечення та комбінація їх у кінцевому рахунку визначають тип соціально-економічної адаптації сім'ї.

Виділені нами типи адаптаційної поведінки відображають основні форми і способи економічної адаптації сільського населення. Неоднаковість появи "нових" бідних, соціально-психологічна нестійкість, пов'язані з трансформацією колишнього укладу селянського життя, вимагають проведення достатньо гнучкої багаторівневої соціально-економічної політики на селі, що включає виробничі, демографічні, духовні та соціокультурні фактори.

Отже, до основних особливостей економічної поведінки сільських домогосподарств належать: перетворення з підсобного у головне джерело доходів і, водночас, у сільськогосподарське виробництво для виживання; ведення ОСГ є вагомим фактором зайнятості сільського населення; надання істотного впливу щодо функціонування аграрного сектору країни; залежність роз-

витку господарств населення від розвитку інфраструктури; пряма залежність від стану економіки в цілому, а також політики держави у сфері фінансів і кредитування, податків, цін, зовнішньоекономічної діяльності та ін.

На основі викладеного вище нами розглядаються варіанти щодо перспектив розвитку особистих селянських господарств.

Перший варіант передбачає консервацію існуючого стану ОСГ як для специфічної категорії селян за моделі домінуючого розвитку великого товарного сільськогосподарського виробництва.

Особисте селянське господарство зберігається як засіб виживання в господарствах маргіналів – літніх сільських жителів, у домогосподарствах без основного годувальника, зокрема в господарствах одиноких жінок з дітьми і т. п. Статистика фіксує, третина жителів села це пенсіонери. Таким господарствам потрібна в основному соціальна допомога, додатковим засобом виживання стає виробництво продуктів на своєму обійсті.

Другий варіант також ґрунтується на використанні підсобного статусу сімейного виробництва. Споживання продукції, вирощеної у своєму господарстві, є джерелом коштів для підтримки життя значної кількості найманих працівників високотоварного виробництва в селі і малих міських поселеннях із низькою заробітною платою.

У цій якості ОСГ можуть виконувати свою соціальну роль досить довго, практично до моменту вирівнювання оплати праці в промисловості та сільському господарстві. Умовою розвитку цього сценарію є переважання великого сільськогосподарського виробництва. Цей варіант передбачає пасивний сценарій розвитку особистого господарства, оскільки в країні взято курс на розвиток великих сільськогосподарських комплексів. Інтеграція великотоварного і дрібного виробництва може бути заснована на фінансовій, технічній та організаційній підтримці населення.

Третій варіант передбачає також збереження індивідуальних селянських господарств в організаційно-виробничому сенсі. Модель такого розвитку була, як відомо, запропонована групою вчених-аграрників, очолюваної О. В. Чаяновим і О. М. Челінцевим у Росії в 20-х роках минулого століття. Вони вважали структуру сімейно-трудова селянських господарств, які не використовують найману працю, найбільш стійкою, соціально значущою та соціально справедливою формою організації сільського господарства. Як шлях залучення в товарне виробництво таких господарств пропонувалася кооперація [15].

Четвертий альтернативний варіант передбачає розвиток фермерського господарства. У приміських овочівницьких і тваринницьких господарствах вже нині переважає товарне виробництво, що ґрунтується на використанні як сімейної, так і найманої праці. Специфіка складного індивідуального виробництва і висококонкурентного збуту, очевидно, не потребує кооперації однорідних господарств.

Можлива трансформація частини трудових особистих господарств у фермерські з найманими працівниками, потім розвиток фермерських господарств у великі приватновласницькі сільськогосподарські підприємства (господарства «гроссбуаєрів»). Таким особистим господарствам необхідна підтримка у вигляді банківських кредитів, підтримка придбання техніки у власність, передача землі в довгострокову оренду або користування, що зберігають зацікавленість у перспективному збереженні родючості землі і т. п.

У сприятливому розвитку останнього сценарію може зберегтися присадибне і розвиватися фермерське господарство як місце відпочинку індустріальних сільських і міських робітників. На сьогодні екологічний туризм вже набирає силу.

Отже, за переходу сільського господарства до багатокладності форм господарювання не може залишатися поза увагою індивідуальне господарство. Очевидно, основою відродження будь-якого типу господарства мають бути рівноправно існуючі різні форми господарювання, які розвиваються на конкурентній основі та кооперації.

Сучасне особисте господарство зберегло більшість ознак, характерних для трудового селянського господарства. Закономірності їх функціонування ідентичні, в них діє той самий мотиваційний механізм. Однак значні зміни в суспільному житті, які сталися протягом майже століття, змінили як економічне середовище, так і внутрішню структуру цього типу господарств. До основних чинників, які спричинили ці зміни, можна віднести:

1. На кінець нинішнього століття Україна є індустріально-аграрною країною, в якій дві третини населення проживає в містах. Місто продукує постійний попит на сільськогосподарську продукцію

і продовольство. У таких умовах навіть найдрібніші особисті господарства можуть з вигодою реалізувати частину виробленої продукції. Тому збільшується кількість господарств, які безпосередньо виходять на ринок продовольства та сільськогосподарської продукції. У рамках чисто споживчого трудового господарства залишаються тільки ті з них, які за своєю соціально-економічною природою не можуть активно включитися в ринковий процес, передусім це господарства з низькою продуктивністю праці їхніх власників, зокрема пенсіонерів. До них можна віднести також ті господарства, в яких низькою є питома вага працездатних членів сім'ї, віддалені від районних центрів, у зв'язку з чим витрати на транспортування і реалізацію продукції споживачам виявляються неефективними. Таким чином, процес урбанізації в країні спричинив перехід значної частини трудових селянських господарств у категорію товарних, діяльність яких базується на капіталістичному принципі отримання максимальних прибутків.

2. Від початку до кінця століття відбулися значні зміни в життєвих стандартах населення і сільського зокрема. Якщо на початку століття селянина цілком влаштовувало задоволення потреб в їжі та найпростішому одязі й житлі, то у сучасного вже є багато благ цивілізації, від яких він не в змозі відмовитися. По-перше, це якісні зміни у потребі в їжі, одязі та житлі. По-друге, важко уявити існування сучасної людини без електрики, природного газу, радіо, телебачення, холодильника тощо. Усі ці блага є дорогими, і селянин, замкнувшись у межах трудового селянського господарства, мати їх не зможе.

Зростання потреб до рівня, який не досяжний навіть за максимальної інтенсифікації особистого господарства, вимагає пошуку заробітків за його межами найбільш активними членами сімей. Зрозуміло, що зайнятість в інших сферах має приносити дохід на одиницю трудових затрат більший, ніж за праці в особистому господарстві. В іншому випадку пошук роботи поза господарством втрачає економічний сенс.

3. Протягом кількох десятиліть незрівнянно змінився культурно-освітній рівень власників селянських господарств. Якщо на початку століття російський селянин був, як правило, неграмотним, то сучасне українське сільське населення за своїм культурно-освітнім рівнем мало чим відрізняється від міських жителів. Особисті господарства стоять на вищому рівні щодо культури виробництва і споживання порівняно з трудовими селянськими господарствами, які досліджував О.В.Чаянов.

4. Сучасні ОСГ мають значно вищий рівень інтенсивності виробництва, ніж трудові селянські господарства початку століття. Як правило, він забезпечується за допомогою залучення в технологічний процес капіталу у вигляді мінеральних добрив, засобів захисту рослин, засобів механізації. Усі ці засоби купуються за ринковими цінами. Тому вплив ринку на розвиток цих господарств значно більший.

5. Істотною є різниця між сучасним особистим господарством населення і трудовим селянським господарством у виконанні їхньої функції щодо трудового виховання підростаючого покоління. В останньому таке виховання здійснювалося з перспективою, що дитина в майбутньому стане власником трудового господарства. Нинішні селянські діти, як правило, мають інші перспективи набуття спеціальності. Це привносить свою специфіку в трудове виховання підростаючого покоління в особистих господарствах сільського населення [16].

Висновки. Отже, особисте підсобне та трудове селянське господарство – це далеко не ідентичні економічні формування. Зберігаючи основні ознаки останнього, сучасне особисте господарство розглядається як більш складне соціально-економічне явище, оскільки глибше включається в увесь спектр суспільних відносин. Тільки певна частина таких господарств залишається за своєю суттю споживчо-трудова, а більшість із них частково чи повністю входить у ринкові відносини.

За неоднозначності підходів щодо функціонування ОСГ можемо констатувати, що в їх основі лежить сукупність елементів економічних теорій, які характеризують функціонування цієї форми господарювання в умовах прояву деструктивних явищ в економіці країни, що ґрунтується на таких засадах: вимушена необхідність задоволення власних потреб у продуктах харчування внаслідок низької купівельної спроможності населення, незважаючи на рівень економічної ефективності виробництва в домогосподарстві; мінімальна залежність економіки ОСГ від ринку через багатогалузеве натуральне виробництво, що знівельовує інфляційні процеси; переважання ручної праці, внаслідок чого втрачається вплив диспаритету цін; компактність розташування присадибних ділянок і тваринницьких приміщень власників цих господарств; ОСГ у період масового безробіття стає одним із важливих місць трудової активності працездатного населення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Чаянов А.В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации. М. : Наука, 1991. 454 с.
2. Шанин Т. Три смерти А.Чаянова. Социологический журнал. 1995. № 1. С. 5–27.
3. Фадеева О., Никулин А., Данилов В. Шанин Т. Типология семейных стратегий. Рефлексивное крестьяноведение. Десятилетие исследования сельской России. М.: ВШСЭН, РОС–СПЭН, 2002. С. 215–226.
4. Шпичак О.М., Свиноус І.В. Реалізація продукції особистими селянськими господарствами – витрати, ціни, ефективність. К. : ІАЕ, 2008. 320 с.
5. Шанин Т. Неформальная экономика. Вопросы философии. 1990. №8. С. 114–128.
6. Landais, E. Modelling farm diversity: newapproachesto typology building in France Agric. Syst., 58. P. 505-527.
7. Guillem E.E, Barnes A.P, Rounsevell M.D, Renwick A. (2012). Refining perception-based farmer typologies with the analysis of past census data.. Vol 15, 110, pp. 226-35. doi: 10.1016.
8. Emtage N., Herbohn J., Harrison S. (2007) Landholder Profiling and Typologies for Natural Resource–Management Policy and Program Support: Potential and Constraints. Environmental Management. Vol 40(3), pp. 481-92.
9. Burton R.J.F. (2004). Reconceptualising the ‘behavioural approach’ in agricultural studies: a socio-psychological perspective. Journal of Rural Studies. Vol 20, pp. 359–371.
10. Howley P., Buckley C., O'Donoghue C., Ryan M. (2015). Explaining the economic ‘irrationality’ of farmers' land use behaviour: the role of productivist attitudes and non-pecuniary benefits. Ecol. Econ. Vol 109, pp. 186-193.
11. Pedersen, A.B., Nielsen, H.O., Christensen, T. and Hasler, B. (2012). Optimising the effect of policy instruments: a study of farmers' decision rationales and how they match the incentives in Danish pesticide policy. Journal of Environmental Planning and Management. Vol 55: pp. 1094–1110.
12. Sutherland L.-A., Barnes A., McCrum G., Blackstock K., Toma L. (2011). Towards across-sectoral analysis of land use decision-making in Scotland. Landsc. Urban Plan. Vol 100, P. 1-10.
13. Шанин Т. Определяя крестьянство. Отечественная история. 1993. № 2. С. 7–16.
14. Тихонова Т.В., Храмова И.Г., Храмова С.В., Шик О.В. Сельская бедность и сельское развитие в России. под ред. Е.В. Серова. М. : ИЭПП, 2004. 50 с.
15. Ковальова С.О. Соціально-економічні передумови функціонування особистих селянських господарств. AgroSvit. 2007. № 9. С. 28–32.

REFERENCES

1. Chajanov A.V. (1991). Osnovnye idei i formy organizacii sel'skhozajstvennoj kooperacii. [Main ideas and forms of organization of agricultural cooperation] M., Nauka, 454 p.
2. Shanin T. (1995). Tri smerti A.Chajanova. Sociologicheskij zhurnal. [Three deaths of A.Chayanov. Sociological journal]. No 1, pp. 5–27.
3. Fadeeva O., Nikulin A., Danilov V. Shanin T. (2002). Tipologija semejnyh strategij. Refleksivnoe krest'janovedenie. Desjatiletie issledovanija sel'skoj Rossii. [Typology of family strategies. Reflexive peasantry studies. Decade of research of rural Russia]. M.: VShSJeN, ROS–SPJeN, pp. 215–226.
4. Shpichak O.M., Svinous I.V. (2008). Realizacija produkcii osobistimi seljans'kimi gospodarstvami – vitrati, cini, effektivnist'. [Realization of production with individualities of the villages' governments - vitrati, tsini, effektivnist']. K., IAE, 320 p.
5. Shanin T. (1990). Neformal'naja jekonomika. Voprosy filosofii. [Informal economy. Questions of philosophy]. No 8. pp. 114–128.
6. Landais. (1998). Landais Modelling farm diversity: newapproachesto typology building in France Agric. Syst., 58, pp. 505-527.
7. Guillem E.E, Barnes A.P, Rounsevell M.D, Renwick A. (2012). Refining perception-based farmer typologies with the analysis of past census data. Nov 15;110:226-35. doi: 10.1016.
8. Emtage N., Herbohn J., Harrison S. (2007) Landholder Profiling and Typologies for Natural Resource–Management Policy and Program Support: Potential and Constraints. Environmental Management 40(3), pp. 481-92.
9. Burton R.J.F. (2004). Reconceptualising the ‘behavioural approach’ in agricultural studies: a socio-psychological perspective. Journal of Rural Studies 20, pp. 359–371.
10. Howley P., Buckley C., O'Donoghue C., Ryan M. (2015). Explaining the economic ‘irrationality’ of farmers' land use behaviour: the role of productivist attitudes and non-pecuniary benefits. Ecol. Econ., 109, pp. 186-193.
11. Pedersen, A.B., Nielsen, H.O., Christensen, T. and Hasler, B. (2012). Optimising the effect of policy instruments: a study of farmers' decision rationales and how they match the incentives in Danish pesticide policy. Journal of Environmental Planning and Management 55, pp. 1094–1110.
12. Sutherland L.-A., Barnes A., McCrum G., Blackstock K., Toma L. (2011). Towards across-sectoral analysis of land use decision-making in Scotland. Landsc. Urban Plan. 100, pp. 1-10.
13. Shanin T. (1993). Opredel'jaja krest'janstvo. Otechestvennaja istorija. [Defining the peasantry. National history]. No 2, pp. 7–16.
14. Tihonova T.V., Hramova I.G., Hramova S.V., Shik O.V. (2004). Sel'skaja bednost' i sel'skoe razvitie v Rossii. [Rural poverty and rural development in Russia]. red. E.V. Serova. M. : IJePP, 50 p.
15. Koval'ova S.O. (2007). Social'no-ekonomichni peredumovy funkcionuvannja osobystyh seljans'kyh gospodarstv. AgroSvit. No 9, pp. 28–32.

Методологические подходы к типологизации экономического поведения личных крестьянских хозяйств

Шепель Т.П.

Статья посвящена оценке концептуальных подходов функционирования личных крестьянских хозяйств в Украине. Установлено, что поведение населения в ОСГ определенным образом влияет на экономику. Во-первых, в этой сфере производится часть общественного богатства страны. Во-вторых, для некоторых групп населения она дает

возможность существенно улучшить их социально-экономическое положение путем увеличения совокупных доходов семьи, уровня потребления продуктов питания и т.д. В-третьих, часть населения одновременно занята в общественном производстве и личном подсобном хозяйстве, в связи с чем возникает проблема распределения между ними ресурсов труда, времени и жизненных сил.

Установлено, что личное подсобное и трудовое крестьянское хозяйство – это далеко не идентичны экономические формирования. Сохраняя основные признаки последнего, современное личное хозяйство рассматривается как более сложное социально-экономическое явление, поскольку глубже включается в весь спектр общественных отношений. Только определенная часть таких хозяйств остается по своей сути потребительски-трудовыми, а большинство из них частично или полностью входит в рыночные отношения.

Ключевые слова: личное крестьянское хозяйство, сельское хозяйство, неформальная экономика, трудовое крестьянское хозяйство.

Methodological approaches to the typology of economic behavior of personal peasant farms

Shepel T.

The purpose of the article. The aim of the study is to develop conceptual approaches to the functioning of private peasant farms.

Research methods. Theoretical and methodological basis of the research is the work of domestic and foreign scientists on methodological approaches to the typology of economic behavior of personal peasant farms. As a result of the study, modern methods of general scientific and economic knowledge of socio-economic phenomena and processes were used: historical and monographic, dialectical, abstract-logical, graphic, and others.

Main results and conclusions of the study. Among the socio-economic problems of the development of personal peasant economy, a special place belongs to the problem of its profitability, which is closely connected with the methods of realization of the production produced in it. The essence of this peculiarity is that the profitability itself, and otherwise, the economic expediency of conducting an economy, is the main condition for the existence of PF. She defined and will probably determine for a long time not only its existence, but also the structure, size, methods of product sales, general psychological mood and attitude towards it.

The impact of the population's behavior on the economy of the PF has been analyzed. As a result, it is revealed: First, in this sphere a part of the country's social wealth is produced, and secondly, for some groups of population, it allows them to substantially improve their material condition, and thirdly, a part of the population at the same time. employed in social production and personal auxiliary farming.

It is established that family farming is considered as the unity of peasant ownership, production, consumption, biological and social reproduction.

It is proved that the subject of economic behavior in the investigated sphere is a family. It is homogeneous under the conditions of conducting a personal economy, in the family there are common plans for its content. They have different targets and plans for a personal economy, they use different methods to achieve optimal conditions for their conduct.

There are two main reasons that determine the nature of economic behavior of the rural population in the PF: the diversity of needs and opportunities of families, as well as unequal conditions for the management of this household.

It is determined that the most important external factor is interaction with agricultural enterprises, which is the basis for the survival of PF. Relations with them can take a different form depending on their technical and financial condition. The basic models of such relations are investigated.

It is revealed that in addition to the relationship of PF with agricultural enterprises, their economic behavior is significantly influenced by the organization of procurement of products, the possibility of purchasing forages, the availability of economic buildings, equipment with mechanisms, household equipment and tools, landscaping of the site.

It was investigated that the feature of industrial relations in PF is that the labor of family members does not have prices in the form of wages in the labor market. The payment of labor of employees – members of the household is carried out not in the cost of production, but in the final product.

Revenues earmarked for consumption in kind and in cash, at the same time, become expenses for the life support of the family, including for the production of manpower. In family farming, costs and the structure of distribution are primarily formed under the pressure of social goals.

Thus, the purpose of conducting PF is to achieve the necessary level of well-being of a rural household.

The conducted analysis showed that the economic stability of PF is determined by the lack of competition from large agricultural enterprises due to different specialization of production.

Significantly affect the formation of economic behavior of the population socio-economic characteristics of families, primarily because of the needs and level of satisfaction. Family needs depend on the quantitative and socio-demographic composition, the level of education of its members, their moral attitudes.

The main types of PF have been identified and the peculiarities of their functioning, characteristics and conditions of their activity, as well as types of families forming these households have been analyzed.

It is revealed that today, among most rural households, there is a rather slow transformation and adaptation to new economic conditions. Currently, there is a process of recovery of a natural consumer economy and turning it into a small-scale, activation of labor and economic functions of households. Each household combines in its daily activities the features of the commodity and natural-consumer methods, by types of employment and sources of income, uses all the reserves to avoid extreme poverty. Prevalence of a source of life support and a combination of them ultimately determine the type of socio-economic adaptation of the family.

Thus, a private subsidiary and labor peasant economy are far from identical economic formations.

Keeping the main features of the latter, modern private economy is seen as a more complex socio-economic phenomenon, since it deeper into the whole spectrum of social relations. Only a certain part of such farms remains essentially consumer-labor, and most of them are partially or completely part of the market relations.

Key words: personal peasant economy, peasant economy, informal economy, labor peasant economy.

Надійшла 17.10.2017 р.

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО СЕКТОРУ

УДК 338.43:339.5

ВАРЧЕНКО О.М., д-р екон. наук
omvarchenko@ukr.net

КРИСАНОВ Д.Ф., д-р екон. наук
d_krysanov@ukr.net

Білоцерківський національний аграрний університет

ЕКСПОРТНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ І ПРОБЛЕМИ ТА МЕХАНІЗМИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Висвітлено тенденції та розкрито причини кардинальних змін у напрямках зовнішньоекономічної діяльності підприємств аграрного сектору України. Проаналізовано виклики та проблеми, які перед ним постали з початку 2010-их років, а також унаслідок активізації євроінтеграційних процесів з другої третини поточного десятиліття.

Обґрунтовано необхідність активного виходу підприємств аграрного сектору на нові ринки харчової продукції, а також зміцнення позицій у відносинах з традиційними торговими партнерами в країнах Європи, Азії та Африки. Встановлено, що індикатором підготовленості суб'єкта господарювання до проведення зовнішньоекономічної діяльності є наявність на підприємстві системи харчової безпеки, яка має бути адекватна моделі безпечності харчових продуктів та кормів, що функціонує в Європейському Союзі.

Висвітлено ситуацію із формуванням національної системи технічного регулювання, впровадженням НАССР на підприємствах харчової промисловості та вимог програм-передумов в господарствах, що вирощують продукцію тваринного походження. Розкрито особливості та обґрунтовано передумови переходу підприємств і господарств аграрного сектору України на європейську модель харчової безпеки.

Ключові слова: аграрний сектор, підприємства та господарства, технічне регулювання, зовнішньоекономічна діяльність, харчова безпека.

Постановка проблеми. У 2010-ті відбулися значні трансформації у напрямках, трендах та масштабах експортної діяльності підприємств України. Це спонукає до проведення ґрунтовного аналізу комплексу різнопланових причин, виявлення та оцінювання ролі факторів прямого й опосередкованого впливу, що призвели до таких зрушень. Особливо гострі виклики і проблеми постали перед аграрним сектором, коли після нарощування обсягів експорту продукції АПК на початку 2010-их років було відмічено значний спад у наступний період. Ось чому необхідно виокремити проблеми, що відіграють ключову роль для експортної діяльності, та забезпечити їх прискорене вирішення з метою подолання спадного тренду.

Аналіз останніх досліджень та публікацій показав, що проблеми формування експортного потенціалу АПК в 2010-ті роки набули особливої гостроти та актуальності унаслідок кардинальних змін у зовнішніх відносинах України із своїми близькими сусідами, які носили суперечливий характер. Зокрема, агресія Російської Федерації щодо України супроводжувалась активним згортанням торговельно-економічних відносин, але підписання Угоди про асоціацію (УА) між Україною та Європейським Союзом [1] відкрило додаткові можливості для виходу на європейський та світовий ринки, які, однак, унаслідок низки об'єктивних причин, вітчизняні підприємства і господарства не спроможні повною мірою реалізувати. Зазначені та інші проблеми у сфері зовнішньоекономічної діяльності активно досліджували відомі економісти-аграрники: Власов В.І., Губенко В.І., Духницький Б.В., Кваша С.М., Лупенко Ю.О., Осташко Т.О. та ін. [2-7]. Водночас, динамізм нинішньої зовнішньоекономічної ситуації, активне включення України в інтеграційні процеси з Європейським Союзом та країнами-членами СОТ, поступове запровадження підприємствами і господарствами аграрного сектору вимог європейських та гармонізованих національних документів постійно вносять асиметричні зміни в поточний стан, спонукають до появи нових викликів і проблем. Це потребує постійного моніторингу ситуації, вияв-

лення ключових проблем і перешкод на кожному етапі і в кожній ланці та розроблення і реалізації заходів по їх подоланню чи обмеженню негативного впливу. Інтегральним індикатором реалізації цих зусиль має стати створення необхідних передумов для нарощування експортного потенціалу аграрного сектору економіки України.

Мета дослідження – оцінити ситуацію у сфері зовнішньоекономічної діяльності з погляду реалізації експортного потенціалу аграрного сектору, виявити та окреслити основні проблеми і перешкоди, які його гальмують, обґрунтувати комплекс заходів по їх усуненню чи створенню привабливих передумов для його нарощування та цільового використання.

Матеріали і методика дослідження – проводили на основі використання загальнонаукових та спеціальних методів пізнання сучасних тенденцій формування експортного потенціалу, комплексного та диференційованого підходу до оцінки процесів розбудови національної системи технічного регулювання та впровадження європейської моделі харчової безпеки в аграрному секторі економіки. При цьому залучались методи економічного і статистичного аналізу, монографічних обстежень, публікації вітчизняних і зарубіжних науковців з актуальних проблем інтеграції АПК України.

Основні результати дослідження. Ще з початку 1990-их років Україна прийняла курс на інтеграцію з Європейським Союзом і після тривалих перемовин між ними було підписано Угоду про партнерство та співробітництво (УПС від 01.03.1998 р.), термін чинності якої закінчився у 2008 році. У 2007-2012 роках проводилися перемовини щодо підготовки нового програмного документа. Після відомих подій Революції Гідності політична частина нової Угоди була підписана 21 березня, економічна – 27 червня, а 16 червня 2014 року Європейський парламент синхронно з Верховною Радою України її ратифікували. У повному обсязі Угода про асоціацію (УА) між Україною та Європейським Союзом [1] набула чинності 01.09.2017 р. За оцінками експертів, це відкрило великі можливості і для України, і для Євросоюзу щодо співробітництва у різних сферах організації суспільства та секторах економіки, які необхідно максимально використати.

Водночас, ситуація у сфері зовнішньоекономічної діяльності у 2010-ті роки складалася надзвичайно непривабливо: унаслідок активного згортання торговельно-економічних відносин з боку Російської Федерації (їх пік припав на 2011 рік) перед Україною постала гостра проблема компенсувати понесені втрати за рахунок нарощування експорту на інших напрямках (табл. 1).

Таблиця 1 – Динаміка експорту товарів та послуг України за 2010-2016 рр. (млн дол. США)

Показник	Рік							Довідкова: за ½ 2017	2016 до 2011, в %, пп
	2011	2012	2013	2014	2015	2016			
Експорт товарів і послуг, усього	82202,1	82337,4	76126,5	64106,8	46647,9	46229,7	25655,5	56,2	
у т.ч. до ЄС	21579,7	20876,0	20361,2	20383,1	15339,5	15827,5	9747,7	73,3	
у т.ч. до РФ	25444,9	22997,2	20489,9	13320,0	7846,5	6686,9	3576,6	26,3	
частка ЄС, %	26,3	25,4	26,7	31,8	32,8	34,2	38,0	+7,9	
частка РФ, %	30,9	27,9	26,9	20,8	16,8	14,5	13,9	-16,4	
Із експорту товарів загалом у т. ч. експорт продукції АПК									
Експорт товарів, усього	63394,2	68830,4	63320,7	53901,7	38127,1	36362,8	20651,9	57,4	
У т.ч. продукція АПК*	12972,6	18041,2	17079,9	16825,6	14677,8	15406,2	8750,8	118,8	
частка АПК, %	20,4	26,2	26,9	31,2	38,5	42,4	42,4	+22,0	
продукція АПК до ЄС	3340,8	5047,7	4607,4	4906,9	4155,7	4236,1	2774,2	126,8	
продукція АПК до РФ	2025,0	2006,8	1375,0	911,2	276,5	94,5	55,0	4,7	
частка ЄС, %	25,8	28,0	27,0	29,2	28,3	27,5	31,7	+1,7	
частка РФ, %	15,6	11,1	8,0	5,4	1,9	0,6	0,6	-15,0	

Джерело: сформовано на основі даних Державної служби статистики України за відповідні роки.

*Продукція АПК включає: I. Живі тварини; продукти тваринного походження. II. Продукти рослинного походження. III. Жири та олії тваринного або рослинного походження. IV. Готові харчові продукти. VIII. Шкури необроблені; шкіра вичищена.

Довідкова: Регіональна структура експорту продукції АПК за 2016 рік: країни Азії – 45,9% (\$ 7099,2 млн), країни Європи – 27,5% (\$ 4242,4 млн), країни Африки – 15,7% (\$ 2424,2 млн), країни СНД – 7,7% (\$ 1185,1 млн), США – 0,3% (\$ 44,9 млн), інші країни – 2,9% (\$ 440,7 млн).

Вкажемо, що обсяги експорту товарів і послуг до РФ за 2011-2016 рр. впали практично учтверо (із 30,9 до 14,5 %), у т.ч. продукції аграрного сектору – у 21,4 рази (із 15,6 до 0,6 %). Унаслідок впливу різних чинників, а особливо зниження світових цін на продукцію, за вказаний період імпорт країнами-членами ЄС товарів і послуг з України зменшився на 26,7 % (але відносно підвищився до 34,2 %), а продукції аграрного сектору – збільшився на 18,8 % (але відносно зріс до 27,5 %). Це дозволяє зробити логічний висновок про те, що позитивний тренд підвищення ролі аграрного сектору в гальмуванні спадної тенденції у сфері зовнішньоекономічної діяльності не використовується повною мірою: у 2012-2014 рр. експорт продукції АПК до ЄС становив \$ 4,6-5,0 млрд, але в останні два роки – \$ 4,2 млрд, а зниження від пікового 2012 у 2016 році перевищило \$ 2,6 млрд. Отже, Україна має активно включити в сферу експортної діяльності не лише країни Європи, але й інших регіонів світу.

З метою збільшення обсягів продукції АПК для просування на зовнішні ринки необхідно, як свідчить набутий в останні роки досвід експортної діяльності, забезпечити усунення низки застарілих проблем та активно відреагувати на нові виклики. Ці виклики були породжені ще за підписання та реалізації УПС (від 01.03.1998 р.) і стосувалися гармонізації законодавчо-нормативної бази із європейською, а також набули нових складових за підготовки до підписання та забезпечення практичного виконання основних положень УА (від 01.09.2017 р.).

Для виділення ключових проблем серед широкого спектру нинішніх викликів необхідно прийняти до уваги наступне. Забезпечити нарощування виробництва сільськогосподарської і харчової продукції, що відповідатиме європейським і міжнародним вимогам до безпечності та якості, а отже яку без додаткових затрат експортувати у різні країни світу можна двома шляхами: по-перше, збільшенням її випуску великими й середніми підприємствами, що вже займаються експортом, а по-друге, – розширенням кола суб'єктів господарювання в аграрному секторі, які будуть спроможні забезпечити дотримання зазначених вище вимог. Це стосується як великих і середніх підприємств, так і малих потужностей харчової промисловості, що впровадили/мають впровадити НАССР (постійно діючі процедури) згідно із встановленими в ключовому Законі України з харчової безпеки кінцевими строками [8, п. 2 частини другої ст. 20, ст. 21, п. 4 частини першої ст. 64, Прикінцеві та перехідні положення]. Однак виконання зазначених вимог об'єктивно охоплює більш широкий спектр проблем, які мають бути вирішені паралельно із зазначеними, або ж упереджуючи їх у часі, а саме:

- завершити формування національної системи технічного регулювання (СТР), яка має бути еквівалентною європейській моделі технічного регулювання;
- впровадити на підприємствах і в господарствах аграрного сектору, але у першу чергу тих з них, що виробляють продукцію тваринного походження, систему харчової безпеки, що буде еквівалентною європейській моделі безпечності харчових продуктів та кормів для тварин;
- впровадити на підприємствах і в господарствах аграрного сектору санітарні та фітосанітарні заходи, що будуть відповідати вимогам, яких дотримуються в Європейському Союзі тощо.

Активна реакція держави і суб'єктів підприємницької діяльності з метою вирішення цих проблем сприятиме розширенню кола експортерів продукції АПК та збільшенню її обсягів. Про позитивні зрушення у цьому напрямі свідчать наступні дані: за 2016-2017 роки (три квартали) список українських експортерів харчових продуктів поповнився 61 новим членом (налічує 287 підприємств), у тому числі 107 виробників харчових продуктів тваринного походження: м'яса птиці, риби, меду, яєць, молока та молочних продуктів. Також до Євросоюзу мають право експортувати 180 підприємств-виробників нехарчових продуктів, а саме: пухо-перова сировина, шкірсировина, корми для непродуктивних тварин, субпродукти нехарчові, племінний матеріал, інші нехарчові продукти тваринного походження.

Оцінимо проведену роботу та яку необхідно виконати для досягнення еквівалентності національної СТР з європейською за такими складовими:

1. *Законодавча база* нині нараховує півсотні законів України а також півтора десятка законопроектів, що потребують першочергового прийняття з метою приведення національної нормативно-правової бази СТР у відповідність до вимог європейського законодавства. Законодавча база ЄС включає понад 1,7 тис. директив ЄС, регламентів, рішень і поправок до них, з них до аграрного законодавства (сільського господарства та харчової промисловості) належить 40 % (0,7 тис.) [9, с. 17]. Для наших умов її продовженням виступає прийняття Всеохоплюючої стра-

тегії [10], яка включає 270 заходів, у т.ч. за розділами: Громадське здоров'я – майже 80; Здоров'я тварин – близько 100; Фітосанітарні заходи – більше 90 заходів; строки їх підготовки та впровадження – 2016-2020 рр. Впровадження заходів – це імплементація вимог законодавчих й інших органів ЄС в нормативно-правове поле України.

На 2017 рік встановлено завдання подати на розгляд Уряду проектів законів України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України "Про стандартизацію", якими передбачається внесення змін до 131 закону України [11, с. 20]. Отже, при завершенні процесу імплементації основних положень Всеохоплюючої стратегії, прийнятті нових й внесенні змін до низки чинних законів (після 2020 р.) та з урахуванням реального зближення вітчизняної СТР з базовою моделлю ЄС, виникнуть об'єктивні підстави для визнання їх еквівалентними.

2. *Стандарти* – на початок 2017 року загальна кількість чинних національних стандартів становить 21706 од., з яких 12266 розроблено на основі міжнародних та європейських стандартів, а рівень гармонізації становив 56,5 %. На поточний рік встановлено завдання прийняти 1000 національних стандартів, гармонізованих з міжнародними та європейськими, а на період до 2020 року – забезпечити 80-відсотковий рівень гармонізації національних стандартів з міжнародними та європейськими нормативними документами [11, с. 18-20]. Загалом, міжнародними та європейськими організаціями зі стандартизації підготовлено більше 70 тис. стандартів, у т. ч. для аграрного сектору – понад 2,1 тис. [9, с. 17].

3. *Технічні регламенти* – нараховується 54 ТР, з яких 49 розроблено на основі актів законодавства ЄС, а 48 впроваджено. Відсутність ТР на харчові продукти свідчить про незавершеність формування нормативно-правової бази – отже, доцільно розширити обсяги робіт по розробленню технічних регламентів.

4. *Акредитація органів з оцінки відповідності* – полягає в засвідченні Національним агентством з акредитації України (НААУ) того факту, що конкретний орган з оцінки відповідності (ООВ) відповідає вимогам гармонізованих національних стандартів для провадження визначеної діяльності з оцінки відповідності (випробування, калібрування, сертифікація, контроль). Результатом внутрішньої діяльності НААУ стала акредитація 694 ООВ, однак з простроченими атестатами про акредитацію ще залишається 381 ООВ (станом на 04.10.2017 р.). Тому останні потрібно привести у відповідність до вимог нормативних документів та провести їх акредитацію.

5. *Процедури підтвердження відповідності* – проводяться лише акредитованими ООВ. Кінцевим результатом є гарантування того, що вироблена продукція (процеси, системи, персонал, орган) відповідає встановленим законодавством України вимогам. Водночас, просування визнання НААУ на європейській та міжнародний рівень дозволяє забезпечити визнання документів, що видаються вітчизняними ООВ за результатами проведених досліджень з оцінки відповідності (сертифікати персоналу, протоколи проведених лабораторних випробувань, вимірів, досліджень і експертизи, сертифікати та атестати якості/безпечності продукції), в країнах-членах акредитаційних інституцій, а саме: 26 країн-членів Європейської кооперації з акредитації (ЕА) та більше 80 країн-членів Міжнародної кооперації з акредитації лабораторій (ІЛАС). Отже, створюються необхідні умови, дотримання яких є гарантією забезпечення еквівалентності результатів проведених в Україні випробувань і підставою для їх взаємного визнання країнами-членами ЕА та ІЛАС.

6. *Державний ринковий нагляд за дотриманням обов'язкових вимог* виступає не лише ключовою, але й самостійною ланкою у формуванні національної СТР, що має бути еквівалентною моделі ринкового нагляду ЄС.

Для забезпечення ефективного контролю за органами ринкового нагляду закріплюються відповідні повноваження, вони забезпечуються необхідними матеріальними і фінансовими ресурсами та кваліфікованим персоналом для реалізації закріплених функцій, виконання запланованих заходів і завдань. Оскільки однією із життєво важливих та найскладнішою сферою технічного регулювання виступає аграрний сектор економіки, то ситуацію безпосередньо в ньому й на продовольчих ринках відстежує один центральний орган виконавчої влади (ЦОВВ): Державна служба України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів [13]. Нині в ДПСС завершується період реорганізації та становлення, зокрема: оптимізується мережа низових управлінь на рівні районів, як

територіальних підрозділів обласних управлінь, стабілізується кадровий склад та проводиться його навчання, підвищується заробітна плата персоналу тощо.

Однак завершення формування національної СТР це лише половина справи, а до того ж менша, а друга, яка набуває все більшого значення, – впровадження її нормативних положень на підприємствах і в господарствах аграрного сектору. Саме тут виникла та збільшується низка невідкладних проблем, оперативне вирішення яких сприятиме зміцненню позицій вітчизняних операторів ринку на продовольчих ринках та підвищенню конкурентоспроможності продукції. Зазначимо, що Закон України з харчової безпеки [8, п. 2 частини другої ст. 20, ст. 21, п. 4 частини першої ст. 64, Прикінцеві та перехідні положення] встановив кінцеві строки впровадження НАССР та закріпив підприємства харчової промисловості, згідно з їх продуктовою спеціалізацією та розмірами потужностей [13, с. 182-188], зокрема:

- *потужності*, що провадять діяльність з харчовими продуктами, у складі яких є неперероблені інгредієнти тваринного походження, (*I група, крім малих потужностей*) – до 20.09.2017 р. Коди за КВЕД-2010: 10.1 – виробництво м'яса та м'ясних продуктів; 10.2 – перероблення та консервування риби, ракоподібних і моллюсків; 10.5 – виробництво молочних продуктів. Загальна кількість підприємств по I групі (великі, середні, малі) – 1335 од., а за винятком малих потужностей, – близько 700 од.;

- *потужності*, що провадять діяльність з харчовими продуктами, у складі яких відсутні неперероблені інгредієнти тваринного походження (*II група, крім малих потужностей*) – до 20.09.2018 р. Коди за КВЕД-2010: 10 – виробництво харчових продуктів; 11 – виробництво напоїв; 12 – виробництво тютюнових виробів. Загальна кількість підприємств по II групі за КВЕД-2010 визначається як різниця доданків: (10 + 11 + 12) «за мінусом» (10.1 + 10.2 + 10.5) = 4167 од., а за винятком малих потужностей – близько 1500 од.;

- *малі потужності (III група)* – до 20.09.2019 р. Загальна кількість малих підприємств (МП) – 4486 од., у т.ч. МП без мікропідприємств (до 10 зайнятих) – 1218 од., мікропідприємств – 3268 од. Водночас, скільки малих підприємств відповідають законодавчо встановленим вимогам до малих потужностей, було визначено експертним методом, – орієнтовно це становитиме близько 3 тис. од.

Малі потужності розподіляються на дві підгрупи за такими параметрами:

- *потужності*, які постачають харчові продукти кінцевому споживачу, мають не більше ніж десять осіб робочого персоналу (тобто, за винятком керівних та облікових фахівців), займають площу не більше ніж 400 кв. м;

- *потужності*, які не постачають харчові продукти кінцевому споживачу та мають не більше ніж п'ять осіб робочого персоналу.

Решта малих підприємств, за винятком віднесених до групи малих потужностей, була вище включена до I та II груп згідно з продуктовою спеціалізацією (продукція тваринного або іншого походження) і на них повністю поширюються відповідні законодавчі норми.

Кількість потужностей у I та II групах становить 0,7 та 1,5 тис. од., де на 410 та 569 з них відповідно сертифіковані або впроваджуються системи менеджменту (безпеки, якості, екологічного управління). Коефіцієнт впровадження систем менеджменту по I групі – 55 %, по II – 37 %. Отже, рівень впровадження НАССР по I групі дуже низький. Водночас, 20.09.2017 р. – законодавчо встановлений строк [8, Прикінцеві та перехідні положення] впровадження НАССР, але результати його виконання поки не оприлюднені.

У цьому зв'язку і має бути реалізована контрольна функція ДПСС: формування в регіонах списків власників потужностей, де відсутні НАССР або постійно діючі процедури, оприлюднення графіка проведення аудиту з метою оцінювання доцільності впровадження та їх конкретного типу.

Стосовно операторів ринку, які виконують роботи на потужностях з незначним ступенем ризику для продукції (не здійснюються підготовка, обробка чи переробка харчових продуктів), то згідно з «Вимогами» [14, пп. 4.1-4.5] можливо й доцільно впроваджувати спрощені процедури, засновані на принципах НАССР, з урахуванням видів (природи) технологічних процесів, які здійснює оператор ринку, та розмірів потужності. Вимоги щодо розробки, впровадження та ефективного застосування процедур за спрощеним підходом мають бути пропорційними ризику. За визначення можливості застосування спрощеного підходу до процедур враховуються не-

безпечні фактори, пов'язані з технологічним процесом та харчовим продуктом, ймовірність їх впливу на безпечність харчових продуктів. Контроль за небезпечними факторами здійснюється за допомогою базових програм (БПр). У таких випадках є достатнім застосування лише першого принципу системи НАССР, тобто, "Аналіз небезпечних факторів", і дозволяється не використовувати інші її принципи.

За відсутності чіткості щодо підготовленості підприємства харчової промисловості до впровадження НАССР чи постійно діючих процедур, необхідно перевірити його на відповідність мінімальним вимогам БПр [15]. За його результатами можна об'єктивно визначитися із можливостями дотримання виробником вимог харчової безпеки. Зазначимо, що на запитання «чи підготовлені до впровадження НАССР або постійно діючих процедур наявні потужності» адекватними будуть такі відповіді: 1) повністю підготовлені; 2) необхідно реалізувати низку малозатратних заходів; 3) буде можливим за умови їх глибокої модернізації.

Згідно із Законом України з харчової безпеки від первинних виробників (сільське, лісове, рибне господарство) не вимагається впровадження НАССР, але встановлено загальні вимоги до операторів ринку первинної продукції [8, ст. 40], зокрема: дотримання санітарно-гігієнічних умов на виробництві, вжиття необхідних заходів з метою управління небезпечними факторами і недопущення їхнього впливу на здоров'я населення та екологію довкілля, що передбачає впровадження постійно діючих процедур. Мінімальні вимоги БПр [16] включають три позиції: а) загальні вимоги – 13 пунктів; б) вимоги для рослинництва – 6 найменувань; в) вимоги для тваринництва – 13 найменувань. Виділено дві групи первинних виробників [13, с. 95] з різним набором вимог (підвищені з 26 (а + в) і спрощені з 19 (а + б) найменуваннями), а саме:

1) *виробники продукції тваринного походження* – усього 4335 господарств, з них: а) тваринництво – 2426 господарств; б) змішане сільське господарство – 1028 господарств; в) рибне господарство – 881 господарство;

2) *виробники продукції рослинного походження* – усього 40136 господарств, з них: а) вирощування однорічних і дворічних культур – 38856 господарств; б) вирощування багаторічних культур – 1121 господарство; в) відтворення рослин – 159 господарств.

Зазначимо, що в Законі України про державний контроль [16, ст. 3 п.1] вказано, що його дія поширюється на суспільні відносини, пов'язані із здійсненням державного контролю за діяльністю операторів ринку, які здійснюють виробництво та/або обіг харчових продуктів, інших об'єктів санітарних заходів та/або кормів, а також побічних продуктів тваринного походження. Водночас, дія цього Закону не поширюється на суспільні відносини щодо: 1) захисту життя та здоров'я рослин; 2) харчових продуктів, кормів, побічних продуктів тваринного походження, призначених (вироблених) для власного споживання (користування) [16, ст. 3 п. 2].

Виробники сировини тваринного походження, на нашу думку, мають забезпечити впровадження постійно діючих процедур, заснованих на принципах НАССР. Це початкова ланка в агропродовольчому ланцюзі, але від неї визначальною мірою (тобто, від відповідності сировини нормативним вимогам безпечності та якості) залежить безпечність кінцевих харчових продуктів. Отже, з метою уможливлення вирощування безпечної продукції тваринного походження необхідно активізувати проведення аудитів (самостійно власниками або інспекторами ДПСС) на відповідність первинного виробництва мінімальним вимогам БПр [17]. Невідповідність мінімальним вимогам усувається шляхом розроблення та реалізації комплексу відповідних заходів, а також впровадження постійно діючих процедур із урахуванням рівня безпечності конкретного виду продукції. Зазначимо, що крім реалізації заходів по приведенню виробництва до вимог БПр, обов'язково [18, с. 349] необхідно провести перепідготовку технологічного персоналу на знання та виконання вимог базових програм і систем менеджменту безпечності. Для невеликих колективів прийнятним буде делегування одного-трьох представників на навчальні семінари з метою освоєння усього комплексу нормативних вимог з урахуванням специфіки конкретних виробництв з позицій гарантування безпечності харчових продуктів та їх подальшого впровадження в колективах, де вони працюють.

По завершенні реалізації комплексу запланованих заходів первинні виробники запрошують інспекторів ДПСС, які складають протокол про виконання робіт і усунення виявлених недоліків та впровадження постійно діючих процедур. Це і стане формальною підставою, яка буде свідчити про визнання відповідності господарства мінімальним вимогам базових програм.

Отже, нині відбувається становлення дворівневої системи харчової безпеки, першим макрорівнем якої виступає Держпродспоживслужба України і її формування наближається до завершення, а другим мікрорівнем є підприємства, які впровадили НАССР чи/або постійно діючі процедури, що базуються на принципах НАССР, та які підсилюються додатковими вимогами до тих виробництв, що спеціалізуються на випуску харчових продуктів тваринного походження. Це пояснюється тим, що необроблена продукція тваринного походження знаходиться на найвищому щаблі ризику для споживачів, а тому її виробники піддаються найжорсткішому контролю.

Водночас, коли продукцію тваринного походження планується ввозити до ЄС, то країна-імпортер обов'язково має попередньо схвалити переробно-харчові підприємства країни-експортера (тобто України), що планують ввозити продукти тваринного походження, без проведення попередніх інспекцій. Але це віддалена перспектива, а нині інспектори Офісу продовольства та ветеринарії (FVO – Office of food and veterinary science) дають дозвіл на постачання продукції на європейський ринок за умови проведення інспектування таких підприємств та їх позитивної оцінки.

Таким чином, оцінювання нинішньої ситуації засвідчило, що зі сторони України спостерігається поступове приведення потужностей по виробництву окремих видів продукції тваринного походження, а також напівфабрикатів з неї до нормативних вимог Європейського Союзу. Ті ж українські підприємства, які були проінспектовані й позитивно оцінені ветеринарами FVO, отримали дозвіл на постачання продукції на європейський ринок. Це свідчить про те, що безпечність вироблених на їхніх потужностях харчових продуктів, є еквівалентною безпечності продукції, що виробляється операторами потужностей харчових продуктів країн-членів Співтовариства.

За таких умов посилюється відповідальність виробника за безпечність та якість продукції на усіх етапах виробничого процесу. Цього можна досягти шляхом запровадження європейської моделі гарантування безпеки та якості харчових продуктів, що базується на принципах та процедурах НАССР. Загальний порядок та умови розміщення продукції на внутрішньому ринку Європейського Союзу викладені в Рішенні Європейського Парламенту та Ради ЄС №768/2008 від 09.07.2008 р. Про загальні рамки для реалізації продукції та відміну рішення Ради Європейського Союзу 93/465/ЄЕС. Порядок проведення робіт з оцінки відповідності та акредитації, а також механізм ринкового нагляду окреслені у Регламенті Ради ЄС №765/2008 від 09.07.2008 р., який розглядається як доповнюючий до Рішення Європейського Парламенту та Ради ЄС №768/2008 від 09.07.2008 р.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище логічно відзначити, що нарощування експортного потенціалу аграрного сектору економіки в своїй основі передбачає випуск такої продукції, яка за показниками безпечності і якості буде повною мірою відповідати нормативним вимогам, що чинні в Європейському Союзі. Стосовно харчової продукції це означає наступне:

- національна законодавчо-нормативна база у сфері виробництва харчової продукції (закони України, технічні регламенти, гармонізовані національні стандарти, інструкції та рекомендації, кодекси належної практики) нині перебуває у процесі завершення формування та гармонізації з вимогами законодавства ЄС до безпечності та якості продовольчих товарів (директиви, регламенти, висновки, рішення та рекомендації законодавчих органів ЄС, кодекси належної практики);

- система харчової безпеки, що нині активно формується і охоплює все ширше коло виробників, зорієнтована на забезпечення відповідності (еквівалентності) європейській моделі безпечності харчових продуктів і кормів для тварин. Водночас, санітарні та фітосанітарні заходи, що впроваджуються на підприємствах харчової промисловості і в господарствах первинного виробництва (аграрному секторі), повністю узгоджуються з європейськими вимогами до SPS (Sanitary and Phytosanitary Steps);

- система державного ринкового нагляду за дотриманням обов'язкових вимог за своїми основними параметрами (організацією мережі установ і лабораторій, рівнем підготовленості персоналу до виконання покладених функцій та закріплених повноважень, оснащеністю лабораторій для проведення необхідних випробувань), формування якої перебуває на стадії завершення, спрямована на забезпечення досягнення еквівалентності з європейською моделлю ринкового нагляду. Термін «еквівалентні» означає визнання системи постійного офіційного контролю виробництва й обігу продукції та сировини тваринного походження, що функціонує в Європейському Союзі, системі забезпечення безпечності та якості харчових продуктів України [19].

Впровадження державного ринкового нагляду за безпекою харчової продукції, розміщеною на ринку, сприятиме підвищенню її конкурентоспроможності та безперешкодному просуванню на європейському і світовому ринках, зміцненню професійної репутації та підвищенню технічної спроможності її виробників;

- Національне агентство з акредитації України (НААУ) визнане як повноправний член Європейської асоціації з акредитації (EA) та Міжнародної кооперації з акредитації лабораторій (ILAC). Це стало можливим лише за умови визнання систем акредитації органів з оцінки відповідності (ООВ) EA та ILAC еквівалентними із системою акредитації НААУ. У результаті виникли необхідні передумови для впровадження механізмів взаємного визнання сертифікатів безпечності та якості, атестатів і протоколів випробувань, проведених в Україні і країнах-членах EA та ILAC, а також видачі дозволів на ввезення в Україну продуктів та інших біологічних матеріалів тваринного походження тощо.

Визнання еквівалентності системи харчової безпеки України моделі безпеки харчових продуктів і кормів, що чинна в Європейському Союзі, відкриває ринки практично усіх країн-членів СОТ. Ось чому зусилля державних управлінських структур і суб'єктів підприємницької діяльності, які ще дотепер перебувають у стані вичікування, повинні бути спрямовані на активізацію процесів розбудови системи харчової безпеки на кожному підприємстві та забезпечення офіційного визнання їх впровадження інспекторами ДПСС. Водночас, при подальшому ігноруванні підприємцями вимог національного законодавства у дію вступає норма стосовно строків впровадження НАССР та постійно діючих процедур, що базуються на принципах НАССР. Реальним наслідком може стати офіційне припинення їх виробничої діяльності до моменту усунення причин цієї заборони. Це прямий шлях до розширення чисельності учасників зовнішньоекономічної діяльності та нарощування експортного потенціалу аграрного сектору України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Офіційний вісник України. 2014. № 75. Ст. 2125.
2. Експорт та імпорт продукції аграрного сектору України: стан та тенденції / Кваша С. М. та ін., за ред. С. М. Кваші. К.: ННЦ ІАЕ, 2013. 80 с.
3. Саблук П.Т. Агроекономічні трансформації в Україні: напрямки та перспективи розвитку: монографія. К.: ННЦ «ІАЕ», 2016. 372 с.
4. Лупенко Ю.О. Сучасний стан та перспективи міжнародної інтеграції аграрного сектору України: завдання агроекономічної науки. Економіка АПК. 2015. №6. С. 6–10.
5. Осташко Т.О. Ринки сільськогосподарських товарів під впливом очікуваних змін торговельних режимів. Економіка і прогнозування. 2013. № 3. С. 105-115.
6. Пугачов М.І. Аграрний сектор економіки України в умовах інституціональних змін. Економіка АПК. 2017. №5. С. 12-18.
7. Пугачов М.І., Мельник А.О. Інтеграційні альтернативи для АПК України в умовах світової економічної кризи. Економіка АПК. 2014. №4. С. 28 – 32.
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів. Закон України від 22.07.2014 р. № 1602-УІІ. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/1602-18>.
9. Інклар Алекс. Технічні регламенти: рекомендації щодо їхнього удосконалення та впровадження. Стандартизація, сертифікація, якість. 2011. №5. С. 16 – 20.
10. Всеохоплююча стратегія імплементації Глави IV (Санітарні та фітосанітарні заходи) Розділу IV «Торгівля і питання пов'язані з торгівлею» Угоди про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.02.2016 р. №228- р. Урядовий кур'єр. 2016. №65.
11. Віткін Л.М. Стратегія реформування системи технічного регулювання в Україні: Мехатронні системи: інновації та інжиніринг: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 15.06.2017 р. С. 18-22. URL: er.knutd.com.ua/bitstream/123456789/6599/1/MSIE2017_P018-0...
12. Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 02.09.2015 р. № 667. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/ru/cardnpd?docid=248464285>
13. Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва. Стат. збірник-2015. К., 2016. 495 с. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
14. Вимоги щодо розробки, впровадження та застосування постійно діючих процедур, заснованих на принципах Системи управління безпечністю харчових продуктів (НАССР). Затверджено Наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 01.10.2012 р. № 590/Зареєстровано в Міністерстві юстиції України від 09.10.2012 р. за № 1704/22016 п. 4.1- 4.5. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1704-12>

15. ISO/TS 22002-1:2009. Програма обов'язкових попередніх заходів із забезпечення безпечності харчових продуктів. Частина 1. Виробництво харчових продуктів. URL: <https://www.iso.org/standard/44001.html>
16. Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин. Закон України від 18.05.2017 р. № 2042-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2042-19/page5>
17. ISO/TS 22002-3:2011 Програма обов'язкових попередніх заходів із забезпечення безпечності харчових продуктів. Частина 3. Виробництво сільськогосподарської продукції. URL: <https://www.iso.org/standard/57389.html>
18. Крисанов Д.Ф. Інтеграція агрохарчового сектора України в єдиний нормативний простір Європейського Союзу: монографія. К., 2016. 368 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/275.pdf>
19. Про визнання еквівалентності системи контролю виробництва та обігу продукції та сировини тваринного походження Європейського Союзу: наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 01.04.2014 р. №118. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0431-14>

REFERENCES

1. Uгода pro Asociaciju mizh Ukrai'noju, z odnizei' storony, ta Jevropejs'kym Sojuzom, Jevropejs'kym spivtovarystvom z atomnoi' energii' i i'hnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi' storony // Oficijnyj visnyk Ukrai'ny [Agreement on the Association between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand // Official Bulletin of Ukraine] , 2014, № 75, 2125 p.
2. Kvasha S. M., Vlasov V. I., Kryvenko N. V. ta in (2013). Eksport ta import produkcii' agrarnogo sektoru Ukrai'ny: stan ta tendencii' [Export and import of products of the agrarian sector of Ukraine: state and trends] .K., NNC IAE, 80 p.
3. Agroekonomichni transformacii' v Ukrai'ni: naprjamky ta perspektivy rozvytku: monografija [Agro-economic transformations in Ukraine: trends and prospects for development: monograph]. P.T. Sabluk, K., NNC «IAE», 2016, 372 p.
4. Lupenko Ju.O. (2015). Suchasnyj stan ta perspektivy mizhnarodnoi' integracii' agrarnogo sektoru Ukrai'ny: zavdannja agroekonomichnoi' nauky [Current state and prospects of international integration of the agrarian sector of Ukraine: the tasks of agro-economic science]. Ekonomika APK, №6, pp. 6–10.
5. Ostashko T.O. (2013). Rynky sil'skogospodars'kyh tovariv pid vplyvom ochikuvanyh zmin torgovel'nyh rezhymiv [Agricultural commodity markets under the influence of expected changes in trade regimes]. Ekonomika i prognozuvannja, № 3, pp. 105-115.
6. Pugachov M.I. (2017). Agrarnyj sektor ekonomiky Ukrai'ny v umovah instyucional'nyh zmin [Agrarian sector of Ukraine's economy in conditions of institutional changes]. Ekonomika APK, №5, pp. 12-18.
7. Pugachov M.I., Mel'nyk A.O. (2014). Integracijni al'ternatyvy dlja APK Ukrai'ny v umovah svitovoi' ekonomichnoi' kryzy [Integration alternatives for the agroindustrial complex of Ukraine in the conditions of the global economic crisis]. Ekonomika APK, №4, pp. 28–32.
8. Pro vnesennja zmin do dejakyh zakonodavchyh aktiv Ukrai'ny shhodo harchovyh produktiv. Zakon Ukrai'ny vid [On Amending Certain Legislative Acts of Ukraine on Food Products. Law of Ukraine from]. 22.07.2014 r. № 1602-UII Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/go/1602-18>.
9. Inklar Apeks. (2011). Tehnichni reglamenti: rekomendacii' shhodo i'hn'ogo udoskonalennja ta vprovadzhennja [Technical regulations: recommendations for their improvement and implementation]. Standartyzacija, sertyfikacija, jakist', №5, pp. 16–20.
10. Vseohopljujucha strategija implementacii' Glavy IU (Sanitarni ta fitosanitarni zahody) Rozdilju IU «Torgivlja i pytannja pov'jazani z torgivljeju» Ugody pro Asociaciju mizh Ukrai'noju, z odnizei' storony, ta Jevropejs'kym Sojuzom, Jevropejs'kym spivtovarystvom z atomnoi' energii' i i'hnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi' storony. Shvaleno rozporjadzhennjam Kabinetu Ministriv Ukrai'ny [Comprehensive strategy for implementation of Chapter IV (Sanitary and Phytosanitary measures) of the Section of Trade and Trade-Related Issues of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand. Approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine] vid 24.02.2016 r. №228- r//Urjadovyj kur'jer, 2016, №65.
11. Vitkin L.M. Strategija reformuvannja systemy tehničnogo reguljuvannja v Ukrai'ni [The strategy of reforming the system of technical regulation in Ukraine], Materialy Mizhnarodnoi' nauko-vo-praktyčnoj konferencii' «Mehatronni systemy: innovacii' ta inzhynirnyng» (m. Kyi'v, 15.06.2017 r.).pp. 18-22, Retrieved er.knutd.com.ua/bitstream/123456789/6599/1/MSIE2017_P018-0...
12. Polozhennja pro Derzhavnu sluzhbu Ukrai'ny z pytan' bezpechnosti harchovyh produktiv ta zahystu spozhyvachiv [Regulation on the State Service of Ukraine for Food Safety and Consumer Protection]. Zatverdzeno postanovoju Kabinetu Ministriv Ukrai'ny vid 02.09.2015 r. №667, Retrieved from <http://www.kmu.gov.ua/control/ru/cardnpd?docid=248464285>.
13. Dijal'nist' sub'ektiv velykogo, seredn'ogo, malogo ta mikropidpryjemnyctva [Activities of subjects of large, medium, small and microenterprises], Stat. zbiryk, 2015, K., 2016, 495 p. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua>
14. Vymogy shhodo rozrobky, vprovadzhennja ta zastosuvannja postijno dijuchyh procedur, zasnovanyh na pryncypah Systemy upravlinnja bezpechnistju harchovyh produktiv [Requirements for the development, implementation and application of permanent procedures, based on the principles of Food Safety Management Systems] (NASSR) . Zatverdzeno Nakazom Ministerstva agrarnoi' polityky ta prodovol'stva Ukrai'ny vid 01.10.2012 r. №590/Zarejestrovano v Ministerstvi justycii' Ukrai'ny vid 09.10.2012 r. za № 1704/22016 p. 4.1- 4.5, Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1704-12>
15. ISO/TS 22002-1:2009 Programa obov'язkovykh poperednih zahodiv iz zabezpechennja bezpechnosti harchovyh produktiv. Chastyna 1. Vyrobnyctvo harchovyh produktiv [The program of obligatory previous measures for ensuring food safety. Part 1. Production of food products.].
16. Pro derzhavnyj kontrol' za dotrymannjam zakonodavstva pro harchovi produkty, kormy, pobichni produkty tvarynnoho pohodzhennja, zdorov'ja ta blagopoluchchja tvaryn [On state control over compliance with legislation on food

products, feed, animal by-products, animal health and welfare.]. Zakon Ukraїny (vid 18.05.2017 r. № 2042-VIII), Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2042-19/page5>

17. ISO/TS 22002-3:2011 Programa obov'язkovykh popередnih zahodiv iz zabezpechennja bezpechnosti harchovyh produktiv. Chastyna 3. Vyrobnnytstvo sil'skogospodars'koi' produkciï [The program of obligatory previous measures for ensuring food safety. Part 3. Production of agricultural products.].

18. Krysanov D.F. (2016) Integracija agroharchovogo sektora Ukraїny v jedynej normatyvnyj prostir Jevropejs'kogo Sojuzu: monografija [Integration of the agro-food sector of Ukraine into a single normative space of the European Union: monograph]. NAN Ukraїny, DU «In-t ekon. ta prognosuv. NAN Ukraїny», Retrieved from <http://ief.org.ua/docs/mg/275.pdf>

19. Pro vyznannja ekvivalentnosti systemy kontrolju vyrobnnytstva ta obigu produkciï ta syrovyny tvarynnoho pohodzhennja Jevropejs'kogo Sojuzu [On the recognition of the equivalence of the control system of production and circulation of products and raw materials of animal origin of the European Union]. Nakaz Ministerstva agrarnoi' polityky ta prodovol'stva Ukraїny vid 01.04.2014 r. № 118/Zarejestrovano v Ministerstvi justycii' Ukraїny 16.04.2014 r. № 431/25208, Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0431-14>

Экспортный потенциал аграрного сектора Украины: вызовы и проблемы и механизмы их преодоления Варченко О.М., Крисанов Д.Ф.

Освещено тенденции и раскрыто причины кардинальных изменений в направлениях внешнеэкономической деятельности предприятий аграрного сектора Украины. Проанализированы вызовы и проблемы, которые перед ним возникли в начале 2010-ых годов, а также вследствие активизации интеграционных процессов со второй трети текущего десятилетия.

Обосновано необходимость активного выхода предприятий аграрного сектора на новые рынки пищевой продукции, а также укрепление позиций в отношении с традиционными торговыми партнерами в странах Европы, Азии и Африки. Установлено, что индикатором подготовленности предприятия к проведению внешнеэкономической деятельности является наличие на предприятии системы пищевой безопасности, которая должна быть адекватна модели безопасности пищевых продуктов и кормов, которая функционирует в Европейском Союзе.

Освещено ситуацию с формированием национальной системы технического регулирования, внедрением HACCP на предприятиях пищевой промышленности и требований программ-предпосылок в хозяйствах, выращивающих продукцию животного происхождения. Раскрыты особенности и обосновано предпосылки перехода предприятий и хозяйств аграрного сектора Украины на европейскую модель пищевой безопасности.

Ключевые слова: аграрный сектор, предприятия и хозяйства, техническое регулирование, внешнеэкономическая деятельность, пищевая безопасность.

Export potential of the agrarian sector of Ukraine: challenges and problems and mechanisms for overcoming them Varchenko O., Krysanov D.

The article highlights contradictory tendencies and analyzes the diverse causes of changes that took place in the foreign economic activity of the agrarian sector of Ukraine. The main ones are: the curtailment of trade relations with the Russian Federation, the reduction of world prices for agricultural products, the incompleteness of the formation and introduction of a model of food safety and animal feed safety in the agricultural sector and enterprises in the agrarian sector operating in the European Union, etc. According to the results of the analysis of statistical data in the field of foreign economic activity of Ukraine for 2011-2016, it was made an important conclusion that the decrease in exports of agricultural products to Russia is not yet compensated by its increase to other countries of the world. In this connection, the necessity of active exit of agricultural enterprises into new food markets, as well as strengthening of their own positions in relations with traditional trading partners in the countries of Europe, Asia and Africa, was substantiated. It was established that the indicator of preparedness of business entities for conducting export activities is the availability of a food safety system that will be equivalent to the European model of food and feed safety.

The situation with the formation of the national technical regulation system has been analyzed in all major components: legislative and normative base, national standards, technical regulations, accreditation of conformity assessment bodies and conformity assessment procedures, state market supervision of regulatory compliance. For each of the components, the real status is highlighted and the scope of work that needs to be performed in the near future is outlined in order to ensure the completion of the formation of a modern system of technical regulation. Its integral indicator is the requirement – the system of technical regulation of Ukraine should be equivalent to the basic model of technical regulation that has been introduced and has been successfully operating in the European Union for more than a decade.

The key component of the food safety system at enterprises is the implementation of the HACCP, as well as adherence to additional requirements on capacities specializing in the production of animal products. The real state of HACCP implementation at food industry enterprises, as well as constantly operating procedures based on the principles of HACCP, are analyzed on the capacities with insignificant risk of production activity in accordance with the established terms of the terms of implementation of these provisions and in accordance with product specialization and capacity sizes. The feasibility of carrying out an audit of small capacities of the food industry and primary production enterprises engaged in the cultivation of products of animal origin, in compliance with the minimum requirements of the basic programs is substantiated. This is necessary for an objective assessment of the state of preparedness for the implementation of the HACCP or a simplified approach by end-product producers, as well as the minimum requirements of the program-preconditions in farms producing animal products. It is shown that sanitary and phytosanitary steps implemented at enterprises and agricultural enterprises are fully in line with European requirements. This is a guarantee that the products manufactured by them, in terms of safety and quality, fully comply with the regulatory requirements that are in force and are observed in the European Union.

The most difficult aspect in trade relations is the problem of crossing the borders with products imported by the importing country. Its solution was secured in 1990-2000 in this way: from the elimination of barriers to the free movement of

goods in the single market and the application of the principle of mutual recognition of products to ensure that the market receives only safe and relevant Harmonized Union Product Law. The key role in this is played by the conformity assessment bodies of the EU Member States and the WTO. Therefore, the European Accreditation Association (EA) and the International Laboratory Accreditation Cooperation (ILAC) were established, whose member states recognized the national accreditation systems of conformity assessment bodies (CAB) equivalent to each other. In 2010, the accreditation system of CAB the National Accreditation Agency of Ukraine (NAAU) was recognized by EA and ILAC as equivalent. This created the necessary preconditions for the introduction of mechanisms for mutual recognition of safety and quality certificates, certificates and protocols of tests conducted, which simplified the crossing of borders with products manufactured in Ukraine. Today, about 300 Ukrainian enterprises, including more than 100 producers of animal food products, have the right to export products to the EU member states and, accordingly, the WTO. Consequently, the expansion of the domestic exporters of food products will be accompanied by a real increase in the volume of its exports.

Key words: agrarian sector, enterprises and economy, technical regulation, foreign economic activity, food safety.

Надійшла 17.10.2017 р.

МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПРОЦЕСИ

УДК 336.14(477)

ЮХИМЕНКО П.І., д-р екон. наук

Білоцерківський національний аграрний університет

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ КОМПОНЕНТИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В УКРАЇНІ

У статті відмічено існуючі проблеми інституціонального напрямку реформування економічної системи, сформульована мета дослідження – вдосконалення теоретичних засад та наукове обґрунтування підходів до підвищення ефективності економічної діяльності всіх суб'єктів господарювання в Україні на основі формування системи його інституційного забезпечення. Систематизовано особливості формування інституціонального середовища в Україні і розкрито вплив його на ефективність економічного зростання та зміну базових «правил ведення гри» в ринкових умовах. Запропоновано концептуальні і теоретичні основи переходу до економіки орієнтованої на результат в контексті формування нового інституціонального середовища. Обґрунтована необхідність формування досконалого інституціонального середовища залучення приватного капіталу для реалізації важливих державних економічних програм.

Ключові слова: інституціональне середовище, підприємництво, економічне зростання, ринкові інститути, економічна система, формальні і неформальні інститути, ефективність.

Постановка проблеми. В умовах утвердження ринкових відносин в економіці України, економічна система зіштовхнулася з проблемами інституціонального прояву, серед яких: 1) надзвичайно повільна адаптація ринкових інституцій та інститутів до нових умов; 2) незадовільна модифікація старих і формування ринкових інститутів; 3) за відсутності досконалого інституціонального середовища спостерігається неузгодженість ринкових інституцій та інститутів з традиційними; 4) на державному рівні відсутнє комплексне бачення концептуальних засад інституціонального забезпечення розвитку економіки й ринкових відносин з врахуванням національних особливостей. Проте і в цих умовах роль ринкових інститутів значно посилюється. Ринкові механізми залишаються одними із основних інструментів управління економікою, її стимулятором і активатором. Саме тому проблему формування досконалого інституціонального середовища економічного зростання України в ринкових умовах слід розглядати як фундаментальну проблему, яка має практичну значимість в період реформування всієї економічної системи України та зміни вектора розвитку – євроінтеграції та глобалізації економіки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Основна парадигма інституціонального забезпечення економічного зростання відображена у працях її фундаторів, зокрема Т. Веблена [3], О. Вільямсона [4; 26], Дж. К. Гелбрейта [6], Т. Еггертсон [30], Дж. Кларка [12], Дж. Коммонса [13; 14] Р. Коуза [15], У. Мітчелла [20], Д. Нортона [21], М. Олсона [22; 23]. Окремі аспекти інституціоналізації економічних відносин в сучасний період розвитку економічної системи України відображені в публікаціях Т. Гайдай [5], А. Гриценка [7], З. Варналія [2], Я. Жаліло [9], О. Загурського [10], Н. Краус [16], А. Чухна [29] й інших учених. Проте, залишається чимало проблем теоретико-методологічного змісту, які потрібно вирішувати, зокрема, стосовно аналізу впливу окремих інституціональних складових на розвиток національної економіки.

Метою статті є вдосконалення теоретичних засад та наукове обґрунтування підходів до підвищення ефективності економічної діяльності всіх суб'єктів господарювання в Україні на основі формування системи його інституційного забезпечення. Контекст досліджень у цьому напрямку окреслює необхідність і потребує ґрунтовної характеристики процесу змін в економічному просторі України в умовах формування нового інституціонального середовища.

Матеріал і методика дослідження. За теоретичну та методологічну базу дослідження взяті законодавчі акти, праці вітчизняних і зарубіжних дослідників щодо проблем ефективного використання обмежених економічних ресурсів в умовах ринкової економіки. У процесі досліджен-

ня використовували загальнонаукові методи, зокрема: наукової абстракції, узагальнення і порівняння.

Основні результати дослідження. З позицій неінституціональної теорії економічні інститути, які стимулюють економічне зростання з'являються за таких обставин: 1) коли політичні інститути надають владу групам, які зацікавлені у широко розгалуженій системі інфорсменту прав власності; 2) коли вони передбачають ефективні обмежувачі для дій влади імущих; 3) коли не існує можливостей для вилучення значимої ренти від перебування при владі. На початку ХХІ століття багато зарубіжних експертів відмічали про забуття і провали інституціональних реформ в Україні [39].

Зрозуміло, що функціональність, надійність і ефективність створених за трансформаційний період українського суспільства інститутів заслуговує критики. Проте, слід врахувати, що існування окремих із них не мало в нашій країні історичного аналогу на відміну від ряду країн Центральної і Східної Європи. У цьому зв'язку необхідно враховувати ще один суттєвий момент – ендогенність як економічних інститутів, так і інститутів в більш широкому розумінні, які принаймні, частково детерміновані суспільством або його сегментами.

Початок формування нової інституціональної структури економіки України можна віднести до 1990 – початку 2000 років. Основними типовими критеріями у цій сфері є наступні: приватизація, формування досконалого інституціонального середовища (об'єм і якість нового законодавства і правових інститутів), стан банківського сектору (рівень незалежності, ділових навиків і практики розміщення кредитних ресурсів, а також рівень нагляду і платіжної системи), роль уряду (його ринкова орієнтація і ефективність управління державним сектором). Сучасними економістами даний стандарт доповнився набором різних оцінок якості кооперативного управління, економіко-правових факторів розвитку фінансових ринків та ін. Суспільство помітно підвищило інтерес до проблеми ефективності судової системи і інфорсменту в цілому. Це дало відповідні позитивні результати і в економіці. Із 2000 до 2008 рр. в Україні відбувалося зростання ВВП. Світовий досвід показує, що задовільним для будь-якої країни є щорічне зростання ВВП на душу населення на рівні 4-6 %. За цей період Україна мала реальні темпи зростання вищі у 3 рази (6,9 % в середньому за період), ніж у таких розвинених країнах світу як США – 2,3 %, Японія – 1,4 %, ЄС – 2,2 % [24, с. 33].

В міру завершення становлення традиційних ринкових інститутів проблемою стає нормативно-практичне забезпечення стабільності інституціонального оточення. Розвиваючи ідеї Д. Норта [21] відомий інституціоналіст Віліамс К., у працях якого розглянуті базові характеристики стабільності господарських відносин, які складаються, в тому числі відносин власності, запропонував розрізняти інституціональні угоди й інституціональне оточення [42]. Останні поняття характеризуються такими основними компонентами як загальна стійкість структур власності, які склалися і правил присвоєння протягом всього періоду здійснення довгострокових інвестицій, політична і правова стійкість, дієздатність судової системи, культура контрактів і «зобов'язань, які викликають довіру». Відомий шотландський філософ і економіст Д. Юм вважав, що «стабільність володіння», «передача власності шляхом згоди і виконання обіцянок» є трьома основними природними законами (в термінах доктрини юридичного права) [30, с. 89-91].

У перехідній економіці сприятливе інституціональне оточення відіграє принципову роль. Складність полягає в тому, що протягом ще тривалого часу соціальні інститути об'єктивно зберігають своє значення (проблема соціалістичного спадку). На початку ХХІ ст. для України ще залишається проблема політичної стабільності і слабкої влади. Тому на перший план виходить проблема дієздатної судової системи, інфорсменту конкретних прав і прав власності. Проблема політичної стабільності сьогодні для України одна із найбільш актуальних. У контексті стійкості інституціонального оточення можна говорити про інституціональну кризу. Це збільшує прямі ризики досягнення бажаного результату для кожного з учасників і ставить під сумнів прийняття будь-яких нових правил в довгостроковій перспективі. Як результат виникає безсистемний (дисперсний) опір, що яскраво продемонстрували перші спроби запровадження адміністративної реформи в Україні у 2005–2006 роках.

Б. Уейнґаст виділяє політико-правові умови, які формують позитивне інституціональне оточення, які з окремими застереженнями можуть бути застосовані і до української дійсності: уряд, достатньо сильний, щоб захистити права власності стає схильним, щоб конфіскувати власність своїх

громадян [28, с. 5]. Якщо ці критерії (стійкості, зрілості) розглянути в контексті української дійсності, то можна стверджувати, що Україна не досягла відносної зрілості створених інститутів. Хоча про завершення першого етапу інституціонального розвитку можна стверджувати, визнаючи наявність «білих плям» у сфері формальних інститутів (перш за все право і державний інфорсмент). Ключовими завданнями є забезпечення стійкості інституціонального оточення, яке склалося із адаптивності створених інститутів. Тобто, йдеться про «точну надбудову» відповідно до економічних реалій, які змінюються. За відсутності адекватного інституціонального фундаменту економічне зростання буде мати короткостроковий кон'юнктурний прояв. Архітектура економічної системи має забезпечити сприяння за результатами, концептуальні і теоретичні засади якого подані на рисунку 1, цьому сприяє проведена в останній період реорганізація інститутів економічної системи, що дозволяє відділити діяльність, яка в принципі піддається виміру у точній оцінці, від тієї, яка може бути оцінена лише якісно.

Рис. 1. Концептуальні і теоретичні основи переходу до економіки орієнтованої на результат в контексті формування нового інституціонального середовища.

Джерело: запропоновано авторами.

Проте, все розпочинається з контролю з боку держави за результатами діяльності державних підприємств. На сьогодні навіть немає повної інформації щодо кількості державних підприємств в економіці України. Згідно з моніторингом Мінекономрозвитку, у нас 3634 підприємства, а згідно з даними Фонду держмайна – на 176 одиниць підприємств більше. А якщо брати

СРДПОУ, в Україні взагалі в два рази більше державних підприємств. На них працює 862 тис. осіб, це 11 % штатних працівників в усій економіці. За результатами 2016 року, було заявлено в ЗМІ паном Гройсманом, збитки державних підприємств становили 82 мільярди гривень (за результатами 2014 року їх сукупний чистий збиток становив – 115,4 млрд грн) [19]. Це трохи менше половини збитків взагалі в Україні. 9 з 10 найбільших підприємств – монополії. Монополія не працює в конкурентному середовищі, її прибутковість визначається тим, як регулятор (наприклад НКРЕКП) визначає тарифи. Високі тарифи ставить – монополія прибуткова, знизить тарифи – монополія збиткова. Згідно зі звітом «ТОП-100 українських підприємств» за шість місяців 2016 року 60 підприємств були прибуткові, а 33 збиткові (фактично їх у звіті не 100, а 93) [32]. Тому треба обережно ставитись до такого показника як прибуток, бо в монополіях цей прибуток залежить від того, як держава регулює тарифи. А які результати інших підприємств можна тільки здогадуватись.

Наявність постприватизаційних «інституціональних пасток», які ускладнюють функціонування майнових відносин були зумовлені не особливим лібералізмом реформаторів, а скоріше специфічними проблемами самої перехідної економіки: 1) глибоким розходженням між формальними правами власності і реальними можливостями контролю, відсутністю серйозних санкцій, неефективність процедур банкрутств, повністю легальних і напівлегальних форм перерозподілу власності на користь осіб, які приймали політичні рішення і т.п.; 2) історичним сприйняттям інституту власності, який обумовив неефективність функціонування майнових відносин (як наслідок «прихвизації» вкладеної праці у власності дуже мало, тому вона не міцна і зневажається іншими). Тобто, спроба змінити інституційний каркас економічних відносин (низка фундаментальних норм) потягла за собою зміну в структурі стимулів для економічних агентів. А це означає, що за формування будь-яких реформ з метою розширення їхнього розуміння учасниками ринку необхідно усвідомлювати стратегічні наслідки впливу зміни конкретної інституції на середовище функціонування, розширення знань про її потенційні можливості.

Відомі в історичній ретроспективі підходи у сфері власності не мають ідеального інструментарію для вирішення завдань стимулювання економічного зростання. Цього не вдалося запобігти і неоінституціоналізму. У «пігувіанському» або «коузіанському» варіантах регулювання передбачає вплив на економічне зростання через норми і диференціацію прав власності, зниження трансакційних витрат, мінімізацію відволікання ресурсів на процеси стабілізації економічної системи, ефективний розподіл ресурсів. У цьому полягає і обмеженість даного підходу до вирішення завдань стимулювання економічного зростання, відсутність макроекономічних механізмів регулювання, необхідність первинних інститутів і процедур, правова спрямованість.

Відповідно до традиційної неокласичної теорії (власне як і нової інституціональної теорії) зміни у структурі майнових відносин зазвичай мають еволюційний прояв. З цього приводу дослідники відмічають, що «формування прав власності можна найкращим чином зрозуміти у тому випадку, якщо розглядати їх зв'язок з проявом нових різноманітних сприятливих або шкідливих ефектів» [33]. Дійсно, з досвіду трансформаційного періоду розвитку економіки України, зрозуміло, що різні зміни відносин цін, перш за все на природні ресурси, неминуче породжують ряд «зовнішніх ефектів». У ході подальших операцій, які пов'язані з купівлею-продажем корпоративного і особистого майна, вдається досягти такої зміни структури власності, яка забезпечує «інтернаціоналізацію» проблем, які раніше виявлялися у «зовнішніх ефектах». Україна йде цим шляхом. Так у 2017-2020 рр. планується приватизувати 891 державне підприємство [25]. Перехід до нової структури власності забезпечує більш ефективну блокаду ресурсів.

Зрозуміло, що за таких змін інституціональне оточення має передбачати чіткі «правила відповідно змін правил», в крайньому випадку для передбачуваних змін. Водночас інституціональне оточення, яке склалося має включати господарські механізми (перш за все ринкові), які здатні здійснити такі зміни. Відсутність цих механізмів стало причиною відхилень описаних теоремою Р. Коуза ефектів «ланцюга» ринкових угод, які підвищують вартість приватизованих активів, і в кінцевому рахунку змогли б забезпечити найбільш ефективне їх використання. Серйозно обмежувало дії «коузіанських процесів» – ринкових процесів реаллокації ресурсів і формування нових, більш ефективних структур власності. Тобто рівень ефективності та динаміка функціонування економіки і управління залежить від рівня зниження видатків при зміні інституцій.

У названій вище роботі Г. Демсіць показав, що наявність чітко визначених прав приватної власності є однією із необхідних попередніх умов ефективного функціонування ринкових відносин. З досвіду України слід припустити, що результати дії ринкових сил в початковий період формування приватної власності можуть суттєво відрізнятися від результатів, які описані теоремою Коуза. Водночас не можна відкидати ринкових процесів («ринки Коуза»), які згідно з логікою Коуза забезпечують інтернаціоналізацію ринкових екстерналій.

Для сучасної України хронічною інституціональною проблемою залишається захист прав власності. Як приклад, можна привести «Криворіжсталь». Головна проблема тут не в тому, що був первинний незаконний продаж. Скоріше всього він був здійснений на формально законних основах, але, як не парадоксально, саме це створює основні ризики бізнесу з погляду захисту прав власності в Україні.

Фактором психологічного тиску на великий бізнес залишається невизначеність у перегляді підсумків приватизації. Жодну з конструктивних пропозицій – публічне політичне рішення про мораторій на перегляд підсумків в цілому, зниження критеріїв давності, диференціація можливих підходів до перегляду угод залежно від наявності кримінальної складової, прийняття детальних правил націоналізації і т.п., які прозвучали з вуст політиків на початку 2000-х рр., не було прийнято (або було реалізовано надто формально). Аналіз помилок і недоліків попередніх етапів приватизації важливий для попередження помилок при приватизації земельних надрів, землі, енергетики, залізничної дороги.

Все більш очевидним стає необхідність публічного політичного мораторію на перегляд підсумків приватизації. І має він поширюватися на всі приватизаційні угоди за виключенням тих, в яких явно були порушені діючі в той час законодавчі акти (як ознака такої корупції і кримінальної складової). Перелік останніх слід чітко визначити у спеціальному нормативно-правовому акті. При об'єктивності застосування правових актів на практиці таке рішення стало б серйозним обмеженням намагання псевдолегального перегляду власності у великих масштабах.

Важливою проблемою розвитку українського суспільства в рамках неоінституціоналізму є формування адекватного інституціонального оточення у сфері судової гілки, ліквідації кризи державного правового застосування. Проявом такої кризи може слугувати і широкий спектр як мінімум малообґрунтованих судових рішень з різних корпоративних суперечок, і хронічна боротьба відомств за розширення своїх контрольних повноважень, і на комерційній основі. Вірогідність виживання дрібних підприємств протягом п'яти років у США 35 %. Водночас виконання державними правоохоронними органами функцій приватного інфорсменту і діяльність державних інститутів настільки прозора і ефективна, що сприяє тому, що 60 % американських підприємців вірять в розвиток бізнесу, що майже вдвічі перевищує існуюче співвідношення [26]. В Україні підприємницька ініціатива більшою мірою подавляється а не стимулюється і причина цьому відсутність досконалого інституціонального середовища і відсутність принципу «сильної держави» в економіці.

Стан судової системи України в основному варіює в межах від «неефективна і корумпована» (в системному плані) до «ринок судових послуг» і «катастрофічний стан». Україна тривалий час лишається в стадії відтворюваного протиріччя перехідного періоду: з одного боку, для припинення правопорушень очевидно потрібна система ефективного інфорсменту, з іншого – ефективність інфорсменту об'єктивно знижується масовістю таких порушень. Отже, справи не тільки в неефективній судовій реформі, але і в економічних і правових передумовах формування інституціонального оточення, яке має безпосередньо відношення до «тонкої надбудови» уже створених інститутів.

У перехідній економіці система поборів і хабарів, часто суттєво впливає на рішення органів правопорядку. Парадоксальність цієї ситуації в тому, що хабарі у судовій сфері, які виступають в ролі «побічних платежів», в деяких випадках сприяють реалізації прав власності. Водночас за недосконалих законодавства і судового діловодства подібні платежі можуть провокувати рішення, які призводять до погіршення вказаних прав. Проблема корупції має очевидно системний прояв, непрямою ознакою чого (окрім абсолютних оцінок) можна вважати формування своєрідного «табеля про ранги», який ґрунтується на зіставленні доходів на державній службі і в приватному секторі. Ротація відповідно здійснюється із врахуванням ренти, яку «вилучають» на державній посаді. Як показав у своєму дослідженні один із фундаторів неоінституціоналізму

лауреат Нобелівської премії 2009 року О. Вільямсон [4, с. 97-104], існує безпосередній взаємозв'язок між інституціональними угодами, інституціональним середовищем і індивідуумами. Інституціональні угоди, на його думку, являють собою правила, які встановлені між різноманітними економічними агентами з метою оптимізації і систематизації відносин між ними. У випадку недосконалої інституціональної середовища неформальні інститути витісняють із практики формальні, що породжує стрімкий розвиток неформальних відносин у економічній сфері, породжують корупцію [36]. Класичним прикладом подібного становища є ситуація в Перу, яка описана Ернандом де Сото [8]. Таке становище речей характерне і для України. Зокрема, до неформальних інститутів можна віднести такі знайомі усім громадянам України правила як «кумівство», «телефонне право», «повага перед ксивами» та інші. В народі їх називають «зłodії в законі», які мають в Україні великий вплив під час прийняття економічних рішень на будь-якому рівні. Упродовж 2008–2017 рр. значення Індексу сприйняття корупції практично не покращилося: для України відповідний показник у 2006 р. становив 28 балів, у 2008 р. – 25, у 2015 р. – 27, у 2016 р. – 29 балів зі 100, де 100 означає найменш корумповану державу [40]. Покращенню позиції у світовому рейтингу СРІ сприяло просування антикорупційної реформи, але відсутність дієвої судової системи та фактична безкарність корупціонерів не дає Україні зробити потужний ривок і подолати 30-бальний бар'єр, що зветься "ганьбою для нації", зазначають експерти організації [41].

Важливою перешкодою для розвитку ринкових відносин в Україні є відсутність імпліцитних (самостійно виконуваних) контрактів і неформальних норм поведінки, які передбачають довіру партнерів один до іншого. Ще в кінці XIX ст. А. Маршалл писав: «Нормальне здійснення багатьох угод в роздрібній і оптовій торгівлі, на фондовій і хлопчатій біржах ґрунтується на прийнятному допущенні, що усні контракти, які укладені без свідків, чесно виконуються: проте в країнах, де таке допущення не має сили, деякі аспекти західного вчення нормальної вартості зовсім неможливо застосувати» [17, с. 91]. Очевидно, що одна обставина приводить до надлишкового правового формалізму і зарегульованості.

Сучасна економічна теорія прав власності дозволяє виділити деякі фундаментальні відношення присвоєння. Але їх застосування потребує врахування конкретного інституціонального середовища, оскільки роль тих чи інших господарських інститутів значною мірою залежать від поширених в даному суспільстві традицій і неформальних норм поведінки. Ще Дж. С. Мілл відмічав, що розподіл продукту і рівно як і систему економічних відносин, яка проявляється у формах і методах розподілу можна вважати результатом дії двох груп факторів – конкуренції і традиції («звичаї»), причому економісти схильні більше аналізувати першу групу факторів [18].

Найбільш ґрунтовно проблему суспільного вибору у зв'язку з економічним зростанням дослідив М. Олсон. Аналізуючи трансформаційні економіки він дійшов висновку, що присутність «груп особливих інтересів» у сфері перерозподілу країни призводить до їх суперництва з урядом за контроль над потоками доходів. Така діяльність визначається як рентоорієнтована поведінка, що призводить до витрачання дефіцитних ресурсів без збільшення обсягів національного доходу. Пошук ренти є прикладом інституту, який гальмує зростання добробуту країни. У своїй останній праці «Влада і процвітання» (2000) вчений визначає дві головні умови, які необхідні для економічного зростання. В першу чергу, це умова гарантованих і чітко визначених індивідуальних прав власності. Друга умова – відсутність грабіжництва. У цій роботі під грабіжництвом вчений розуміє лобіювання вузьких інтересів, що забезпечують вигоди виключно «групі особливих інтересів» за рахунок інших членів суспільства. М. Олсон вказує, що для зростання добробуту країни їй необхідно мати добре функціонуючу правову систему і політичний устрій, що гарантують виконання контрактів і захищають права власності. Вчений підкреслює, що «без належного інституційного середовища країна буде обмежена тільки автономними ринками» [22, с. 140]. Що підтверджує економічний розвиток України.

Сучасний підхід до аналізу прав власності передбачає економіку, в якій існують не тільки добре налагоджена структура контрактних угод, які оформляють результати ринкових угод, а й вихована «культура контрактів», яка спирається на систему норм, що складається у суспільстві багато десятиліть. Р. Міллер під «нормою» розуміє правила, які проголошуються якою-небудь офіційною організацією, наприклад, судом або законодавчою владою, і не проводиться в життя за допомогою погроз санкцій, які передбачені законом, але яких постійно дотримуються [37].

З досвіду країн з ринковою економікою і аналізу теоретичних моделей сучасних неінституціоналістів можна зробити висновок, що в багатьох випадках інформент господарських прав удається забезпечити завдяки взаємній зацікавленості учасників господарського процесу. Причиною рідкісних звернень безпосередньо до судово-правових органів є високі витрати захисту позовів у суді. В якості найбільш ефективного «регулятора» відносин між фірмами вказуються, як правило, спонтанні процеси самоорганізації, які забезпечують поступове удосконалення контрактних відносин між учасниками господарського процесу. Нова інституціональна теорія виходить з того, що такі «зобов'язання, які викликають довіру (описані Д. Нортон) [21, с. 11-23]] можуть утвердитися лише протягом тривалого періоду. Поведінкові стандарти, які забезпечують функціонування вказаних зобов'язань, не слідує і не можуть автоматично слідувати за загальною лібералізацією господарського життя.

Для української економіки в період утвердження ринкових принципів господарювання залишається гострою проблема ефективних неформальних інститутів. Відмітимо ті інституціональні елементи, які лежать на грані формальних і неформальних інститутів. Роль легальних (які не належать до кримінальних) недержавних форм, які обслуговують інтереси відносно широкого кола економічних агентів, стає особливо значимою саме в умовах нестійкого інституціонального оточення (включаючи слабкі або не оптимальні функціонуючі державні фірми). Перш за все це інститут саморегулювання.

В Україні становлення системи саморегулювання організацією (СРО) як принципової системи інформенту штучно обмежується державною владою. Про це свідчить відсутність навіть відповідних законів «Про саморегулюючі організації», відношення державної судової системи до недержавних форм вирішення суперечок, відношення державних відомств до тих СРО, які претендують на незалежність в інтересах своїх членів та ін. На сьогодні можемо говорити про чотири сфери діяльності із 15, де можливість утворення саморегулювальних організацій (СРО) закріплена виключно на рівні норми спеціального закону. Сюди належать: діяльність у сфері організації формування та обігу кредитних історій; діяльність у сфері туризму; діяльність організацій/об'єднань роботодавців; діяльність з сертифікації енергетичної ефективності або обстеження інженерних систем. За висновками експертів нормативно-правове поле, що встановлює організаційні та правові засади діяльності СРО в Україні, характеризується несистемністю, множинністю підходів до впровадження та здійснення саморегулювання, наявністю численних прогалин. Також, неможливо встановити за яким саме принципом вводиться саморегулювання в тому чи іншому виді діяльності [11].

В умовах складної ситуації політичних реформ в Україні все більш гранично чітко проявляються реальні можливості бізнес-товариства відстоювати свої інтереси перед державою. З одного боку, спостерігається загальна толерантність (безумовно, суцільно демократична) великого українського бізнесу до різних новацій держави, (наприклад, домовленість про ціни на нафтопродукти з рейдерами), з іншого, об'єднання підприємців, фактично прийнявши запропоновані владою правила гри, виступають в ролі прохачів, а не самостійної політичної сили. Найбільш цивілізованим варіантом вирішення цієї проблеми могла б стати політична партія, яка б виражала інтереси незалежної української буржуазії (причому не тільки великої). Піднятися до такого рівня могла б і інша функціонуюча партія промисловців і підприємців. Але для цього необхідно в Україні створити умови незалежного від влади бізнесу.

Для України є важливим завданням створення одного із основних інституціональних компонентів економічного зростання – ефективної моделі корпоративного управління. В країні уже частково склалася розгалужена інфраструктура в галузі корпоративного управління: підрозділи в міжнародних фінансових та інших організаціях, рейтингові агентства, асоціації по захисту прав інвесторів і т.п. Проте для органів державної влади характерні або непряме гальмування позитивних змін на рівні компаній («негативні сигнали» для інвестиційного клімату в цілому типові для середини першого десятиріччя 2000-х років), або хронічне відставання за вирішення назрілих проблем безпосередньо в сфері корпоративного управління (відсутність відповідного законодавства). Не можна заперечувати і факт надто високої залежності активності держави в даній сфері від інтересів конкретних персоналій. Проте, процеси, які продовжуються в Україні – концентрації акціонерного капіталу, об'єднання підприємств і реорганізація уже створених бізнес-груп (холдингів), внутрішня і міжгалузєва експансія, забезпечення доступу до дійсно

зовнішніх джерел фінансування за кордоном стали головними тенденціями інституціонального розвитку корпоративного сектору України на початку XXI століття.

Розвиток корпоративного сектору України потребує внесення суттєвих нюансів і у систему прийняття рішень: перехід від рішень по «партнерському» принципу (тільки у колі фактичних партнерів, які повністю контролюються бізнес-групами) до дійсно корпоративного (із врахуванням думок зовнішніх акціонерів (аутсайдерів), як правило іноземних з пакетом акцій від 3–4%). Очевидно, що поява таких аутсайдерів в групі ініціюється самими партнерами і не може бути наслідком масової приватизації або промисловим регулятором корпоративного захоплення. Це новий тип аутсайдерів в системі українського корпоративного управління. Тому потрібно розвивати тенденцію, яка намітилась у ряді крупних приватних компаній – перехід від «олігархічних» до «публічних» корпоративних принципів. Розвиток цієї тенденції відповідно сприятиме зростанню реального попиту на новації у сфері корпоративного управління. Проте, сприйняття українськими компаніями новацій у сфері корпоративного управління має свої об'єктивні обмеження:

1) структура великих корпоративних груп, які формуються в українському економічному середовищі (в тому числі і міра їх прозорості) і поставлені в рамках програм реструктуризації цілі значною мірою обумовлені конкретним етапом розвитку підприємства (групи підприємств). Цей розвиток стандартів корпоративного управління безпосередньо пов'язаний з уявою власників про ту чи іншу реорганізаційну і довгострокову стратегію компанії;

2) кількісний розрив між компаніями – «адентами» новацій корпоративного управління і тими, хто слабко уявляє собі даний процес. Готовність рядових українських компаній до новацій залишається бути кращою. Необхідно ще подолати надто віддалене уявлення про переваги і принципи (стандартні) ефективного корпоративного управління;

3) позитивні зміни поки пов'язані перш за все з кількісними аспектами (зростає об'єм інформації, яку розкриває фірма, число незалежних директорів і комітетів в раді директорів і т.п.), але не з якісними (мінімізація ризиків порушення прав моноритарів, оптимізація органів управління, дивідендна політика, внутрішній контроль, бенефіціарні власники та ін.). Як відмічає ряд дослідників, певною мірою це пов'язано з вільною орієнтацією багатьох компаній на пошук позичкового капіталу, чим на не боргове акціонерне фінансування [1, с. 52].

Інституційне оточення корпоративного сектору потребує якісного перетворення і подальшого розвитку. Вітчизняна модель корпоративного управління є наближеною до інсайдерської моделі, незважаючи на формування зовнішнього інституційного середовища, котре є сумісним з аутсайдерською моделлю. Несумісність формальних і неформальних інститутів призводить до їх протистояння, яке спричинює в окремих випадках деструктивні елементи розвитку. Сучасна вітчизняна модель практично не враховує національних і культурних традицій, що є подальшою загрозою на тлі загострення відносин власності між владою, наближеними до влади і бізнесом. Окрім того, низький рівень інституційного оточення корпоративного сектору в Україні гальмує розвиток національного інституту корпоративного управління і підсилює недоліки і непередбачуваність функціонування впроваджуваної західної моделі корпоративного управління.

Згідно із сучасними теоретичними підходами, ступінь ринкового розвитку визначається і тим, яку частину інформації ринок може отримати за допомогою децентралізованих механізмів. Чим більше розвинутий ринок, тим більший об'єм інформації, яку повідомляє про себе фірма в регулярному режимі, і тим надійніше ця інформація. Незважаючи на наявність проблем, корпоративне законодавство України можна вважати розвинутим, проте тільки правових новацій для підвищення рівня корпоративного управління недостатньо. Велике значення в українській ситуації набувають внутрішні корпоративні ініціативи і корпоративна культура. Якщо остання потребує певного тривалого часу, то конкретні ініціативи на рівні українських компаній мають мати під собою об'єктивні умови: сигнали, які виходять від державної влади (загальний стан справ у сфері захисту прав власності). Політичні фактори суттєво впливають на розвиток якісних новацій (прозорість структури власності, бенефіціарні власники, фінансова відкритість та ін.). На жаль відсутні корпоративні інфраструктури, які забезпечують корпоративний імідж (кодекси, внутрішній регламент, квоти для незалежних директорів, комітети, корпоративні секретарі та ін.). Відповідно, в найближчій перспективі новації інфраструктурного типу в Україні можуть мати лише поверхневий прояв. Деякий «інерційний» попит на новації в нинішніх умо-

вах може пред'явити відносно вузьке коло компаній «другого ешелону», які готові вийти на фінансовий ринок України.

Нинішній розвиток фінансових відносин в Україні може стати навіть контрпродуктивним, таким, що підриває стимули перебудови застарілих господарських відносин. Механізми фінансового ринку можуть створювати дисциплінуючий вплив на поведінку учасників господарського процесу за умови, що в дійсності не тільки макроекономічні передумови (ліквідація бюджетних дефіцитів, стабілізація цін та ін.), а й відповідні мікроекономічні умови: «культура контрактів», інформент прав власності та контрактних прав, формування фінансових інститутів, які переслідують довгострокові цілі, забезпечення прозорості відносин власності і господарських угод.

Дж. Мінье досліджує країни з порівняно розвинутими фінансовими ринками (11 країн), доводить відсутність статичного зв'язку між економічним зростанням і розвиненістю фінансової системи [38]. Хоча сам він висловив невпевненість у висновку, оскільки використовував невелику кількість спостережень. Сучасні економісти-теоретики пріоритетом для країн, економіка яких найбільшою мірою віддалена від технологічних меж виробничих можливостей, вважають необхідність формування господарських інститутів, які могли б полегшити реалізацію довгострокових інвестиційних проектів, що спираються на запозиченні передових технологій [33]. Такі інститути можуть сприяти прискореному подоланню відставання в темпах росту. Водночас держави, економіка яких наблизилася до технологічних меж виробничих можливостей можуть підвищити темп свого зростання лише в тому випадку, якщо будуть використовувати найбільш гнучкі господарські норми і інститути, які орієнтовані на всебічне стимулювання підприємницької ініціативи і пошуку в сфері нових технологій. А останні включають і розвиненість фінансової системи – максимально можлива відкритість економіки, фінансовий аутсорцінг, інтенсивний розвиток ринку цінних паперів і венчурного бізнесу.

На думку окремих дослідників не розміри ринкової капіталізації, а ліквідність ринку цінних паперів позитивно корелюють з темпами економічного зростання. Якщо взяти фондовий ринок України в перехідний період, то для нього було характерним більш низький рівень ліквідності. Розмитість відносин власності, недостатній захист прав власності і контрактних прав, «викривлений» шлях кредитних потоків і ненадійність банківських послуг в українській економічній дійсності – все це обмежує роль, яку механізми фінансових структур могли б відігравати в інституціональній структурі її перехідної економіки.

Післякризове економічне зростання, відносна стабільність макроекономічної ситуації в цілому позитивно відбилися і на стані українського ринку цінних паперів. Проте, поки відсутні підстави для оптимальної оцінки середньострокової перспективи розвитку українського фондового ринку. Як і в попередні роки, він не здатний адекватно виконувати функції переливання інвестиційних ресурсів. Для нього характерно ряд диспропорцій і особливостей: висока частка металургійних компаній у загальній капіталізації; висока концентрація ринку (фактично домінує кілька емітентів); об'єктивна обмеженість можливих джерел фінансування корпорацій і недооцінка ринком багатьох компаній; тенденція до боргового прояву українського ринку і т.п.

Як і в попередні роки, прихід аутсайдерів – нерезидентів на український ринок акцій (у 2005 році вклад нерезидентів складав близько 70 %) не сприяв значним якісним змінам. Невирішеність питань захисту прав власності і створення зручного для кредиторів режиму валютного регулювання призвели до зниження конкурентоспроможності внутрішніх акцій і переміщення центрів ліквідності по угодах з ними на глобальні ринки із більш стабільною юрисдикцією.

За оцінками ЄБРР і ряду економістів в Україні, як і в більшості країн з перехідною економікою, законодавство по процедурі банкрутства розвинуте слабше, ніж у інших сферах комерційного права [35], особливо це стосується ефективності його застосування. Швидка процедура банкрутства допомагає запобігти витратам, які могли б нанести шкоду як боржнику, так і кредитору, а також перезагрузити судову систему. На практиці української дійсності слухання по справах про банкрутство часто виявляються затягнутими і безрезультативними. Бажає кращою бути і кваліфікація зовнішніх управлінців, які призначаються, а також їх повноваження. З періоду прийняття закону «Про банкрутство» (1992 р.) компаній, значних його удосконалень не відбулося. Інститут банкрутства в Україні поки що не можна розглядати як стабільний і ефективний механізм, який спрямований на оздоровлення управління і фінансів компаній, хоча і сформулювалися всі основні елементи інституту неспроможності.

Домінуючі тенденції початку ХХІ ст. характеризуються посиленням експансії державної влади, намагання встановити (розширити) контроль за основними фінансовими потоками української економіки і більш широко забезпечити залежність бізнесу від державних інститутів, незважаючи на декларовані програми дерегулювання, адміністративної реформи і приватизації. Формування таких подвійних стандартів, які доповнюються різними правилами ринкової гри для різних класових учасників, створює вагомі перешкоди для формування сприятливого інституціонального оточення в цілому (в рамках критеріїв описаних вище), так і локальних інституційних змін у сфері захисту прав власності, корпоративного управління, фінансових ринків, бюджетних обмежень і т.п. Така політика подвійних стандартів в цілому призводить до зниження ефективності дії ринкових механізмів в обмеженому просторі економіки України. Хоча довгострокові завдання забезпечення стійкості і адаптивності інституціонального оточення (стосовно ринкових механізмів) є актуальними, проте для України беззаперечним пріоритетом залишається формування базових передумов для їх реалізації – законодавчого, процесуального, судового і регулятивного забезпечення єдиних ринкових правил.

Висновки. Інституціональне середовище економічної системи, яке склалося в процесі формування ринкової економіки України має специфічний склад. Загалом рівень показників, що характеризують виділені норми, є нижчим за середні показники групи країн, до якої належить вітчизняна економіка. Це пояснюється, в першу чергу тим, що норми, правила та інститути в країні у своїй більшості сформувались залежно від інституту власності, інституту бюрократії і переважно на основі неформальних норм, які склалися ще за часів СРСР, економіка якою мала дуальний прояв – була водночас плановою й ринковою, легальною і нелегальною. З цього зроблено висновок, що інституціональне середовище економічної системи України не відповідає вимогам ефективного функціонування й розвитку, оскільки ґрунтується на нормах персоніфікованої довіри, обмеженої фізичної та економічної свободи, має високий рівень рентоорієнтованої поведінки, яка виправдовує особисте збагачення за рахунок інших осіб, а також підтримує правовий нігілізм.

В умовах, коли транзитивна економіка зазнає деформацій своїх структур, є нестабільними умови господарювання та невизначеність мети економічного розвитку, вона потребує не тільки нових за змістом економічних інститутів, але й їхньої взаємодії, тобто іншого інституціонального середовища. Якщо в державних агентів замість побудови демократичних «правил гри» та посилення контролю за їхнім дотриманням переважають приватні інтереси і відсутні мотивації щодо створення колективних благ та зниження витрат на користь суспільству, то в країні починається тривала інституціональна криза, що підтвердив досвід економічних трансформацій в Україні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Башун В., Горбовцов С. В ожиданки спроса. Эксперт. 2005. С. 52.
2. Варналій З.С., Бугай Т.В., Онищенко С.В. Бюджетний процес в Україні: стан та проблеми інституційного забезпечення: монографія. Полтава: ПолтНТУ, 2014. 271 с.
3. Веблен Торстейн. Теория делового предприятия. Серия «Современная институционально-эволюционная теория». Пер. с англ. М.Я. Каждана. М.: Дело, 2007. 288 с.
4. Вільямсон Олівер. Економічні інститути капіталізму: фірми, маркетинг, укладання контрактів. К.: Вид. «АрТек», 2001. 472 с.
5. Гайдай Т.В. Парадигма інституціоналізму: методологічний аспект: монографія. К.: ВПЦ «Київський університет», 2008. 296 с.
6. Гелбрейт Дж. Новое индустриальное общество / Пер. с англ. Л.Я. Розовского, Ю.Б. Кочеврина, Б.П. Лихачева, С.Л. Батасова. М.: ООО «Издательство АСТ»; ООО «Транзиткнига»; СПб.: Terra Fantastica. 2004. 602 с.
7. Грищенко А.А. Економіка України на шляху до інклюзивного розвитку. Економіка і прогнозування. 2016. № 2. С. 9-23.
8. Э. Де Соте. Загадка капитализма. Почему капитализм торжествует на Западе и терпит поражение во всём остальном мире / Пер. с англ. Б. Пинскер, науч. ред. Р. Левита. М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2004. 272 с.
9. Жаліло Я.А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави: монографія. К.: НІСД, 2009. 336 с.
10. Загурський О.М. Конкурентоспроможність аграрного сектору економіки України: інституціональний аспект: монографія. К.: Університет «Україна», 2015. 455 с.
11. Зелена книга «Саморегулювання в Україні». К.: Офіс ефективного регулювання, 2017. 22 с. URL: <https://cdn.regulation.gov.ua/>
12. Кларк Дж. Б. Распределение богатства / Пер. с англ. Д. Страшунского и А. Бесчинского; под ред. Л.П. Куракова. Серия «Классики экономической науки – XX век». М.: Гелиос АРВ, 2000. 367 с.

13. Коммонс Дж.Р. Правовые основания капитализма / Науч. ред. М.И. Одинцов. М.: Издательский дом НИУ ВШЭ, 2011. 416 с.
14. Коуз Р. Фирма, рынок и право / Пер. с англ. Борис Пинскер. М.: Новое изд-во, 2007. 224 с.
15. Краус Н.М. Становлення інноваційної економіки в умовах інституціональних змін: монографія. Київ: ЦУЛ, 2015. 596 с.
16. Маршалл А. Принципы политической экономии / Пер. с англ. Общая ред. и вступит. статья С.М. Никитина. М.: Прогресс, Т. 1. 1983. 415 с.
17. Милль Дж. Основы политической экономии / Пер. с англ. Общ. ред. А.Г. Милейковского. Экономическая мысль запада. URL: https://www.econ.msu.ru/cmt2/lib/c/750/file/2-Di_Mail.doc
18. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. URL: <http://www.me.gov.ua>
19. Митчелл У.К. Экономические циклы. Проблема и ее постановка / Пер. с англ. Л.: Госиздат, 1997. 503 с.
20. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Пер. з англ. Ш. Дзюба. К.: Основа, 2006. 196 с.
21. Олсон, М. Власть и процветание. Перерастая коммунистические и капиталистические диктатуры. М.: Новое издательство, 2012. 212 с.
22. Олсон Мансур. Логика коллективных действий. Общественные блага и теория групп / Пер. с англ. Елены Окорченко. М.: ФЭИ, 1995. 174 с.
23. Пирог О.В. Стратегічні перспективи економічного розвитку національної економіки України. Бізнес інформ. 2011. №11. С. 32-34.
24. Перелік об'єктів державної власності, що підлягають приватизації у 2017–2020 роках, у тому числі тих, що можуть бути приватизовані після внесення змін до актів законодавства/передачі в комунальну власність: URL: www.me.gov.ua/.../Detail?lang=uk...PerelikOb.
25. Попадюк Ф. Поведінкова економіка як муха в унітазі: за що дали Нобелівську премію Талеру. Економічна Правда. 13 жовтня 2017. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2017/10/13/630098/>
26. Природа фірми: Походження, еволюція і розвиток / За ред. О.Е. Вільямсона, С.Дж. Вінтера; пер. з англ. А.В. Куликова; наук. ред. пер. В.П. Кузьменко. К.: А.С.К., 2002. 336 с.
27. Радьгин А., Энтов Р. В поисках институциональных характеристик экономического роста (новые подходы на рубеже XX–XXI вв.). Вопросы экономики. 2008. № 8. С. 4-27.
28. Чухно А. Институціоналізм: теорія, методологія, значення. Економіка України. 2008. № 6. С. 4-13.
29. Фуруботн Э., Рихтер Р. Институты и экономическая теория: достижения новой институциональной экономической теории / Пер. с англ. под ред. В.С. Катькало, Н.П. Дроздовой. СПб.: Издат. дом С.-Петербург. гос. ун та, 2005. XXXIV. 702 с.
30. Эгертссон Т. Экономическое поведение и институты / пер. с англ. М.Я. Каждана; науч. ред. пер. А.Н. Нестеренко. М.: Дело ЛТД, 2001. 408 с.
31. Як державні підприємства отруюють економіку UKRAINE CRISIS: media center: URL: <http://longread.uacrisis.org/dp>
32. Adhion Ph. The Effect of Financial Development on Convergence: Theory and Evidence / Philippe Aghion, Peter Howitt, David Mayer-Foulkes. NBER. Working Paper 10358. March 2004. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/21ad/2868649d79e9fdec561a2dfa67d526f524d7.pdf>
33. Awuuhh A., Десмец Г. Теория отраслевых рынков. Вехи экономической мысли. СПб.: Экономическая мысль. Т. 5. 2003. С. 250-317.
34. EBRD Transition Reports, 1999-2003. EBRD, 2003; EBRD Transition Reports. 2015-2016. EBRD, 2016. URL: www.ebrd.com/documents/occe/pdf-transition-report-201516-english.pdf
35. Governance Principles, Institutional Capacity and Quality. United Nations Development Programme. Bureau for Development Policy One United Nations Plaza New York, NY, 2011. P. 270-292. URL: file:///C:/Documents%20and%20Settings/Admin/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/Towards_SustainingMDGProgress_Ch8.pdf
36. Miller P. Norms and Interests. Hofstra Law Review. Vol. 32. Iss. 2. 2003, Art. 3. P. 637-673. URL: <https://scholarlycommons.law.hofstra.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com.ua/&httpsredir=1&article=2573&context=hlr>
37. Minier J. Are Smaal Stook Markets Different? Journal of Monetary Economies. 2003, vol. 50. P. 1593-1602. URL: https://pascal.iseg.ulisboa.pt/~jdugue/imfpgd_minler_2000.pdf
38. Stiglitz J. Globalization and its Discontents, ch. 5. London, W.W. Norton&Company, 2003. 304 p. (P. 133-166.) URL: <https://books.google.com.ua/books?id=geN6MUthHdkC&printses=frontcover&hl=ru>
39. The corruption perceptions index: URL: <http://www.transparency.org/research/cpi>
40. Transparency International Ukraine. URL: <https://ti-ukraine.org/cpi/>
41. Williams C. Out of the Shadows: a classification of economies by the size and character of their informal sector. Word Employment and Society. 25(5). 2014. P. 735-783. URL: <https://reprints.whiterose.ac.uk/89108/7/William- Out of the Shadows.pdf>

REFERENCES

1. Bashun V., Gorbovcov S. (2005). V ozhidanki sprosa. Jekspert. [In ozhidanki demand. Expert]. p. 52.
2. Varnalij Z.S., Bugaj T.V., Onyshhenko S.V. (2014). Bjudzhetnyj proces v Ukrai'ni: stan ta problemy instyucijnogo zabezpechennja: monografija. [The budgetary process in Ukraine: state and problems of the institucijnogo providing: monograph.]. Poltava: PoltNTU, 271 p.
3. Veblen Torstejn. (2007). Teorija delovogo predprijatija. Serija «Sovremennaja institucional'no-jevoljucionnaja teorija». Per. s angl. M.Ja. [Theory of business predpriyatiji. Series are the «Modern institucional'no-evolutional theory». Trudged. with angl. of M.Ya.]. Kazhdana. M., Delo, 288 p.

4. Vil'jamson Oliver. (2001). Ekonomichni instytuty kapitalizmu: firmy, marketyng, ukladannja kontraktiv [Economic institutes of capitalism: firms, marketing, conclusion of contracts]. K. Vyd. «ArtEk». 472 p.
5. Gajdaj T.V. (2008). Paradygma instytucionalizmu: metodologichnyj aspekt: monografija. [Paradigm of institutionalism: methodological aspect: monograph]. K. VPC «Kyiv's'kyj universytet», 296 p.
6. Gelbrejt Dzh. (2004). Novoe industrial'noe obshestvo. per. s angl. L.Ja. Rozovskogo, Ju.B. Kochevrina, B.P. Lihačeva, S.L. Batasova. [Novoe of industrial'noe obschestvo. per. s angl. of L.Ya. Rozovskogo, Yu.b. Kochevrina, B.P. Likhacheva, S.L. Batasova]. M. OOO «Izdatel'stvo AST», OOO «Tranzitkniga», SPb. Terra Fantastica, 602 p.
7. Grycenko A.A. (2016). Ekonomika Ukrai'ny na shljahu do inkljuzyvnoho rozvytku. Ekonomika i prognozuvannja [Economy of Ukraine on a way to to inkljuzyvnoho development. Economy and prognostication]. No 2. pp. 9-23.
8. Je. De Sote. (2004). Zagadka kapitalizma. Pochemu kapitalizm torzhestvuet na Zapade i terpit porazhenie vo vsjom ostal'nom mire. Per. s angl. B. Pinsker, nauch. red. R. Levita. [Why a capitalism triumphs in the west and stands a defeat in other whole world. Trudged. with angl. á. Pinsker, nauch. red. Leviticus]. M. ZAO «Olimp-Bizness». 272 p.
9. Zhalilo Ja.A. (2009). Teorija ta praktyka formuvannja efektyvnoi' ekonomichnoi' strategii' derzhavy: monografija [Theory and practice of forming of effective economic strategy of the state: monograph]. K., NISD, 336 p.
10. Zagurs'kyj O.M. (2015). Konkurentospromozhnist' agrarnogo sektoru ekonomiky Ukrai'ny: instytucional'nyj aspekt : monografija [Competitiveness agrarian the sector of economy of Ukraine: instytucional'nyj aspect : monograph]. K. Universtet «Ukrai'na», 455 p.
11. Zelena knyga «Samoreguljuvannja v Ukrai'ni» [A green book of «Self-regulation is in Ukraine»]. K.: Ofis efektyvnoho reguljuvannja, 2017. 22 p. URL: <https://cdn.regulation.gov.ua/>
12. Klark Dzh. B. (2000). Raspredelenie bogatstva / Per. s angl. D. Strashunskogo i A. Beschinskogo; pod red. L.P. Kurakova. Serija «Klassiki jekonomicheskoy nauki – XX vek» [Raspredelenie riches / Trudged. with angl. D. Strashunskogo and And. Beschinskogo; under red. L.P. Kurakova. Series of the «Classics of economic science are XX age»]. M. Gelios ARV, 367 p.
13. Kommons Dzh.R. (2011). Pravovyje osnovanija kapitalizma / Nauch. red. M.I. Odincov [Legal grounds of capitalism / Nauch. red. M.I. Odincov]. M. Izdatel'skij dom NIU VShJe, 416 p.
14. Kouz R. (2007). Firma, rynek i pravo / Per. s angl. Boris Pinsker [Firma, market and right / Trudged. with angl. Boris Pinsker]. M.: Novoe izd-vo. 224 p.
15. Kraus N.M. Stanovlennja innovacijnoi' ekonomiky v umovah instytucional'nyh zmin: monografija [Becoming of innovative economy in the conditions of instytucional'nyh changes: monograph]. Kyi'v. CUL, 596 p.
16. Marshall A. (1983). Principy politicheskoy jekonomii / Per. s angl. Obshhaja red. i vstupit. stat'ja S.M. Nikitina [Principy to the political economy / Trudged. with angl. General red. and will enter. article of S.M. Nikitina]. M. Progress, Vol 1, 415 p.
17. Mill' Dzh. Osnovy politicheskoy jekonomii. Per. s angl. Obshh. red. A.G. Milejkovskogo. Jekonomicheskaja misl' zapada [Bases of political economy. Trudged. with angl. of Obsch. red. A.G. Mileykovskogo. Economic misl' west]. URL: https://www.econ.msu.ru/cmt2/lib/c/750/file/2-Di_Mail.doc.
18. Ministerstvo ekonomichnogo rozvytku i torgivli Ukrai'ny [Ministry of economic development and trade of Ukraine]. URL: <http://www.me.gov.ua>
19. Mitchell U.K. (1997). Jekonomicheskie cikly. Problema i ee postanovka [the Economic cycles. Problem and its raising] / Per. s angl. L., Gosizdat, 503 p.
20. Nort D. (2006). Instytucii', instytucijna zmina ta funkcionuvannja ekonomiky [Institucii, instytucijna change and functioning of economy] / Per. z angl. Sh. Dzjuba. K., Osnova. 196 p.
21. Olson, M. (2012). Vlast' i procvetanie. Pererastaja kommunisticheskie i kapitalisticheskie diktatury [Vlast' I procvetanie. Pererastaya of kommunisticheskie I kapitalisticheskie diktatury]. M., Novoe izdatel'stvo, 212 p.
22. Olson Mansur. (1995). Logika kollektivnyh deysvij. Obshhestvennye blaga i teorija grupp [Logika of kollektivnykh deysvij. Obshchestvennye of blessing of I teoriya grupp] / Per. s angl. Eleny Okorchenko. M., FJeI, 174 p.
23. Pyrog O.V. (2011). Strategichni perspektivy ekonomichnogo rozvytku nacional'noi' ekonomiky Ukrai'ny. Biznes inform [the Strategic prospects of economic development of national economy of Ukraine. Business of inform]. No 11, pp. 32-34.
24. Perelik ob'ektiv derzhavnoi' vlasnosti, shho pidljagajut' pryvatyzacii' u 2017–2020 rokah, u tomu chysli tyh, shho mozhut' buty pryvatyzovani pislja vnesennja zmin do aktiv zakonodavstva/peredachi v komunal'nu vlasnist' [List of ob'ektiv of public domain, that subject privatization in 2017–2020 years, including those which can be privatized after making alteration in the acts of legislation/transmission in community property]. URL: www.me.gov.ua/.../Detail?lang=uk...PerelikOb.
25. Popadjuk F. Povedinkova ekonomika jak muha v unitazi: za shho daly Nobelivs'ku premiju Taleru. Ekonomichna Pravda. 13 zhovtnja 2017 [Povedinkova economy as a fly in a toilet: for what gave the Nobel bonus Thaler. Economic True]. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2017/10/13/630098/>
26. Pryroda firmy: Pohodzhennja, evoljucija i rozvytok . Za red. O.E. Vil'jamsona, S.Dzh. Vintera per. z angl. A.V. Kulykova; nauk. red. per. V.P. Kuz'menko [Nature of firm: Origin, evolution and development. For editor O.E. Vil'jamsona, S.Dzh. Vintera per. from angl. of A.V. Kulikova; sciences. editor of per. V.P. Kuz'menko]. K., A.S.K., 2002. 336 p.
27. Radygin A., Jentov R. (2008). V poiskah instytucional'nyh harakteristik jekonomicheskogo rosta (novye podhody na rubezhe XX—XXI vv.). Voprosy jekonomiki [Institucionalizm: theory, methodology, value. Economy of Ukraine]. No 8. pp. 4-27.
28. Chuhno A. (2008). Instytucionalizm: teorija, metodologija, znachennja. Ekonomika Ukrai'ny [Institucionalizm: theory, methodology, value. Economy of Ukraine]. No 6, pp. 4-13.
29. Furubotn Je., Rihter R. (2005). Instytuty i jekonomicheskaja teorija: dostizhenija novoj instytucional'noj jekonomicheskoy teorii / Per. s angl. pod red. V.S. Kat'kalo, N.P. Drozdovoj. SPb.: Izdat. dom S.-Peterb. gos. un ta XXXIV [Instytuty and economic theory: achievements of new instytucional'noj economic theory. Trudged. with angl. under red. V.S. Kat'kalo, N.P. Drozdovoy. SPb., Izdat. house With. -İâöãä. gos. un that, XXXIV]. 702 p.
30. Jegtertsson T. (2001). Jekonomicheskoe povedenie i instytuty / per. s angl. M.Ja. Kazhdana [Ekonomicheskoe conduct and institutes. Trudged. with angl. of M.Ya. Kazhdana; nauch. red. trudged]; nauch. red. per. A.N. Nesterenko. M., Delo LTD, 408 p.

31. Jak derzhavni pidprijemstva otrujujut' ekonomiku UKRAINE CRISIS: media center [As state enterprises poison the economy of UKRAINE CRISIS: media center]. URL: <http://longread.uacrisis.org/dp>
32. Awuhh A., Desmec G. (2003). Teoriya otraslevykh rynkov. Vehi jekonomicheskoy mysli. SPb., Jekonomicheskaja misl'. Vol 5, pp. 250-317.
33. Adhion Ph. (2004) The Effect of Financial Development on Convergence: Theory and Evidence / Philippe Aghion, Peter Howitt, David Mayer-Foulkes. [Teoriya of a particular branch markets. Landmarks of economic idea. SPb.: Economic misl']. NBER. Working Paper 10358. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/21ad/2868649d79e9fdec561a2dfa67d526f524d7.pdf>
34. EBRD Transition Reports, 1999-2003. EBRD, 2003; EBRD Transition Reports. 2015-2016. EBRD, 2016. URL: www.ebrd.com/documents/occe/pdf-transition-report-201516-english.pdf
35. Governance Principles, Institutional Capacity and Quality. United Nations Development Programme. Bureau for Development Policy One United Nations Plaza New York, NY, 2011, pp. 270-292. URL: file:///C:/Documents%20and%20Settings/Admin/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/Towards_SustainingMDGProgress_Ch8.pdf
36. Miller P. Norms and Interests // Hofstra Law Review, Vol. 32, Iss. 2. 2003, Art. 3, pp. 637-673. URL: <https://scholarlycommons.law.hofstra.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com.ua/&httpsredir=1&article=2573&context=hlr>
37. Minier J. (2003). Are Smaal Stook Markets Different? Journal of Monetary Economies. Vol. 50, pp. 1593-1602. URL: https://pascal.iseg.ulisboa.pt/~jdugue/imfpdg_minler_2000.pdf
38. Stiglitz J. (2003). Globalization and its Discontents, ch. 5. – London, W.W. Norton&Company, 304 p. (pp. 133-166). URL: <https://books.google.com.ua/books?id=geN6MUthHdkC&printsses=frontcover&hl=ru>
39. The corruption perceptions index: URL: <http://www.transparency.org/research/cpi>
40. Transparency International Ukraine. URL: <https://ti-ukraine.org/cpi/>
41. Williams C. (2014). Out of the Shadows: a classification of economies by the size and character of their informal sector. Word Employment and Society. Vol 25(5), pp. 735-783. URL: [https://reprints.whiterose.ac.uk/89108/7/William-Out of the Shadows.pdf](https://reprints.whiterose.ac.uk/89108/7/William-Out%20of%20the%20Shadows.pdf)

Институциональные компоненты экономического роста в Украине Юхименко П.И.

В статье отмечено существующие проблемы институционального характера реформирования экономической системы, сформулирована цель исследования – совершенствование теоретических основ и научное обоснование подходов к повышению эффективности экономической деятельности всех субъектов хозяйствования в Украине на основе формирования системы его институционального обеспечения. Систематизированы особенности формирования институциональной среды в Украине и раскрыто влияние его на эффективность экономического роста и изменение базовых «правил ведения игры» в рыночных условиях. Предложены концептуальные и теоретические основы перехода к экономике ориентированной на результат в контексте формирования новой институциональной среды. Обоснована необходимость формирования совершенной институциональной среды привлечения частного капитала для реализации важных государственных экономических программ.

Ключевые слова: институциональная среда, предпринимательство, экономический рост, рыночные институты, экономическая система, формальные и неформальные институты, эффективность.

Institutional components of economic growth in Ukraine Yukhumenko P.

The article is noted the existing problem of institutional reform of the nature of the economic system. This is primarily: 1) extremely slow adaptation of market institutions and institutions to new conditions; 2) unsatisfactory modification of the old and the formation of market institutions; 3) in the absence of a perfect institutional environment, inconsistency of market institutions and institutions with traditional ones are observed; 4) at the state level, there is no comprehensive vision of the conceptual foundations of institutional provision of economic development and market relations taking into account national peculiarities.

The purpose of the research is formulated – to improve the theoretical foundations and scientific substantiation of approaches to increase the efficiency of economic activity of all business entities in Ukraine on the basis of the system of its institutional support. The author systematizes the peculiarities of the formation of the institutional environment in Ukraine and discloses its influence on the efficiency of economic growth and the change of the basic "rules of conduct of the game" in market conditions. The author notes that economic institutions that stimulate economic growth appear under the following circumstances: 1) when political institutions give power to groups that are interested in a broadly-developed system of information rights ownership; 2) when they provide for effective limitations for the actions of the authorities of those who are in need; 3) when there are no opportunities for remove significant rent from being in power.

The conceptual and theoretical bases of transition to a result-oriented economy in the context of the formation of a new institutional environment are proposed. Its improvement is required by circumstances that, in the context of the sustainability of the institutional environment, can be considered as an institutional crisis in Ukraine. This increases the direct risks of achieving the desired result for each participant and calls into question the adoption of any new rules in the long run.

The necessity of forming a perfect institutional environment for attracting private capital for realization of important state economic programs is substantiated in the article. The key tasks are to ensure the sustainability of the institutional environment, which formed from the adaptability of established institutions. That is, it is a "precise superstructure" in accordance with changing economic realities. In the absence of an adequate institutional foundation, economic growth will be short-term conjunctural character.

Attempts to change the institutional framework of economic relations (a number of fundamental norms) led to a change in the structure of incentives for economic agents are proved in the article. This means that in the formation of any reform in

order to expand their understanding of market participants should be aware of the strategic effects of a particular institution functioning on the environment, increase knowledge about its potential.

On the basis of the conducted analysis, it is concluded that the institutional environment of the economic system that has developed in the process of forming a market economy in Ukraine has a specific composition. In general, the level of indicators characterizing the allocated norms is lower than the average indicators of the group of countries to which the national economy belongs. This is explained, first of all, by the fact that the rules, rules and institutions in the country in the vast majority of them were formed depending on the institution of property, the institution of bureaucracy, and mainly on the basis of informal norms, which developed in the times of the USSR, whose economy was dual in nature – was at the same time, planned and market, legal and illegal. From this it was concluded that the institutional environment of the economic system of Ukraine does not meet the requirements of effective functioning and development, since it is based on the norms of personified trust, limited physical and economic freedom, has a high level of rent-oriented behavior that justifies personal enrichment at the expense of others, as well supports legal nihilism.

Key words: institutional environment, business, economic growth, market institutions, economic system, formal and informal institutes, efficiency.

Надійшла 10.10.2017 р.

УДК336.226

БОЙКО С. В., канд. екон. наук

Національний університет харчових технологій

svitlanaboyko@ukr.net

ДРАГАН О. О., канд. екон. наук

Білоцерківський національний аграрний університет

draganok@ukr.net

МАКРОФІСКАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ НАДХОДЖЕННЯ ПРЯМИХ ПОДАТКІВ В УКРАЇНІ

Розглянуто необхідність вивчення макрофіскальних тенденцій надходження прямих податків до державного та місцевих бюджетів України в умовах зростання фінансових потреб уряду та необхідності забезпечення макрофіскальної стабільності.

Залишаються недостатньо вирішеними питання фіскального потенціалу прямих податків, методики його оцінки, визначення напрямів реформування з метою нарощування їх потенціалу.

Визначено тенденції надходження прямих податків в контексті загальних макрофіскальних тенденцій в Україні.

Проведено аналіз динаміки загального обсягу прямих податків, акумульованих у бюджеті; аналіз структури надходжень прямих податків до бюджетів різних рівнів та структурних зрушень; аналіз впливу макрофінансових та макроекономічних чинників на формування надходжень прямих податків.

Ключові слова: прямі податки, податок на доходи фізичних осіб, податок на прибуток підприємства.

Постановка проблеми. Досягнення стратегічних завдань сталого розвитку держави та фінансування нових викликів, що постали перед українським суспільством, потребують досягнення такого рівня розвитку податкової системи, який би забезпечив виконання податками фіскальної функції та наповнення бюджетів різного рівня доходами. З огляду на це, дослідження макрофіскальних тенденцій є важливим, особливо у світлі викликів перед Україною нині.

В Україні застосування прямих податків пов'язане з певними проблемами. Зокрема, значний рівень ухилення від оподаткування та тінізація частини економіки, нерівномірність розподілу податкового навантаження, доходів населення тощо. У цьому контексті важливо оцінити фіскальний потенціал прямих податків, з'ясувати фактори, які впливають на нього, та визначити резерви його нарощування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження прямих податків зробили відомі зарубіжні вчені: Д. Брандфорд [14], Й. Міррлеес [20], А. Сміт [8], Дж. Стігліц [12], Ф. Рамсеу [23], Д. Рікардо [7] та ін. Теоретичні та практичні основи дослідження прямого оподаткування заклали вітчизняні науковці: М. Алексеєнко [1], С. Віте [3], С. Іловайський [4], А. Ісаєв [5], І. Патлаєвський [6] та продовжили традиції Т. Єфименко [10], А. Крисоватий [9, 25], А. Соколовська [10], В. Федосов [11] та ін.

Метою статті було визначення тенденцій надходження прямих податків в контексті загальних макрофіскальних тенденцій в Україні.

Матеріал і методика дослідження. Основні складові оцінки макрофіскальних тенденцій надходження прямих податків: 1) оцінка динаміки загального обсягу прямих податків, акумульованих у бюджеті; 2) аналіз структури надходжень прямих податків та структурних зрушень; 3) аналіз впливу макрофінансових та макроекономічних чинників на формування надходжень прямих податків.

Основні результати дослідження. Визначення загального обсягу надходжень прямих податків до бюджетів різних рівнів передбачає сумування надходжень за прямими податками, склад яких постійно змінюється. «Класичними» для України прямими податками, тобто які справлялися протягом всього періоду існування власної податкової системи є податок на доходи фізичних осіб та податок на прибуток підприємства. Інші прямі податки справлялися в окремі періоди розвитку податкової системи – податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів, земельний податок, податок на майно, єдиний податок тощо.

Динаміка надходжень прямих податків до Зведеного бюджету України у 2007-2015 рр. наведена на рисунку 1.

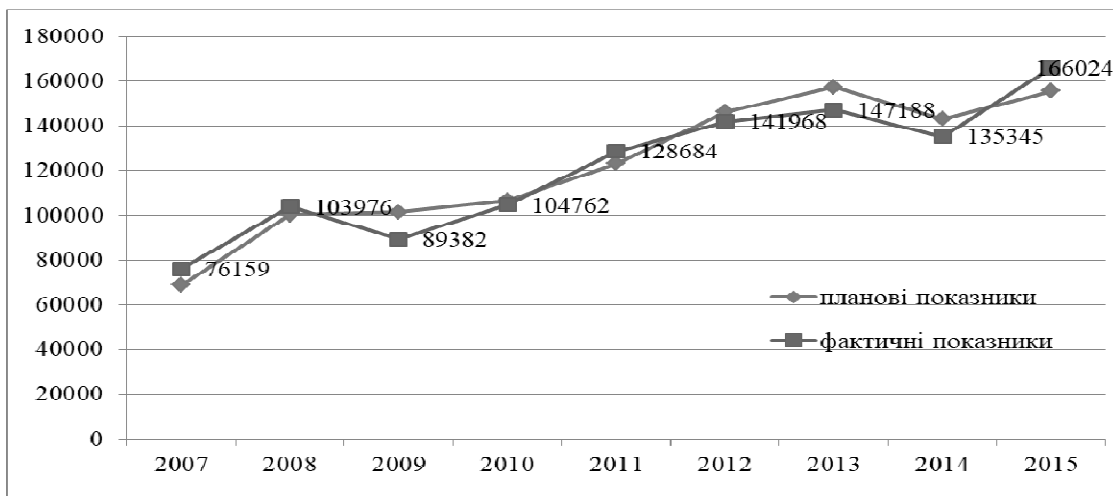

Рис. 1 – Динаміка надходжень прямих податків до Зведеного бюджету України у 2007-2015 рр., млн грн

Джерело: побудовано на основі даних Державної казначейської служби України [2].

За даними Державної казначейської служби України можна зробити висновок про тенденцію до збільшення надходжень прямих податків до бюджету протягом 2007-2015 рр. Так, за досліджуваний період загальний обсяг надходжень зріс у 2,2 рази, що не завжди відповідало та навіть суперечило динаміці макрофіскальних та макроекономічних показників. Варто відмітити збільшення показників у 2008, 2010-2013 і 2015 рр. та зменшення у 2009 р. (-14,04 % або 14594 тис. грн) і 2014 р. (-8,05 % або 11842 тис. грн). У 2008 р. показники від надходження прямих податків збільшилися на третину: 36,53 % або 27817 тис. грн, що стало результатом реформування системи прямого оподаткування та відновлення економічної активності після фінансової кризи 2006-2007 рр. Наступне суттєве збільшення надходжень від прямих податків було у 2015 р., коли загальні надходження збільшилися на 22,67 % або 30678,97 тис. грн.

Отже, прямі податки є невід'ємною частиною податкових надходжень та формування їх відбувалося у наступних обсягах: 2007 р. – 76159 тис. грн; 2008 р. – 103976 тис. грн; 2009 р. – 89382 тис. грн; 2010 р. – 104762 тис. грн; 2011 р. – 128684 тис. грн; 2012 р. – 141968 тис. грн; 2013 р. – 147188 тис. грн; 2014 р. – 135345 тис. грн; 2015 р. – 166024,38 тис. грн; січень-листопад 2016 р. – 230741,77 тис. грн. Таким чином, прямі податки мають значний фіскальний потенціал, що щороку збільшується та надходження від прямих податків є одним з джерел фінансування суспільних потреб.

Структура надходжень прямих податків до Зведеного бюджету України в розрізі окремих податків за останні п'ять звітних років наведена у таблиці 1, структура за останній звітний період 2016 р. – рисунок 2.

Таблиця 1 – Структура надходжень прямих податків до Зведеного бюджету України у 2011–2015 рр.

	2011		2012		2013		2014		2015	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Надходження прямих податків, в тому числі:	128684	100,00	141968	100,00	147188	100,00	135345	100,00	166024	100,00
Податок та збір на доходи фізичних осіб	60225	46,80	68092	47,96	72151	49,02	75203	55,56	99983	60,22
Податок на прибуток підприємств	55097	42,82	55793	39,30	54994	37,36	40201	29,70	39053	23,52
Податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів	673,67	0,52	685,19	0,48	576,7	0,39	398,92	0,29	1,80	0,00
Податок на майно	0	0,00	0,09	0,00	22,54	0,02	44,88	0,03	16011	9,64
Плата за землю	10701	8,32	12582	8,86	12803	8,70	12084	8,93		
Єдиний податок	1987,9	1,54	4815,6	3,39	6640,5	4,51	7413,3	5,48	10975	6,61

Джерело: побудовано на основі даних Державної казначейської служби України.

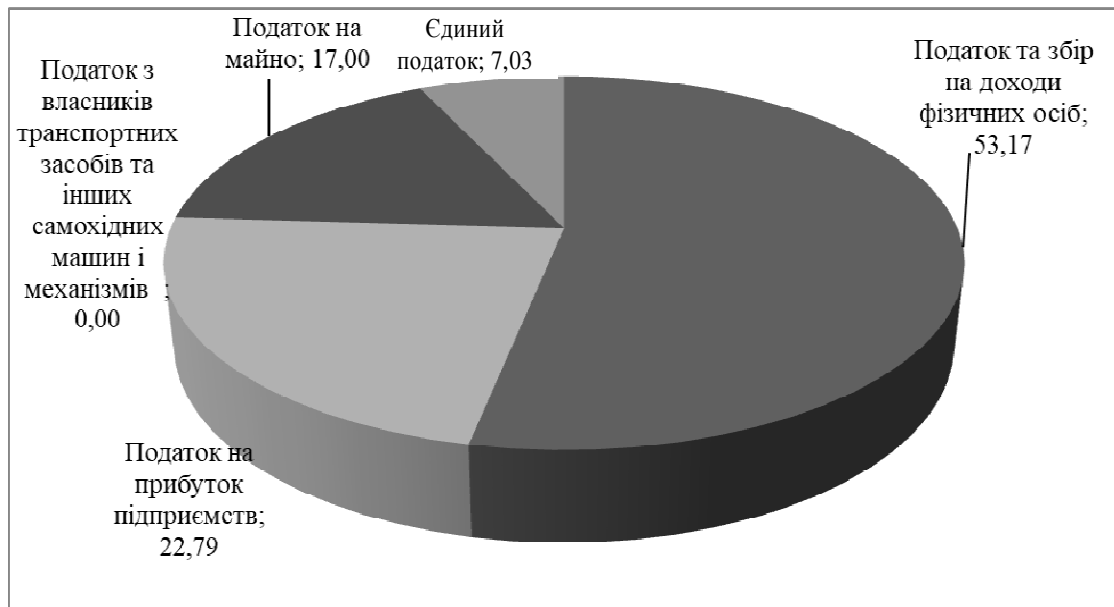

Рис. 2. Структура надходжень прямих податків до Зведеного бюджету України у 2016 рр., %

Джерело: побудовано на основі даних Державної казначейської служби України.

У структурі надходжень від прямих податків з початку досліджуваного періоду (2007 р.) сформувалися два бюджетоутворювальні податки: податок на доходи фізичних осіб та податок на прибуток підприємств.

У 2011 р. на податок на прибуток підприємства та податок на доходи фізичних осіб припадало близько 90 % всіх надходжень від прямих податків, проте з 2012 р. прослідковується тенденція до збільшення частки цього податку у загальному обсязі надходжень. Одночасне збільшення частки податку на доходи фізичних осіб відбувалося зі зменшенням частки податку на прибуток та зменшенням його фіскального потенціалу.

Третім прямим податком за фіскальним потенціалом у структурі надходжень до Зведеного бюджету України у 2011 р. була плата за землю, що сплачувалася юридичними та фізичними особами, проте у 2015 р. цей податок реформований. Частка плати за землю коливалася на рівні 8,3-8,9 % всіх надходжень від прямих податків.

Іншим прямим податком, який не реалізував у 2011-2014 рр. власного фіскального потенціалу був податок на майно, проте у 2015 р. забезпечив надходження у розмірі 16011 млн грн або 9,64 %. Податок на майно складається з: податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки; транспортного податку; плати за землю. За внутрішнім складом надходження податку

на майно у 2015 р. характеризувалося такими показниками: податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, сплачений юридичними особами, які є власниками об'єктів житлової нерухомості – 48,04 млн грн; податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, сплачений фізичними особами, які є власниками об'єктів житлової нерухомості – 50,02 млн грн; податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, сплачений фізичними особами, які є власниками об'єктів нежитлової нерухомості – 1,5 млн грн; податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, сплачений юридичними особами, які є власниками об'єктів нежитлової нерухомості – 646,12 млн грн; земельний податок з юридичних осіб – 3 558,75 млн грн; земельний податок з фізичних осіб – 501,10 млн грн.

Аналіз структури надходжень від прямих податків свідчить про наявність кількох визначальних тенденцій: збільшення частки податку на доходи фізичних осіб та податку на майно, єдиного податку з одночасним зменшенням ролі податку на прибуток підприємства та податку з власників транспортних засобів та інших самохідних машин.

Вплив макрофінансових та макроекономічних чинників на формування надходжень прямих податків до бюджетів різних рівнів визначимо для основного макроекономічного показника – валовий внутрішній продукт (ВВП).

Якщо коефіцієнт еластичності вищий за одиницю, то прямі податки є еластичними, тобто зміни в обсязі надходжень до бюджету відбуваються вищими темпами, ніж зміни в обсязі валового внутрішнього продукту. За нееластичної системи доходів (коефіцієнт нижчий за одиницю) зміна в обсязі валового внутрішнього продукту не впливає на зміну в обсязі доходів держави або це відбувається набагато повільніше.

Прямі податки у цілому досить еластичні, та значення коефіцієнтів еластичності в період з 2007 до 2015 року досить різко коливалися, що свідчить про їх «нестійку» еластичність, що у свою чергу ускладнює їх використання як інструментів автоматичного регулювання наповнення бюджету країни.

Таблиця 2 – Еластичність надходжень прямих податків та валового внутрішнього продукту України у 2007–2015 рр.

Період	ВВП, млн грн	Темп росту ВВП	Прямі податки, млн грн	Темп росту прямих податків	Коефіцієнт еластичності (E)
2007	751106		76159		
2008	990819	1,32	103976	1,37	$\frac{1,37}{1,32} = 1,03$
2009	947042	0,96	89382	0,86	$\frac{0,86}{0,96} = 0,90$
2010	1120585	1,18	104762	1,17	$\frac{1,17}{1,18} = 0,99$
2011	1349178	1,20	128684	1,23	$\frac{1,23}{1,20} = 1,02$
2012	1459096	1,08	141968	1,10	$\frac{1,10}{1,08} = 1,02$
2013	1522657	1,04	147188	1,04	$\frac{1,04}{1,04} = 0,99$
2014	1586915	1,04	135345	0,92	$\frac{0,92}{1,04} = 0,88$
2015	1 979 458	1,25	166024	1,23	$\frac{1,23}{1,25} = 0,98$

Джерело: побудовано на основі даних Державної казначейської служби України.

Збільшення надходжень темпами швидшими за зростання ВВП спостерігалось у 2008, 2011-2012 рр., проте у інші роки фіскальний потенціал прямих податків використовувався не повністю та збільшення економіки країни не сприяло збільшенню надходжень прямих податків. У цьому контексті слід відмітити останні звітні роки: 2013-2015 рр. Це пов'язано з постійним втручанням органів законодавчої та виконавчої влади у процес формування податкової політи-

ки через постійну зміну податкових ставок, розширення кількості податкових пільг та їх користувачів, зміну режиму адміністрування.

Узагальнення показників ефективності використання фіскального потенціалу прямих податків в Україні наведені у таблиці 3.

Таблиця 3 – Показники ефективності використання фіскального потенціалу прямих податків в Україні у 2007–2015 рр.

Показник	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Частка прямих податків у податкових надходженнях, %	47,23	45,77	42,96	44,68	38,45	39,37	41,58	36,83	32,71
Рівень виконання планових показників, %	110,47	103,56	88,12	98,06	104,45	97,10	93,60	94,59	106,77
Коефіцієнт еластичності прямих податків	0,97	0,94	1,04	0,86	1,02	1,13	1,06	0,89	0,89
Коефіцієнт податкового покриття, %	33,69	33,63	29,08	27,73	30,87	28,83	29,10	25,87	24,42

Джерело: побудовано на основі даних Державної казначейської служби України.

Частка прямих податків у податкових надходженнях протягом 2011-2015 рр. коливалась на рівні 33-42 % та за звітний період 2016 р. становила 39,42 %. Ретроспективний аналіз прямого оподаткування свідчить про зменшення фіскальної ролі з 2007 до 2011 рр.: у 2007 р. – 47,23 % проти 38,45 % у 2011 р. Незначне підвищення частки прямих податків було у 2012-2013 рр. та досягнення максимального значення у розмірі 41,58 % у 2013 р. і, відповідне зменшення у 2014-2015 рр. через скорочення бази оподаткування, а саме зменшення фінансового результату від оподаткування підприємств та зменшення рівня доходів фізичних осіб.

Таким чином, частка прямих податків не перевищувала 42 %, тобто не забезпечувала формування половини податкових надходжень та зменшення фіскального значення прямих податків відбувалося зі збільшенням фіскального значення непрямого оподаткування (податок на додану вартість, акцизний збір, мито тощо). Оскільки непрямі податки нівелюють вимогу соціальної справедливості, то частка прямих податків має збільшуватися, проте це положення суперечить фіскальній практиці України.

Бюджетне та податкове планування в Україні характеризується низьким рівнем та відхилення планових і фактичних показників коливалось на рівні 7 % у напрямку перевиконання та недовиконання. Протягом 2007-2015 рр. перевиконання планових показників спостерігалось у 2007, 2008, 2011 та 2015 рр., проте недовиконання планових показників є типовим явищем для податкового менеджменту.

Динаміка коефіцієнта еластичності прямих податків показує незначні відхилення між темпами збільшення податкових надходжень загалом та надходжень від прямих податків. У 2012-2013 рр. прямі податки реалізували фіскальний потенціал та незначне перевищення загальних показників, проте у 2014-2015 рр. фіскальний потенціал прямих податків суттєво зменшувався та коефіцієнт еластичності становив 0,89.

Для вітчизняної податкової системи характерна ситуація, коли прямі податки покривали у останніх звітних періодах четверту частину видатків бюджету (2014 р. – 25,87 % та 2015 р. – 24,42 %), проте за звітні періоди 2016 р. показник збільшився до 32,88 %, тобто майже третя частина видаткової частини бюджету.

Висновки. Отже, прямі податки є невід'ємною частиною податкової системи держави та формують третину всіх податкових надходжень, а також:

- фіскальний потенціал системи прямого оподаткування в Україні є доволі потужним, враховуючи значні втрати бюджету внаслідок пільгового оподаткування з податку на прибуток підприємств і невикористані можливості майнового оподаткування;
- основними бюджетоутворювальними прямими податками в Україні є податок на доходи фізичних осіб та податок на прибуток підприємств;
- фіскальна ефективність податку на майно, єдиного податку вкрай незначна, хоча у 2012 році, після реформування спрощеної системи оподаткування, фіскальна ефективність єдиного податку з фізичних осіб відчутно підвищилась.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексеенко М. М. Действующее законодательство о прямых налогах : Исследование. С.-Пб.: Тип. М. Стасюлевича, 1879. 260 с.
2. Виконання Державного бюджету. URL: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>
3. Витте С. Ю. Конспект лекций о народном и государственном хозяйстве, чит. его имп. высочеству великому князю Михаилу Александровичу в 1900–1902 гг. СПб., 1912. XV. 568 с.
4. Иловайский С. И. Косвенное обложение в теории и практике. Одесса: Тип. Шт. войск одеск. воен. окр., 1892. 202 с.
5. Исаев А. А. Очерк теории и политики налогов. Ярославль: Тип. Г. В. Фальк, 1887. 175 с.
6. Патлаевский И. И. Курс финансового права. Одесса: Тип. «Одесского вестника», 1885. 394 с.
7. Рикардо Д. Начало политической экономии и налогового обложения: избранное. М.: Эксмо, 2007. 960 с.
8. Сміт А. Добробут націй: дослідження про природу та причини добробуту націй. (А. Сміт пер. з англ.). Київ: Port-Royal, 2001. 593 с.
9. Сучасна парадигма фіскальної політики України в умовах формування суспільства сталого розвитку: монографія / А. І. Крисоватий та ін.; за наук. ред. А. І. Крисоватого. Тернопіль : ТНЕУ, 2015. 460 с.
10. Удосконалення управління державними фінансами та реформування податкової системи України : монографія / А. М. Соколовська та ін.; за ред. Т. І. Єфименко. Київ: ДННУ "Акад. фінанс. упр.", 2015. 444 с.
11. Федосов В. М. Налоги в системе государственно-монополистического капитализма. М.: Финансы, 1969. 88 с.
12. Atkinson A.B. & Stiglitz J.E. (1976). The design of tax structure: Direct versus indirect taxation. *Journal of Public Economics*. Vol. 6. Iss. 1-2. pp. 55-75.
13. Backhaus J. (1977). The Concept of the Tax State in Modern Public Finance Analysis. In: Schumpeter in the History of Ideas. Ed. by Y. Shionoya and M. Perlman. Ann Arbor. The University of Michigan Press, pp. 65–94.
14. Bradford D. F. A Tax System for the Twenty-First Century. URL: http://www.aei.org/wp-content/uploads/2013/12/toward-fundamental-tax-reform-chapter-1_130825918841.pdf.
15. Edgeworth F. Y. (1967). The Pure Theory of Taxation. In: Classics in the Theory of Public Finance. Ed. by R. A. Musgrave, A. T. Peacock. London. Macmillan. N.Y. St Martin's Press, pp. 119–136.
16. Heller P. (2005). Understanding Fiscal Space. IMF Policy Discussion Paper. No. 4. 18 p.
17. Holmes W. C. (1989). Federal taxation of corporations, partnerships, and the owners. Chicago, Illinois. Commerce Clearing House, 467 p.
18. International Tax Handbook 4th. – Edition Bloomsbury Professional Ltd, Maxwellton House, 41–43 Boltro Road, Haywards Heath, West Sussex, RH161BJ, Nexia International 2013. URL: <http://www.nexia.com/InternationalTaxHandbook>
19. Jones S. M., Rhoades-Catanach S. C. (2002). Principles of taxation: advanced strategies. Boston [etc.] . McGraw-Hill. Irwin, XVII, 509 p.
20. Mirrlees J. A. (1971). An Exploration in the Theory of Optimum Income Taxation. *The Review of Economic Studies*. Vol. 38. No. 2. pp. 175-208.
21. Piekola H. (1995). Capital in come taxation and tax criteria in international capital markets. University of Helsinki. Fac. of social sciences. Helsinki, 142 p.
22. Poruchnyk A., Alina K. (2015). Fiscal consolidation processes in the European Union. *International Economic Policy*. Vol 1, pp. 5–26.
23. Ramsey F. P. (1927). A Contribution to the Theory of Taxation. *The Economic Journal*. Vol. 37. No. 145, pp. 47-61.
24. Schneider F., Raczowski K., Mryz B. (2015). Shadow economy and tax evasion in the EU. *Journal of Money Laundering Control*. Vol. 18. Iss: 1, pp. 34–51.
25. Socio-economic guidelines of fiscal policy: monogr. / Ternopil nat. econ. univ. ; [Piotr Jacek Białowas et al.] ; ed. by Andrzej Gospodarowicz, Andriy Krysovaty. Ternopil, TNEU, 2016. 239 p.
26. Wicksell K. A. (1967). New Principle of Just Taxation. In: Classics in the Theory of Public Finance / ed. by R. A. Musgrave, A. T. Peacock. London: Macmillan ; N. Y.: St Martin's Press, pp. 72–118.

REFERENCES

1. Alekseenko, M. M. (1879). Deistvuiushchee zakonodatelstvo o priamukh nalohakh: Yssledovanye [The current legislation about direct taxes: Research]. Saint Petersburg, 260 p.
2. Vykonannya Derzhavnoho biudzhetu [Elektronnyy resurs]. URL: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>
3. Vytte, S. Yu. (1912). Konspekt lektsiy o narodnom y hosudarstvennom khoziaistve, chyt. eho ymp. vysochestvu velykomu kniaziiu Mykhaylu Aleksandrovychu v 1900–1902 hh. [Lecture notes of the national and state economy, read Michael Alexandrovich, in 1900-1902] . Saint Petersburg, 586 p.
4. Ilovaisky, S. I. (1892). Kosvennoe oblozheniye v teorii y praktike [Indirect taxation in the theory and practice]. Odesa, 202 p.
5. Isaev. A. A. (1887). Ocherk teorii politiki nalogov [Essay on Tax Theory and Policy]. Yaroslavl, 175 p.
6. Patlaevskiy. I. I. (1885). Kurs finansovogo prava [Course of financial law]. Odesa, 394 p.
7. Rikardo, D. (2007). Nachalo politicheskoy ekonomii i nalogovogo oblozheniya: izbrannoe [The beginning of political economy and taxation]. Moscow, Eksmo, 960 p.
8. Smit, A. (2001). Dobrobut natsii: doslidzhennia pro pryrodu ta prychny dobrobutu natsii [Wealth of Nations: study of the nature and causes of the welfare of nations]. Kyiv, 593 p.
9. Krysovaty, A. I. (2015). Suchasna paradyhma fiskalnoi polityky Ukrainy v umovakh formuvannya suspilstva staloho rozvytku [Modern paradigm of fiscal policy of Ukraine in the conditions of forming a society of sustainable development]. Ternopil, TNEU, 459 p.
10. Sokolovska, A. M., Yefymenko, T. I. (2015). Suchasna paradyhma fiskalnoi polityky Ukrainy v umovakh formuvannya suspilstva staloho rozvytku [Improving public finance management and reforming Ukraine's tax system]. Kyiv, Akad. finans. upr., 444 p.

11. Fedosov, V. M. (1969). *Nalogi v sisteme gosudarstvenno-monopolisticheskogo kapitalizma* [Taxes in the system of state monopoly capitalism]. Moscow, Finansyi, 88 p.
12. Atkinson, A. B., Stiglitz, J. E. The design of tax structure: Direct versus indirect taxation. *Journal of Public Economics*. 1976. Vol. 6. Iss. 1-2. pp. 55-75.
13. Backhaus J. (1977). The Concept of the Tax State in Modern Public Finance Analysis. In: Schumpeter in the History of Ideas / ed. by Y. Shionoya and M. Perlman. Ann Arbor. The University of Michigan Press, pp. 65-94.
14. Bradford D. F. A Tax System for the Twenty-First Century. URL: http://www.aei.org/wp-content/uploads/2013/12/toward-fundamental-tax-reform-chapter-1_130825918841.pdf.
15. Edgeworth F. Y. (1967). The Pure Theory of Taxation. In: *Classics in the Theory of Public Finance* / ed. by R. A. Musgrave, A. T. Peacock. London. Macmillan, N. Y., St Martin's Press, pp. 119-136.
16. Heller P. (2005). Understanding Fiscal Space. IMF Policy Discussion Paper. No. 4, 18 p.
17. Holmes W. C. (1989). *Federal taxation of corporations, partnerships, and the owners*. Chicago, Illinois : Commerce Clearing House, 467 p.
18. *International Tax Handbook 4th. – Edition Bloomsbury Professional Ltd, Maxwellton House, 41-43 Boltro Road, Haywards Heath, West Sussex, RH161BJ, Nexia International 2013* URL: <http://www.nexia.com/InternationalTaxHandbook>
19. Jones S. M. (2002). *Principles of taxation: advanced strategies, 2002 edition* / S. M. Jones, S. C. Rhoades-Catanach. Boston : McGraw-Hill. Irwin, XVII, 509 p.
27. Mirrlees J. A. (1971). An Exploration in the Theory of Optimum Income Taxation. *The Review of Economic Studies*. Vol. 38. No. 2. pp. 175-208.
28. Piekola, H. (1995). Capital in cometaxation and tax criteria in international capital markets. Helsinki, 142 p.
29. Poruchnyk A., Alina K. (2015). Fiscal consolidation processes in the European Union. *International Economic Policy*. No 1. pp. 5-26.
30. Ramsey F. P. (1927). A Contribution to the Theory of Taxation. *The Economic Journal*. Vol. 37. No. 145, pp. 47-61.
31. Schneider F., Raczkowski K., Mryz B. (2015). Shadow economy and tax evasion in the EU. *Journal of Money Laundering Control*. Vol. 18. Iss: 1, pp. 34-51.
32. Gospodarowicz, A., Krysovaty, A. (2016). Socio-economic guidelines of fiscal policy. Ternopil : TNEU, 239 p.
33. Wicksell K. A. (1967). *New Principle of Just Taxation*. In: *Classics in the Theory of Public Finance* / ed. by R. A. Musgrave, A. T. Peacock. London: Macmillan N. Y.: St Martin's Press, pp. 72-118.

Макрофискальные тенденции поступления прямых налогов в Украине

Бойко С. В., Драган О. А.

Рассмотрена необходимость изучения макрофискальных тенденций поступления прямых налогов в государственный и местные бюджеты Украины в условиях роста финансовых потребностей правительства и необходимости обеспечения макрофискальной стабильности. Остаются недостаточно решенными вопросы фискального потенциала прямых налогов, методики его оценки, определения направлений реформирования с целью наращивания их потенциала.

Статья посвящена определению тенденций поступления прямых налогов в контексте общих макрофискальных тенденций в Украине.

Проведен анализ динамики общего объема прямых налогов, аккумулированных в бюджете; анализ структуры поступлений прямых налогов в бюджеты различных уровней и структурных сдвигов; анализ влияния макрофинансовых и макроэкономических факторов на формирование поступлений прямых налогов.

Ключевые слова: прямые налоги, налог на доходы физических лиц, налог на прибыль предприятия.

Macrofiscal trends of direct taxes in Ukraine

Boiko S., Drahan O.

Recently for direct taxes there is an inherent partial loss of fiscal potential. The main reasons are the low incomes of the population, the high level of tax fraud and uneven distribution of the tax burden.

A significant contribution to the research of direct taxes was made by famous foreign scientists: D. Bradford, J. Mirrlees, A. Smith, J. Stiglitz, F. Ramsey, D. Ricardo and others. Theoretical and practical bases of research of direct taxation have been laid by Ukrainian scientists: M. Aliksieienko, S. Vitte, S. Illovaivskyi, A. Isaiev, T. Yefymenko, A. Krysovaty, I. Patlaievskyi, A. Sokolovska, V. Fedosov and others.

The purpose of the article is to determine the trends of direct taxes in the context of general macro-fiscal tendencies in Ukraine.

There are main components of the assessment of macrofiscal trends in direct taxes: 1) assessment of the dynamics of the total volume of direct taxes accumulated in the budget; 2) analysis of the structure of receipts of direct taxes and structural shifts; 3) analysis of the impact of macrofinancial and macroeconomic factors on the formation of direct taxes receipts.

Determining the total amount of direct taxes to the budgets of different levels summarizes and provides revenues for direct taxes, the composition is constantly changing. "Classic" direct taxes for Ukraine are direct taxes, which coped during the whole period of its own tax system is in cometax and tax on profits. Other direct taxes cope in some periods of the tax system – tax from vehicle owners and their self-propelled machinery, land tax, property tax, single tax, etc.

The level of direct taxes in tax revenues for 2011-2015 fluctuated at 33-42% and for the reporting period of 2016 it made 39.42%. Retrospective analysis of direct taxation suggests reducing the fiscal role from 2007 to 2011: in 2007 – 47.23% against 38.45% in 2011. A slight increase in the share of direct taxes was in 2012-2013, and it achieved maximum value in the amount of 41.58% in 2013 and a corresponding reduction in 2014-2015 due to the reduction of the tax base, such as reducing of the financial result from corporate tax and reducing of individuals' income.

Thus, the share of direct taxes was less than 42%, that did not provide forming of half of tax revenues and reducing of the fiscal importance of direct taxes which resulted in increase from the fiscal importance of indirect taxation (VAT, excise

duty, customs duty, etc.). Since indirect taxes negate the requirement of social justice, the share of direct taxes should increase, but this provision is contrary to the of fiscal practice Ukraine.

The level of the budget and tax planning in Ukraine is not up to the mark and rejection of planned and actual indicators fluctuated at 7% in the over-direction and underperformance. In 2007-2015. Exceeded targets occurred in 2007, 2008, 2011 and 2015, but the targets underperformance is a typical phenomenon for tax management.

Dynamics of elasticity of direct taxes shows minor deviations between the rate of increase in tax revenues and general revenues from direct taxes. In 2012-2013 direct taxes implemented fiscal capacity and overall performance slightly exceeded, but in 2014-2015 fiscal capacity of direct taxes decreased significantly and the elasticity coefficient was 0.89.

The direct taxes are an integral part of the state tax system and form a third of all tax revenues. The fiscal capacity of the system of direct taxation in Ukraine is quite powerful, but there are significant budget losses due to the preferential tax treatment of corporate income tax and property tax untapped opportunities. The main budget-direct taxes in Ukraine are the income tax and the corporate income tax. After reforming of the simplified system of taxation in 2012 the fiscal effectiveness of the single tax on individuals significantly increased. Negative trends include reduction of the share of direct taxes in tax revenues and reduction in the tax coverage, indicating the diminishing role of direct taxes in the financing needs of society.

Key words: direct taxes, personal income tax, corporate income tax.

Надійшла 12.10.2017 р.

УДК 330.837

ЗАГУРСЬКИЙ О.М., д-р екон. наук

Національний університет біоресурсів і природокористування України

МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Прагнення господарюючих суб'єктів до максимізації прибутку в короткостроковому періоді створює значні негативні екстерналії, що посилюють диференціацію суспільних груп в країні. Їх наявність спонукає більше уваги приділяти питанням розвитку соціально орієнтованих інститутів, що покликані зблизити представлення різних соціальних груп про суспільне благо.

Стаття присвячена проблемам формування інституту соціальної відповідальності, що утворює матриці економічної поведінки, які визначають обмеження для суб'єктів господарювання в рамках системи координації господарської діяльності. Основна увага приділяється розгляду необхідних і достатніх умов, в яких економічні суб'єкти будуть схильні до реалізації соціально відповідальної поведінки, дослідженню інституціонального механізму соціальної відповідальності, що створює міцний зв'язок між економічним розвитком держави та добробутом її громадян, інтересами бізнесу й соціально-екологічними умовами життя населення. Специфіка інституціонального механізму соціальної відповідальності визначається особливостями інституту соціальної відповідальності, (залежність від рівня його реалізації мікро, мезо, макро) та складовими прийомами застосування (інтеріоризація, стимулювання, підтримка та адаптація).

Подальший розвиток інституціональної структури соціальної відповідальності має спрямовуватися на розробку механізмів і процедур актуалізації та закріплення суспільно значимих цінностей, формування повсякденних соціально орієнтованих рутин пов'язаних із забезпеченням культурного контексту економічної поведінки.

Ключові слова: довіра, інституціональна структура, прибуток, соціальна відповідальність, соціальні дилеми, цінності.

Постановка проблеми. Сучасні соціально-економічні проблеми, що постають перед суспільствами створюють необхідність корекції предметного поля і економічної науки та все більше уваги приділяти питанням розвитку соціально орієнтованих інститутів, які покликані зблизити представлення різних соціальних груп про суспільне благо. Проте, прагнення господарюючих суб'єктів до максимізації прибутку в короткостроковому періоді створює значні негативні екстерналії, що посилюють диференціацію суспільних груп як в рамках окремої країни так і в глобальному економічному просторі. Це спонукає до розгляду питання про зв'язок між отриманням прибутку і виробництвом суспільних благ з позиції соціальної функції бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання соціальної відповідальності бізнесу активно досліджуються науковою спільнотою, особливо західною. Одними з перших хто підняв проблему на науковий рівень був F. Knight [1; 2]. В подальшому його ідеї були підтримані і розвинуті іншими авторами. Так, на необхідності регулярного залучення в сферу інтересів компаній питань з управління соціальними відносинами та об'єктами соціального середовища акцентували увагу A. Carroll та P. Drucker. Перший спочатку у праці [3] проаналізував природу корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) та розуміння її складових частин, а потім разом з M. Schwartz [4]

представив трисферний підхід до соціальної відповідальності в рамках моделі «Venn» (Venn model framework). Другий в роботі Management challenges for the 21st century [5] вказував про необхідність врахування усіх факторів, що тією чи іншою мірою впливають на діяльність компанії. М. Beckmann і I. Pies [6] та А. Giddens [7] розглянули теоретичний зв'язок між концепціями економічної стійкості і корпоративного громадянства та визначили останню відправною точкою у новому розумінні бізнесу. Р. Kotler і N. Lee [8] визначили соціальну відповідальність бізнесу як його добровільний внесок в розвиток суспільства в соціальній, економічній та екологічній сферах. А. Н. Bowen [9] дослідив, як концепція соціальної відповідальності може бути розповсюджена на бізнес, і як усвідомлення більш широких соціальних цілей корпорацій за прийняття ділових рішень може приносити соціальні та економічні вигоди суспільству.

Серед вітчизняних досліджень в цьому напрямку слід виокремити роботи колективів авторів під керівництвом М.П. Буковинської [10], А.М. Колота [11], О.Ф. Новікової, М.Є. Дейч, О.В. Панькової [12], в них проведено системне дослідження феномену соціальної відповідальності суб'єктів суспільства на всіх рівнях, розкрито корпоративну соціальну відповідальність з позиції інтересів бізнесу, влади, суспільства та показані особливості її прояву в українських умовах.

Однак, не зважаючи на значні теоретичні доробки соціальна відповідальність бізнесу залишається однією із найбільш спірних сучасних концепцій, яка до сьогодні не отримала свого остаточного визнання як спроба узгодження намірів та результатів капіталізму. В зв'язку з цим у межах економічної науки виникає необхідність проведення досліджень моделей соціально орієнтованої економічної поведінки господарюючих суб'єктів, що відповідають ситуації, яка склалася в конкретних соціально-економічних умовах, і прагненням усього суспільства.

Метою дослідження є процес формування інституціональної структури соціальної відповідальності. Вияв необхідних і достатніх умов (інституціональних меж), в яких економічні суб'єкти будуть схильні до реалізації соціально відповідальної поведінки. Пошук механізмів, що створять міцний зв'язок між економічним розвитком держави та добробутом її громадян, інтесами бізнесу й соціально-екологічними умовами життя населення.

Матеріал і методика дослідження. Методологічною базою дослідження є основні положення неокласичної та інституціональної економічних теорій, теорії суспільного вибору й концепції суспільно-політичних мереж і врядування. В дослідженні використані загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема: наукової абстракції, теоретичного узагальнення, порівняння та морфологічного аналізу.

Основні результати дослідження. Соціальні дилеми, що виникають у сучасних соціально-економічних умовах і являють собою безліч реальних господарських ситуацій, в яких особисті інтереси окремих економічних суб'єктів суперечать колективним інтересам соціальних груп і суспільства в цілому. Описуючи їх природу, Р. Kollock зазначає, що індивідуальна раціональність призводить до колективної ірраціональності, тому поведінка економічних суб'єктів, заснована на індивідуальних перевагах, призводить до ситуації, коли кожен суб'єкт замість вигоди отримує збиток [13, с. 183].

Загальна характеристика моделі раціональності була сформульована R. Sugden [14]. За нею основною метою індивідуальної поведінки вважається максимізація очікуваної корисності. В основі лежить концептуальне твердження про те, що перевага завжди надається великому прибутку над меншим [14, с. 283]. Однак, окрім ефективності бізнесу, існує проблема добробуту суспільства, яка завжди пов'язувалась з проблемою соціальної справедливості, а та в свою чергу – з розподілом і перерозподілом доходів. Умови компромісу між економічною ефективністю та соціальною справедливістю для безлічі економічних суб'єктів за певний і-тий період можна виразити критерієм максимізації динамічного показника:

$$Q \rightarrow \max, \text{ за обмежень } СВ_{Н} \leq СВ_i \leq СВ_{В},$$

де $СВ_{Н}$ і $СВ_{В}$ – нижній і верхній рівні соціальної відповідальності бізнес-структури, які оцінюються залежно від соціально-психологічних особливостей кожного індивідуального економічного суб'єкта.

Максимізація динамічного показника Q при дотриманні обмежень за рівнем соціальної справедливості приведе до формування значних фінансово-економічних ресурсів, які можна використати не лише для розв'язання проблеми модернізації виробничо-технологічних потужностей, а й для здійснення своєчасної профілактики причин виникнення соціальної напруженості у суспільстві та усунення соціальних загроз. Але, як пише М. Блауг, «віра в те, що "ефекти-

вність" і "справедливість" можуть бути певним чином розділеними, являє собою одну з найдавніших ілюзій економічної науки» [16]. Більше того, вони завжди ставились в основу економічної політики держави.

За своїми властивостями і ознаками індивідуальні та соціальні інтереси «аргіогі» протилежні один одному. Як що перші більшою мірою суб'єктивні, короткострокові, ендогенні і меркантильні, то другі – більш об'єктивні, стійкі, довгострокові, екзогенні та кооперативні. Взаємодія таких різновекторних інтересів саме і породжує соціальні дилеми. Їх наявність є необхідною і достатньою умовою для розробки механізмів, що забезпечують узгодження індивідуальних і колективних, короткострокових і довгострокових інтересів.

Розв'язання соціальних дилем можливо на основі поєднання мотиваційних, структурних і стратегічних механізмів в рамках інституціональної системи соціальної відповідальності, яка як складова феномену особистої соціально відповідальної поведінки не існує поза діяльністю. «Вона формується, має прояв і розвивається лише у процесі діяльності людини. Бездіяльність не містить соціальної відповідальності» [17, с. 6].

Останні десятиліття серед фахівців тривають постійні суперечки стосовно проблеми відповідальності, а точніше про вектор відповідальності, перед ким або чим має нести відповідальність бізнес, якщо він взагалі повинен бути відповідальним. За поглядом прихильників консервативного економічного підходу – теорії корпоративного егоїзму – підприємці найбільшою мірою служать суспільству тільки в тому випадку, коли за умови виконання чинних правил гри прагнуть досягти особистого інтересу. У цьому випадку одержання прибутку і є паралельним служінням суспільним інтересам, а соціальна відповідальність прирівнюється до економічної відповідальності організації за здійснення господарської діяльності та підтримку високого рівня рентабельності. Так, М. Kitzmüller, J. Shimshack вважають, що відповідальність бізнесу перед суспільством безпосередньо пов'язана лише з дотриманням законодавства, побічно – із забезпеченням зайнятості та інноваціями; всі інші зобов'язання мають штучний характер [18, с. 60], а необхідність брати участь у вирішенні соціальних проблем суспільства знаходиться лише в межах визначеного законодавством мінімуму. Відповідно в основу консервативного економічного підходу покладено економічні мотиви поведінки індивіда, а етичне підґрунтя проблеми соціальної відповідальності бізнесу проігноровано.

Натомість прихильники соціальної відповідальності бізнесу – теорії корпоративного альтруїзму та теорії розумного егоїзму – не заперечуючи ефективності мотиву максимізації прибутку вважають, що в довгостроковій перспективі інтереси бізнесу та суспільства пов'язані таким чином, що досягнути успіху зможуть лише ті фірми, які підпорядкували цей мотив суспільним цілям. М. Palazzi, G. Starcher дійшли висновку, що інтеграція в бізнес стратегії інтересів і потреб клієнтів, працівників, партнерів, суспільства, планети в цілому і, звичайно ж, інтересів акціонерів є прекрасним бізнес-рішенням, яке в довгостроковій перспективі може збільшити дохід і забезпечити зростання компанії [19, с. 36]. А на думку М. Beckmann, I. Pies, саме корпоративне громадянство має бути сполучною ланкою між бізнесом та суспільством і здійснювати стимулюючий вплив на сталий розвиток через розробку стратегічних планів соціальних інвестицій [6]. За таких підходів соціальна відповідальність це добровільний внесок бізнесу у розвиток суспільства в економічній, соціальній та екологічній сферах, як дії, що спрямовані на благо суспільства та виходять за межі визначеного законом мінімуму. Активне просування бізнесом ініціатив соціального інвестування суспільства сприяє зниженню рівня девіантної поведінки окремих його представників, яка є загрозою не лише економічним показникам діяльності бізнес-структур, а і реальною загрозою самому їх існуванню. Так, за даними дослідження «Про вплив девіантної поведінки населення на функціонування бізнес-структур» проведеного Університетом Джорджії (США), шкода від різних актів насильства в США оцінюється в 70 млрд долл, що співставно із витратами федерального бюджету США на освіту (67,2 млрд долл. в рік) [20].

Водночас, слід зазначити, що будь-яка концепція не може визначити абсолютних стандартів соціальної відповідальності бізнесу. Відмінності в інституціональній основі економіки країни генерують системні відмінності корпоративної стратегії. Вони специфічні для кожного регіону-галузі-країни і обумовлені етапом розвитку суспільства, соціальним прогресом, трансформаціями інституціональної структури і суспільної свідомості, культурними особливостями, рівнем освіченості населення та наявними демократичними цінностями. Високі стандарти соціальної

відповідальності в основному притаманні тим країнам, де рівень зрілості громадянського суспільства високий, де дії бізнесу перебувають у полі пильної уваги і контролю з боку держави і суспільства. Натомість в країнах, що перебувають в стадії трансформації – стандарти соціальної відповідальності низькі. Причому основною причиною низької соціальної активності бізнесу цих країн є не обмеженість коштів, а відсутність у власників підприємств вагомих стимулів бути соціально відповідальними. Виняток становлять власники великих капіталів, походження яких в більшості випадків носить сумнівний, з суспільного погляду, характер. Соціальна відповідальність у такому випадку часто відірвана від виробництва і трансформована в благодійність, що використовується як засіб протидії негативному іміджу і формування позитивного, або бажання заслужити схвалення і уникнути зневаги з боку колег по бізнесу.

Тому з інституціонального погляду соціальна відповідальність бізнесу це особливий економічний інститут капіталізму, що представляє собою генотипну модель закріплення суспільно значущих функцій (інституцій) за корпоративними структурами, які втілюються в системі принципів, правил, норм, вимог і цінностей соціальної орієнтації бізнесу [21, с 131-132]. Він складається із особливих видів економічної, правової та етичної відповідальності, які можуть застосовуватися кожна окремо одна від одної, або у поєднанні. Інститут соціальної відповідальності разом з іншими соціальними, економічними та політичними інститутами суспільства формує цілісну інституціональну структуру. Її, зазвичай, розглядають як певний упорядкований набір інститутів, що утворює матриці економічної поведінки, які визначають обмеження для суб'єктів господарювання в рамках тієї чи іншої системи координації господарської діяльності. Проте, «наявність деяких властивих спонтанному ринковому порядку інститутів ще не є достатньою умовою для становлення ринкової інституціональної структури» [22, с. 30-31]. Інституціональна структура передбачає планування інститутів, введення їх у господарський простір, зміну, корекцію, створення режиму адаптації до нових правил та зрештою визначення траєкторії інституціонального розвитку й побудову стабільних динамічно розвивальних моделей суспільства. Крім того, вона має враховувати такий значущий чинник як культура, що визначає не тільки звичаї ділового обміну й господарську етику, а й ментальні та когнітивні особливості прийняття рішень. У міру переходу до постіндустріального, постеконічного суспільства «відбувається процес інтеріоризації інститутів, за якого вони дедалі більше перетворюються на внутрішні регулятори поведінки людей, які не нав'язуються їм, а сприймаються як власні спонукання» [23, с. 36].

Відповідно інституціональна структура соціальної відповідальності має забезпечувати узгодження взаємодій економічних суб'єктів, спрямоване на реалізацію як короткострокових інтересів, так і довгострокових цілей зростання добробуту людини і суспільства. Стійкість інституціональної структури соціальної відповідальності визначається сукупністю збалансованих зв'язків між окремими елементами і рівнями та якістю інституціональної архітектури суспільства, яка передбачає не тільки заміну системи певних правил, а й зміну ідеологій та стереотипів мислення. В процесі модернізації норми і правила соціальної відповідальності проходять інтеріоризацію і реалізуються в повсякденній господарській поведінці. Вони формують просоціальні цінності (люди частіше допомагають тоді, коли їх «Я – концепція» пов'язана безпосередньо із переконаннями і цінностями) і є основою соціально орієнтованої поведінки. Серед них особливе місце займають «відповідальна свобода» та «відповідальне співробітництво». Перша як можливість вибору у будь-яких ситуаціях, добровільно обмежена таким чином, щоб не завдавати шкоди іншим. Друга як схильність до співпраці і готовність до компромісів (компроміс це не поразка).

Комплекс з таких цінностей утворює соціальний капітал або іншими словами довіру. Довіру до своїх інститутів, довіру до знайомих і незнайомих людей тощо. Як зазначає А. Пасхавер «у суспільстві, де є довіра, все обходиться дешевше. Тому що недовіра викликає цілий ряд інструментів, які коштують дорого» [24]. Довіра вирішує безліч важливих економічних завдань, виступаючи своєрідною буферною зоною між ринковим свавіллям і державним насильством. Відповідно громадянське суспільство використовуючи соціальні мережі і довіру, здатне подолати як перші, так і другі труднощі.

Іншим необхідним елементом інституціональної структури соціальної відповідальності, який дозволяє упорядкувати поведінку господарюючих суб'єктів на основі існуючих формальних і неформальних норм для забезпечення сталого та ефективного розвитку економічної сис-

теми і суспільства є інституціональний механізм. Специфіка інституціонального механізму соціальної відповідальності визначається особливостями інституту соціальної відповідальності та залежить від рівня його реалізації (мікро, мезо, макро). До складу його прийомів та інструментів входять: інтеріоризація, стимулювання, підтримка та адаптація. Такий розподіл доволі умовний, адже як зазначає О. Фролова «...механізм соціальної відповідальності є безперервним, а всі його складові безпосередньо пов'язані і доповнюють одна одну» [25, с. 107]. Водночас у сукупності вони утворюють один механізм цілеспрямованої дії, що сприяє реалізації інституту соціальної відповідальності, стимулюючи економічну поведінку на основі просоціальних цінностей.

Висновки. Інститут соціальної відповідальності є особливим економічним інститутом капіталізму, що формує цілісну інституціональну структуру соціальної відповідальності. Її подальший розвиток має спрямовуватися на розробку механізмів і процедур актуалізації та закріплення суспільно значимих цінностей, формування повсякденних соціально орієнтованих рутин пов'язаних із забезпеченням культурного контексту економічної поведінки. Новою рушійною силою в цьому напрямку стають відкриті платформи громадського суспільства, що дозволяють різноплановим економічним агентам через взаємодію досягати спільної мети, нарощувати конкурентоспроможність і забезпечувати зростання в рази.

Загалом соціально відповідальною компанією може вважатися тільки та, в діях якої наявні норми і правила всіх аспектів відповідальної поведінки. Про те за будь-якого варіанта поєднання видів соціальної відповідальності стає дійовим інструментом підвищення конкурентоспроможності лише за умови взаємної зацікавленості всіх зацікавлених сторін у її впровадженні: у такому разі всі суб'єкти зможуть отримувати свої переваги від соціальної відповідальності, які одночасно будуть виступати і у ролі стимулів для всіх учасників цього процесу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Knight, F. H. The ethics of competition and other essays . New York: Harper & Bros.. Originally published in Quarterly Journal of Economics. The ethics of competition. 37(August, 1923). P. 579-624.
2. Knight, Frank Hyneman. Ethics and economic reform. *Economica* 1939. № 6. P. 1-29.
3. Carroll, A. The pyramid of corporate social responsibility: Toward the moral management of organizational stakeholders. *Business Horizons*, 1991. No. 34 (4). P. 39-48. Access mode <http://faculty.wvu.edu/dunnc3/rprnts.pyramidofcsr.pdf>
4. Schwartz, M., Carroll A. Corporate social responsibility: a three-domain approach. *Business Ethics Quarterly*. 2003. Vol., 13(4). P. 503-530. Access mode :http://www.academia.edu/405805/Corporate_Social_Responsibility_A_Three-Domain_Approach
5. Drucker, P. Management Challenges for the 21st Century. Harper Business. 1999. 207 p.
6. Beckmann, M., Pies I. Sustainability by Corporate Citizenship: The Moral Dimension of Sustainability. Wittenberg-Center for Global Ethics Discussionpaper. 2004. No. 04-12. Access mode : http://www.wceg.org/download/DP_04-12_Beckmann_Pies_-_Sustainability.pdf
7. Giddens, A. The Third Way. The Renewal of Social Democracy. Cambridge: Polity Press, 1998. 166 p.
8. Kotler, P., Lee N. Corporate Social Responsibility – Doing the Most Good for Your Company and Your Cause. New Jersey: John Wiley and Sons, Inc. 2005. 307 p.
9. Social Responsibilities of the Businessman / by Howard R. Bowen; foreword by Peter Geoffrey Bowen; introduction by Jean-Pascal Gond. University of Iowa Press, 2013. 248 p.
10. Корпоративна соціальна відповідальність бізнесу: монографія / під заг. ред. М.П. Буковинської. – К.: ЦП «Компринт». 2015. 297 с.
11. Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку: монографія / А. М. Колот та ін.; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А.М. Колота. К.: КНЕУ, 2012. 501 с.
12. Діагностика стану та перспектив розвитку соціальної відповідальності в Україні (експертні оцінки): монографія / О.Ф. Новікова та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Донецьк, 2013. 296 с.
13. Kollock P. Social Dilemmas: The Anatomy of Cooperation. *Annual Review of Sociology*, 1998. Vol. 24. P. 183-214.
14. Sugden, R. Rational choice: a survey of contributions from economics and philosophy. *Economic Journal*, 1991. Vol. 101. No. 407. P. 751-785.
15. Хаусман, Д. Философия экономики. Антология; пер. с англ. М.: Изд-во Института Гайдара, 2012. 520 с.
16. Блауг, М. Экономическая мысль в ретроспективе. 4-е изд. пер. с англ. М.: "Дело Лтд", 1994. 720 с.
17. Колот, А.М. Соціальна відповідальність людини як чинник стійкої соціальної динаміки: теоретичні засади. Україна: аспекти праці. наук.-екон. та сусп.-політ. журнал. Вид-во «Праця», 2011. № 3. С. 3-9. URL: <http://ir.kneu.edu.ua:8080/handle/2010/2142>
18. Kitzmueller M., Shimshack J. Economic Perspectives on Corporate Social Responsibility. *Journal of Economic Literature*. 2012. No. 50 (1). P. 51-84. Access mode : <http://pubs.aeaweb.org/doi/pdfplus/10.1257/jel.50.1.51>
19. Palazzi, M., Starcher G. Corporate social responsibility and business success. *European Bahai Business Forum*, France 1997, revised 2006. 41 p. Access mode : http://bahai-library.com/pdf/p/palazzi_starcher_responsabilite_entreprises.pdf
20. Medical Costs and Productivity Losses Due to Interpersonal and Self-Directed Violence in the United States pages./ Corso P.S. et al. *American Journal of Preventive Medicine*. 2007. Vol. 32. P. 474-482. Access mode: https://www.cdc.gov/violenceprevention/pdf/medical_costs.pdf

21. Фролов Д.П., Шулимова А.А. Институциональная системность социальной ответственности бизнеса (природа, институции, механизм). Журнал институциональных исследований. 2013. Том 5. № 1. С. 124-144. URL: <http://institutional.narod.ru/jis/jis5.1.pdf>
22. Вольчик В.В., Оганесян А.А. Институты, информация и институциональная структура экономики. Вопросы регулирования экономики. 2010. Т. 1. № 2. С. 30-42. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/instituty-informatsiya-i-institucionalnaya-struktura-ekonomiki>
23. Гриценко А. А. Институциональная архитектура: предмет, основные законы, методология. Наукові праці ДонНТУ. 2006. Вип. 103-1. С. 31-37. URL: http://library.dgtu.donetsk.ua/fem/vip103-1/103-1_03.pdf
24. Пашавер А. Почему украинцы сейчас не могут стать богатыми. Обозреватель, 2016. URL: <https://www.obozrevatel.com/finance/analytics-and-forecasts.htm>
25. Фролова Е.А. Институциональная система социальной ответственности экономических субъектов. Журнал институциональных исследований. 2015. Т. 7. № 4. С. 100-111.

REFERENCES

1. Knight, F. H. (1935) The ethics of competition and other essays. New York: Harper & Bros. The ethics of competition. Originally published in Quarterly Journal of Economics 37(August, 1923), pp. 579–624
2. Knight, Frank Hyneman (1939) Ethics and economic reform. *Economica*. Vol 6, pp. 1-29.
3. Carroll, A. (1991) The pyramid of corporate social responsibility: Toward the moral management of organizational stakeholders. [Online] *Business Horizons*, No. 34 (4), pp. 39-48. URL: <http://faculty.wvu.edu/dunnc3/rprnts.pyramidofcsr.pdf>
4. Schwartz M., Carroll A. (2003) Corporate social responsibility: a three-domain approach [Online] *Business Ethics Quarterly*. Vol, 13(4), pp. 503-530. – URL: http://www.academia.edu/405805/Corporate_Social_Responsibility_A_Three-Domain_Approach
5. Drucker P. (1999) Management Challenges for the 21st Century, Harper Business.
6. Beckmann M., Pies I. (2004) Sustainability by Corporate Citizenship: The Moral Dimension of Sustainability. [Online] Wittenberg-Center for Global Ethics Discussion paper No. 04-12. URL: http://www.wcge.org/download/DP_04-12_Beckmann_Pies.pdf
7. Giddens A. (1998) *The Third Way. The Renewal of Social Democracy*, Cambridge: Polity Press.
8. Philip Kotler and Nancy Lee (2005) *Corporate Social Responsibility – Doing the Most Good for Your Company and Your Cause*. New Jersey: John Wiley and Sons, Inc. 307 p.
9. Howard R. Bowen (2013) *Social Responsibilities of the Businessman*, / by Howard R. Bowen; foreword by Peter Geoffrey Bowen; introduction by Jean-Pascal Gond. University of Iowa Press, 248 p.
10. Bukovyn's'ka M.P. (2015) *Korporatyvna sotsial'na vidpovidal'nist' biznesu* Kiev: CP "Komprint" [in Ukrainian].
11. Kolot A. M., Hrishnova O. A. (2012). *Sotsial'na vidpovidal'nist': teoriia i praktyka rozvytku* Kiev KNEU. [in Ukrainian].
12. Novikova O.F., Dejch M.Ye., Pan'kova O.V. (2013) *Diahnostyka stanu ta perspektyv rozvytku sotsial'noi vidpovidal'nosti v Ukraini (ekspertni otsinky)* Donetsk National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Industrial Economics.. [in Ukrainian].
13. Kollock P. (1998) *Social Dilemmas: The Anatomy of Cooperation / Annual Review of Sociology*, Vol. 24, pp. 183-214.
14. Sugden R. (1991). Rational choice: a survey of contributions from economics and philosophy. *Economic Journal*, vol. 101, no. 407, pp. 751-785.
15. Hausman D. (2012) *Filosofija jekonomiki. Antologija* Moscow: Publishing house of Gaidar Institute. [in Russian].
16. Blaug M. (1994) *Jekonomicheskaja mysl' v retrospektive 4-e izd.* Moscow: "The Case of Ltd" [in Russian].
17. Kolot A.M. (2011) *Sotsial'na vidpovidal'nist' liudyny iak chynnyk stijkoi sotsial'noi dynamiky: teoretychni zasady Ukrainy: aspekty pratsi : nauk.-ekon. ta susp.-polit. zhurnal Vyd-vo «Pratsia»*. No 3, pp. 3-9. [in Ukrainian].
18. Kitzmueller M., Shimshack J. (2012) *Economic Perspectives on Corporate Social Responsibility* [Online] *Journal of Economic Literature*, No. 50 (1), pp. 51-84. URL: <http://pubs.aeaweb.org/doi/pdfplus/10.1257/jel.50.1.51>
19. M. Palazzi, G. Starcher (2006) *Corporate social responsibility and business success* [Online] *European Bahai Business Forum*, France 1997, revised, 41 p. URL: http://bahai-library.com/pdf/p/palazzi_starcher_responsabilite_entreprises.pdf
20. Corso P.S., Mercy J.A., Simon T.R., Finkelstein E.A., Miller T.R. (2007) *Medical Costs and Productivity Losses Due to Interpersonal and Self-Directed Violence in the United States* pages. [Online] *American Journal of Preventive Medicine*. Volume 32, pp. 474-482. URL: https://www.cdc.gov/violenceprevention/pdf/medical_costs.pdf
21. Frolov D.P., Shulimova A.A. (2013) *Institucional'naja sistemnost' social'noj otvetstvennosti biznesa (priroda, institucii, mehanizm)* [Institutional systemic social responsibility of business (nature, institutions, mechanism)] *Zhurnal institucional'nyh issledovanij*. Vol 5, No 1, pp. 124-144. [in Russian].
22. Vol'chik V.V., Oganessian A.A. (2012) *Instituty, informacija i institucional'naja struktura jekonomiki*. [Institutions, information and institutional structure of the economy] *Voprosy regulirovanija jekonomiki*. Vol 1, No 2, pp. 30-42. [in Russian].
23. Gricenko A.A. (2006) *Institucional'naja arhitektonika: predmet, osnovnye zakony, metodologija* [Institutional architectonics: subject, basic laws, methodology] *Naukovi praci DonNTU*. Vip. 103-1, pp. 31-37. [in Ukrainian].
24. Pashaver A. (2016) *Pochemu ukraincy seychas ne mogut stat' bogatymi* [Why Ukrainians can not now become rich] *Obozrevatel*. URL: <https://www.obozrevatel.com/finance/analytics-and-forecasts.htm>. [in Ukrainian].
25. Frolova E.A. (2015) *Institucional'naja sistema social'noj otvetstvenosti jekonomicheskikh sub#ektov* [Institutional system of social responsibility of economic entities] *Zhurnal institucional'nyh issledovanij*. Vol. 7, No 4, pp. 100-111. [in Russian]

Механизмы обеспечения институциональной структуры социальной ответственности Загурский О.Н.

Стремление хозяйствующих субъектов к максимизации прибыли в краткосрочном периоде создает значительные негативные экстерналии, усиливающие дифференциацию общественных групп в стране. Их наличие побуждает больше внимания уделять вопросам развития социально ориентированных институтов, которые призваны сблизить представления различных социальных групп об общественном благе.

Статья посвящена проблемам формирования института социальной ответственности, образующего матрицы экономического поведения, которые определяют ограничения для субъектов хозяйствования в рамках системы координации хозяйственной деятельности. Основное внимание уделяется рассмотрению необходимых и достаточных условий, в которых экономические субъекты будут подвержены реализации социально ответственного поведения, исследованию институционального механизма социальной ответственности, создающего прочную связь между экономическим развитием государства и благосостоянием ее граждан, интересами бизнеса и социально экологическими условиями жизни населения. Специфика институционального механизма социальной ответственности определяется особенностями института социальной ответственности, уровнем его реализации (микро, мезо, макро) и составляющими инструментами применения (интериоризация, стимулирование, поддержка и адаптация).

Дальнейшее развитие институциональной структуры социальной ответственности должно быть направлено на разработку механизмов и процедур актуализации и закрепления общественно значимых ценностей, формирование повседневных социально ориентированных рутин связанных с обеспечением культурного контекста экономического поведения.

Ключевые слова: доверие, институциональная структура, прибыль, социальная ответственность, социальные дилеммы, ценности.

Mechanisms of providing institutional structures of social responsibility

Zagurskiy O.

The desire of businesses to maximize profits in the short term creates significant negative externalities which increase the differentiation of social groups in the country. It can force to pay more attention to development of socially oriented institutions that are designed to bring together the views of different social groups about the public good.

Issues of social responsibility, actively investigated by the scientific community, especially Western. However, the significant theoretical developments of the social responsibility of business remains one of the most controversial modern concepts, which still has not received its final recognition as an attempt to harmonize the intent and result of capitalism. In this regard, in the framework of the economic science there is a need for research models of socially oriented economic behavior of economic entities that correspond to the situation that has developed in the specific socio-economic conditions and aspiration of the whole society.

The aim of the study is the formation of institutional structures of social responsibility. A manifestation of necessary and sufficient conditions (institutional boundaries), in which economic agents will tend to the implementation of socially responsible behavior. Search of mechanisms that will create a strong link between the economic development of the state and welfare of its citizens, business interests and socio-environmental living conditions of the population.

Methodological basis of research are the main provisions of the neoclassical and institutional economic theories of public choice theory and concepts of socio-political networks and management. The study used general scientific and special methods, in particular: scientific abstraction, theoretical generalization, comparison and morphological analysis.

The article is devoted to problems of formation the Institute of social responsibility, which forms the matrix of economic behavior, the defining restrictions for entities within the system of coordination of economic activities. Focuses on the consideration of necessary and sufficient conditions under which economic operators will be inclined to implement socially responsible behavior, the study of the institutional mechanism of social responsibility, which creates a strong link between the economic development of the state and welfare of its citizens, business interests and socio-environmental living conditions of the population.

It has special significance for the countries with transitive economy, economic and social institutions which are in the process of modernization. Because of , first, creates the foundation and is a liaison for technical-technological, organizational and social transformation, as creating the institutional conditions for their implementation; second, compensates for the risk of destruction of the modernization efforts associated with the implementation of pre-defined transformations under the influence of intensification of the process of individualization; third, integrate the new contents of institutions in economic activity, offsetting the expansion of technical and technological, organizational and social values of modernization.

In the process of upgrading the norms and rules of social responsibility are interiorizes and implemented in everyday economic behavior. They form prosocial value (people are more likely to help when their "self – concept" is directly linked to beliefs and values) is the basis of socially oriented behavior. Among them special place is occupied by "responsible freedom" and "responsible cooperation". First as the choice in all situations, voluntarily restricted so as not to cause harm to others. Second as the propensity to cooperate and the willingness to compromise .

Institute for social responsibility with other social, economic and political institutions of a society forms a coherent institutional structure. It is usually regarded as a particular ordered set of institutions that forms the matrix of economic behavior that define constraints for entities in the framework of one or another system of coordination of economic activities. The specifics of the institutional arrangement of social responsibility is determined by the peculiarities of the Institute of social responsibility, the dependence on the level of implementation (micro, meso, macro) composite and methods of the usage (interiorista, stimulation, support, and adaptation).

Institute of social responsibility is of special economic Institute which generates a complete institutional framework of social responsibility. Its further development should be directed to the development of mechanisms and procedures to update and consolidate the socially important values, the formation of socially oriented daily routines related to ensuring the cultural context of economic behavior. A new driving force in this direction have become the open platform of civil society, allow diverse economic agents through interaction to achieve a common goal, to increase the competitiveness and growth significantly.

Ideally, a socially responsible company can only be considered as one of the actions which there are rules and regulations to all aspects of responsible behavior. However in any combination of the types of social responsibility is becoming an effective instrument of increase the competitiveness only under condition of the mutual interest of all stakeholders in its implementation: in this case, all entities will be able to get their benefits from social responsibility, which simultaneously will act as incentives for all participants in this process.

Keywords: trust, institutional structure, profit, social responsibility, social dilemmas, values.

Надійшла 16.10.2017 р.

УДК 336.763:330.322.5

БОНДАР О.С., канд. екон. наук

Білоцерківський національний аграрний університет

osbondar22@gmail.com

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ФАКТОРИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЗРОСТАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Розглядаються економічні фактори, які впливають на рівень злочинності, принципи аналізу та характер їх впливу та детермінанти рівня злочинності. Наведено методологію і результати аналізу економічних детермінант злочинності українськими та зарубіжними вченими. Досліджено основні причини зростання злочинності. Проведено аналіз суперечностей, що розвиваються всередині системи економічних відносин та визначено тенденції їх розвитку.

Побудовано статистичну модель зв'язку, яка найкращим чином апроксимує модель соціально значущих явищ і процесів у суспільстві. Доведено, що багатфакторний регресійний аналіз причин злочинності дозволяє отримати рейтингові оцінки та встановити їх роль в процесі формування регіональних коефіцієнтів злочинності.

Ключові слова: злочинність, коефіцієнт злочинності, соціально-економічні чинники, тенденції, динаміка.

Постановка проблеми. Однією з найгостріших проблем сьогодення є стрімке погіршення криміногенної ситуації в Україні, розгул і безкарність криміналітету, як наслідок – беззахисність громадян від злочинних посягань.

Злочинність – актуальна соціальна проблема сучасності в усьому світі, яка своїм корінням простягається в далеке минуле. Уже в первісні часи люди проводили насильницьке захоплення майна людей в інших родових племенах. З плином часу і розробкою нових видів зброї локальні війни і злочинність набули значного поширення. Як свідчать статистичні дані, кількість зареєстрованих у світі злочинів щорічно зростає на 5 %, причому наростає кількість тих, які належать до категорії тяжких (убивства, розбої, звалтування).

В Україні злочинність характеризується переважно корисним характером. Частка кримінальних корисливих злочинів складає близько 67-72 % у структурі загальної злочинності щорічно протягом останніх років. Якщо додати частку економічних злочинів, екологічних, злочинів пов'язаних з незаконним привласненням або використанням об'єктів природи, злочинів пов'язаних з продажем наркотичних засобів, психотропних речовин, вогнепальної зброї та інших злочинів, об'єднаних корисним мотивом, виявляється, що близько 95 % всіх злочинів в Україні мають фінансово-економічний характер.

Основними причинами зростання злочинності є:

- економічна нестабільність суспільства;
- різке розшарування суспільства на багатих і бідних;
- значний відсоток безробітних;
- недоліки законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та методологічні питання щодо вивчення методів аналізу залежностей кримінального стану суспільства від фінансово-економічних факторів певною мірою висвітлювались у працях вітчизняних та зарубіжних учених: К.К. Горяїнова [1], Р.С. Веприцького [2], В.В. Лунєєва [3], В.Б. Авер'янова [4], В.М. Гаращука, І.С. Гриценка [5], А.І. Долгової [6], Г.А. Зоріна [7] та інших. Праці зазначених учених покладені в основу визначення підходів щодо дослідження проблем впливу економічних факторів на соціальну захищеність населення країни та профілактику правопорушень.

У емпіричному дослідженні, метою якого було з'ясування причин уповільнення економічного зростання Колумбії, яке почалося в 1980 році, Карденас (2007) [8] зазначив, що накопичення фізичного та людського капіталу не впливало на зниження економічного прогресу і єдина причина – це втрата продуктивності. Розглядаючи причини втрати продуктивності, автор зауважив, що це було пов'язано із збільшенням рівня злочинності, особливо за рахунок збільшення торгівлі наркотиками (Cardenas, 2007). Автор дійшов висновку, що підвищення рівня злочинності має суттєвий негативний вплив на економічне зростання. В іншому дослідженні, проведеному Пері (2004), проводиться аналіз впливу організованої злочинності на соціально-

культурні зміни та на економічні успіхи за даними 95 італійських провінцій в період із 1951 до 1991 року. Автор робить висновок, що участь громадськості не має безпосереднього впливу на економічний прогрес, але злочинність істотно впливає на зниження доходу на душу населення та зростання зайнятості (Peri, 2004) [13].

Як зазначалося раніше, вартість злочинності становить альтернативну вартість, і Гайбуллоєв і Сандерлер (2008) підтверджують це, досліджуючи вплив злочинності з погляду транснаціонального та внутрішнього тероризму на економічний прогрес 18 країн Західної Європи, використовуючи дані з 1971 до 2004 року [12]. Вони роблять висновок, що тероризм посилює приріст грошових надходжень, таких як прямі іноземні інвестиції (ПІІ), і, крім того, збільшує державні витрати, які можуть бути використані для стимулювання економічного зростання (Gaibullov & Sandler, 2008). На відміну від однозначних досліджень, які показали, що злочинність дійсно негативно впливає на економічне зростання, існують спостереження, які свідчать про нечіткість взаємозв'язку між цими двома чинниками. Гоула та Зервойяні (2012) перевіряють вплив злочинності та макроекономічної невизначеності на економічне зростання, використовуючи групу з 25 країн у період з 1991 до 2007 року. Автори роблять висновок, що зростаючий рівень злочинності не має незалежного впливу на економічне зростання в сприятливих економічних умовах, але є дуже значущим у несприятливі економічні часи, тобто за погіршення економічних умов (Goulas & Zervoyianni, 2012) [9].

Деякі автори стверджують, що злочин не впливає на економічне зростання. Мауро та Кармечі (2007) досліджують взаємозв'язок між злочинами (вбивствами), безробіттям та довгостроковим економічним зростанням, використовуючи щорічні дані для 19 італійських регіонів за період 1963-1995 рр. Їхні спостереження показують, що злочинність не має суттєвого впливу на тривалість життя, хоча і справляє значний негативний вплив на рівень доходів (Mauro & Carmeci, 2007) [10]. Рей та ін. (2009) аналізують взаємозв'язок між злочинністю, корупцією та економічним зростанням, використовуючи дані міжнародних опитувань щодо жертв злочинів як для країн Європейського Союзу (ЄС), так і країн, що не є членами ЄС у період 1989-2005 років. Вони дійшли висновку, що немає жорстких доказів суттєвого зв'язку між злочинністю та темпами зростання.

Можна зазначити, що взаємозв'язок між злочинністю та економічним зростанням стає проблемою, а інтерес до нього зростає. Кількість досліджень, які вивчають ці відносини для оцінки впливу злочинності на економічний прогрес, зростає. Незважаючи на це, результати показують, що чіткий висновок про зв'язок між ними не визначено. Багато досліджень повідомляють, що злочин має дуже істотний негативний вплив на економічне зростання (Cardenas, 2007; Peri, 2004; Gaibullov & Sandler, 2008) [10], в той час як інші вважають, що ефект неоднозначний (Goulas & Zervoyianni, 2012; Burnham et al., 2004) або навіть відсутній (Mauro & Carmeci, 2007; Ray et al., 2009) [7].

К. К. Горяїнов дав системну характеристику факторам злочинності, яка залежить як від соціальних, так і політичних та економічних факторів. На його думку, фактором можна вважати причину і умову (необхідне і супутнє), а також явища, які перебувають у функціональному зв'язку і т.д. Під фактором слід розуміти певну властивість соціальних процесів і явищ, їх взаємообумовлених поєднань бути двигуном за формування і змін стану кримінологічної обстановки [1, с. 24].

Фактори можна класифікувати за їх критерієм та стійкістю: стабільні фактори (географічні, кліматичні, особливості структури економіки міста, району і т.д.) і мінливі (рівень розвитку економіки, політичні, кримінологічні і демографічні явища) [2, с. 99].

Мета дослідження – вивчення та аналіз впливу економічних факторів на стан злочинності в Україні, виявлення тенденцій та основних закономірностей розвитку злочинності на основі характеристик даних тенденцій.

Матеріал і методика дослідження. Для досягнення поставленої мети використовували наступні методи та прийоми: монографічний, вибірковий, порівняльний, абстрактно-логічний, економіко-математичний.

Основні результати дослідження. Аналізуючи соціально-економічні фактори, які впливають на злочинність, можна стверджувати, що вона все більшою мірою виступає як пряме продовження об'єктивних суспільних протиріч і, насамперед, у сфері економічних відносин.

За повідомленням прокуратури, протягом 2016 р. обліковано 592,6 тис. кримінальних правопорушень. Із загального числа зафіксованих правоохоронними органами кримінальних проявів 39,2 % – тяжкі та особливо тяжкі, обліковано очевидних умисних вбивств і замахів на вбивство – 1824 тис., умисних тяжких тілесних ушкоджень – 2396 тис., згвалтувань і замахів на згвалтування – 349 тис. Кількість випадків крадіжок становила 312,2 тис., шахрайств – 46,1 тис., грабежів – 27,2 тис., розбоїв – 3,9 тис., хабарництва – 2 тис.

Продовжує спостерігатися поляризація соціальних груп на мільйонерів, елітний прошарок з вищих ешелонів влади та управління (близько 5 %) і, з іншого боку, працівників бюджетної сфери, що не одержують заробітної платні, пенсіонерів, малозабезпечених громадян. Зростання невиплат зарплати, соціальної допомоги, пенсій, позбавлення населення раніше гарантованих соціально-економічних прав, зниження життєвого рівня багатомільйонних мас призводять до загострення і без того складної соціальної обстановки. Кримінальну активність в країні можна пояснити з погляду аналізу забезпеченості за основними соціально-економічними показниками, що виявляється нормальною реакцією на незадовільні умови життя. Іншими словами, злочинність для певної частини населення перетворилася на спосіб виживання. У результаті змін, що відбулися в контексті соціально-економічних і політичних перетворень в Україні, виникло і все більш посилюється в суспільстві відчуття духовної порожнечі. Соціальні процеси, що відбуваються в країні, адекватно відображаються на розвитку кримінальної ситуації і з певною точністю відтворюються в кримінальній поведінці. Розпочався процес «поляризації» злочинності, «капіталізація» однієї частини злочинності і «зубожіння» іншої.

Аналіз суперечностей, що розвиваються всередині системи економічних відносин, дає підстави стверджувати, що економіка України у повному сенсі цього слова, належить до типу соціально дезорієнтованої економіки, що саме по собі формує в ній величезний криміногенний потенціал і, перш за все, у формі системної злочинної діяльності.

Отже єдиний шлях – це поширення у суспільстві ефективних економічних інституцій, що знижує рівень злочинності, а також цілеспрямоване сприяння з боку держави формуванню підприємництва як соціального класу з власною свідомістю, стилем життя і правилами існування. Базисний вплив економічних факторів на злочинність, хоча і є визначальним, проте не єдиний. Адже без урахування факторів криміналізації суспільства іншого порядку комплексний аналіз відповідних процесів неможливий.

Таблиця 1 – Кількість зареєстрованих в Україні злочинів за окремими видами

Види злочинів	2015 р.	2016 р.
Усього злочинів, із них	565182	592604
тяжкі та особливо тяжкі	199368	232542
очевидне умисне вбивство (та замах)	3226	1824
умисне тяжке тілесне ушкодження	2642	2396
згвалтування (та замах)	323	349
крадіжка	273756	312172
грабіж	22108	27199
розбій	3556	3904
хабарництво	1884	2031
шахрайство	46037	46082
привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем	10211	9787
незаконний обіг зброї	7616	6461
незаконне заволодіння транспортним засобом	11463	12205

Джерело: сайт Державної прокуратури України – <https://www.gp.gov.ua>

Соціальна структура суспільства, незважаючи на деяке її покращення останніми роками, продовжує залишатися сильно деформованою у бік переважання питомої ваги найбідніших верств населення.

У загальній кількості злочинів 68,4 % становили злочини проти власності, 7,8 % – злочини проти життя та здоров'я особи, 4,4 % – злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту,

по 3,9 % – злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян та злочини проти журналістів, злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення, 2,5 % – злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, 1,8 % – злочини проти громадської безпеки, 1,6 % – злочини проти правосуддя, 1,3 % – злочини проти громадського порядку та моральності, 1,2 % – злочини у сфері господарської діяльності, 1,1 % – злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина.

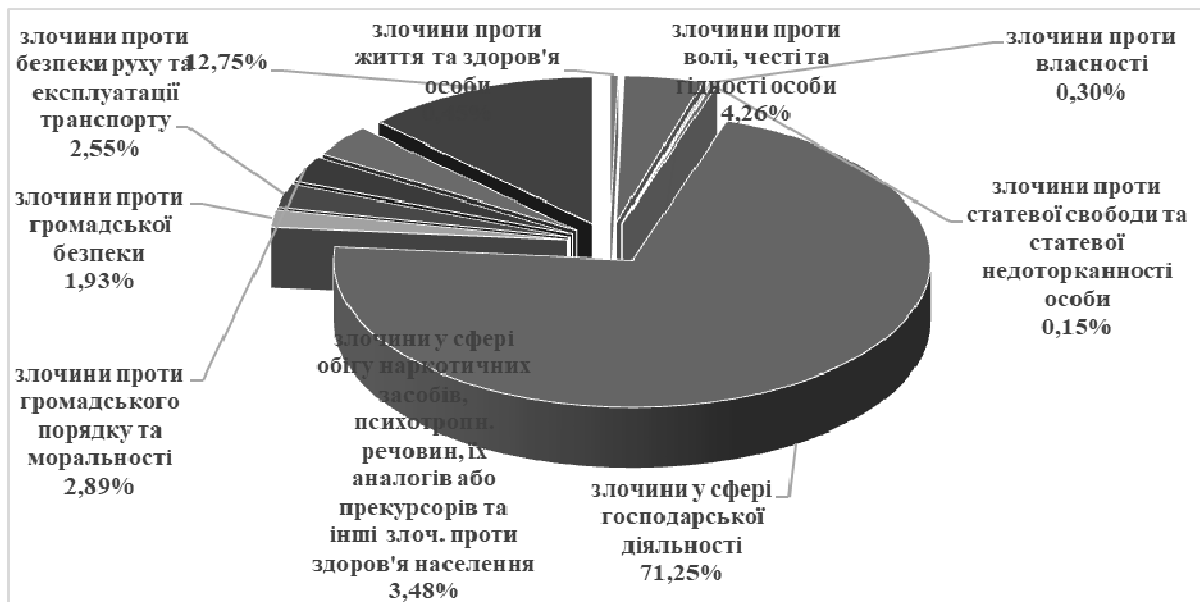

Рис.1. Питома частка видів злочинів в Україні за ступенем тяжкості у 2016 р.

Джерело: сайт Державної служби статистики України – <http://www.ukrstat.gov.ua>

Переважна кількість злочинів вчинялася в містах та селищах міського типу – 461798.

Результати вивчення аналітичних даних за 2017 рік свідчать, що криміногенна ситуація в державі суттєво погіршується.

Так, в 2016 році на 6,8 % облікованих кримінальних правопорушень (565182 проти 529139 в 2015 році), відмічається ріст тяжких злочинів (з 154216 в 2015 проти 177855 в 2016 р. або на 15,3 %), відповідно і частка їх в загальній злочинності також суттєво збільшилась (з 26,6 до 31,47 %).

Зросла кількість облікованих злочинів проти власності (з 311372 в 2014 до 362213 в 2015, або на 16,4 %).

Економічне зростання складається з ряду детермінант, які відрізняються від попередніх досліджень і будуть використовуватися як контрольні змінні. Очікується, що злочин вплине на економічне зростання, змінюючи його детермінанти. Короткий опис кожного з детермінантів наведено нижче.

Валовий внутрішній продукт, як показник заощадження, являє собою основний капітал. Це сума попередніх інвестицій в машини та будівлі в умовах короткострокового економічного зростання. Очікується, що злочинність зменшить норму заощаджень, оскільки це спричиняє додаткові витрати для економіки (Anderson, 1999). Це, у свою чергу, може зменшити економічне зростання, оскільки гроші, які могли бути використані для накопичення капіталу, необхідно буде використати для покриття витрат від злочинів. Дані отримані з бази даних Світового банку (The World Bank Group, 2017) [5].

Дослідження цих тенденцій дозволяє побудувати статистичну модель зв'язку, яка найкращим чином апроксимує модель соціально значущих явищ і процеси:

$$y = a_0 + a_1x_1 + a_2x_2 + a_3x_3 + a_4x_4 + a_5x_5 + a_6x_6, \quad (1)$$

де a_0 – вільний параметр;

$a_1, a_2 \dots a_n$ – параметри рівняння (коефіцієнти регресії), які відображають істотність впливу відповідного фактора.

Для оцінки впливу соціально-економічних чинників на коефіцієнт злочинності (кількість злочинів у розрахунку на 10 тис. чол.) в Україні нами проведено багатомірний кореляційно-регресійний аналіз, за якого були виділені групи чинників:

а) соціальні – кількість шлюбів на 1000 чол.; кількість розлучень на 1000 чол.; забезпеченість житлом (m^2 загальної площі на 1 чол.); кількість лікарняних ліжок 10 тис. чол.; чисельність пенсіонерів;

б) економічні – інвестиції в основний капітал, млн грн в розрахунку на 1000 чол.; середньомісячна заробітна плата, грн на 1 працюючого.

$$y = 168.41 - 78.85x_1 + 17.79x_2 + 0.21x_3 + 0.03x_4 - 18.82x_5 - 30.93x_6. \quad (2)$$

Таблиця 2 – Істотність зв'язку соціально-економічних чинників і коефіцієнта злочинності

Параметр	Фактор	Коефіцієнт регресії (значимість)
A_0		168,41
A_1	Кількість шлюбів на 1000 чол.	-78,85
A_2	Кількість розлучень на 1000 чол.	17,79
A_3	Кількість безробітних, тис. чол.	0,21
A_4	Інвестиції в основний капітал, млн грн в розрахунку на 1000 чол.	0,03
A_5	Темпи зростання реальної заробітної плати	-18,82
A_6	Індекс споживчих цін	-30,93

Джерело: розраховано автором

На основі даного рівняння можна зробити наступні **висновки**:

1. За збільшення кількості шлюбів на 1 в розрахунку на 1000 осіб коефіцієнт злочинності знижується на 78,85 в розрахунку на 10 тис. чоловік.

2. За збільшення кількості розлучень на 1 в розрахунку на 1000 осіб коефіцієнт злочинності збільшується на 17,79 в розрахунку на 10 тис. чоловік.

3. За збільшення інвестицій в основний капітал на 1 млн грн в розрахунку на 1000 осіб коефіцієнт злочинності знижується на 0,21 в розрахунку на 10 тис. чоловік.

4. За збільшення середньомісячної заробітної плати на 1 грн в розрахунку на 1 працівника коефіцієнт злочинності знижується на 0,03 в розрахунку на 10 тис. чоловік.

5. За збільшення питомої ваги збиткових підприємств на 1% в загальній кількості зареєстрованих підприємств коефіцієнт злочинності збільшується на 0,629 в розрахунку на 10 тис. чоловік.

6. За збільшення забезпеченості житлом на 1 m^2 в розрахунку на 1 жителя коефіцієнт злочинності знижується на 9,091 в розрахунку на 10 тис. чоловік.

Таким чином, основними факторами зниження коефіцієнта злочинності в Україні з розглянутих вище є збільшення коефіцієнта шлюбів; зниження коефіцієнта розлучень; збільшення забезпеченості житлом; збільшення інвестицій в основний капітал. У сільській місцевості виявляються відмінні ознаки, що впливають на коефіцієнт злочинності шляхом зворотньої залежності. Так, якщо для міської місцевості характерні такі чинники, що знижують коефіцієнт злочинності (в порядку убутання значущості), як кількість шлюбів на 1000 осіб; інвестиції в основний капітал; питома вага збиткових підприємств; число лікарняних ліжок у розрахунку на 1 особу; чисельність пенсіонерів, які перебувають на обліку в органах соціального захисту.

Багатофакторний регресійний аналіз причин злочинності дозволяє отримати рейтингові оцінки та визначити їх роль в процесі формування регіональних коефіцієнтів злочинності. Найбільш вагому роль серед укрупнених факторів відіграють соціально-економічні, під впливом яких складаються 46,8 % дисперсії загального коефіцієнта злочинності, 33,8 % коефіцієнта тяжких злочинів, 41,2 % злочинів проти власності і т.д.

Аналіз «географії» злочинності та правопорушень має велике практичне значення для диференційованої оцінки результатів роботи правоохоронних органів, їх служб і підрозділів, визначення проблемних точок: територій, галузей, підприємств та інших об'єктів; маневрування наявними силами і засобами, планування і всього процесу управління боротьби із злочинністю.

Наші висновки можуть бути використані для розробки і прийняття заходів щодо профілактики злочинності в Україні. Адже ця залежність носить чітко виражений зворотний характер: з підвищенням рівня життя загальний коефіцієнт злочинності набуває тенденції до зниження.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Горяинов К.К. Криминологическая обстановка (методологические аспекты). Москва : ВНИИ МВД СССР, 1991. 98 с.
2. Веприцький Р.С. Фактори впливу суспільних процесів на злочинність. Вісник Кримінологічної асоціації України, зб. наук. пр. Харків, 2013. № 5. С. 99–102.
3. Лунеев В.В. Рыночная экономика и преступность. Москва: Общественные науки и современность. 1996. № 3. С. 37-46.
4. Авер'янов В.Б. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 432 с.
5. Гарашук В.М. Гриценко І.С. Становлення і розвиток наукових поглядів на основні інституту вітчизняного адміністративного права: монографія. Київ : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2007. 335 с. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2007_38_51.
6. Долгова А.И. Теоретические посылки и общие итоги изучения территориальных различий преступности и их причин. Сб. науч. тр. М., 2009. С. 119-116.
7. Зорин Г.А. Понятие и основные признаки географической транснациональной преступности. сб. науч. тр. М., 2012. С. 89-112.
8. Mauricio Cárdenas. Economic Growth In Colombia: A Reversal Of 'Fortune'? pp. 1-36. URL: (<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.476.6975&rep=rep1&type=pdf>)
9. Goulas, E., & Zervoyianni, A. (2012). Economic growth and crime: does uncertainty matter? Applied Economics Letters , pp. 420-427. URL: (<https://www.degruyter.com/downloadpdf/j/ijme.2017.53.issue-1/ijme-2017-0004/ijme-2017-0004.pdf>)
10. Mauro & Carmeci. (2007). A Poverty Trap of Crime and Unemployment. Review of Development Economics, Vol 11(3), pp. 450-462. URL: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-9361.2006.00350.x/abstract>
11. Anderson, D. A. (1999). The Aggregate Burden of Crime. Journal of Law and Economics, Vol. 42, No. 2., pp. 611-642. URL: http://www7.esc.edu/vvernon/AggregateBurden_Anderson99.pdf
12. Daniele & Marani. (2011). Organized crime, the quality of local institutions and FDI in Italy: A paneldata analysis. European Journal of Political Economy, Vol 27 , pp. 132-142. URL: <http://www.ieb.ub.edu/files/Daniele.pdf>
13. Peri, G. (2004). Socio-Cultural Variables and Economic. Topics in Macroeconomics Vol 4, Issue 1, pp. 1-34. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/636c/cd530a74f002223e045e8029f79750c2e9a4.pdf>

REFERENCES

1. Gorjainov K.K. (1991). Kriminologicheskaja obstanovka (metodologicheskie aspekty) [Criminological situation (methodological aspects)]. Moskva: VNI MVD SSSR, 98 p.
2. Veprič'kij R.S. (2013). Faktori vplivu suspil'nih procesiv na zlochinnist' [Factors of the influence of social processes on crime]. Visnik Kriminologichnoï asociacii Ukraïni, No 5, pp. 99–102.
3. Luneev V.V. (1996). Rynoch'naja jekonomika i prestupnost [Market economy and crime]. Moskva: Obshhestvennye nauki i sovremennost'. No 3, pp. 37-46.
4. Aver'janov V.B. (1998). Derzhavne upravlinnja: problemi administrativno-pravovoï teorii ta praktiki [Public administration: problems of administrative-legal theory and practice]. Kiïv: Jurinkom Inter. 432 p.
5. Garashhuk V.M. Gricenko I.S. (2007). Stanovlennja i rozvitok naukovih pogljadiv na osnovni institutu vitchiznjanogo administrativnogo prava: monografija [Formation and development of scientific views on the main institute of domestic administrative law: monograph]. Kiïv: Vidavniccho-poligrafichnij centr "Kiïvs'kij universitet". 335 p. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2007_38_51.
6. Dolgova A.I. (2009). Teoreticheckie posylki i obshhie itogi izuchenija terpitopial'nyx pazlichij prestupnosti i ix ppichin [Теоретические посылки и общие итоги изучения территориальных различий преступности и их причин]. Сб. науч. тр. М., pp. 119-116.
7. Zopin G.A. (2012). Ponjatje i osnovnye ppiznaki geogpaficheckoj tranpnacional'noj prestupnosti [Understand and the main patterns of geographic special transcendence]. sb. науч. тр. М., pp. 89-112.
8. Mauricio Cárdenas. Economic Growth In Colombia: A Reversal Of 'Fortune'? pp. 1-36. URL: (<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.476.6975&rep=rep1&type=pdf>)
9. Goulas, E., & Zervoyianni, A. (2012). Economic growth and crime: does uncertainty matter? Applied Economics Letters , pp. 420-427. URL: (<https://www.degruyter.com/downloadpdf/j/ijme.2017.53.issue-1/ijme-2017-0004/ijme-2017-0004.pdf>)
10. Mauro & Carmeci. (2007). A Poverty Trap of Crime and Unemployment. Review of Development Economics. Vol 11(3), pp. 450-462. URL:<http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-9361.2006.00350.x/abstract>
11. Anderson, D. A. (1999). The Aggregate Burden of Crime. Journal of Law and Economics, Vol. 42, No. 2, pp. 611-642. URL: http://www7.esc.edu/vvernon/AggregateBurden_Anderson99.pdf
12. Daniele & Marani. (2011). Organized crime, the quality of local institutions and FDI in Italy: A paneldata analysis. European Journal of Political Economy, Vol 27 , pp. 132-142. URL: <http://www.ieb.ub.edu/files/Daniele.pdf>
13. Peri, G. (2004). Socio-Cultural Variables and Economic. Topics in Macroeconomics Volume 4, Issue 1, pp. 1-34. URL:<https://pdfs.semanticscholar.org/636c/cd530a74f002223e045e8029f79750c2e9a4.pdf>

Социально-экономические факторы и их влияние на рост преступности в Украине

Бондарь Е.С.

Рассматриваются экономические факторы, влияющие на уровень преступности, принципы анализа, характер их влияния и детерминанты уровня преступности. Рассмотрена методология и результаты анализа экономических детер-

рминант преступности украинскими и зарубежными учеными. Исследованы основные причины роста преступности. Проведен анализ противоречий, развивающихся внутри системы экономических отношений и определены тенденции их развития. Построено статистическую модель связи, которая наилучшим образом аппроксимирует модель социально значимых явлений и процессов в обществе. Доказано, что многофакторный регрессионный анализ причин преступности позволяет получить рейтинговые оценки и установить их роль в процессе формирования региональных коэффициентов преступности.

Ключевые слова: преступность, коэффициент преступности, социально-экономические факторы, тенденции, динамика.

Socio-economic factors and their influence on enhancement of crime in Ukraine

Bondar O.

Criminality is an actual social issue of our time around the world. The number

A predominantly useful character in Ukraine characterizes crime. The share of criminal mercenary crimes is about 67-72% in the structure of general crime in recent years. If you add the proportion of environmental crimes, crimes related to the illegal appropriation or use of objects of nature, crimes related to the sale of narcotic drugs, psychotropic substances, firearms and other crimes, combined by a useful motive, it turns out that close 95% of all crimes in Ukraine have a financial and economic character.

The main reasons for the increase in crime are:

- Economic instability of society;
- A sharp stratification of society for the rich and the poor;
- A significant percentage of the unemployed.
- Lacks of legislation.

Crime has a systemic character. Crime can be considered as output indicators. This indicator depends on social, political and economic factors and is in functional dependence. Under the factor should be understood a certain property of social processes and phenomena. The combination of these factors in the system can be an engine in the formation and changes of the state of the criminological situation.

Factors can be classified according to their criterion and stability: stable factors (geographical, climatic, features of the structure of the city economy, district, etc.) and changing (level of economic development, political, criminological and demographic phenomena).

The purpose of the study is to study and analyze the impact of economic factors on the state of crime in Ukraine, to identify trends and basic patterns of crime development based on the characteristics of these trends.

The analysis of socio-economic factors that affect crime shows that it is a direct extension of objective social contradictions and, first of all, in the field of economic relations.

Polarization of social groups by millionaires, an elite stratum of higher levels of power and administration (about 5%) and non-wage earners, pensioners, low-income citizens continue to be observed.

Growth of non-payment of wages, social assistance, pensions, depriving the population of previously guaranteed social and economic rights, reducing the living standard of many millions of masses worsen the already complex social environment. Criminal activity in the country can be explained from the point of view of the analysis of the availability of basic socio-economic indicators, which is a normal response to abnormal living conditions.

Research trends in crime, economic and social situation allows to build a statistical model that best approximates the model of socially significant phenomena and processes.

In order to assess the impact of socio-economic factors on the crime rate (the number of crimes per 10 thousand people) in Ukraine, we conducted a multivariate correlation-regression analysis, which identified groups of factors.

- Social – the number of marriages per 1000 people; the number of divorces per 1000 people.; housing; the number of hospital beds is 10 thousand people; the number of pensioners;
- Economic – investments in fixed assets, UAH million per 1,000 people average monthly wage, UAH for 1 worker.

The main factors in reducing the crime rate in Ukraine from the above considered is an increase in the ratio of marriages; reduction of divorce rate; increase in housing security; increase in fixed capital investments. In rural areas, there are distinct features that influence the rate of crime through reverse dependence.

Multi-factor regression analysis of the causes of crime allows you to obtain rating assessments and determine their role in the process of forming regional crime rates. The most important role among the aggregated factors played by socio-economic, which is influenced by 46.8% of the variance of the overall crime rate, 33.8% of the ratio of grave crimes, 41.2% of property crimes, etc.

Key words: crime, crime rate, socio-economic factors, trends, dynamics.

Надійшла 17.10.2017 р.

МОДЕЛІ ТА МЕТОДИ ВИВЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЯВИЩ

УДК 519.22/25.636.1/5(476/477)'' 1990/2016

НЕПОЧАТЕНКО А.В., канд. екон. наук
anepochatenko@ukr.net

НЕПОЧАТЕНКО В.А., д-р фіз.-мат. наук
Білоцерківський національний аграрний університет

ПОРІВНЯЛЬНИЙ РЕГРЕСІЙНИЙ АНАЛІЗ КІЛЬКОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТВАРИН І ПТИЦІ В УКРАЇНІ ТА БІЛОРУСІ ЗА ПЕРІОД 1990–2016 РОКІВ

У статті проведено аналіз нелінійних регресій, на основі яких зроблено прогноз економічних показників часового ряду в кризовий період. Регресивні функції отримані за вирішення відповідних диференціальних рівнянь. Показано, на прикладі зміни чисельності поголів'я тварин в Україні та Білорусії за період 1990-2016 рр., що їм можуть відповідати експоненціальна, логістична регресії або їх модифікації. Зроблено прогноз кількості сільськогосподарських тварин і птиці на 2020 рік.

Ключові слова: логістична регресія, прогнозування, тваринництво.

Постановка проблеми. Із 1991 року почалася глобальна економічна криза в країнах колишнього Радянського Союзу, яка поступово охопила всі галузі економіки, призвела до різкого зниження основних економічних показників, спричинивши згодом глобальну рецесію економіки цих країн. Криза була зумовлена зміною права власності. Для вивчення кризових явищ економіка України є хорошим модельним об'єктом, оскільки криза в ній спостерігається протягом останніх 26 років. У даній роботі як об'єкт регресійного дослідження обрано галузь тваринництва.

Тваринництво Білорусії, так само як і в Україні, перебувало в стані затяжної кризи, однак, починаючи з 2006 року, в них розпочався процес поступового збільшення чисельності поголів'я худоби і птиці. Отже порівняльне регресійне дослідження динаміки поголів'я в Україні та Білорусії і визначення шляхів виходу галузі тваринництва України з кризового стану є актуальним.

Аналіз зміни чисельності поголів'я худоби та птиці проведений за період 1990-2016 рр. по господарствах всіх категорій в цілому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченню різних аспектів кризового стану сільського господарства присвячено багато праць відомих зарубіжних та вітчизняних вчених, серед яких: О.В. Шубравська, Л.М. Мельник, М.Й. Малік, А.В. Лісовий, О.М. Шпичак, П.Т. Саблук, В.К. Збарський, О.М. Бородіна, М.П. Талавира, В.Я. Месель-Веселяк, А.В. Голубев, Н.І. Шагайда та ін. Однак проблеми, що існують у галузі нині – потребують проведення подальших досліджень та пошуків шляхів їх ефективного вирішення.

Найпростішим методом прогнозування є лінійна екстраполяція значення показника K по двох попередніх значеннях. Однак, такий метод прогнозування не є точним, оскільки не відображає основну тенденцію зміни економічного показника. Найбільшу точність має метод, заснований на лінійних і криволінійних регресіях.

В основі регресійного аналізу лежить вибір функції, яка найкращим чином апроксимує статистичні дані. На другому етапі визначаються параметри функції за методом найменших квадратів (МНК) [1]. Алгоритм визначення параметрів функції отримано для лінійної регресії [1]. Якість апроксимації статистичних даних визначається середньою абсолютною відсотковою помилкою (mean absolute percentage error [2]):

$$MAPE = \frac{100\%}{n} \cdot \sum_{i=1}^n \left| \frac{E(t)_i}{K(t)_i} \right|, \quad (1)$$

де $E(t) = K(t) - \hat{K}(t)$; $K(t)$ – статистичне значення, а $\hat{K}(t)$ – відповідне йому регресійне значення.

Якщо $MAPE < 10\%$, то якість апроксимації вважається високою. За $MAPE > 20\%$ – необхідно переходити до пошуку відповідної криволінійної регресії або усереднення коливань досліджуваного параметра [3].

Криволінійні регресії можна розділити на дві групи. До першої належать криволінійні регресії, які можна перетворити в лінійну регресію логарифмуванням функції й відповідною заміною змінних. Найбільш поширені в економіці регресії такого типу: експоненціальна, показникова, гіперболічна [2, 4].

Друга група регресій – це регресії нелінійні за параметрами. Найбільш поширені [5-9]: S-подібна крива Гомперца, логістична крива Перла-Ріда, крива Торнквіста, крива Джонсона. Два параметра цих регресій можна оцінити з використанням МНК, а інші визначаються чисельним методом.

Мета дослідження – проаналізувати динаміку поголів'я тварин та птиці в Україні і Білорусії за період 1990-2016 рр., визначити рівняння регресій, які відповідають цьому процесу, зробити прогноз на 2020 рік й запропонувати напрями виходу галузі тваринництва України з кризисного стану.

Матеріал та методика досліджень. У процесі наукового дослідження було використано метод регресійного аналізу, метод чисельного знаходження мінімумів з однією та двома змінними, розв'язок диференціальних рівнянь.

Основні результати дослідження. Вибір регресійної функції заснований на вирішенні отриманих диференціальних рівнянь. Нами запропоновано за визначення невідомих параметрів регресії чисельним методом використовувати мінімум середньої абсолютної відсоткової помилки апроксимації.

1. Визначення аналітичного виду апроксимуючих функцій.

Розглянемо, яка аналітична функція може відповідати динаміці зменшення поголів'я сільськогосподарських тварин й птиці в кризовий період, коли галузь відчуває особливу потребу в залученні інвестицій та державній підтримці, без якої більшість сільськогосподарських товаровиробників не здатні йти шляхом розширеного відтворення. У цьому випадку зміна кількості тварин ΔN є величиною від'ємною, яка пропорційна попередній кількості N і зміні часу Δt :

$$\Delta N = a_1 \cdot N \cdot \Delta t. \quad (2)$$

Із (2) отримуємо диференціальне рівняння:

$$dN = a_1 \cdot N \cdot dt, \quad (3)$$

рішенням якого є експоненціальна функція:

$$N(t) = a_0 \cdot \exp(a_1 \cdot t), \quad (4)$$

де a_0 і a_1 – параметри функції, які не змінюються в межах досліджуваного часового ряду, параметр $a_1 < 0$.

Параметри експоненціальної регресії знаходимо за методом найменших квадратів (МНК), попередньо перетворюючи (4) в лінійну регресію:

$$\ln(N(t)) = a_0 + a_1 \cdot t, \quad (5)$$

$$z = a_0 + a_1 \cdot t, \quad (6)$$

де $z = \ln(N(t))$, $N(t)$ – статистичні дані про кількість тварин в момент часу t .

Із МНК отримуємо [1]:

$$a_1 = (\bar{tz} - \bar{t} \cdot \bar{z}) / (\bar{t}^2 - \bar{t}^2); \quad a_0 = \bar{z} - a_1 \bar{t}, \quad (7)$$

де $\bar{tz} = \frac{\sum_{i=1}^n tz}{n}$; $\bar{t} = \frac{\sum_{i=1}^n t}{n}$; $\bar{z} = \frac{\sum_{i=1}^n z}{n}$; $\bar{t}^2 = \frac{\sum_{i=1}^n t^2}{n}$, n – обсяг вибірки.

Спадаюча експоненціальна регресія (4) за $t \rightarrow \infty$ асимптотично наближається до нуля, але коли статистичні дані не відповідають такій асимптоті, то в останньому випадку нами запропоновано використовувати модифіковану експоненціальну регресію:

$$N_1(t, C) = \exp[a_0(C) + a_1(C) \cdot t] + C, \quad (8)$$

де C – коефіцієнт, який відповідає асимптотичному значенню. Параметри модифікованої експоненціальної регресії знаходимо аналогічно (4) – (6), а параметр C визначаємо чисельним методом, з мінімуму середньої абсолютної відсоткової помилки апроксимації:

$$MAPE(C) = \frac{100\%}{n} \cdot \sum_{i=1}^n \left| \frac{E(t, C)_i}{N_s(t)_i} \right|, \quad (9)$$

де $E(t, C) = N_s(t) - N(t, C)$ – різниця між статистичними та регресійними значеннями кількості поголів'я тварин в момент часу t .

У випадку, коли власних фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств достатньо для забезпечення розширеного відтворення поголів'я худоби і птиці, зміна кількості тварин ΔN є величиною позитивною, яка також пропорційна попередній кількості N і зміні часу Δt :

$$\Delta N = a_1 \cdot N \cdot \Delta t, \quad (10)$$

але коефіцієнт пропорційності a_1 не є постійною величиною за період дослідження, оскільки максимальна можлива кількість тварин N_m обмежена кормовою базою, умовами утримання і реалізації продукції. Будемо вважати, що a_1 пропорційний різниці між максимальною і попередньою кількістю тварин або птахів:

$$a_1 = a_0(N_m - N). \quad (11)$$

Із рівнянь (10), (11) отримуємо:

$$\Delta N = a_0 \cdot (N_m - N) \cdot N \cdot \Delta t. \quad (12)$$

Рівняння (12) відповідає диференціальному рівнянню Бернуллі [10]:

$$N' - a_0 \cdot N_m \cdot N = -a_0 \cdot N^2, \quad (13)$$

рішенням якого є логістична функція Перла-Ріда:

$$N(t, N_m) = \frac{N_m}{1 + \exp(a_2 - a_3 \cdot t)}, \quad (14)$$

де $a_2 = C \cdot N_m$; $a_3 = a_0 \cdot N_m$; C – постійна інтегрування.

Для того щоб визначити із статистичних даних параметри логістичної регресії, необхідно перетворити (14) в лінійну регресію:

$$\frac{N_m}{N_s(t)} - 1 = \exp(a_2 - a_3 \cdot t), \quad (15)$$

$$Z(t, N_m) = a_2(N_m) - a_3(N_m) \cdot t, \quad (16)$$

де $Z(t, N_m) = \ln\left(\frac{N_m}{N_s(t)} - 1\right)$.

Параметри лінійної регресії (16) $a_2(N_m)$ і $a_3(N_m)$ знаходимо за методом МНК аналогічно (7), параметр N_m визначаємо чисельним методом з умови мінімуму середньої абсолютної відсоткової помилки апроксимації:

$$MAPE(N_m) = \frac{100\%}{n} \cdot \sum_{i=1}^n \left| \frac{E(t, N_m)_i}{N_s(t)_i} \right|, \quad (17)$$

де $E(t, N_m) = N_s(t) - N(t, N_m)$, N_s – статистичні дані числового ряду.

Логістична зростаюча регресія (14) за $t \rightarrow -\infty$ асимптотично наближається до нуля, але якщо статистичні дані не відповідають такій асимптоті, то в цьому випадку нами запропоновано використовувати модифіковану логістичну регресію:

$$N(t, N_m, C) = \frac{N_m}{1 + \exp(a_2(N_m, C) - a_3(N_m, C) \cdot t)} + C, \quad (18)$$

де C – коефіцієнт, що відповідає нижньому асимптотичному значенню логістичної регресії.

Параметри модифікованої логістичної регресії (18) $a_2(N_m, C)$ і $a_3(N_m, C)$ знаходимо за методом МНК аналогічно (7), параметри N_m і C визначаємо чисельним методом з умови мінімуму середньої абсолютної відсоткової помилки апроксимації як функції двох змінних:

$$MAPE(N_m, C) = \frac{100\%}{n} \cdot \sum_{i=1}^n \left| \frac{E(t, N_m, C)_i}{N_s(t)_i} \right|, \quad (19)$$

де $E(t, N_m, C) = N_s(t) - N(t, N_m, C)$.

Логістичні регресії (14), (18) можуть відповідати й процесу зменшення чисельності, коли часовий ряд має перегин графіка функції, а коефіцієнти a_2 і a_3 міняють знаки на протилежні.

2. Результати досліджень динаміки поголів'я тварин та птиці в Україні

Починаючи з 1990 року, в Україні з кожним роком відбувається зменшення чисельності корів [11] (рис. 1). З проведеного нами аналізу отримано, що цей часовий ряд з 1994 року добре апроксимується модифікованою експоненціальною регресією:

$$N_1(t) = \exp(a_0 + a_1 \cdot t) + C_1, \quad (20)$$

де $a_0 = 192,524$; $a_1 = -0,096$; $C_1 = 1,259$.

Середня абсолютна відсоткова помилка апроксимації $MAPE = 1,96\%$.

Якщо не відбудеться істотного збільшення обсягу фінансування, спрямованого на розширення відтворення поголів'я молочного стада, то, згідно з отриманою регресією, в 2020 році поголів'я корів становитиме $N_1(2020) = 1,823$ млн голів, що в 4,6 рази менше ніж в 1990 році.

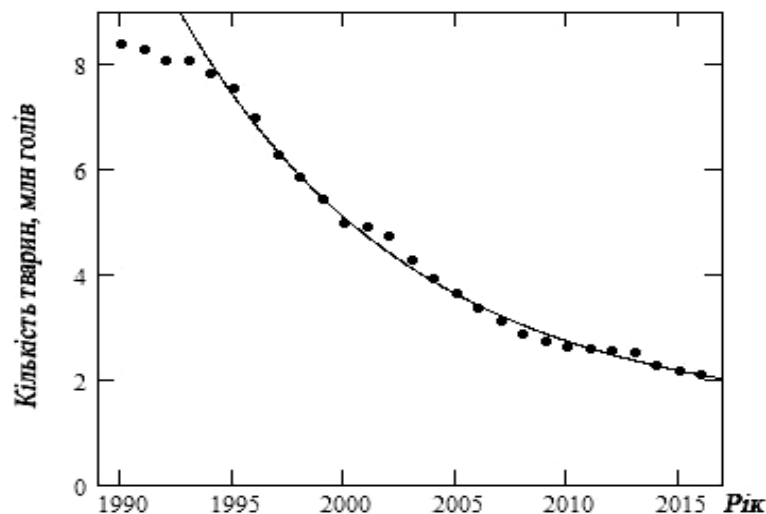

Рис.1. Динаміка чисельності поголів'я корів в Україні за 1990-2016 рр.

Поголів'я свиней в Україні також зменшувалось за експоненціальним законом з 1990 до 2008 року, з невеликим коливанням їх чисельності після 1996 року (рис. 2) [11]. У цей період часу йому відповідає модифікована експоненціальна регресія:

$$N_2(t) = \exp(a_3 + a_4 t) + C_2, \quad (21)$$

де $a_3 = 247,205$; $a_4 = -0,123$; $C_2 = 4,372$.

Середня абсолютна відсоткова помилка апроксимації $MAPE = 5,06\%$.

Після 2008 року відбулось незначне збільшення, потім зменшення поголів'я свиней. У зв'язку зі складною епізоотичною ситуацією (африканська чума свиней), ми прогнозуємо подальше скорочення поголів'я свиней, але конкретний прогноз можна буде зробити з урахуванням протиепідемічних результатів 2017 та 2018 років.

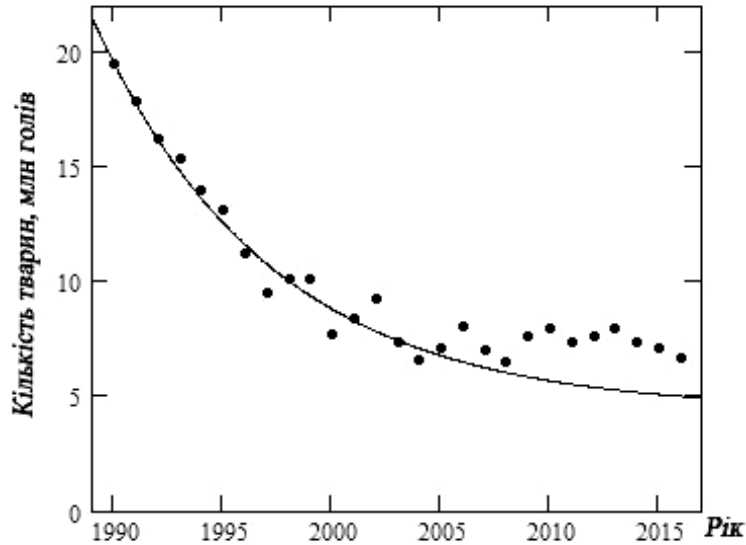

Рис. 2. Динаміка чисельності поголів'я свиней в Україні за 1990-2016 рр.

За досліджуваний період, зміни поголів'я овець та кіз в Україні відповідала модифікована логістична регресія Перла-Ріда (рис. 3):

$$N_3(t, N_m, C) = \frac{N_m}{1 + \exp(a_2(N_m, C) + a_3(N_m, C) \cdot t)} + C, \quad (22)$$

де $a_2 = -944,3$; $a_3 = 0,4738$; $N_m = 8,010$; $C = 1,325$.

Середня абсолютна відсоткова помилка апроксимації за 1990-2000 рр. складала 5,6 %, за весь досліджувальний період – 12,1 %.

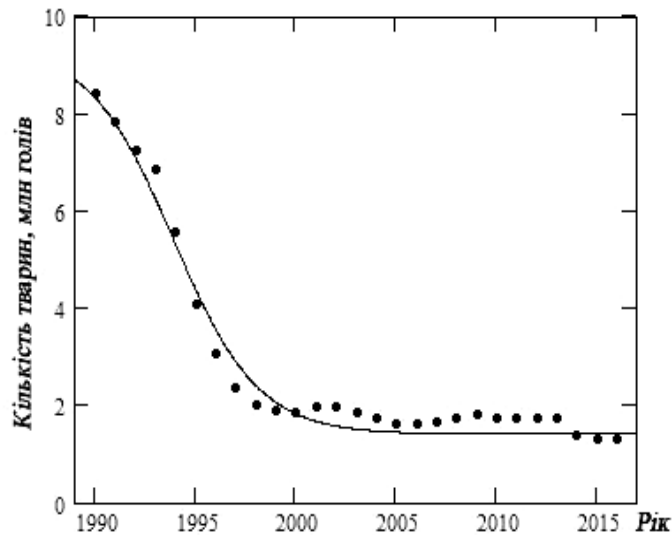

Рис. 3. Динаміка чисельності поголів'я овець і кіз в Україні за 1990-2016 рр.

Згідно з отриманими результатами досліджень, якщо не відбудеться суттєва зміна у фінансуванні цієї галузі тваринництва, то в 2020 році загальна кількість овець і кіз збережеться на рівні 2015 року ($N_3(2020) = 1,407$ млн голів).

Слід відмітити, що зміна чисельності домашньої птиці в Україні істотно відрізняється від процесу зміни чисельності поголів'я худоби (корів, свиней, овець та кіз). Так, спочатку вона зменшувалась, потім зростала (рис. 4). При цьому з 1991 до 1997 року кількість домашньої птиці зменшувалась за експоненціальним законом:

$$N_4(t) = \exp(a_5 + a_6 \cdot t), \quad (23)$$

де $a_5 = 239,23$; $a_6 = -0,117$.

Починаючи з 1998 року поголів'я птиці щорічно збільшувалось, що пояснюється суттєвим зростанням обсягів державного фінансування цієї галузі тваринництва, особливо великих птахофабрик. У цей період зміни чисельності домашньої птиці добре відповідала модифікована логістична регресія Перла-Ріда:

$$N_5(t, N_m, C) = \frac{N_m}{1 + \exp(a_7(N_m) + a_8(N_m) \cdot t)} + C, \quad (24)$$

де $a_7 = 193,973$; $a_8 = -0,096$; $N_m = 794,73$; $C = 85,56$.

Середня абсолютна відсоткова помилка апроксимації $MAPE = 2,2 \%$.

З отриманої регресії (24) нами прогнозується, що кількість домашньої птиці в 2020 році перевищить значення 1990 року і складе 322,17 млн голів.

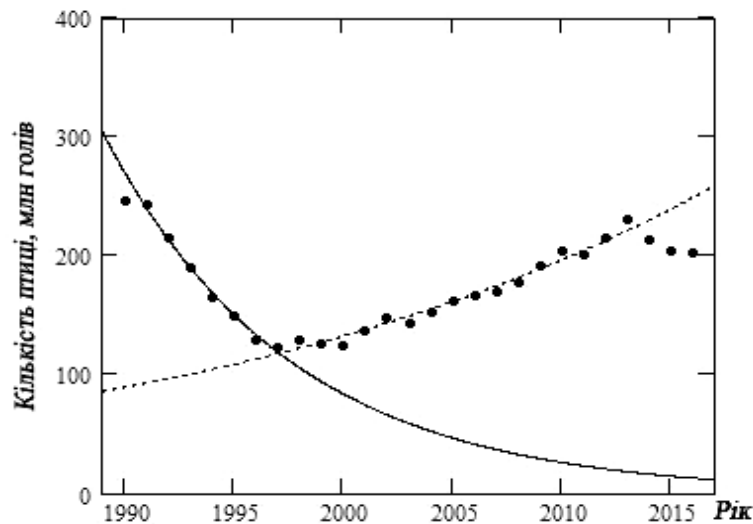

Рис. 4. Динаміка чисельності поголів'я домашньої птиці в Україні за 1990-2016 рр.

Таким чином, в період 1990–2016 рр. в Україні чисельність поголів'я худоби та птиці можна апроксимувати експоненціальними, модифікованими експоненціальними або логістичними та модифікованими логістичними регресіями.

3. Результати досліджень динаміки поголів'я тварин та птиці в Білорусії

У сільському господарстві Білорусії, також як і в Україні, в період 1990-2009 років спостерігалось зменшення чисельності поголів'я корів [12], але вже починаючи з 2009 року намітилась чітка тенденція поступового його збільшення (рис. 5). З проведеного нами аналізу отримано, що динаміці зміни чисельності поголів'я за період 1990 – 2009 років відповідає спадаюча логістична регресія Перла-Ріда:

$$N_6(t) = \frac{N_{1m}}{1 + \exp(a_9 + a_{10} \cdot t)}, \quad (25)$$

де $a_9 = 117,753$; $a_{10} = 0,059$; $N_{1m} = 3,7$,

а з 2009 до 2016 рр. – зростаюча модифікована регресія Перла-Ріда:

$$N_7(t) = \frac{N_{2m}}{1 + \exp(a_{11} + a_{12} \cdot t)} + C_3, \quad (26)$$

де $a_{11} = 797$; $a_{12} = -0,397$; $N_{2m} = 0,35$; $C_3 = 1,22$.

Середня абсолютна відсоткова помилка апроксимації для першої кривої: $MAPE = 0,658 \%$, для другої – $MAPE = 0,741 \%$.

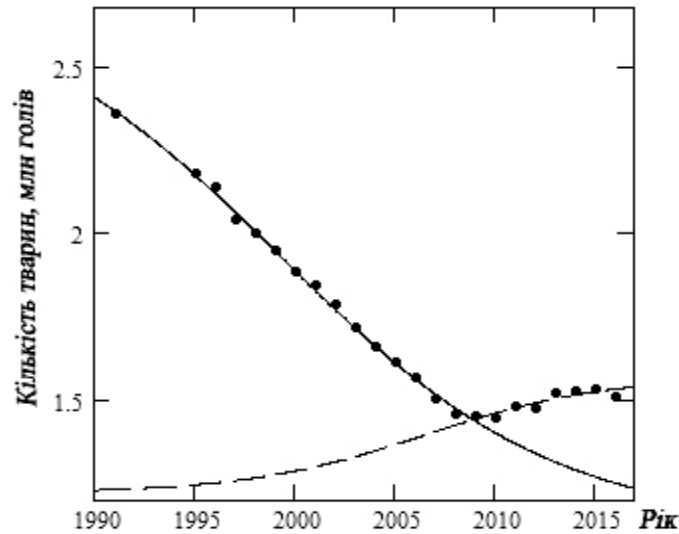

Рис. 5. Динаміка чисельності поголів'я корів в Білорусії за період 1990-2016 рр.

З регресії (26) прогнозуємо, що у 2020 році поголів'я корів в Білорусії зросте до рівня 1,553 млн голів, що на 7 % більше ніж було у 2009 році.

Аналогічну тенденцію спостерігаємо й з поголів'ям свиней [12]. Із 1990 до 2003 року їх кількість зменшувалась, а починаючи з 2003 – почала зростати (рис. 6). Періоду зменшення чисельності свиней відповідала модифікована регресія Перла-Ріда:

$$N_8(t) = \frac{N_{3m}}{1 + \exp(a_{13} + a_{14} \cdot t)} + C_4, \quad (27)$$

де $a_{13} = -429,52$; $a_{14} = 0,216$; $N_{3m} = 7,7$; $C_4 = 3,155$,

а періоду збільшення – аналогічна, але зростаюча регресія:

$$N_9(t) = \frac{N_{4m}}{1 + \exp(a_{15} + a_{16} \cdot t)} + C_5, \quad (28)$$

де $a_{15} = 363,77$; $a_{16} = -0,18$; $N_{4m} = 7,4$; $C_5 = 3,1$.

Середня абсолютна відсоткова помилка апроксимації для першої кривої: $MAPE = 1,031\%$, для другої – $MAPE = 1,2\%$.

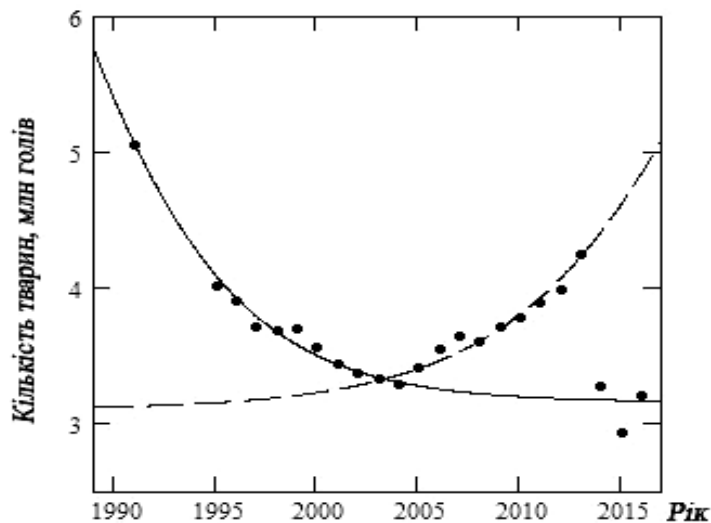

Рис. 6. Динаміка чисельності поголів'я свиней у Білорусії за 1990-2016 рр.

Із 2014 року відбувається стрибкове зменшення чисельності поголів'я свиней, зумовлене поширенням африканської чуми. Прогноз на подальші роки можна буде зробити з урахуванням протиепідемічних результатів у 2017, 2018 роках.

За досліджуваний період зміни поголів'я овець і кіз в Білорусії відповідали також дві модифіковані логістичні регресії Перла-Ріда (рис.7). Перша, в період 1990-2005 рр., відповідала процесу зменшення сумарної кількості кіз і овець [12] (рис. 7):

$$N_{10}(t) = \frac{N_{5m}}{1 + \exp(a_{16} + a_{17} \cdot t)} + C_6, \quad (29)$$

де $a_{16} = -523,927$; $a_{17} = 0,263$; $N_{5m} = 0,809$; $C_6 = 0,11$,

друга, з 2006 року – збільшенню їх кількості:

$$N_{11}(t) = \frac{N_{6m}}{1 + \exp(a_{18} + a_{19} \cdot t)} + C_7, \quad (30)$$

де $a_{18} = 771,719$; $a_{19} = -0,381$; $N_{6m} = 1,4$; $C_7 = 0,1208$.

Середня абсолютна відсоткова помилка апроксимації для першої кривої $MAPE = 4,4\%$, для другої – $MAPE = 1,43\%$.

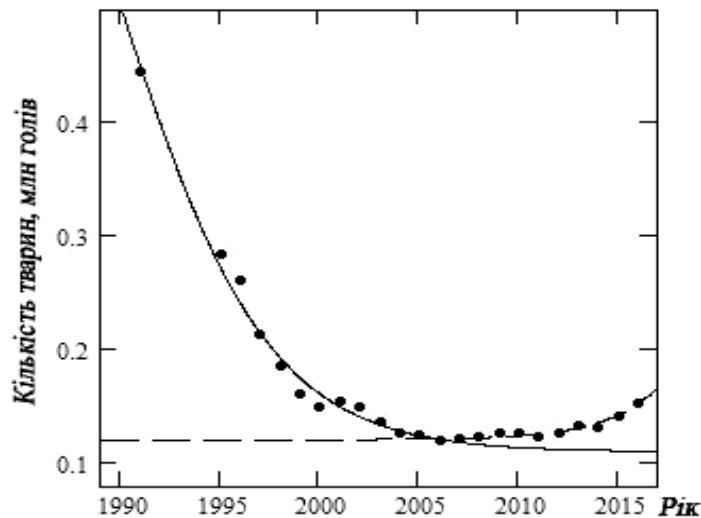

Рис. 7. Динаміка чисельності поголів'я овець і кіз в Білорусії за 1990–2016 рр.

Згідно з отриманими результатами досліджень, якщо не зменшиться обсяг фінансування цієї галузі тваринництва, то у 2020 році загальна кількість овець і кіз збільшиться у два рази – порівняно з 2006 роком.

Чисельність поголів'я сільськогосподарської птиці в Білорусії поступово збільшувалась починаючи з 1995 року [12] (рис. 8). Її динаміці також відповідала модифікована регресія Перла-Ріда ($MAPE = 1,428\%$):

$$N_{12}(t) = \frac{N_{7m}}{1 + \exp(a_{20} + a_{21} \cdot t)} + C_8, \quad (31)$$

де $a_{20} = 863,162$; $a_{21} = -0,429$; $N_{7m} = 27,7$; $C_8 = 26,393$.

З отриманої регресії (31) нами прогнозується, що кількість сільськогосподарської птиці у 2020 році збільшиться порівняно з 2016 роком на 9,6%.

Із проведеного нами аналізу можна зробити висновок, що в період 2004–2009 рр., почався поступовий вихід тваринництва Білорусії з кризового стану. Це можна пояснити суттєвим збільшенням з 2004 року інвестицій в сільське господарство Білорусії, а початок кризи – їх обвалом [12] (рис. 9). Водночас значно зросли індекси цін на молоко та м'ясо [12].

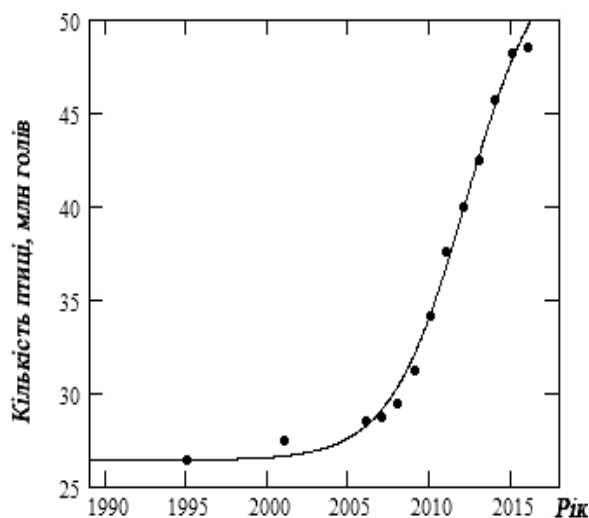

Рис. 8. Динаміка чисельності поголів'я домашньої птиці в Білорусії за 1995-2016 рр.

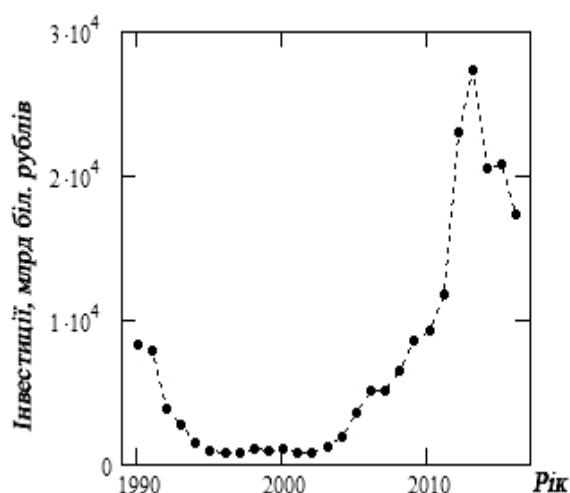

Рис. 9. Динаміка інвестицій в основний капітал сільського господарства Білорусії за 1990-2016 рр.

Висновки. Таким чином, протягом тривалої економічної кризи в Україні чисельність поголів'я худоби та птиці може бути апроксимована експоненціальними, модифікованими експоненціальними або логістичними та модифікованими логістичними регресіями. Ці регресії можна застосовувати і для прогнозування чисельності поголів'я сільськогосподарських тварин та птиці для інших країн світу, за умов наявності стійких тенденцій в їх аграрному секторі. Досвід Білорусії підтверджує, що для того щоб почався вихід галузі тваринництва з кризового стану, необхідно збільшити обсяги інвестицій в основний капітал галузі як мінімум в 6 разів. Цей вихід буде поступовим, оскільки отримані зростаючі регресії – симетричні спадаючим. Водночас, в Україні треба підвищити рівень закупівельної ціни на молоко та м'ясо, збільшити обсяги державних дотацій аграрним товаровиробникам. Це дозволить відновити обсяги сільськогосподарського виробництва, створить сприятливі умови для запуску процесу його модернізації на сучасній основі, що в свою чергу сприятиме підвищенню ефективності виробництва й конкурентоспроможності національних аграрних товаровиробників як на вітчизняному так і світовому ринках.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Линник Ю.В. Метод наименьших квадратов и основы математико-статистической теории обработки наблюдений. Л.: Физматгиз, 1962. 352 с.
2. Guorfi L., Kohler M., Krzyzak A. and Walk H. A. Distribution-Free Theory of Nonparametric Regression. Springer, New York, 2002. 647 p.
3. Clements M.P., Hendry D.F. Forecasting economic processes. International Journal of Forecasting. 1998. Vol. 14. P. 111-131.
4. Holt C.C. Forecasting trends and seasonal by exponentially weighted averages. International Journal of Forecasting. 2004. Vol. 20. P. 5-13.
5. Семеньчев В.К. Нелинейные по параметрам модели трендов. URL: <http://serey.svetunkov.ru/study/forecasting/files/25.pdf>
6. Ramos R.A. Logistic function as a forecasting model: it's application to business and economics. International Journal of Engineering and Applied Sciences. 2013. Vol. 2. P. 29-36.
7. Modis T. Strengths and weaknesses of S-curves. Technological Forecasting and Social Change. 2007. Vol. 74. No. 6. P. 866-872.
8. Семеньчев Е.В. Методы идентификации логистической динамики и жизненного продукта моделью Верхуста. Экономика и математические методы. РАН. М 2012. №1. С. 108-115.
9. Jukic D., Kralik G., Scitovski R. Least-squares fitting Gompers curve. Journal of Computational and Applied Mathematics. 2004. Vol. 169. No. 2. P. 359-375.
10. Корн Г., Корн Т. Справочник по математике для научных работников и инженеров, М.: Наука, 1974. 832 с.
11. Сільське господарство України: статистичний зб. за 2004, 2016 рр. К.: Держкомстат. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
12. Сельское хозяйство республики Беларусь: статистический сб. за 2004, 2016 гг. Минск: Белстат. URL: <http://www.belstat.gov.by>

REFERENCES

1. Linnik Ju.V. (1962). Metod naimen'shikh kvadratov i osnovy matematiko-statisticheskoy teorii obrabotki nabljudenij [The method of least squares and the foundations of the mathematical and statistical theory of observation processing]. L., Fizmatgiz, 352 p.
2. Guorfi L., Kohler M., Krzyzak A. and Walk H. A. (2002). Distribution-Free Theory of Nonparametric Regression. Springer, New York, 647 p.
3. Clements M.P., Hendry D.F. Forecasting economic processes. International Journal of Forecasting, 1998, vol. 14, pp. 111-131.
4. Holt C.C. Forecasting trends and seasonal by exponentially weighted averages. International Journal of Forecasting, 2004, vol. 20, pp. 5-13.
5. Semenychev V.K. Nelinejnye po parametram modeli trendov [Nonlinear parameters of the trend model] Available at: <http://serey.svetunkov.ru/study/forecasting/files/25.pdf>
6. Ramos R.A. Logistic function as a forecasting model: it's application to business and economics. International Journal of Engineering and Applied Sciences, 2013, vol. 2, pp. 29-36.
7. Modis T. Strengths and weaknesses of S-curves. Technological Forecasting and Social Change, 2007, vol. 74, no.6, pp. 866-872.
8. Semenychev E.V. Metody identifikacii logisticheskoy dinamiki i zhiznennogo produk-ta model'ju Verhusta [Identification methods for logical dynamic and product lifecycle by the Verhulst model.] [Economics and Mathematical Methods]. RAN. M. 2012, no.1, pp. 108-115.
9. Jukic D., Kralik G., Scitovski R. Least-squares fitting Gompers curve. Journal of Computational and Applied Mathematics, 2004, vol. 169, no. 2, pp. 359-375.
10. Korn G., Korn T. (1974). Spravochnik po matematike dlja nauchnyh rabotnikov i inzhene-rov. [Handbook of Mathematics for Scientists and Engineers]. M., Nauka, 832 p.
11. Cil's'ke gospodarstvo Ukrayini, statistichnij zb. za 2004, 2016 rr.[Agriculture of Ukraine, statistical collection. for 2004, 2016]. K., Derzhkomstat[State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>
12. Sel'skoe hozjajstvo respubliki Belarus', statisticheskij sb. za 2004, 2016 gg.[Agriculture of the Republic of Belarus, statistical collection. for 2004, 2016]. Minsk, Belstat. Available at: <http://www.belstat.gov.by>

Сравнительный регрессионный анализ количества сельскохозяйственных животных и птицы в Украине и Белоруссии за период 1990-2016 годов

Непочатенко А.В., Непочатенко В.А.

В статье проведен анализ нелинейных регрессий, на основе которых сделан прогноз экономических показателей временного ряда в кризисный период. Регрессионные функции полученные при решении соответствующих дифференциальных уравнений. Показано на примере изменения численности поголовья животных в Украине и Белоруссии за период 1990-2016 гг., что им могут соответствовать экспоненциальная, логистическая регрессии или их модификации. Сделан прогноз количества сельскохозяйственных животных и птицы на 2020 год.

Ключевые слова: логистическая регрессия, криволинейная регрессия, прогнозирование, животноводство, динамика поголовья.

Comparative regression analysis of the number livestock and poultry in Ukraine and Belarus for the period of 1990-2016

Nepochatenko A., Nepochatenko V.

The paper analyzes possible curvilinear regressions, which correspond to the reduction of the number of animals during the crisis period and increase their number when one exit the crisis. From the obtained differential equations, it is shown that during the crisis period, when there is not enough resources in agricultural enterprises for the extended reproduction of the dynamics of the population, the exponential, logistic regression and their modifications may correspond. Exit from a crisis situation is possible with significant increase of investments. During this period, the dynamics of the stock may correspond to logistic regression or modification.

An analysis of the dynamics of the number of cows, pigs, sheep, goats and poultry in Ukraine and Belarus during the period of 1990-2016 was made. It has been shown that in Ukraine, starting in 1991, when a change of ownership took place in the course of the collapse of the Soviet Union, there was a crisis in animal husbandry. This crisis continues at present, with the exception of poultry farming. The number of poultry has started to increase since 1998, which is explained by significant volumes of state financing of this branch of livestock, especially large poultry farms.

It was found that the dynamics of the number of cows and pigs corresponded to the modified exponential regression. The dynamics of sheep and goats corresponded to the logistic regression of Pearl-Reed. From 1991 to 1997, the number of birds decreased by exponential law, and since 1998, increased in accordance with the logistic regression of Pearl-Reed. According to the received regressions, it is forecasted that in 2020 in Ukraine there will be 1.823 million head of cows, 1.407 million head of sheep and goats, and 322.17 million head of cattle.

In Belarus there was another trend. From 1991 to 2003, the number of pigs decreased, and since 2004 increased. Similarly, the number of cows, together with sheep and goats, declined in line with 2009 and 2005, then increased. Beginning in 1995, the number of birds has increased steadily. The dynamics of the reduction and increase in the number of cows, pigs, sheep, goats, and poultry in Belarus corresponded to the modified logistic regressions of Pearl-Reed.

The Belarusian experience confirms that in order to start the outbreak of the livestock sector from a crisis, it is necessary to increase the volume of investments in the fixed capital of the industry at least – 6 times. This output will be gradual, since the resulting increasing regressions are symmetric decreasing. At the same time, in Ukraine, it is necessary to raise the level of procurement prices for milk and meat, increase the volume of state subsidies to agricultural producers. This will restore the

volume of agricultural production, will create favorable conditions for the launch of the modernization process on a modern basis, which in turn will contribute to increasing the efficiency of production and competitiveness of national agrarian commodity producers both in the domestic and world markets.

Key words: logistic regression, curvilinear regression, forecasting, livestock, dynamics of livestock.

Надійшла 25.10.2017 р.

УДК 330.4.

СТРИГІНА О.А., канд. фіз.-матем. наук

Білоцерківський національний аграрний університет

МАТЕМАТИЧНІ МОДЕЛІ В ЕКОНОМІЧНИХ ТЕОРІЯХ

Економічні системи постійно розвиваються і ускладнюються, змінюється їхня структура, а іноді і зміст, що пов'язано з науково-технічним прогресом. Як результат, низка методів стають застарілими або потребують коригування. Водночас науково-технічний прогрес впливає і на математичні методи, оскільки поява та удосконалення електронно-обчислювальних машин зробило можливим широке використання методів, описаних раніше лише теоретично, чи які застосовувалися лише для невеликих прикладних задач. Подано аналіз застосування математики в економічних теоріях.

Ключові слова: аналіз, формування, математичні моделі, економічні теорії, моделювання.

Постановка проблеми. Існує два погляди на математику та її роль серед інших наук. За першим вважається, що математика – це щось самостійне, самоцінне. За іншим поглядом це визнається також, але в основному математика вважається інструментом, володіння яким корисне та необхідне. Однозначно, математика має визначене світоглядне значення, але для спеціалістів з економіки, керування – менеджерів математика є більшою мірою інструментом аналізу, організації, керування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі математичного моделювання економічних процесів присвячено багато робіт провідних вітчизняних і зарубіжних економістів. Математика в економіці застосовується понад сто років. Роботу французького математика А. Курно (1801–1877) сьогодні розглядають як поворотний пункт у розвитку математичної економіки. Один з найоригінальніших мислителів періоду раннього розвитку математичної економіки – Г. Госсен (1810–1858) сформулював закон, відомий як „перший закон Госсена”: „У процесі збільшення кількості споживаного товару або послуги його корисність від споживання кожної додаткової одиниці зменшується”. Г. Госсен формулює свої думки, застосовуючи точні математичні методи в економічному житті. Математичний виклад економічних проблем А. Курно й Г. Госсен здійснюють на основі теорії дійсних функцій в галузі аналізу дійсних змінних.

Л. Вальрас сформулював проблему існування загальних рівноваг ринку, розв'язування якої приводить до систем лінійних і нелінійних рівнянь. Існування єдиного розв'язку приводить до детермінантів, або детермінантів Якобі, які вивчаються у лінійній алгебрі. Лінійна алгебра сьогодні вважається другою фундаментальною дисципліною математики, яка застосовується в економіці. Застосування диференціальних рівнянь описано у роботах Л. Вальраса та П. Самуельсона. Останні 40 років вони використовуються в багатьох галузях економіки [1, с.15].

Метою статті є оцінка ефективності використання математичних моделей в економіці в контексті проведення дослідження економічного процесу.

Матеріал і методика, основні результати дослідження. Реальні об'єкти дуже складні, тому для їх вивчення створюють моделі – копії реальних об'єктів, які вивчаються. З одного боку, моделі мають бути досяжними для вивчення, тобто вони не повинні бути дуже складними – це означає, що вони неминуче будуть тільки спрощеними копіями. Але з другого боку, висновки, отримані під час їх вивчення, ми хочемо розповсюдити на реальні об'єкти-прототипи, тобто, модель має відтворювати суттєві риси реального об'єкта, що вивчається. В науковому дослідженні використовують різні моделі: натуральні (наприклад, в лабораторії будують маленьке джерело і над ним будують копію ГЕС в масштабі 1:100) та абстрактні; фізичні (із трансформаторів, опорів, вольтметрів та ін.); математичні (із змінних, функцій, нерівностей і т.д.). Побудо-

ва математичних моделей називається математичним моделюванням. Саме через складання математичних моделей застосовується математика в наукових дослідженнях, в інших науках. Це дуже яскраво помітно в економічній науці.

Економічні завдання – це завдання з великим числом невідомих, що мають різні динамічні зв'язки і взаємини. Тобто економічні завдання багатомірні, і навіть якщо представлені у формі системи нерівностей і рівнянь, не можуть бути вирішені звичайними математичними методами.

Ще однією характерною ознакою планово-економічних та інших економічних завдань є множинність можливих рішень; певну продукцію можна отримати різними способами, по-різному вибираючи сировину, яке використовується обладнання, технологію та організацію виробничого процесу [2, с.7]. Водночас для управління потрібна за можливості мінімальна кількість варіантів і бажано найкращих. Тому другою особливістю економічних завдань є те, що це завдання екстремальні, що в свою чергу передбачає наявність цільової функції.

Розглядаючи критерії оптимальності, слід зазначити, що в ряді випадків може виникнути ситуація, коли доводиться враховувати одночасно ряд показників ефективності (наприклад, максимум рентабельності і прибутку, товарної продукції, кінцевої продукції і т.д.). Це пов'язано не тільки з формальними труднощами вибору та обґрунтування єдиного критерію, а й багаточільовим характером розвитку систем. У цьому випадку буде потрібно кілька цільових функцій і відповідно певний компроміс між ними.

Близько до багаточільових завдань лежать завдання з дробово-лінійною функцією, коли цільова функція виражається відносними показниками ефективності виробництва (рентабельність, собівартість продукції, продуктивність праці і т.д.) [3, с.139].

Крім усього викладеного вище, треба враховувати, що вхідними величинами виробничих систем слугують матеріальні ресурси (природні, засоби виробництва), трудові ресурси, капіталовкладення, інформаційні ресурси (відомості про ціни, технології та ін.). З цього впливає ще одна особливість економічних задач: наявність обмежень на ресурси. Тобто це передбачає вираження економічного завдання у вигляді системи нерівностей.

Випадковий характер чинників, що впливають на економічну систему, припускає імовірнісний (стохастичний) характер техніко-економічних коефіцієнтів, коефіцієнтів цільової функції, що також є особливістю економічних завдань. Водночас нерідко зустрічаються умови, коли залежності між різними факторами або в цільовій функції є нелінійними. Наприклад, це проявляється в залежності між витратами ресурсів і виходом кінцевого продукту. Але основна частина таких завдань зустрічається за моделювання ринкової поведінки, коли слід враховувати фактори еластичності попиту та пропозиції, тобто нелінійний характер змін цих величин від рівня цін.

За моделювання ринкової поведінки крім нелінійності залежностей, зустрічається така особливість як вимога враховувати поведінку конкурентів. Навіть радянські економісти визнавали, що дія об'єктивних економічних законів здійснюється через діяльність безлічі господарських підрозділів. Водночас, здійснення рішення, прийнятого в одному з цих підрозділів, може мати значний вплив на ті чи інші характеристики економічної ситуації, в якій приймають рішення інші підрозділи (змінюються кількість сировини, ціни на вироби та ін.). Отже, виникає комплекс оптимізаційних задач, у кожній з яких певні змінні величини залежать від обраних управлінь в інших задачах [4, с.124].

Ще однією загальною особливістю економічних завдань є дискретність (або об'єктів планування, або цільової функції). Ця цілочисельність впливає із самої природи речей, предметів, якими оперує економічна наука. Тобто не може бути дробовим число підприємств, кількість робітників і т.д. При цьому дискретний характер мають не тільки об'єкти планування, а й часові проміжки, усередині яких здійснюється планування. Це означає, що за планування будь-яких дій завжди слід визначити, на який термін воно здійснюється, в які терміни може бути здійснено, і коли будуть результати. Таким чином, вводиться ще одна дискретна змінна – тимчасова.

Дискретність багатьох економічних показників не віддільна від точності значень (реальних предметів або відрізків часу) не може бути меншою за нуль [5, с.136].

Водночас слід враховувати, що економічна система – не застигла, статична сукупність елементів, а яка постійно розвивається, змінюється під дією зовнішніх та внутрішніх факторів. При цьому виникає ситуація, коли рішення, прийняті раніше, детермінують частково або повністю рішення, прийняті пізніше.

Тому з огляду на актуальність проблеми, метою роботи є дослідження того, що економічні задачі, які вирішуються математичними методами, мають специфіку, обумовлену особливостями економічних систем, як більш високих форм руху в порівнянні з технічними чи біологічними системами [6, с.24]. Ці особливості економічних систем зумовили недостатність тих математичних методів, які застосовуються в інших науках. Тобто знадобився новий математичний апарат, причому не стільки більш складний, а який враховує особливості економічних систем на базі вже існуючих математичних методів.

Крім того, економічні системи постійно розвиваються і ускладнюються, змінюється їхня структура, а іноді і зміст, що пов'язано з науково-технічним прогресом. Як результат, низка методів стають застарілими, або потребують коригування. Водночас науково-технічний прогрес впливає і на математичні методи [7, с.49], оскільки поява та удосконалення електронно-обчислювальних машин зробило можливим широке використання методів, описаних раніше лише теоретично, чи які застосовувалися лише для невеликих прикладних задач.

У 60-і роки ХХ століття розгорнулася дискусія про математичні методи в економіці. Наприклад, академік Немцінов виділяв п'ять базових методів дослідження за планування:

- 1) балансовий метод;
- 2) метод математичного моделювання;
- 3) векторно-матричний метод;
- 4) метод економіко-математичних множників (оптимальних суспільних оцінок);
- 5) метод послідовного наближення [8, с.153].

Водночас академік Канторович виділяв математичні методи в чотири групи:

- макроекономічні моделі, куди входять балансовий метод і моделі попиту;
- моделі взаємодії економічних підрозділів (на основі теорії ігор)[9, с. 167]
- лінійне моделювання, включаючи ряд завдань, які дещо відрізняються від класичного лінійного програмування;
- моделі оптимізації, що виходять за межі лінійного моделювання (динамічне, нелінійне, цілочисельне і стохастичне програмування).

З погляду ролі математичних методів варто зазначити лише про широту застосування різних методів у реальних процесах планування. З огляду на це, безперечним лідером є метод лінійної оптимізації, який був розроблений академіком Канторовичем в 30-ті роки ХХ століття [10, с.45]. У 1975 році за це відкриття він був нагороджений Нобелівською премією з економіки, що свідчить про важливість задач лінійного програмування.

Найчастіше завдання лінійного програмування застосовується за моделювання організації виробництва. На основі об'єктивно обумовлених оцінок американським математиком Дж. Данцигом був розроблений симплекс-метод розв'язання задач оптимального програмування. Цей метод досить широко застосовується. Алгоритм його дуже детально опрацьований, і навіть складені прикладні пакети програм, які застосовуються в багатьох галузях планування [11, с.76].

Розглянемо наступну задачу оптимального планування: *знайти такий план виробництва, який би був допустимий і забезпечував найбільший прибуток із всіх допустимих планів*. Цю задачу (одну із найважливіших у всій економічній теорії) символічно записують так (обмеження $X > 0$ добавлено виходячи із змісту задачі):

$$\begin{aligned} P(X) &= C \cdot X \rightarrow \max, \\ AX &\leq B, \\ X &\geq \bar{0}. \end{aligned}$$

Позначимо множину всіх планів X , які відповідають умовам: $X \geq 0, AX \leq B$ через D та назвемо цю множину допустимою (множиною допустимих планів); тоді вказану вище задачу можна сформулювати так: знайти максимум функції прибутку $P(X)$ на множині D допустимих планів:

$$\begin{aligned} P(X) &\rightarrow \max, \\ X &\in D. \end{aligned}$$

На практиці іноді доводиться розв'язувати такі задачі лінійного програмування, в яких багато видів ресурсів (іноді сотні і тисячі) та багато видів продукції (такого ж порядку). Для розв'язання задач лінійного програмування розроблені потужні математичні методи і такі зада-

чі сьогодні розв'язуються тільки на комп'ютері [12, с. 45]. Найвідоміший алгоритм розв'язання задач лінійного програмування – це так званий симплекс-метод, який розробив американський математик Дж. Данциг в 1949 р.

Розглянемо модель міжгалузевого балансу, або модель Леонтьєва, американського економіста (1906-1999). Нехай весь виробничий сектор народного господарства розподілений на n чистих галузей. Чиста галузь – це умовне поняття – певна частина народного господарства (наприклад, енергетика, машинобудування, сільське господарство і т.д.). Нехай \tilde{a}_{ij} – кількість продукції в i -тій галузі, що витрачається в j -ій галузі, V_i – об'єм виробництва i -тої галузі, c_i – об'єм споживання продукції i -тої галузі в непродуктивній сфері. Зрозуміло, що $c_i = V_i - \sum_{j=1}^n \tilde{a}_{ij}$.

Матриця $\tilde{A} = (\tilde{a}_{ij})$ вміщає дуже багато інформації. Так, її i -тий рядок характеризує використання продукції i -тої галузі по всьому народному господарстві, а j -тий стовбець характеризує j -ту галузь: що i в яких кількостях вона використовує.

Перейдемо тепер до безрозмірних величин. Нехай $a_{ij} = \tilde{a}_{ij} / V_j$ – це кількість одиниць продукції i -тої галузі, що витрачається на виготовлення однієї одиниці продукції V_j галузі. Числа a_{ij} називаються коефіцієнтами прямих затрат j -ої галузі і характеризують технологію цієї галузі. Число ж c_j / V_i є часткою продукції i -тої галузі, яка йде на невиробниче використання.

Розглянемо приклад використання похідної в економіці. Розглянемо однофакторну або одноресурсну виробничу функцію $y = f(x)$, яка дає об'єм виробленої продукції за одиницю часу залежно від об'єму x затраченого ресурсу. Цей ресурс – кількість живої людської праці, вираженої у вигляді людино-годин або числа робітників. Нехай число робітників дорівнює a . Звичайно, виробничі функції диференційовані, так що $f(a+1) \approx f(a) + f'(a)$. Якщо число робітників a велике, то описана вище наближена рівність досить точна. Але що таке $f'(a)$ в цьому випадку? Це не що інше як додаткова продукція, яка виробляється новим співробітником підприємства за одиницю часу.

Нехай V – ціна одиниці продукції, а p – зарплата робітника за одиницю часу. Тоді якщо $Vf'(a) > p$, то потрібно найняти ще одного співробітника, оскільки він приносить фірмі більше, ніж вона йому платить. Це нескладне правило має універсальний характер і називається *золотим правилом економіки* [13, с. 54].

Висновки. Рациональна поведінка суб'єктів економіки полягає в прагненні до найбільшої ефективності (оптимальності) своєї діяльності за обмежених можливостей. Цей загальний принцип конкретизується на основі формалізації суб'єктів, їх цілей, уточнення поняття ефективності і можливих способів її підвищення.

Споживання є провідним чинником у функціонуванні всієї взаємозв'язаної соціально-економічної системи, яка має достатній ступінь свободи своїх виробничих елементів. В результаті більш менш усвідомленого вибору елементарних споживачів, що діють відповідно до своїх переваг і бюджетних можливостей, формується сукупний попит. Цей попит виконує роль соціального замовлення для роботи виробничої підсистеми і торгівлі, зокрема, зовнішньоекономічного обміну. Особливо важливо, що споживацький попит, разом з технологічними можливостями виробників, визначає природну для даної економіки систему цін.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Беллмана Р. Динамічне програмування. Пер. з англ. І.М. Андрєєвої та ін. Під ред. М.М. Воробйова. М.: Вид. Иностран. лит., 1960. 400 с.
2. Беллмана Р., Дрейфус С. Прикладні задачі динамічного програмування. Пер. з англ. Н.М. Митрофанової та ін. Під ред. А.А. Первозванский. М.: Наука, 1965. 458 с.
3. Математичне моделювання економічних процесів у сільському господарстві. О.М. Гатауліна, Г.В. Гаврилов, Т.М. Сорокіна та ін. М.: Агропромиздат, 1990. 432 с.
4. Канторович Л.В., Жменька А.Б. Оптимальні рішення в економіці. М., Наука, 1972. 232 с.
5. Кравченко Р.Г., Попов І.В., Толпекін С.З. Економіко-математичні методи в організації та плануванні сільсько-господарського виробництва. М. Колос, 1973. 528 с.

6. Мойсеев М.М. Людина, середовище, суспільство. Проблеми формалізованого опису. М.: Наука, 1982. 240 с.
7. Мойсеев М.М. Математик задає питання/ (Запрошення до діалогу). М.: Знання, 1975. 191 с.
8. Немчинов В.С. Вибрані твори. Том 3. Економіка та математичні методи. М.: Наука, 1967. 490 с.
9. Нейман Дж., Моргенштерн О. Теорія ігор і економічна поведінка/ Пер. з англ. Під ред. і з доб. М.М. Воробйова. М.: Наука, 1970. 707 с.
10. Ашманов С.А. Математичні моделі та методи в економіці / М., 1980. 240 с.
11. Бугров Я.С., Нікольский С.М. Диференційне та інтегральне числення/ М.: Наука, 1980. 362 с.
12. Мальхин В.И. Математика в экономике / М.:ИИФРА-М, 2000. 356 с.
13. Kam Yu. Principles of Mathematical Economics, 2015. 256 p.

REFERENCES

1. Bellman R. (1960). Dynamichne programuvanna [Dynamic of programming]. Moscow, 400 p.
2. Bellman R., S. Dreifus (1965). Pricladny zadachi dynamichnogo programuvanna [applied tasks of dynamic programming]. Moscow. Nauka, 458 p.
3. Gataulina O.M., Gavrilov G.V, Sorokina T.M. and there (1990). Matematychnye modelyuvannya ekonomychnykh protsesy u syl's'comu hospodarstvy [Mathematical modeling of economical processes in logging farms] Moscow. Agropromizdat, 432 p.
4. Kantorovich L. V., Zhmen'ka A.B (1972). Optimal'ni rishennya v yekonomitsi [Optimal solutions in the economy]. Moscow. Nauka, 232 p.
5. Kravchenko R.G., Popov I.V., Tolpekin S. Z. (1973) Ekonomyko-matematichnyy metody v organizatsii ta planuvannya syl's'kohospodars'koho vyrobnytstva [econometrically mathematical methods in the organs of agricultural production]. Moscow. Kolos, 528 p.
6. Moiseev M.M. (1982). Lyudyna, seredovyshe, suspyl'stvo [Person, environment, society]. Moscow. Nauka, 240 p.
7. Moiseev M.M. (1975). Matematyk zadae pytannya [The mathematician is asking a question]. Moscow. Znannya, 191 p.
8. Nemchinov V.S. (1967). Ekonomyca ta matematychni metody [Economics and mathematical methods]. Moscow. Nauka, 490 p.
9. Neyman Dzh., Morgenshtern O. Teoryya igor i yekonomychna povedynka [Theory of igor and economical preexicon]. Moscow. Nauka, 707 p.
10. Ashmanov S.A. (1980) Matematychni modeli ta metody v economytci [Mathematycal models and metody in economic]. Moscow, 240 p.
11. Bugrov Y. S., Nicol's'kuy S. M.(1980) Dyferentsyyne ta yntehral'ne chyslennya [differential and integral calculus]. Moscow. Nauka, 362 p.
12. Malikhin V.Y.(2000), Matematyca v economyce [Mathematics in economics]. Moscow. INFRA-M, 356 p
13. Kam Yu. (2015). Principles of Mathematical Economics. 256 p.

Математические модели в экономических теориях

Стрыгина А.А.

Экономические системы постоянно развиваются и усложняются, изменяется их структура, а иногда и содержание, что обусловлено научно-техническим прогрессом. Как результат, многие методы становятся устаревшими или требуют корректировки. В то же время научно-технический прогресс влияет и на математические методы, так как появление и усовершенствование электронно-вычислительных машин сделало возможным широкое использование методов, описанных ранее только теоретически, или которые использовались только для небольших прикладных задач. Рассмотрен анализ использования математики в экономических теориях.

Ключевые слова: анализ, формирование, математические модели, экономические теории, моделирование.

Mathematical models in economics

Strygina O.

The economic systems develop and become complicated, their structure changes, and sometimes and content, conditioned by scientific and technical progress. It does out-of-date much methods that were used before, or requires their adjustment. In the same time scientific and technical progress influences on mathematical methods, as appearance and improvement of electronic calculable machines did possible deployment of the methods described before only in theory, or were used only for the small applied tasks. In the article the considered analysis of the use of mathematics is in economic theories. The aim of the article is an estimation of efficiency of the use of mathematical models in an economy in the context of realization of research of economic process.

The real objects are very difficult, that is why for their study create models copies of the real objects, that is studied. From one side, models must be accessible for a study, in force what they must not be very difficult is means that they unavoidable will be only then simplified copies. But from other side, conclusions that is got at their study we want to spread on the real objects-prototypes, that is, a model must recreate the substantial line the real object that is studied. In scientific research different models are used: natural (for example, in a laboratory build a little source and above him build the copy of GES in a scale 1: 100) and abstract; physical (from transformers, resistances, voltmeters and other); mathematical (from variables, functions, in equalities and others).

The construction of mathematical models is named a mathematical design. Exactly through the stowage of mathematical models mathematics is used in scientific researches in other sciences. It very brightly noticeably in economic science.

In 60th of past century a discussion developed about mathematical methods in an economy. For example, an academician Nemchinov distinguished five base methods of research at planning:

- 1) balance method;
- 2) methods of mathematical design;

- 3) vectorial-matrix method;
- 4) methods of economic-mathematical multipliers (optimal public estimations);
- 5) method of progressive approximation.

In the same time an academician Kantorovich distinguished mathematical methods in four groups:

- macroeconomic models, where took a balance method and models of demand;
- are models of cooperation of economic subdivisions (on the basis of game theory);
- it is a linear design, including the series of tasks, a bit differ from the classic linear programming;
- models of optimization, that go out outside a linear design (dynamic, nonlinear, integral and stochastic programming.

Economic tasks are a task with the large number of unknown, that have different dynamic copulas and mutual relations. That is economic tasks multidimensional, and even being presented in form the set of inequalities and equalizations, cannot be decided by ordinary mathematical methods.

In the same time for a management it is needed on possibility the least of variants and it is desirable the best. Therefore the second feature of economic tasks is that it tasks are extreme, that envisages the presence of objective function in turn. The task of the optimal planning, and also model of inter-branch balance, or model of Leontieva, American economist, is considered in the article. The article deals with analyze of using mathematics in the economics theories.

Key words: analyze, formation, mathematics models, economics theories, model.

Надійшла 26.10.2017 р.

ЗМІСТ

АГРАРНА ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА ТА СІЛЬСЬКИЙ РОЗВИТОК

Даниленко А.С., Сокольська Т.В., Поліщук С.П. Публічне управління та адміністрування в контексті соціально-економічного розвитку села	5
Hrynychuk Y., Koval N. Structural monitoring of sustainable development in the region	11
Utechenko D. Features of reproduction and use of human capital in the agricultural sector	23
Карман О.В., Гура А.М. Теоретичні підходи до організаційно-економічного механізму функціонування сільського господарства України	32
Степура Л.О., Гаврик О.Ю. Концептуальні засади розвитку селянських господарств як індикатор стану функціонування сільського співтовариства	39

АГРОПРОДОВОЛЬЧИЙ РИНОК

Хомовий С.М., Томілова Н.О., Хомовий М.М. Інформаційне забезпечення якості продовольчих товарів в Україні	46
---	----

ІНВЕСТИЦІЇ, ФІНАНСИ ТА БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК56

Стаднік Л.І. Проблеми інвентаризації в сільськогосподарських підприємствах та шляхи їх вирішення	56
--	----

АГРАРНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ

Баланюк І.Ф., Гой Н.В., Шеленко Д. І. Інноваційні підходи до удосконалення механізму управління підприємством з переробки сільськогосподарської продукції	64
---	----

РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АГРОВИРОБНИЦТВА

Kachan D. Organizational and economic bases of functioning of organizational forms of machine and tractor station use of agricultural enterprises	71
---	----

ФОРМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ АГРОБІЗНЕСУ: ДОСВІД, ПРОБЛЕМИ

Іщенко А.В., Свиноус І.В. Організаційно-економічні засади функціонування особистих селянських господарств в Україні	78
Биба В.А. Методологічні підходи до трактування поняття «фермерське господарство»	86
Божидарник Т.В., Іванова Л.С., Гура А.М. Організаційно-економічні засади розвитку молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах	93
Кропивко М.М. Організаційні особливості створення сімейних ферм в Україні	100
Кальченко С.В. Перспективи розвитку тваринництва в особистих селянських господарствах	107
Шепель Т.П. Методологічні підходи до типологізації економічної поведінки особистих селянських господарств	112

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО СЕКТОРУ

Варченко О.М., Крисанов Д.Ф. Експортний потенціал аграрного сектору України: виклики і проблеми та механізми їх подолання	122
---	-----

МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПРОЦЕСИ

Юхименко П.І. Інституціональні компоненти економічного зростання в Україні	133
Бойко С. В., Драган О. О. Макрофіскальні тенденції надходження прямих податків в Україні	146
Загурський О.М. Механізми забезпечення інституціональної структури соціальної відповідальності	153
Бондар О.С. Соціально-економічні фактори та їх вплив на зростання злочинності в Україні	160

МОДЕЛІ ТА МЕТОДИ ВИВЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЯВИЩ

Непочатенко А.В., Непочатенко В.А. Порівняльний регресійний аналіз кількості сільськогосподарських тварин і птиці в Україні та Білорусі за період 1990–2016 років	167
Стригіна О.А. Математичні моделі в економічних теоріях	177

Наукове видання

Економіка та управління АПК

Збірник наукових праць

№ 2 (137) 2017

*Редактор О.О. Грушко
Комп'ютерне верстання: С.І. Сидоренко*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації

КВ №15167-3739Р від 03.03.2009 р.

Формат 60×84¹/₈. Ум. др. арк. 21,39. Зам. 6619. Тираж 300.

Підписано до друку 26.12.2017 р.

Видавець і виготовлювач:

Білоцерківський національний аграрний університет,
09117, Біла Церква, Соборна площа, 8/1, тел. 33-11-01,
e-mail: redakciaviddil@ukr.net

Свідоцтво внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції

№ 3984 ДК від 17.02.2011 р.